

Konung Gustaf II Adolf

Berättelser ur Svenska Historien

av

Anders Fryxell 1833

Sammanställt och redigerat av Mikael Hermansson 2023

1. Gustaf Adolfs ungdom s. 3
2. Gustaf Adolf blir konung s. 5
3. Kriget med Danmark s. 6
4. Kriget med Ryssland s. 14
5. Om hertig Johan s. 18
6. Om hertig Karl Filip s. 20
7. Om änkedrottning Kristina s. 21
8. Om prinsessan Katarina s. 22
9. Gustaf Adolf och Ebba Brahe s. 23
10. Gustaf Adolfs förmälning s. 26
11. Kriget mot Polen s. 31
12. Farensbachs förräderi s. 33
13. Rigas eröfring s. 34
14. Gustaf Adolf utanför Danzig s. 38
15. Träffningen vid Wallhof s. 39
16. Träffningen vid Mewe s. 41
17. Teuffels motgång vid Hammerstein s. 44
18. Träffningen vid Danzigerhaupt s. 45
19. Åke Tott vid Grebin s. 47
20. Träffningarna vid Dirschau s. 48
21. Nils Stiernskölds död s. 50
22. Fälttåget 1628 s. 52
23. Träffningen vid Gorzno s. 54
24. Träffningarna vid Stuhm s. 56
25. Stilleståndet i Stuhmsdorf s. 59
26. Om konung Gustaf Adolf s. 60
27. Om Axel Oxenstierna s. 64
28. Gustaf Adolfs samtida s. 73
29. Gustaf Adolf och adeln s. 80
30. Gustaf Adolf och prästerna s. 84
31. Gustaf Adolf och undervisningsverken s. 85
32. Gustaf Adolf och ämbetsmännen s. 87
33. Om näringarnas tillstånd s. 88
34. Gustaf Adolfs förbättringar i krigskonsten s. 89
35. Gustaf Adolfs härförare och trupper s. 92
36. Trettioåriga krigets början s. 95
37. De tyska furstarne s. 101
38. De tyska fältherrarne s. 104
39. Wallensteins afsättning s. 109
40. Gustaf Adolfs öfverlägg. trettioåriga kriget s. 112
41. Gustaf Adolfs afresa s. 115
42. Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland s. 118
43. Stettins eröfring s. 120
44. Forsåt mot Gustaf Adolf s. 123
45. Pasewalks förstörelse s. 125
46. Monroe i Rügenwalde s. 127
47. Träffningarna i Hinter-Pommern s. 128
48. Underhandlingar om vinterkvarter s. 130
49. Eröfringen af Greiffenhagen och Gartz s. 131
50. Förbund med Frankrike s. 133
51. Eröfringen af Demmin s. 134
52. Gustaf Adolfs och Tillys första möte s. 136
53. Frankfurts eröfring s. 138
54. Förbundet med Brandenburg s. 142
55. Underhandlingar med Sachsen s. 145
56. Magdeburgs förstörelse s. 146
57. Gustaf Adolf & kurfurst af Brandenburg s. 153
58. Tåget till Werben s. 155
59. Träffningen vid Angern s. 157
60. Tillys och Gustaf Adolfs andra möte s. 158
61. Tillys infall i Sachsen s. 160
62. Gustaf Adolfs förbund med Johan Georg s. 162
63. Förberedelser till slaget s. 166
64. Slaget vid Breitenfeld s. 170
65. Segerns följder s. 174
66. Tåget till Franken s. 177
67. Eröfringen af Würzburg s. 179
68. Tåget öfver Rhenströmmen s. 182
69. Gustaf Adolf i Frankfurt s. 185
70. Eröfringen af Kreuznach s. 189
71. Tåget till Donau s. 191
72. Träffningen vid Lech s. 193
73. Gustaf Adolf i Augsburg s. 197
74. Gustaf Adolfs eröfringsplaner s. 198
75. Gustaf Adolf vid Ingolstadt s. 203
76. Gustaf Adolf i Landshut s. 205
77. Gustaf Adolf i München s. 207
78. Svenska krigsrörelserna i dt ö Tyskland s. 210
79. Wallenstein återgår till kejsarens tjänst s. 212
80. Wallensteins föreni kurfursten af Bäjern s. 216
81. Gustaf Adolfs tåg till Nürnberg s. 218
82. Wallensteins tåg till Nürnberg s. 220
83. Gustaf Adolf och Wallenstein s. 221
84. Skärmytslingar kring staden s. 222
85. Gustaf Adolfs tal s. 224
86. Gustaf Adolf erhåller förstärkning s. 226
87. Striden vid Alte Veste s. 228
88. Krigshärarnas aftågande s. 231
89. Wallensteins tåg till Sachsen s. 232
90. Gustaf Adolfs tåg till Sachsen s. 234
91. Gustaf Adolf i Erfurt s. 235
92. Tåget till Lützen s. 236
93. Förberedelser till slaget s. 238
94. Slaget vid Lützen s. 241
95. Slagets följder s. 244
96. Sägner om Gustaf Adolfs död s. 245
97. Gustaf Adolfs begrafning s. 247
98. Om Maria Eleonora s. 249
99. Om släkten Vasaborg s. 255
100. Gustaf Adolfs minne s. 256
101. Tidtafla. s. 258
102. Stormaktstiden s. 260

Berättelsen om konung Gustaf Adolf

1. Om Gustaf Adolfs ungdom

År 1594 den 9 december klockan half 8 om morgonen föddes på Stockholms slott hertig Gustaf Adolf, äldste sonen af konung Karl IX och hans senare gemål, Kristina af Holstein. Man fäste ännu den tiden ganska mycken uppmärksamhet vid en människas födelsestund. Flera stjärntydare trodde sig i detta hänseende af himlakropparnas ställning kunna förespå den unge hertigen en lysande och lycklig lefnad. Man lämpade äfven på honom en spådom af den ryktbare Tyko Brahe. År 1572 hade nämligen en förut osedd komet framlyst uti stjärnbilden Kassiopea. Nämnde forskare hade i anledning däraf förutspått, att uti Finland skulle födas en prins, hvilken framdeles komme att förorsaka stora förändringar inom Tyska riket och befria det evangeliska folket från de påfligas förtryck. Man fäste i början mindre vikt vid dessa spådomar, men ryktbarheten steg, ju mera de tycktes gå i fullbordan. Efter vanligheten blef det felande eller oriktiga tillagdt eller rättadt, och snart ville man i stjärnorna finna förutsagda den store konungens minsta lefnadshändelser.

I arf efter föräldrarne hade Gustaf Adolf fått en stark kropp, hvilken än mera härdades genom tarflig och enkel uppfostran. På långa resor, äfven i den strängaste årstid, följde han föräldrarne, hvilka ogärna saknade den hugnande åsynen af sonens tidigt gryende anlag och dygder.

Redan som barn visade Gustaf Adolf ett oförfäradt sinnelag samt mycken böjelse för krig och allt hvad därtill hör. Vid fem års ålder följde han sin far till Kalmars belägring. Man frågade, hvilket af de många i hamnen liggande fartygen mest behagade honom. *Detta*, svarade prinsen och pekade på ett stort örlogsskepp, benämndt *Svarta ryttaren*. Då man ville veta orsaken, svarade han: *Jo, därför att det har de flesta kanonerna*. — En annan gång spatserade han med sin far på ängen vid Örstignäs utanför Nyköping. Vakterskan bad honom *icke gå in uti buskarna, ty där kunde finnas ormar*. — *Gif mig hit en käpp*, ropade gossen lifligt, *så skall jag slå ihjäl dem*. — *Tro icke han är rädd!* sade den gamle konungen, som förnöjd åhört hela samtalet. — Krigiska lekar voro den unge prinsens förnämsta nöje, än med brodern Karl Filip, än med andra gossar, och då han följde fadern i livländska fälttågen, såg man honom med största uppmärksamhet betrakta truppernas rörelser, fästningsverkens uppförande och dylikt. *Det är, sjöngo skalderna om dessa resor, den gamle örnen, som tidigt för den unge ur boet för att vänja honom vid bragder och strid*.

Med detta utmärkta mod förenade Gustaf Adolf en lika utmärkt mildhet i lynnet, hvilket ingalunda kunde anses som arf från föräldrarne. Han var den inom konungahuset, som bemödade sig och stundom lyckades att beveka fadern till miskundsamhet, och redan som barn vann han genom dessa egenskaper mångas hjärtan, äfven genom sin tidigt visade frikostighet, hvaraf man berättade flera exempel. En bonde skänkte honom en gång en liten ölandshäst. Den femåriga prinsen räknade genast upp några ungerska gyllen åt mannen, sägande: *Där har du betalning! Du kan väl behöfva penningar och vill förmodligen icke gifva mig hästen för intet*.

Med utmärkt både fattningsgåfva samt ordning och flit skötte Gustaf Adolf sina studier. Tidigt mogen för högre värf, hade han nästan aldrig sysselsatt sig med vanliga barnnöjen. Jakt och krigslekar voro de enda förströelserna; dessemellan arbetade han ifrigt på sin undervisning eller deltog lyssnande uti äldre personers samtal om statens angelägenheter. *Han var, sade man, aldrig barn utan strax konung*. Till hans hofmästare utnämndes Otto Helmer v.

Mörner; lärare voro i historien And. Buræus men i öfriga ämnen Johan Skytte. Konungen själf hade för hans uppfostran lämnat föreskrifter, fulla af gudsfruktan, förstånd och allvar. I samma ande arbetade Skytte själf. I kraftiga ordalag förhöll han prinsen nyttan och nödvändigheten af kunskapers inhämtande, af klokhet och redlighet i styrelsen. *Han skulle till sina rådgifvare välja gudfruktiga och stadiga män, icke okunniga personer, hvilka likna åsnor uti purpurmantlar; icke sådana, som säga ja, ja och nej, nej, eftersom deras herre säger förut; icke heller sådana hofskrytare och trappspringare, hvilka ofta liksom mask och änger pläga krypa och kräla uti hofven.* Läsningen fortgick med ifver och framgång ända från 1604 till 1610, då Skytte i statens angelägenheter sändes till Holland. Men äfven därifrån fortfor han att med allvar och kärlek tala till sin förre lärjunge. *Huru ifrig, skrifver han, huru brinnande min åstundan varit att genom mångfaldigt kunskapsförråd göra eders höghet skicklig till fosterlandets styrelse, därom vittnar mitt eget samvete och de många år jag därpå använt. Nu, då jag skulle njuta den rikaste frukten, bortkallas jag från en så ädel sysselsättning och försändes i statens angelägenheter till främmande land; men frånvarande liksom närvarande, besvär jag eders höghet vid alla de förra årens mödor, vid ryktet af dess eget namn och vid fosterlandets blifvande sällhet att icke af tomma och fåfänga nöjen låta locka sig från fortsättningen af den påbegynta banan. Besinna, huru stor skada och huru många människors förakt eders höghet skall ådraga sig, om han lägger afsides dygd och kunskap, det enda varaktiga i detta lifvet, och öfverlämnar sig åt veklighet och fåfänga nöjen. Då vore jag olycklig och allt mitt arbete förgäfvat.* Dessa allvarliga förmaningar, dagligen understödda af lifliga bevis på lärarens nit och tillgifvenhet, frambragte också ovanliga frukter. Prinsen talade med tämlig färdighet latin, tyska, nederländska, franska och italienska samt förstod spanska, engelska, skotska och sedermera också något polska och ryska. Ut i historien ägde han djupa insikter, i filosofien icke obetydliga. Seneca kunde han nästan utantill och förstod att med utmärkt skicklighet använda dess kraftspråk på förefallande händelser; i senare åren blef Hugo Grotius hans mest älskade författare. Dessa sysselsättningar ingåfvo allvarliga tankar. Man hörde honom framställa än den ene, än den andre af forntidens hjältar till sin föresyn; icke sällan prins Morits af Oranien, hvars krigsbragder då allmänt beundrades öfver hela Europa. Vikten och ansvaret af hans framtida kallelse undfölo icke den klara blicken, det känsliga hjärtat; man såg tårar i hans ögon, då tankar och tal leddes på detta ämne. — Dock tidigt måste han invigas i dess mödor. Redan från nionde året bevistade han rådets sammankomster, i det tolfte begynte han utföra smärre värf, sexton år gammal var han redan ett outhärligt biträde för fadern. Han utskref och mönstrade krigsfolk, besörjde förråden, utförde smärre krigsföretag, underhandlade med främmande sändebud eller med rikets ständer, tillvinnande sig öfverallt kärlek och beundran. Från rådsherren till bonden blickade hvarje öga med hopp och förtröstan till den unge prinsen, väntande af honom räddning och hjälp för det betryckta fäderneslandet.

2. Gustaf Adolf blir konung

Vid Karl IX:s död var Gustaf Adolf icke fulla sjutton år gammal och således efter Sveriges lag ännu för ung att bestiga tronen. Många tyckte också, att hertig Johan hade därtill närmare rättighet. Dennes förra afsägelse kunde anses dels såsom framtvingen af Karls myndighet, dels såsom ogiltig i anseende till Johans minderårighet, och denne själf lät icke otydligt förstå, att han var af samma tanke. Karl IX hade också i sitt testamente rådt Gustaf Adolf att gifva vika för hertig Johan, i händelse denne yrkade på sina rättigheter. Han beslöt därför att öfverlämna saken till ständernas afgörande. Under tiden skulle riket styras af änkedrottning Kristina, hertig Johan samt sex riksråd, däribland Axel Oxenstierna.

Uti december 1611 samlades ständerna i Nyköping. Hertig Johan förklarade öppet, att han ansåg sig hafva närmaste rättigheten till kronan. Men han var af ett stilla och overksammt sinnelag samt älskade lugnet, hvarjämte hela rikets tillgifvenhet för Gustaf Adolf yttrade sig oförställt. Johan förnyade alltså sin afsägelse och erhöi däremot Dalsland och en del af Västergötland till förökning på sitt furstendöme. Slutligen och i betraktande af Gustaf Adolfs stora och ovanligt tidiga själsförmögenheter förklarades han myndig. Änkedrottningen, hertig Johan och riksråden nedlade sitt förmynderskap, och Gustaf Adolf tillträdde regeringen.

Rikets ställning var högst bekymmersam och vådlig. Inomlands härskade fattigdom och oenighet; konungens inkomster och makt förminskades betydligt af de stora förlänningar, som voro anslagna åt båda änkedrottningarna, Kristina och den ännu lefvande Katarina Stenbock, och åt hertigarne Johan och Karl Filip. Adeln, våldsamt kufvad af Karl IX, iakttog tillfället och förskaffade sig vid Gustaf Adolfs hyllning flera ganska betänkliga fördelar. Prästerskapet var högligen misslynt öfver de trosförändringar, hvarmed Johan och Karl oroat dem, samt kastade längtande blickar till den utmärkte och i den evangeliska tron ståndaktige konung Kristian IV i Danmark. Borgerskap och bönder voro alldeles uttröttade genom krigsgärder och utskrifningar. I södra Sverige lågo vidsträckta trakter förhärjade af fienden; äfven i andra landsorter uppkom en mängd ödeshemman, då folk felades för brukningen och penningar för utlagorna. Eländet alstrade missnöje, särdeles i Dalarne och Helsingland, där hotande oroligheter verkligen utbrusto och endast med möda kunde stillas. Sigismunds anhängare eller, rättare sagdt, Karls många och bittra fiender begagnade sinnesstämningen. Kring landsorterna utspriddes en mängd bref, i hvilka folket *uppmånades att öfvergifva Karls gudlösa afföda. De olyckor, som så hårdt tryckte landet, vore himmelns straff för bevisad trolöshet mot deras laglige, af Gud förordnade konung.*

Riket behöfde sålunda lättnad och hvila, men dess yttre förhållanden fordrade nya ansträngningar och det ovillkorligt. Gustaf Adolf hade nämligen med Sveriges trenne kronor också ärfvt tre krig, nämligen mot Ryssland, Polen och Danmark. Alla tre kräfdes penningar och folk, men det sistnämnda var likväl mest hotande. Danskarne, anförda af en ung och kraftfull konung, hade eröfrat Kalmar, en af rikets nycklar, och öfversvämmat södra landsorterna. Det gällde nu hjärtat af riket, måhända dess själfbestånd. Inga tillgångar funnos, allmänna förråd och kassor voro tömda, och Gustaf Adolf hade stundom icke ens för dagliga utgifter några kronor på fickan. Till betalande af obetydliga skraddarräkningar måste han gifva forskrifningar eller anvisningar på den blifvande kronouppbördens af smör, hö, spannmål och så vidare. Stundom blefvo icke ens dessa mottagna. Man tycktes tvifla, huruvida kronan någonsin skulle vilja eller kunna fullgöra sina förbindelser.

Sjutton år och fjorton dagar gammal var konung Gustaf Adolf, då han tillträdde denna regering.

3. Kriget med Danmark

Kriget med Danmark var i många hänseenden den för riket mest tryckande bördan. Fienden, mäktig och väl anförd, hade redan inträngt i landet, och utsikterna till hans fördrifvande voro mörka. Sverige behöfde och önskade fred, likaså den unge konungen. Vid sin kröning utelämnade han därför den af fadern antagna titeln: *de lappars och kajaners konung*, hvilken till en del föranledt striden, och gjorde dessutom sin motståndare billiga fredsförslag. De lämnades utan svar. Konung Kristian ville begagna det gynnande tillfället emot ett utblottadt rike och en oerfaren konung. Men kärleken till denne konung och detta rike och hatet till danskarne voro så stora, att Sveriges ständer villigt åtog sig nya gårdar. Konungen själf försålde bordsilfver och dyrbarheter, likaledes många enskilda personer, och lån upptogos inom och utom riket. För dessa medel samlades och bevärades något krigsfolk, med hvars hjälp det lyckades Gustaf Adolf att afvärja de mest hotande farorna. Kriget fördes efter tidens sed med plundringar och omänskligt härjande. Lyckan var ombytlig, dock ägde Danmark en i det hela gifven öfvervikt. Hos svenskarne utmärkte sig, näst konungen själf, äfven hertig Johan och de redan i Karls tid pröfvade hjältarne Nils Stiernsköld, Jesper Cruus och Peder Hammarskjöld, och det lyckades slutligen deras tapperhet och drift att hejda den öfvermäktige fienden och bereda fäderneslandet en dräglig fred. — Vi vilja ur detta krig anförä några af de märkligaste händelserna.

Träffningen vid Vittsjö. I januari månad 1612 gjorde danskarne ett infall i Småland, hvarest för tillfället icke funnos några svenska trupper. Landet blef öfversvämmadt och på det grymmaste förhärjadt. Hundratals byar brändes, likaså Växjö stad och Kronobergs slott, hvarefter fienden tycktes vända sig till Jönköping. Gustaf Adolf, som från Kalmar ämnat inbryta i Bleking, skyndade uppåt Småland med sin lilla här af endast 3,000 man men anförda af Nils Stiernsköld, Herman Wrangel med flera. Danskarne drogo sig undan nedåt gränsen, i hälarne följda af Gustaf Adolf. *I morgon*, skref han till hertig Johan, *akta vi hålla middagsmåltid i Danmark*. — Dagen därpå eller den 5 februari ryckte han också in öfver skånska gränsen. Intet motstånd försöktes, och det öppna landet blef rysligt förhärjadt. Staden Vä brändes, och tjugufyra socknar inom Göinge och Villands härad blefvo lagda i aska, folket utplundradt, kvinnorna skändade, barnen mördade. Invånarne, drifna af förtviflan, uppbrände sina boningar och sökte skogen, och många, som icke kunde komma undan, dödade sig själfva för att undgå soldaternas raseri. — Emellertid började krigsförråden att tryta, hvarförutan det förspordes, att fienden i betydligt antal samlade sig kring Åhus. Gustaf Adolf beslöt därför att förena sig med de trupper, som under hertig Johan och Jesper Cruus stodo i Halland. I denna afsikt tågade han åt västra sidan utefter gränsen och ankom den 11 februari om aftonen till Vittsjö, hvarest han lägrade sig öfver natten. Under tiden hade danske anföraren, Breide Rantzau, samlat en öfverlägsen styrka och lyckades att därmed öfverraska svenskarne. Först klockan 5 om aftonen började anfallet. Gustaf Adolf hade redan förut bortskickat sitt artilleri och en del af hären. De kvarlämnade sökte försvara sig inom kyrkogården men blefvo snart bragta i oordning. Herman Wrangel med flera af befälet togos till fånga, flera hundra nedhöggos, och många, som sökte rädda sig öfver den tillfrusna Vittsjön, drunknade. Konungen själf var nära att dela deras öde. Isen brast under hans häst, och båda störtade i vattnet. I flyktens och skymningens förvirring tycktes konungen utan räddning förlorad, men hans kammarjunkare, Per Banér, samt en upplandsryttare vid namn Tomas Larsson ilade dit och lyckades att hjälpa upp honom igen. Banér föll därvid själf i öppningen men räddades af sin bror Nils Banér. Knappt hade Gustaf Adolf kommit ur vattnet, förrän han spände sitt silfverbälte från lifvet och räckte det åt Tomas Larsson, sägande: *Jag skall komma ihåg dig med ett stycke bröd, som skall räcka både åt dig och dina barn*. Den förföljande fienden lämnade ej tid till längre samtal. Genomvåt men gynnad af nattens

mörker, skyndade konungen bland de öfriga flyktingarne på okända skogsvägar uppåt Småland.

Danskarne eröfrade flera fångar och fanor, därjämte Gustaf Adolfs häst, värja och pistoler, de senare prydda med ädla stenar och rik förgyllning. De uppgåfvo svenskarnes förlust till 1,400, Gustaf Adolf åter till 300 man. Rantzau ämnade begagna den vunna fördelen och infalla i Småland, men Gustaf Adolf lät därstädes under Stiernskölds anförande uppbåda man ur huse. Rantzau fann för godt att afstå från sitt företag.

Året därpå, då Gustaf Adolf reste genom Västerås, gaf han gården Igelsta i Romfartuna socken till evärdlig ägo åt ryttaren Tomas Larsson och hans efterkommande. Vid den stora räfsten under Karl XI:s tid blef hemmanet indraget under kronan. Redan 1683 vid en mönstring i Västerås skänkte konungen det åter som ett berustadt kronosäteri åt Tomas Larssons barnbarn och arfvingar.

Per Banér blef vid konungens kröning slagen till riddare och åtnjöt många gunstbetygelser så väl för ådagalagd trohet vid Vittsjö som för sina öfriga goda egenskaper. Han var andre sonen af den i Linköping halshuggne Gustaf Banér samt en i allmänhet redlig, kunnig och arbetsam herre. Han blef slutligen riks- och kansliråd samt förestod under Axel Oxenstiernas frånvaro i tio år kansliet och det under 30-åriga krigets mest brydsamma tider.

Gullbergs försvar. Medan dessa rörelser föregingo vid södra gränsen, hade konung Kristian med en annan dansk krigshär infallit på västra sidan och eröfrat Ny Lödöse. Staden öfverlämnade sig utan motstånd; likväl berättas det, att allt mankön bland borgerskapet blef nedhugget. Därifrån vände sig fienden emot Gullberg. Denna fästning var nyligen försedd med folk och lifsmedel och anförtrödd åt Mårten Krakou, gift med Emerentia Pauli. Klockan två om morgonen den 27 januari gick konung Kristian till storms med tre till fyra tusen man men mötte tappert motstånd. Då danskarne uppreste sina stormstegar, nedsläppte Krakou tunga fällbommar, hvilka krossade både stegar och folk. De efterföljande mottogos med stenar och skott, och så afslogs den ena stormen efter den andra. Krakou blef slutligen sårad i armen och bröt sig fördärfvad i benet, men fru Emerentia öfvertog befälet med både frimodighet och framgång. En petard hade sprängt porten, så att några danskar kommit in i hvalfvet, men fru Emerentia i spetsen för soldathustrurna hade ditsläpat en mängd kar, tunnor och annan träbråte, hvilken hindrade fienden att i första anfallet tränga igenom. Emellertid lät hon på taket af ett litet bredvid stående hus uppdraga två kanoner, som med afbrutna hästskor och annat järnskräp hälsade de inträngande danskarne. På samma gång hade hon låtit på muren uppbära het lut, och just då fienderna som tätast trängdes vid porten, slog hon luten öfver dem, så att de, för att nyttja hennes egna ord, blefvo liggande i *porthvalfvet som skällade svin*. Danskarne förnyade emellertid stormen ännu några gånger, så att det framtagna krutet äntligen började tryta för svenskarne. Höfvitsmannen, Sven i Ramnaklef, hade igenläst krutkammaren, själf tagit nyckeln och därpå undanstuckit sig, som man tror, af räddhåga. Fru Emerentia lät slå upp porten samt utdela tillräckligt krut och uppsökte sedan herr Sven, där han gömt sig på ett nesligt ställe, hvarest han fick hålla till godo smutsiga vedermälen af fru Emerentias förakt. — Danskarne hade nu antändt fyra petarder samt lupit fem gånger till storms, dock utan att hafva vunnit någon betydlig fördel. I gryningen mellan 7 och 8 drogo de sig därför tillbaka, lämnande ett stort antal döda kring porthvalfvet och murarna. Oaktadt deras aftåg gick fru Emerentia vaksamt omkring på murarna. Vid den uppklarnande dagen såg hon nere på ängen en dansk befälhafvare, sittande på en hvit häst. *Skjut på den där!* sade hon till en af de snällaste skyttarne. Han gjorde så. Befälhafvaren var Kristian själf. Skottet träffade hästen så, att hjärna och blod stänkte upp på konungen. *Dälen*

ta kråken, han sofver intet! utropade Kristian och drog sig med hären än längre från fästningen. Nu först återvände fru Emerentia till det inre af borgen. Där fann hon i sin stuga trettio tillfångatagna danskar, hvilka bådo om mat, jämmerligen klagande, att de på två dagar icke erhållit något att äta. Fru Emerentia svarade, *att hon skulle gifva dem bröd till döddag*, och lät därpå utleda och nedhugga dem allesamman, på en enda när. Nu kom bud från Kristian med anhållan att få begrafva sina döda. Fru Emerentia svarade: *Har Gud gifvit oss lyckan att slå ihjäl dem, så skola vi väl också själfva begrafva dem. Men, tillade hon, de danskas besök kom oss denna gången alldeles oförmodadt uppå. Vilja de åter igen göra oss den äran till middagen, skola vi hafva en bättre anrättning åt dem i beredskap.* Kristian mottog icke bjudningen utan ryckte mot Älfsborg, och Mårten Krakou lät begrafva 200 danskar, som lågo fallna omkring fästningen. Fru Emerentias tapperhet blef länge och vida berömd, och om hennes man höres ännu af allmogen där i orten följande rim:

Herr Kråk ej hade mer än en hand och en fot,
och likaväl så stod han så manneligt emot.

Efter ett lika fåfängt försök mot Älfsborg vände sig Kristian uppåt Västergötland. Hela sydvästra delen förhärjades. Städerna Skara och Gamla Lödöse, slotten Lärkesholm, Gräfsnäs och Höjentorp, Brunnsbo biskopsgård samt öfver tre tusen byar lades i aska. Invånarne behandlades med omänsklig grymhet, och ett betydligt byte gjordes, särdeles på Gräfsnäs, dit hela orten, i förlitande på slottets ointaglighet, hade fört sina dyrbarheter. Ändtligen repade fogden Lars Jonsson mod och samlade bönderna i Valla härad, hvarefter danskarne drogo sig tillbaka mot Halland, där i Varbergs kyrka offentlig tacksägelse blef hållen öfver det lyckliga tåget.

Träffningen på Skillingehed. Nästan på samma gång som Kristian härjade i Västergötland, hade hertig Johan och Jesper Cruus infallit i det lika försvarslösa Halland. Aderton socknar förhärjades, och Varberg brändes. Ändtligen vid sistnämnda stad möttes några trupper, hvilka dock blefvo drifna på flykten och jagade nära två mil, inemot Falkenberg. Men just som de redo öfver Skillingehed, ankommo till deras hjälp sju fanor ryttare, anförda af konung Kristian själf, numera på återtåget från Västergötland. En kort men häftig strid uppstod. Svenskarne, redan till hälften segrare, angrepo häftigt och öfvermodigt, ropande: *Jute, jute, har du icke prästen med dig!* att nämligen bereda dem till döden. Danskarne, redan af det föregående nederlaget försagda och bragta i oordning, gjorde svagt motstånd, ehuru ifrigt anförarne sökte uppmuntra dem. Den tjugufyraåriga Sten Rosensparre kastade sig midt i striden för att förmå sina landsmän att hålla stånd. En af hans vänner bad honom vara försiktig. *Betänk*, ropade han, *att du är den siste af ätten Rosensparre.* — *Du har rätt*, svarade herr Sten. *Det är en vacker tanke. Ett godt namn går framför allt*, och med dessa ord störtade han in midt uti de svenska hoparna. Efter några ögonblick blef han nedhuggen och likaledes Frans Rantzau jämte flera andra ädlingar. Danskarne kastade sig på flykten, svenskarne följde i hamn och häl. Vid Frägnareds gärde fastnade konung Kristians häst i ett moras. De öfriga danskarne voro redan förut, svenskarne kommo i sporrstreck efter, och död eller fångenskap sväfvade öfver hans hufvud. Då ilade Kristian Barnekow förbi, såg konungens fara och lämnade honom sin häst, hvarpå Kristian flydde och Barnekow blef nedhuggen. Den inbrytande natten räddade danskarne från ett fullkomligt nederlag. *Om dagen räckt ett par timmar längre*, sade hertig Johan, *så hade mina ögon fått se sin lust på Sveriges fiender.* Två hundra femtio eller tre hundra danskar hade emellertid måst bita i gräset.

En stor rostfläckig sten på Fägnareds gärde bär ännu namnet af Kristian Barnekows sten. *Det var där*, säger folket, *som Barnekow blef dödad af svenskarne. Det är fläckarna af hans trofasta blod, som aldrig kunnat från stenen utplånas.*

Älfsborgs fall. Fästningen Älfsborg behärskade utloppet af Göta älf samt försvarade det nyss anlagda Göteborg, hvilken stad med sin uppblomstrande handel städse var danskarne en nagel i ögat. Kristian ville iakttaga tillfället att om möjligt förstöra både stad och fästning och tågade dit med en ansenlig styrka, dels till lands, dels till sjös. Olof Stråle förde befälet på Älfsborg och hade nyligen vidtagit så betydliga förbättringar på fästningsverken, att han förklarade sig icke mer behöfva frukta någon fiende. Men vid ryktet om danska härens annalkande började han skrifva klagande bref till konungen och begärde än att blifva entledigad, än att erhålla förstärkning, tilläggande *att han icke trodde sig om att hunna bibehålla fästet*. Gustaf Adolf uppmanade honom att *som en tapper och behjärtad svensk försvara en för fäderneslandet så angelägen plats. Konungen lofvade att snart i egen person komma till undsättning*. Emellertid fick Nils Stiernsköld befallning att med friska trupper skynda till förstärkning, men han kom för sent; Kristian hade redan kringränt fästningen, och tvenne danska örlogsfartyg, som lagt sig mellan Stegeberget och Otterhällan, afskuro all ytterligare tillförsel. Stiernsköld drog sig tillbaka och sökte endast hindra fienden från vidsträcktare ströftåg.

Kristian företog nu belägringen med fullt allvar och bemäktigade sig snart några af utanverken. Han uppfordrade därpå fästningen, men Stråle svarade med tvenne utfall. Då lät Kristian uppföra flera batterier och nedsköt tornet och en del af vallarna, så att dessa i fallet fyllde grafven. Nu förnyades uppfordringen, men Stråle svarade, *att Älfsborg icke vore något Kalmar. Han ville samtala med fienden endast genom kulor och krut*. Skjutningen började å nyo, och mot kvällen beslöt Kristian att storma. Några engelska trupper skickades först mot murbrottet. De lyckades väl att komma in men blefvo ofördröjligen och med den största tapperhet utkörda igen, så att två hundra man lågo döda vid grafven. Kristian lät sitt eget lifregemente träda i engelsmannens ställe, men äfven denna utvalda trupp kunde ingenting vinna. Svenskarne öfverhöljde dem med brinnande beckkransar, sjudande vatten och kraftiga hugg. De måste med oförrättadt ärende draga sig tillbaka.

Men på fästningen stod också ganska illa till. Under handterandet af beckkransarna hade elden kommit lös, och fienden bemödade sig med oupphörligt skjutande att öka branden. Nära hälften af besättningen hade fallit, endast två hundra återstodo, äfven dessa till en del sjuka och sårade; Stråle själf hade fått en kula i låret. Nu kom förnyad anmaning *att uppgifva borgen, eljest skulle där ingen enda människa lämnas vid lif*. Stråle såg ingen möjlighet att längre försvara sig utan aflämnade slottet mot fritt aftåg under flygande fanor och klingande spel. Belägringen hade varat i nitton dagar.

Danskarnes glädje öfver denna eröfring var ganska stor. Kristian lät till dess minne prägla en skådepenning, och hans höfdingar drucko på den intagna borgen sina hemmavarande fruars skålar under fröjd och gamman. Glädjen blef än större, då de sex dagar därefter utan svärdsslag intogo Gullbergs slott med 80 kanoner, 1,500 musköter och lifsmedel för ett helt år. Besättningen, uppskrämd af Älfsborgs öde, hade icke ens försökt att värja sig. Märten Krakou och Emerentia Pauli hade redan förut blifvit förflyttade till Vaxholm.

Dessa dubbla olyckor väckte inom Sverige bestörtning, vrede och sorg, så hos konung som folk. Stiernsköld fick uppbära en allvarsam skrapa. Stråle råkade än värre ut. Han fängslades, lagfördes men blef i anseende till sitt tappra försvar frikänd. Emellertid, då den dyra älfborgslösen skulle erläggas, återväcktes i hvarje hydda och vid hvarje utbetalning harmen mot Olof Stråle. Själfrö Gustaf Adolf kunde ej kväfva dylika känslor. Då han år 1617 kom till Älfsborg och tyckte sig af belägenheten finna, att slottet möjligtvis kunnat ännu någon tid

försvaras, anställde han ny rättegång mot Stråle, då denne blef dömd till anseelig penningplikt. Folket upphörde dock aldrig att än med gäckeri, än med skällsord förfölja den olycklige, och själfva regeringens försvarsbref förmådde icke rädda honom från dessa utbrott af den allmänna oviljan.

Danskarne vid Vaxholm. I augusti 1612 hade konung Kristian satt danska flottan i det fullkomligaste stånd och förde den sedermera till stockholmsskären. Svenska flottan under Göran Gyllenstierna låg underlägsen och uti dåligt skick vid Älfsnabben. Då Kristian kom till Dalarö, vände därför Gyllenstierna tillbaka och lade sig under Vaxholms kanoner. Danskarne följde efter till Södra Stäket och Djurhamn. Deras ankomst, väckte utomordentlig förskräckelse i Stockholm och kringliggande landsorter. Änkedrottning Kristina flyttade från Nyköping till Gripsholm, dit också alla dyrbarheter och angelägna papper skyndsamt undanfördes.

Hertigdömets invånare uppådades till kustens försvar, västmanländingar och uppländingar till Stockholm. Dalkarlarne uttågade själfmant, och utanför Söderport började man redan uppföra bålverk. Danska flottan framträngde emellertid ända till Vaxholm. Men här förde Mårten Krakou befälet, och under fästningen låg Gyllenstierna med flottan. Kristian steg själf i land, undersökte läget och började beskjuta fästningen men utan verkan. Han utmanade svenska flottan till ett sjöslag, men Gyllenstierna låg med sina skepp orörlig under Krakous skyddande kanoner.

I Stockholm hade emellertid farhågan för ett fientligt besök stigit till den högsta grad, och det ena ilbudet efter det andra affärdades till konungen. Denne hade nyss kommit upp från en svår sjukdom, ådragen under de beständiga resorna. I Jönköping träffade honom första budet. På ögonblicket satte han sig till häst och ilade, åtföljd af endast två personer, genom natt och dag till Stockholm, dit han ankom på tredje dygnet klockan 3 om morgonen. Redan tvenne timmar därefter satt han åter igen till häst och skyndade i spetsen för några i hast tillkallade trupper ut till Vaxholm. Han hoppades icke allenast att kunna försvara Stockholm utan ock att vind och farled skulle i skären uppehålla danskarne, så att han själf emellertid kunde få tillfälle att samla än mera folk och förstöra både dem och deras flotta. Men Kristian hade redan funnit, att ingenting kunde uträttas. Vinden blef gynnande, och just dagen före Gustaf Adolfs ankomst hade han återvändt från svenska skärgården.

Gerdt Rantzaus tåg. Ungefär på samma gång som konung Kristian eröfrade Älfsborg, förde Gerdt Rantzau en annan dansk styrka från Kalmar inåt Småland. Båda härarna hade stämt möte i Jönköping. Svenskarne blefvo med lätthet fördrifna från Ryssby skansar, hvilka af fienden intogos, likasom landet uppåt Högsby och Mönsterås. Därpå eröfrades, dock efter skarpt motstånd, Borgholm jämte hela Öland, hvars invånare och särdeles prästerskap fingo dyrt umgälla sin förut visade trohet mot Sverige. Därpå fortsattes tåget åt Vimmerby och Västervik, hvilket senare uppbrändes, likasom de genomtågade socknarna blifvit förhärjade. Rantzau tillfogade landet en skada, som ej på många år kunde godtgöras. Man fruktade hvarje dag hans besök i Östergötland, och minnet af Daniel Rantzaus härjningar under Erik XIV:s tid ökade förskräckelsen. Men i högsta nöden kom också hjälpen. Redan förut hade Gustaf Adolf förordnat Peder Hammarskjöld och några andra tappra herrar till anförare för de bondeskaror, som på skogarna sammanrotat sig mot fienden. När han nu därtill anlände i egen person och med ordentliga trupper, måste Rantzau draga sig tillbaka. Han förföljdes på det häftigaste dels af krigsfolket, dels af bönderna. I många små skärmytslingar ledο danskarne ständiga förluster, och Ripperda skog, Juteliden, Innevåldsbro, Hägelåkra gärde med flera ställen

bibehålla ännu hos landtfolket minnet af de forna striderna. På återtåget förlorade Rantzau 1,500 man.

Medan Gustaf Adolf sålunda var sysselsatt vid östra gränsen, hade konung Kristian från den västra framträngt till Jönköping. Men här mötte underrättelsen om Rantzaus återtåg samt att Gustaf Adolf var i fullt anryckande. Kristian ansåg därför hufvudändamålet alldeles förfeladt och tågade tillbaka till danska gränsen, redan förrän han kunde hinnas af de förföljande svenskarne.

Peder Mikelsson Hammarskjöld. Uti Hammarsebo by af Målilla socken i Småland föddes af fattiga föräldrar den sedan så ryktbare Peder Mikelsson. (Enligt andra uppgifter var han son af ståthållaren Mikel på Kalmar. Se Riddarhus. geneal.) I barndomen förtjänade han sitt lifsuppehälle genom att vakta boskap åt förmögnare hemmansbrukare men fick vid något tillfälle en så obillig husbonde, att Peder icke längre kunde stanna kvar i hans bröd. Han flydde till Kalmar och kom som trosspojke, sedan som ryttare, i konung Sigismunds tjänst. Här utmärkte han sig snart genom raskhet och pålitlighet, uppsteg till lägre befäl och blef känd både hos vän och fiende så väl för tapperhet som orubblig trohet mot sin konung. I slaget vid Stångebro blef han fången och framledd för hertigen. *Så har jag nu äntligen fått fast dig, din skälm!* utropade denne. Peder svarade djärfvt: *Jag är ingen skälm, eders nåd. Min konung har jag svurit trohet, och honom har jag tjänat som en ärlig karl. Om jag gifvit eders nåd min ed, skulle jag densamma lika troget hafva hållit.*

Hertigen fann behag i hans öppna uppförande, och Peder blef benådad samt upptagen i Karls tjänst, där han visade samma nit som förut i Sigismunds och blef ryttmästare, ståthållare på Öland och 1610 adlad med namnet Hammarskjöld.

År 1612 om vintern försökte danskarne flera gånger att göra landstigningar på Öland men blefvo alltid af Hammarskjöld kraftigt tillbakavisade. I medlet af februari hade en så stark köld inträffat, att Kalmarsund betäcktes af is. Danskarne tågade i full slagordning ut ifrån fasta landet. Men Hammarskjöld hade, för att hålla så mycket bättre vakt, hela tiden legat uti Björnhofda by. Då han såg fienden komma anryckande, gömde han en del af sitt folk i en närbelägen skog, den andra delen ställde han vid stranden och tågade själf med den tredje ut på isen mot danskarne. Dessa blefvo så mottagna, att de återvände till Kalmar, och vågade icke sedan på lång tid angripa Öland och Peder Hammarskjöld.

Det var år 1612 i juni månad, som Gerdt Rantzau anträdde sitt förut omtalade tåg. Han började detsamma med ett anfall på Öland. Pingstdagen tidigt om morgonen landstego danska trupperna på fem olika ställen, hufvudstyrkan under Rantzau själf icke långt från Mörbylånga. Hammarskjöld, genom spejare om allting förut underrättad, mötte honom strax efter landstigningen. En häftig strid uppstod och varade nästan hela förmiddagen. Flera gånger måste danskarne vika, men deras kanoner och öfvermakt tvungo slutligen Hammarskjöld att draga sig tillbaka. Han hade två mils väg till fästningen och oroades därunder oupphörligt af danska rytteriet. Men Hammarskjöld höll sitt folk i så god ordning, att det utan någon betydlig förlust återkom till slottet. Dagen därpå hade danskarne från alla håll ryckt närmare. Icke desto mindre begaf sig Hammarskjöld en half mil från fästningen och började skärmytsla med fienden. Soldaterna satte han i midten, allmogen på flyglarna. I början hade han någon fördel, men snart kommo bönderna i oordning. Hela hären kringrändes af den öfverlägsna fienden, och Hammarskjöld såg sig afskuren från slottet. Då gjorde han i spetsen för soldaterna ett förtvifladt anfall och lyckades slå sig igenom. Nu börjades en ganska häftig belägring. I elfva dagar kastade danskarne oupphörligt kulor och fyrbollar mot fästningen. Hammarskjöld hade hos sig fyra kompanier soldater, men hans kanoner voro så små, att de icke kunde göra

danskarne något betydligt afbräck. Efter några dagars skjutande började därför bröstvärn och rundlar att störta ned, och ehuru svenskarne ifrigt bemödade sig att med nya, från inre sidan uppkastade vallar fylla öppningarna, var det dock förgäfvets, ty det ena stycket af muren störtade i grafven efter det andra, och danskarne började redan laga sig till stormning. Besättningen föreställde då, att Hammarskjöld hellre borde spara sitt och de sinas lif till fäderneslandets framtida tjänst än genom ett onyttigt motstånd förspilla både folk och fäste.

Man erbjöd dagtingan, men danskarne fordrade, *att Hammarskjöld först och främst skulle utlämnas, sedan ville de öfverlägga om det öfriga*. Detta förslag väckte besättningens harm. *Förr*, ropade de, *skola vi dö; förr skola vi af fienden nedsablas eller själfva antända kruttornet än öfvergifva vår anförare*. Rantzau vågade ej drifva saken längre mot en sålunda sinnad besättning utan gaf den fritt aftåg, med villkor att öfverlämna slott och krigsförråd. Särskildt måste Peder Hammarskjöld utlofva att på tre år icke bära vapen mot danskarne. Men dessa senare höllo icke sina löften utan plundrade under åtskilliga förevändningar den uttågande besättningen. Hammarskjöld ansåg därför icke heller sig vara bunden af den gifna eden utan trädde åter i tjänst, så snart han kommit öfver till svenskarne. Han besatte med fiskare och bönder några skärgårdsbåtar och angrep de danskar, som voro i Västervik. Men det öofvade folket kunde föga uträtta, och båtarna blefvo skjutna dels i sank, dels i brand, så att Hammarskjöld med möda kunde rädda sitt eget lif. Utan att blifva försagd skyndade han uppåt Östergötland, hvarest invånarne just då sväfvade i den största fruktan för Rantzaus befarade infall. Uti skogarna kring Sommen hade samlat sig en hop svenska bönder, hvilka begärde och erhöillo Hammarskjöld till anförare. Han hjälpte till att först hejda danskarne och sedan jaga dem ut igen, såsom redan förut är omtaladt.

Efter freden i Knäred sökte Hammarskjöld lugnet. Han var nu en gammal man och dessutom öfver hela sin lekamen genomskjuten, sargad och sönderhuggen, så att han slutligen af stelhet näppeligen förmådde röra sig.

Freden i Knäred. Båda rikena ledo betydligt af det häftiga kriget, särdeles Sverige. Danmarks öfvervägande makt och lycka nedslogo sinnena. Riket var genom de långa förutgående oroligheterna alldeles utblottadt, och dess ringa krafter måste ändå delas mot tre olika håll, Polen, Ryssland och Danmark. De södra landskapen, Småland, Västergötland och Dalsland, flera gånger af fienden öfversvämmade och förhärjade, kunde ej mera betala några utlagor, knappt nog lifnära sina invånare. Uti sydöstra hörnet af Småland var dock folket mer än annorstädes lidande. Flera gånger hvarje år öfversvämmades socknarna än af svenskar, än af danskar, och hvarje gång tvungos invånarne att aflägga tro- och huldhetsed åt den för ögonblicket närvarande, men blefvo sedan af den nästkommande grymmeligen förföljda och straffade för, som man sade, brott emot deras förut afgifna förbindelser. Det arma folket gömde sig slutligen undan i de djupa värendsskogarna, förbannande i sina hjärtan både svenskar och danskar.

Oaktadt dessa missöden, oaktadt den fullkomliga brist, som rådde öfverallt, förspordes dock mindre nedslagenhet, än man kunnat vänta. Härtill bidrogo förnämligast kärleken och förtroendet till den unge konungen. Man såg honom outtröttlig resa omkring än till den ena, än till den andra sidan af gränsen, alltid sökande den ort, där faran var störst. Troget och träget biträdd af Axel Oxenstierna, var han outtömlig att uppfinna nya utvägar för att anskaffa soldater, mun- och krigsförråd med mera. Hans milda och glada umgänge livvade modet hos enhvar, och då danskarne föreslogo för hårda fredsvillkor, åtogo sig svenskarne utan gensägelse ganska dryga bevillningar till krigets fortsättande.

Men äfven Danmark å sin sida längtade efter fred. Kristian hade gjort ganska stora ansträngningar för de båda slutade fälttågen, framstegen hade icke svarat däremot. Gustaf Adolfs med hvarje dag stigande anseende, erfarenhet och kraft minskade än mera utsikterna för framtiden. Danmarks högre adel önskade ock krigets slut, af fruktan att Kristians därunder vunna anseende skulle föranleda inskränkningar i deras frihet, och lade därför allahanda hinder i vägen för hans företag. Då därför denne konung såg, att ingenting kunde uträttas, förklarade han sig villig till fred.

Först i Ulfsbäck, sedan i Knäred, sammanträdde båda rikenas fullmäktige, under deras rikskanslerer Axel Oxenstierna och Kristian Friis. De segerstolta danskarne föreslogo hårda villkor. Uti alla mindre betydliga omständigheter gaf Gustaf Adolf efter, och det strax, på det *ingen skulle skylla honom för öfverdrifven ärelystnad*. Han afsade sig titeln af de *lappars och kajaners konung* och tillät Danmark föra tre kronor i vapnet, dock med uttryckligt förbehåll att därpå icke grunda några anspråk på svenska kronan. Äfven i viktigare fall måste han gifva efter för att rädda det återstående af riket. Sverige afsade sig alla anspråk på Sonnenburg samt på lapparne mellan Titisfjord och Varanger och skulle därjämte inom sex år betala en million daler, för hvilka Älfsborg med några kringliggande härad lämnades i pant.

Freden i Knäred var en af de mest tryckande, som Sverige någonsin med Danmark afslutit. Särdeles betungande voro de gärder, som måste utskrifvas för den lofvade penningsumman, hvilken under namn af Älfsborgs lösen länge lefde i förhatligt minne. De flesta, till och med danske konungen själf, trodde, att den aldrig skulle kunna hopskrapas i det utblottade landet, och han ansåg sig redan i andanom såsom evärdlig ägare af Älfsborg, men genom otroliga ansträngningar af både konung och folk lyckades det slutligen att sammanbringa den bestämda summan, och Älfsborg återlämnades.

Detta särdeles häftiga krig med sina ömsesidiga härjningar återupplifvade och ökade det gamla hatet mellan båda grannarne. Särdeles förbittrade voro svenskarne, hvilka lidit mest och vid de årliga sammanskotten till Älfsborgs lösen så kännbart påmindes därom. Danmark och danskarne utgjorde föremålet för den bittraste ovilja, blandad med fruktan, och Virgilius' uttryck, *Timeo Danaos, Danaum insidiæ* och så vidare, användes beständigt på det hatade grannfolket. Själfva konungarne delade dessa tänkesätt. Båda stora och utmärkta män, visade de hvarandra på allt sätt yttre aktning och vänskap och sökte undvika hvarje orsak till nya tvister. Men inom deras hjärtan härskade hemligt misstroende och agg. Kristian kunde aldrig fullkomligt dölja sin afund vid Gustaf Adolfs senare segrar. Denne åter erkände uppriktigt Kristians stora egenskaper och förklarade, att han *aktade danske konungen högst bland alla Europas regenter*, men, tillade han, *jag önskar blott, att vi icke vore så nära grannar*.

4. Kriget med Ryssland

I Ryssland fortforo ännu de oroligheter, som blifvit väckta genom de falska Demetrierna. Folket, så det högre som lägre, var både förvirradt och förvildadt genom de beständiga tronväxlingarna och krigen, och inom riket fanns ingen enda man med nog anseende och kraft att förena de stridiga partierna. Dessa sökte hvar för sig understöd hos Sverige och Polen och valde deras prinsar till storfurstar. Dessa grannar begagnade sig dock tämligen egennyttigt af Rysslands förlägenhet. Polen lofvade att ditsända Uladislaus, Sverige åter Karl Filip, men båda sökte under dessa förevändningar endast tillfälle att åt sig eröfra hela eller åtminstone en del af det olyckliga landet. Sådana voro följderna först af Boris Godunovs brott, sedan af det mot honom så lättsinnigt företagna upproret.

Polens och Sveriges egennyttiga förfarande väckte ändtligen ryssarnes uppmärksamhet och motstånd. De få ädlingar, som ännu ägde kvar någon kraft och fosterlandskärlek, samlade sig i Moskva och utvalde till storfurste Mikael Fedorovitsch Romanov, en hoppfull yngling, sedermera stamfader för det romanovska kejsarhuset. Alla olika partier förenades småningom om den infödde härskaren, och de bedragna förhoppningarna alstrade ökad hat mot utländingen. Naturligtvis råkade därför den nya regeringen i krig med både Polen och Sverige och kom därvid merendels till korta, emedan landet var alldeles utblottadt och folket i krigstukt och ordning helt och hållet sina fiender underlägset. Ryssland nödgades ändtligen i Stolbova ingå med Gustaf Adolf en fred, som var den fördelaktigaste, Sverige någonsin afslutat med denna granne. — De märkligaste omständigheterna under det föregående kriget voro följande.

Hertig Karl Filip val. Sedan Jakob de la Gardie intagit Novgorod, valde invånarne den svenske dåvarande kronprinsen Gustaf Adolf till storfurste. Men snart kom underrättelse, att Karl IX dött och Gustaf Adolf blifvit utvald till efterträdare. De la Gardie förutsåg, att ryssarne på intet sätt skulle kunna förmås att mottaga själfve svenske konungen till behärskare. Han höll därför det inträffade dödsfallet någon tid hemligt, tills sinnena hunnit förberedas, hvarefter hertig Karl Filip utkorades i broderns ställe. Oaktadt detta val föreskrefs af de la Gardies myndighet och under svenska kanonernas inflytande, blef det dock snart och tämligen allmänt erkänt. Trakterna åt Arkangel, Jaroslav, ja, själfva Moskva förklarade sig villiga att mottaga den svenske prinsen.

I Stockholm var emellertid annorlunda beslutet. Man ville begagna tillfället att antingen lägga hela Ryssland eller åtminstone en del därpå under Sverige, och Gustaf Adolf ämnade därför själf mottaga den honom förut erbjudna ryska kronan. Detta väckte misstanker hos ryssarne, och på deras samt de la Gardies föreställningar beslöt man, att Gustaf Adolf skulle nedlägga sina anspråk och att Karl Filip i hans ställe skulle mottaga de sedermera gjorda anbuden och resa öfver till Novgorod. Men denna färd fördröjdes tid från tid. Skälen voro mångahanda. Änkedrottningen vacklade; hon önskade visserligen se storfurstekronan på den älskade sonens hufvud men drog också i betänkande att bortsända honom till ett så rått och oroligt folk. Hon lade verkligen många hinder i vägen: än behöfde han ytterligare fullkomna sig i studier, än vågade man ej sända honom ut för den hårda årstidens skull och så vidare. Man tror också, att några af de gamla svenska släkterna sågo ogärna det stora anseende, ätten de la Gardie redan vunnit, och därför missunnade den det ännu större att förvärfva en ny krona åt konungahuset. Regeringen själf eftersträfvade ifrigare den fördelen att utvidga svenska gränserna på Rysslands bekostnad än den äran att sätta en svensk prins på ryska tronen. Af alla dessa skäl gick det ganska trögt med hertig Karl Filip afresa, ehuru ryssarne sände den ena beskickningen efter den andra till dess påskyndande. Men under tiden fortforo de la Gardie och Evert Horn att gripa omkring sig. Den förre intog Nöteborg, den senare Koporie, Jama,

Augdov och Ivangorod. Detta ökade ryssarnes obenägenhet. I trakten kring Novgorod vågade väl ingen sätta sig emot de segrande svenskarne, men i det inre Ryssland fattade man mod och utvalde, som förbemäldt är, Mikael Romanov till storfurste. Vid denna tiden ändtligen begaf sig hertig Karl Filip på vägen men hann ej längre än till Viborg, innan underrättelse mötte, att större delen af riket affallit till Mikael Romanovs parti. Äfven från Sverige kommo bud, att änkedrottningen, sjuk af ångest och oro, längtade och väntade efter hertigens återkomst. Gustaf Adolf och svenska rådet, som under tiden fått de viktigaste gränsfästningarna i sina händer, yrkade ännu mindre på fortsättningen af hans resa, och efter någon tids öfverläggningar återvände hertigen till sitt fädernesland. Det kunde ej nekas, att Karl Filip troligen blifvit storfurste i Ryssland, därest han vid första kallelsen hade begifvit sig till stället. Men i Sverige ville ingen, vare sig konungen, änkedrottningen, rådet eller ständerna, kännas vid att hafva förorsakat det så menliga dröjsmålet.

Jakob de la Gardie. Nu utbrast i full låga kriget mellan Gustaf' Adolf och den nyvalde storfursten. Talrika skaror af de numera eniga och ifriga ryssarne strömmade mot gränsen, kriget antog ett svårare skaplynne, och vid Bronitz föreföllo träffningar, skarpare än under alla de föregående fälttågen. Svenskarnes ordning, krigsvana och tapperhet förskaffade dem likväl öfverhanden. Hårtill bidrog äfven det utmärkta befälet. Evert Horn fortfor att med mod och skicklighet föra svenska ströftågen, och hans ankomst var ett säkert förebud till ryssarnes nederlag och flykt.

Det hela leddes af Jakob de la Gardie med lika ovanlig kraft som klokhet. Han styrde krigsrörelsernas liksom underhandlingarnas gång och hade genom sin person hos ryssarne vunnit det största anseende. Den lyckliga vändningen af kriget och genomdrifvandet af hertigens val var alltsammans till större delen de la Gardies verk. Det harmade honom därför på det högsta, då svenska regeringen omintetgjorde allt hans bemödande för konungahusets upphöjelse på ryska tronen. Han igenkände afundsmännens spår och var äfven mindre nöjd med själfve Gustaf Adolfs uppförande, så att han till och med begärde sitt afsked. Konung Sigismund i Polen ville taga tillfället i akt och sökte genom smicker och stora löften locka de la Gardie ur svenska tjänsten, men denne skickade brefven jämte ny trohetsförsäkran till sin rättmätige konung. Gustaf Adolf visste värdera en sådan man. Han öfvertalade honom att stanna kvar och for själf åren 1614 och 1615 till östra gränsen *för att*, som han sade, *af denne erfarne hjälte lära sig krigskonsten*. Inom fyra år utnämndes de la Gardie till riksråd, riksmarskalk och slutligen till grefve, varande den ende, som under Gustaf Adolfs tjuguetåriga regering till denna värdighet upphöjdes.

Evert Horns död. Sedan den ryktbare Karl Henriksson Horn år 1590 fallit i onåd, tillbragte han sina sista tio lefnadsår för det mesta på arfgodsen i Finland, fjärran från statsärendena, endast lefvande för maka och barn. Hans söner erhöilo därigenom en ganska vårdad uppfostran. Herr Evert, den andre i ordningen, var efter tidens sed ganska lärd. Han kände latinet, tyskan och franskan i grund. Lika mycket utmärkte han sig genom insikter i andra ämnen, genom redlighet, duglighet men mest genom sin ovanliga tapperhet. Vid utförandet af de flesta krigsbragderna under ryska fejden var Evert Horn de la Gardies högra hand. Ett aktningvärdt förhållande härskade mellan båda hjältarne, och icke minsta spår af misstroende eller afund kunde upptäckas. De la Gardie erkände öppet för konung och folk Horns stora förtjänster, och då afund och förtal sökte svärta de la Gardie, var det Evert Horn, som oförskräckt och kraftigt tog honom i försvar. Det var dessa tvenne herrar och deras hjälteförbund, som inhägnade Finska viken inom Sveriges gränser och för nära ett helt århundrade stängde ryssarne från Östersjön. Gustaf Adolf erkände dessa förtjänster. Då de under träffningarna vid Bronitz hade, för att bibehålla Novgorod, blottställt sig för den

öfverlägsna ryska krigshären, skref han och bad dem icke trotsa natur och öfvermakt, tilläggande: *Det är mig mera angeläget om edra personer än om hela Stora Novgorod.*

Redan länge hade Gustaf Adolf önskat tillfälle att i dessa strider pröfva och utbilda sin egen fältherreskicklighet, men kriget med Danmark och angelägna inrikes göromål hade år för år hindrat honom, likaså rådet, af fruktan både för konungens lif och för stigande krigslystnad. Ändtligen år 1614 kom han på en kort tid öfver till hären och hade den glädjen att eröfra den af fienden förut återtagna fästningen Augdov. År 1615 återkom han och företog belägringen af Pleskov. Den drog länge på tiden. Besättnings styrka, sjukdomar bland svenskarne, en missgynnande väderlek och dessutom utsikterna till en förmånlig fred bevekta konungen att slutligen öfvergifva hela företaget. I början af denna belägring blef herr Evert Horn skjuten i en obetydlig skärmytsling. Man hade om morgonen bedt honom icke påkläda den lätt igenkännliga fältherredräkten, men han satte sig öfver faran och varningen. Själva striden var högst obetydlig; endast två eller tre af svenskarne föllo men däribland Evert Horn, till härens, konungens och hela rikets sorg och saknad. Året därpå blef han under egna segerfanor begravden på fädernegodset Kankas. Gustaf Adolf själf bevistade likbegängelsen.

Freden i Stolbova. Det af in- och utvärtes fiender så länge sönderslitna Ryssland önskade och behöfde fred, åtminstone med någon af sina tre fiender, Sverige, Polen eller Tatariet. Gustaf Adolf, som såg, att hädanefter var föga ära och ingen fördel att vinna, önskade äfven lugn på denna sidan för att sedan med odelad styrka få vända sig mot Polen. Underhandlingarna öppnades men gingo i början ganska långsamt. De segrande svenskarne gjorde dryga fordringar, hvilka ryssarne sökte i det längsta undandraga sig. Men emellertid hotade på ena sidan tatarer, på andra polacker, och ryssarne måste af fruktan för så många fiender gifva vika. Den 27 februari 1617 afslöts freden i Stolbova, en by icke långt från Ladoga. Ryssland afträdde åt Sverige Keksholm med dess län, Nöteborg med den delen af dess län, som låg mellan Ladogasjön och Finska viken, Ingermanland med fästningarna Ivangorod, Jama och Koporie samt alla anspråk på Livland och dessutom 20,000 rubel. Sverige däremot nedlade Karl Filips anspråk, erkände Mikael Romanov som storfurste och återlämnade de eröfrade fästena Ladoga, Novgorod, Stara-Russa, Porchov och Augdov. Freden afslöts på svenska sidan af Jakob de la Gardie, Arvid Wildman och Henrik Horn, en broder till Evert Horn. Ryssarne voro vana att anse de la Gardie som den förnämste mannen i Sverige näst efter konungen. Såsom äldre i rådet måste däremot Henrik Horn vid fredsunderhandlingarna egentligen taga plats öfver de la Gardie, men denne vägrade sådant, dels af stolthet, dels föregifvande, att genom en sådan nedsättning skulle hans anseende och inflytande hos ryssarne minskas och freden därigenom fördröjas. Henrik Horn gaf efter af vörndnad för de la Gardies bragder och för att ej genom enskilda tvister förspilla det allmänna bästa, och freden blef på ofvannämnda villkor afsluten.

Nu var således det andra af de från Karl IX ärfda krigen slutadt, och det genom en så utmärkt hedrande och fördelaktig fred. Glädje och fröjd uppfyllde hela riket, äfven tacksamhet och kärlek mot den unge konungen. Denne var själf ganska tillfredsställd öfver den lyckliga utgången. Han föreställde ständerna, *huru många ymniga landskap, fiskrika och för handel välbelägna strömmar uti denna fred blifvit med riket förenade. Sverige hade nu genom Narva- och Nevaströmmarna portarna öppna att drifva sin egen handel men kunde när som helst tillsluta dem för ryssarne. Dessa senare voro så fullkomligt stängda från Östersjön, att de till dess vatten icke kunde utskjuta en båt en gång. Dessutom var gränsen blifven mera bekvämlig att försvara. Ingermanland skyddades af Peipus och Narvaströmmen; Finland, Sveriges förstuga, af Nevafloden och den breda Ladogasjön, öfver hvilket dike ryssarne icke så lätt skulle kunna hoppa.* Med verklig siarblick förutsåg konungen de faror, hvarmed Ryssland i

framtiden hotade Sverige, särdeles om det kunde få fast fot vid Östersjön. I bref till Axel Oxenstierna gladde han sig därför, att det lyckats honom stänga dem från denna fördel, *ty, skref han, får hin hårde en gång foten väl i förstugan, så tränger han sig också snart in i själfva huset.*

5. Om hertig Johan

Det var en särdeles kännbar olägenhet i början af Gustaf Adolfs regering, att en stor del af landet var anslagen till furstendömen eller till lifgeding åt hertigarne Johan och Karl Filip samt änkedrottningarna Katarina Stenbock och Kristina. Härigenom förminskades konungens både inkomster och makt, likasom regeringsåtgärdernas kraft och sammanhang, och de obehagligaste tvister kunde däraf i framtiden föränledas, likasom fordom under konungarne Eriks och Johans regeringar. Lyckan befriade dock Gustaf Adolf från alla dylika uppträden, emedan inom 11 års tid båda hertigarne med döden bortgingo utan att lämna några lagliga arfvingar.

Hertig Johan, son af Johan den tredje och Gunilla Bielke, var lärd och redlig, i krig tapper, i fred stilla och fromsint. Till riksstyrelsen hade han hvarken förmåga eller lust utan lämnade den icke ogärna åt Gustaf Adolf mot någon tillökning på furstendömet. I dessa tänkesätt styrktes han också af sina tjänare i allmänhet, särdeles af gunstlingen Göran Gyllenstierna. Från andra håll däremot gjordes flera försök att genom hertig Johan stifta oro i riket, och Sigismund tillställde honom i sådan afsikt ett bref, gömmt i ett knifskaft. Men Johan skickade brefvet genast till Gustaf Adolf. Denne å sin sida bemötte hertigen alltid med största uppmärksamhet och verkligt förtroende, kallade honom *statens pelare* och uppdrog åt honom åtskilliga angelägna ärenden, hvilka alla blefvo tämligen väl och till nöje utträttade.

För sig själf däremot visade hertigen mindre duglighet. Furstendömet vanvårdades, och det eljest så rika Östergötland var slutligen helt och hållet utarmadt; likaså dess hertig. Vid sin död lämnade han betydliga skulder och bad i testamentet, att hertigdömet inkomster ännu någon tid måtte till betalningen anslås, *på det bedragna borgenärer icke skulle få orsak att kvida och beklaga sig på hans döda mull.* (Bond. Hertig Johans af Östergötland testamente. Bråborg den 9 mars 1645.)

Till denna dåliga förvaltning bidrog ganska mycket hertigens beständiga sjuklighet, kanske äfven hans olyckliga giftermål. Det sluga paret Karl den nionde och drottning Kristina hade nämligen förutsett, huru farlig hertig Johan kunde blifva, därest han erhöle en främmande och ärelysten furstinna till gemål. För att förekomma sådant beslöto de gifta honom med sin egen dotter, den till kropp och själ svaga Maria Elisabet. De bägge föreslagna kände ingen synnerlig böjelse för hvarandra men voro ännu unga, Johan 21, Maria 15 år, båda af naturen eftergifna och från barndomen vanda vid blind lydnad för Karls och Kristinas befallningar. I början på året 1611 blefvo de förlofvade. Enligt då gällande författningar var väl äktenskap mellan syskonbarn förbjudet, men Karl rådfrågade härvid hvarken prästerskap eller ständer, och ingen vågade oåtspord säga något däremot.

Efter Karls död följde regeringen samma plan, och på riksdagen i Stockholm 1612 väcktes fråga om prinsessans brudskatt. Nu fattade prästerna mod, och utan att vara rådfrågade, inlämnade de ett allvarsamt betänkande mot giftermål mellan syskonbarn i allmänhet, med anhållan att konungen täcktes sådana förbjuda. Änkedrottning Kristina blef öfver denna deras djärfhet högligen förtörnad och skref dem till ett förebrående bref, hvari hon bland annat erinrade dem, att giftermål hörde icke under andlig utan världslig lag. Regeringen fäste intet afseende vid prästernas insaga, och 1612 den 29 november blefvo de tvenne furstliga personerna sammanvigda på Stockholms slott med all den tidens brukliga prakt och högtidlighet.

Deras äktenskap blef olyckligt. Sjuklig var hertigen, än mera hertiginnan; hon var till och med stundom rubbad till sina sinnen. Inbördes kärlek och förtroende saknades. Inga barn

förljufvade deras sammanvaro, inga allvarsamma göromål upptogo deras tid. Syslölösa, sjuka, ledsna vid hvarandra och hela lifvet, tillbragte de sorgsna dagar än på Bråborg, än på Kungsbro eller Vadstena. Glädjen flydde, och vantrefnaden kom, hvarhelst de visade sig. Allmänheten hviskade, att man tydligen kunde skönja Guds straff öfver det olofliga äktenskapet. Själfva änkedrottning Kristina ändrade slutligen tankar och tal. *Gud förlåte prästerskapet, sade hon, att de icke togo bladet från munnen och sade bestämdt nej till den olyckliga förbindelsen.*

Detta sorgliga äktenskap blef lyckligtvis icke långvarigt. År 1618 i mars månad dog hertigen, fem månader därefter hertiginnan. Då de icke efterlämnade några barn, hemföll hela furstendömet till kronan.

6. Om hertig Karl Filip

Medan drottning Kristina följde Karl den nionde under livländska fälttågen, föddes Karl Filip på Revals slott år 1601 och var och förblef såsom yngsta barnet städse moderns gunstling. Af sina lärare, J. Skytte och J. Chesnecopherus, inhämtade han goda kunskaper, varande själf af naturen fåordig men djuptänkande, gudfruktig, ärlig, tapper och driftig, stolt både till sinne och utseende. Det var en värdig broder till den store Gustaf Adolf.

Många fruktade framtida oroligheter mellan tvenne bröder af så stora anlag; men några spår efter inbördes afund eller ovilja kunde aldrig upptäckas, ehuru moderns tydliga våld för hertig Karl Filip lätt kunnat reta den äldre brodern.

Då Gustaf Adolf 1621 reste till polska kriget, önskade hertig Karl Filip att åtfölja tåget. Han skref och begärde Axel Oxenstiernas och flera andras förord, föreställande sin brinnande åtrå att tjäna fäderneslandet och på samma gång själf vinna erfarenhet i krigssaker. Många trodde, att han ännu icke lämnat ur sikte den i barndomen honom lofvade ryska kronan och därför önskade att personligen komma till dessa trakter och därstädes göra sig känd. Hans anhållan beviljades, och den unge hertigen utmärkte sig vid Rigas belägring för drift, ihärdighet och mod. Men strax därefter sjuknade han uti Narva. Gustaf Adolf, som stod på hemresan, ville afvakta broderns tillfrisknande, men denne, som visste hvilka angelägna ärenden väntade i Sverige, öfvertalade konungen att afsegla, under föregifvande att sjukdomen icke vore synnerligen svår. (*Palmsk. Acta ad historiam regis Gustavi Adolphi II. Personalia öfver hertig Karl Filip.*)

Strax efter Gustaf Adolfs bortfärd dog hertigen den 25 januari 1622. Hans furstendöme indrogs till kronan, och svenska regeringen har allt sedan följt den grundsatsen att aldrig utdela sådana förlänningar. Statsmännen glädde sig att så lyckligt hafva sluppit från de tvenne sista. *Det är fara värdt, sade Axel Oxenstierna, att därest hertig Karl Filip blifvit långlifvad, vi för hans skull hade förr eller senare fått en blodbadstuga tillställd i riket.*

Tidigt och med ungdomens hela liflighet hade hertig Karl Filip fattat kärlek till fröken Elisabet, dotter af riksskattmästaren Seved Ribbing, och med henne vid aderton års ålder ingått hemligt äktenskap. (*Riksark. Genealogica. Elisabet Karlsdotter Gyllenhielms egenhändiga lefvernesbeskrifning; innehåller utdrag ur ett från hertig Karl Filip till kyrkoherden Lars i Tumbo skrivet bref, i hvilket Elisabet Ribbing kallas hertigens hustru.*)

Efter hans död födde hon dottern Elisabet Gyllenhielm, hvilken uppfostrades hos sin farmor, gamla änkedrottning Kristina. Längre fram blef hon gift först med Axel Natt och Dag, sedan med Baltzar Marschalk och utmärkte sig på det fördelaktigaste som hofmästarinna, först hos drottning Maria Eleonora, sedan hos Hedvig Eleonora. Hennes mor, Elisabet Ribbing, gifte sig efter hertigens död med Knut Lilliehöök.

7. Om änkedrottning Kristina

Änkedrottning Kristina hade tämligen vackert utseende och välbildad, fast hög växt. Hon var skarpsinnig, driftig, manlig till stil som väsen, själfrådig, på ålderdomen alltmer och mer böjd för girighet. Hon älskade sina båda söner med moderlig ömhet och nedlade utan betänkanke förmyndarregeringen till förmån för Gustaf Adolf. Under dennes första regeringsår upphörde hon aldrig att med den ömmaste uppmärksamhet följa hans steg, än med understöd, än med råd så för hälsan som regeringen. Dock kunde hon aldrig motstå egennyttans frestelse. Genom sin sparsamhet var hon ofta i tillfälle att kunna hjälpa honom med penninglån men aldrig utan mot vederbörlig säkerhet och 6 eller 12 procents ränta. Vid arfskiftena efter hertig Johan och Maria Elisabet sökte hon skrapa åt sig så mycket, som möjligtvis kunde åtkommas (*D'Albed. Miscellanea historica Gustavi Adolphi 4:o. Några punkter, däri h. m. drottningen begär, att h. majestät sig uppå förklara vill. Nyköping den 19 mars 1619.*), och det var ogörligt att förmå henne att afstå från den olofliga utrikes handel, hvarmed hon och hennes underhafvande riktade sig.

Konungens kärlek till Ebba Brahe tyckes hafva varit det, som först förorsakade moderns köld. Ju mera dessutom den förre tilltog i ålder, lycka och förmåga att hjälpa sig själf, desto mera uteslutande vände sig Kristina till den yngre sonen. Hon sökte väl i början visa oväld, och vid några tvister om konungens och hertigens ömsesidiga skyldigheter förklarade hon, *att det skulle smärta henne lika, hvilketdera fingret hon sårade*. Men hon fäste sig alltmer och mer vid den yngre. Såsom förmyndare förfäktade hon hans rättigheter i furstendömet, ofta ända till orimlighet, och var nog svag att för ynglingen omtala de ogillande uttryck angående hertigdömena, som hennes spejare uppfångat efter den äldre brodern. Det fordrades tvenne så vältänkande herrar som Gustaf Adolf och Karl Filip för att genom ett sådant handlings sätt icke mot hvarandra lockas i harnesk.

Hennes ovilja mot Gustaf Adolf ökades däraf, att Kristina i sin tjänst upptagit de af Karl använda men af Gustaf Adolf entledigade Nils Chesnecopherus och Erik Elofsson. Dessa fortforo att hos Kristina och Karl Filip spela mot Gustaf Adolf samma knep, som de fordom med Karl den nionde förehaft mot Sigismund. Chesnecopherus uppsatte i hemlighet en lång afhandling, hvari han på allt sätt bemödade sig att upphöja hertigarnes rättigheter och nedsätta kronans. Genom ett misstag råkade han att själf lämna skriften i konungens händer, man kan föreställa sig med hvad verkan. Inga förböner hjälpte, utan Chesnecopherus måste i ödmjuka, af Axel Oxenstierna uppsatta ordalag göra konungen afbön, och det i själfva hertigarnes närvaro. (*Riksark. Rikskansleren grefve Axel Oxenstiernas egenhändiga koncepter af rådslag, breff och allehanda slags skrifter uti publike ärender. Nils Chesnecopherus' böneskrift, i koncept af Axel Oxenstiernas egen hand.*)

Mot sin mor iakttog Gustaf Adolf för öfrigt den mest sonliga vörnd och undergifvenhet. Då det gällde angelägna, för själfva riket viktiga ärenden, förblef han obeveklig, men eljest gaf han vanligtvis efter för hennes infall, huru närgångna de än ofta voro både för hans anseende och bästa. Så till exempel föll det henne in att låta kalla sig *de lappars och kajaners drottning*, ehuru väl sonen vid sista fredslutet afsagt sig denna titel. Konungen i Danmark klagade, och Gustaf Adolf bad men förgäfves. Hon fortfor ända till sin död att kalla sig *de lappars och kajaners drottning*. Ingen af konungarne brydde sig slutligen därom.

Efter Karl Filips frånfälle förlorade hon lynne och krafter och drog sig nästan helt och hållet från världen. De sista tillbragte hon i tysthet på Nyköpings slott, tillsammans med system, prinsessan Agnes, samt sondottern, den lilla Elisabet Gyllenhielm, hvars barndomslekar utgjorde farmoderns ålderdomsglädje. Hon afled slutligen 1626, blef begravnen i Strängnäs domkyrka emellan Karl den nionde och hertig Karl Filip samt lämnade alla sina hopsparda rikedomar åt Gustaf Adolf.

8. Om prinsessan Katarina

Bland sex barn, som Karl den nionde hade med sin första gemål, furstinnan Maria, var Katarina den enda, som uppnådde mognare år. Hon utmärkte sig icke genom någon skönhet men förenade i sitt väsen moderns mildhet med faderns duglighet och förstånd. Dessa egenskaper gjorde henne älskad af alla, till och med af den stränga styfmodern, ännu mera af bröderna, hvilkas tillgifvenhet hon ägde, oupphörligt och i hög grad. Åtskilliga giftermålsförslag voro för henne å bane; bland andra friade en hertig af Rohan, och det med sin konungs lifliga förord; men förslaget gick ej i verkställighet. (*Riksark. Acta historica 1599 et 1600. Handlingar rörande Henrik de Rohans frieri till Katarina, Karl IX:s dotter.*) År 1615 blef hon vid 21 års ålder förmäld med pfalzgrafven af Zweybrücken, Johan Kasimir, hvilken då någon tid hade vistats i Sverige. Föreningen tycktes stiftad af personlig böjelse å ömse sidor och förblef städse en föresyn af ett lyckligt äktenskap. Katarina blef i detta gifte stammoder för tvenne af Sveriges konungaätter. Från äldsta dottern, Kristina Magdalena, härstammar Holsteingottorpska och från äldste sonen, Karl Gustaf, Pfalz-zweybrückiska huset.

9. Gustaf Adolf och Ebba Brahe

Riksdrotsen Magnus Brahe var gift med Brita Leijonhufvud, yngsta dottern af Gustaf Vasas svåger, gamle Sten Eriksson Leijonhufvud. De hade tillsammans blott ett enda barn, en dotter, hvilken erhöll namnet Ebba, på en gång efter sin faster, Erik Sparres fru, och efter sin mormor, den ryktbara grefve Ebba. Den unga fröken blef själf lika men på ett mera hedrande sätt namnkunnig, genom sällsynt skönhet och dygd samt växlande öden.

Fru Brita hade varit drottning Kristinas synnerligen förtrogna vän. På sin sotsäng begärde hon därför som sista nådebeviset, att drottningen täcktes taga under sitt beskydd den snart moderlösa Ebba Brahe. Kristina fullgjorde sin döende väns önskan och förde kort därefter den unga fröken i sitt sällskap till hofvet, hvarest denna genom sitt älskvärda och förståndiga uppförande samt sin utmärkta skönhet snart i högsta grad vann så väl änkedrottningens som alla andras välvilja. Hennes personliga egenskaper, förenade med lika utmärkta företräden af börd och rikedom, gjorde unga Ebba Brahe snart till ett föremål för de svenska ädlingarnes täflan, och själfve hertig Johan af Östergötland hade en tid i tankarna att välja henne till brud. Förslaget afstyrdes af änkedrottning Kristina, hvilken i stället föranstaltade hertigens förut omtalade giftermål med prinsessan Maria Elisabet. Ebba Brahes skönhet skulle dock i ett ännu ömtåligare afseende förorsaka Kristina bekymmer, och den senare villan hotade att blifva värre än den förra.

Genom mödrarnas förtroliga umgänge hade Gustaf Adolf och Ebba Brahe oftare i spädnare åren varit tillsammans och därunder fattat för hvarandra barndomsvänskapens tillgifvenhet. Med tilltagande år aftog förtroligheten, och de träffades mera sällan, helst prinsen var beständigt sysselsatt, dels med studier, dels af resor och regeringsärenden. Nu efter fru Britas död sågo de hvarandra åter, hon femton, han sjutton år, båda utan gensägelse de skönaste, de utmärktaste vid hela hofvet, så i andras som i hvarandras ögon. En tyst, ömsesidig beundran, växande tillgifvenhet och slutligen den varmaste kärlek utvecklade sig visserligen småningom men så mycket starkare och djupare i deras allvarliga sinnen. Hertig Johans fladdrande låga hann både tändas och släckas, innan hoffolket, innan kanske de själfva anade sina känslor. Först mot slutet af år 1612 fick Gustaf Adolf tillfälle att förklara sina tänkesätt för fröken Ebba och mottaga försäkringarna om hennes ömhet. Ett sådant förhållande kunde emellertid icke länge undfalla hofvets och den skarpsynta änkedrottningens uppmärksamhet. Den senare beslöt att på allt sätt motarbete förbindelsen. Hon lät de båda älskande tydligt förstå sin obenägenhet och sökte därjämte så mycket som möjligt att hålla dem skilda från hvarandra, i hopp att tid, nöjen och göromål skulle förströ den adertonårige konungen. Hon bedrog sig. Med svårigheterna ökades kärleken. I de varmaste ordalag utgöt Gustaf Adolf sina känslor, sina förhoppningar i bref på bref till sin älskade fröken, äfven i några, som det föregifves, af honom författade verser. Genom system, prinsessan Katarina, skaffade han sig noggranna underrättelser om allt, som i detta hänseende föreföll vid hofvet, och lät slutligen hos grefve Magnus formligen anhålla om dotterns hand. Fröken Ebba däremot, som dagligen var utsatt för hofvets skämt och änkedrottningens uppenbart visade ovilja, förlorade modet och skref flera gånger, bedjande sin konungslige älskare öfvergifva alla tankar på deras förening.

Hjärtans allra käraste fröken, svarade Gustaf Adolf, vid den trogna kärlek, jag till eder burit och ännu bär, bönfaller jag att aldrig af eder få höra eller läsa de ord, att jag ej mer skulle tänka på eder. Tvärt om synes mig, att vi med den beständighet, som en oförfalskad kärlek pryder, böra låta vår lycka på andra ställen fara, i det fasta hopp att genom sådan trohet hennes majestäts sinne på sistone öfvervinna och således upplefva den lycksaliga dag, som min brinnande längtan hugsvala skall och, som jag hoppas, edert trogna hjärta likaledes

glädja. Under brefven sågos Gustaf Adolfs och Ebba Brahes namn sammanflätade, stundom det senare insatt i den förres brinnande hjärta.

Då änkedrottningen på detta sätt ingenting kunde vinna, ändrade hon uppförande och började bemöta Ebba Brahe med mera godhet och välvilja. Gustaf Adolf med förnyadt hopp lät också genom hertig Julius Henrik af Sachsen-Lauenburg göra förnyad anhållan om moderns bifall. Denna gaf ett undvikande svar: *Hon såge ogärna en konungs förmälning med en undersåtes dotter. Men skulle sådant nödvändigt ske, visste hon ingen mera passande än fröken Ebba, hvilken både ägde och förtjänade allas högaktning. Änkedrottningen önskade dock några års uppskof, till yttermera pröfvande af deras ömsesidiga tänkesätt.* — Nu tycktes saken endast bero af de älskande själfva, af deras trohet och tillgifvenhet. Gustaf Adolf tviflade därför ej mer på utgången och utmålade redan med de gladaste färger i tankar och bref den sälla tid, då han skulle få äga sin älskade fröken. Grefve Magnus hade naturligtvis ingenting mot förslaget, och äfven fröken Ebba öfverlämnade sig någon tid åt de ljufvaste förhoppningar.

Men saken var ännu långt ifrån afgjord. Alla de skäl, som fordom blifvit använda mot Erik den fjortondes frieri till fröken Sture och mot Johan den tredjes till Sigrid Brahe och Gunilla Bielke, blefvo åter igen af änkedrottningen framdragna, och många af rikets anseddare män understödde hennes bemödanden, dels af statsorsaker, dels af afund. Mest verkade häruti Axel Oxenstierna, hvars vänskap och råd hade största inflytande på den unge konungen. Det var dock länge förgäfvets. Gustaf Adolf, alltid full af sonlig vördnad, ville i en så viktig angelägenhet icke bryta mot moderns bestämdt yttrade vilja men förklarade själf å andra sidan lika bestämdt, att han ämnade afbida den utsatta tiden och i alla händelser icke gifta sig med någon annan. Änkedrottningen kom åter igen i ondt lynne och lät fröken Ebba ofta erfara följderna däraf. Gustaf Adolf fick veta det. Han dolde djupt sin ovilja öfver moderns uppförande men föranstaltade strax, att fröken Ebba fick flytta från hofvet till gamla änkedrottningen, Katarina Stenbock på Strömsholm. Deras brefväxling fortfor. Ännu 1614 om hösten skref Gustaf Adolf från Narva och omtalade med glädje de bragder, som han *till fröken Ebbas ära och fäderneslandets försvar hade utfört mot den öfvermodige fienden.*

Tiden och frånvaron verkade småningom förändring i konungens tänkesätt. Det lyckades änkedrottningen och Axel Oxenstierna att öfvertyga honom om nödvändigheten att för högre statsorsaker göra en uppoffring af sin enskilda böjelse. Gustaf Adolf kände, att uppoffringen på samma gång gällde hans enskilda lifs hela lycka. Men det gällde också fäderneslandet, och han underkastade sig. Andra förbindelser ville han dock icke höra omtalas, och då någon i sådan afsikt förslagsvis nämnde en resa till Tyskland, bedyrade han ifrigt, att han aldrig skulle taga någon tysk furstinna till gemål. Han lät i allmänhet förstå, att han ingen gång ämnade förmäla sig. Det hette därför en tid, att hertig Filip skulle blifva hans efterträdare, och han uppmanade denne att för sådant ändamål snart tänka på förmälning. En annan gång, då system, prinsessan Katarina, ingick det lyckliga äktenskapet med Johan Kasimir, yttrade han likasom med en profetisk anda dessa ord: *Jag hoppas, att du skall föda en son, hvilken blifver min efterträdare på svenska tronen.*

Ebba Brahe såg och sörjde konungens ändrade uppförande men utan att klaga. Dock yttrade äfven hon bestämd ovilja för hvarje ny förbindelse, måhända i hopp orn den förras återknytande. En ny omständighet gjorde dock ändtligen slut på dessa invecklade förhållanden. Bland de till Göteborg inkallade holländarne befann sig Abraham Cabeliau, själf utmärkt genom rikedom och duglighet, likasom hans dotter Margareta genom högst ovanliga behag. Dessa senare väckte till och med den unge konungens uppmärksamhet, ty hon kunde täfla med själfva Ebba Brahe i skönhet, dock icke i sedlighet. Af obekant anledning följde

Margareta Cabeliau år 1615 sin fader till svenska krigshären i Livland. Under den långa belägringen af Pleskov blef hennes bekantskap med konungen så förtrolig, att hon våren därpå födde en son, den sedan så kallade Gustaf af Vasaborg. Samma år tycktes den unge konungen också hafva hyst ett flyktigt tycke för en fröken Kristina Fleming.

Änkedrottningen, hvilken beständigt fruktat, att Gustaf Adolfs böjelse för Ebba Brahe skulle med förnyad styrka återuppvakna, omfattade med glädje tillfället att föreställa denna senare, huru föga det var att lita på en så ung och så flyktig konungs försäkringar. Samma språk fördes af gamla Katarina Stenbock, af fröken Ebbas vänner, ja, af hennes egen eftertanke och stolthet. Hon ville ej täfla med den lättsinniga Margareta Cabeliau utan försakade från denna stund hvarje tanke på den förre älskaren.

Ett år därefter afslöts freden i Stolbova. Jakob de la Gardie kom hem, höljd af segrar och ära. Han hade utvidgat Sveriges gränser, fört dess vapen ända in i den urgamla moskovitiska hufvudstaden och nära nog förvärfvat en ny krona åt konungahuset. Hela riket genljöd af hans lof, och Gustaf Adolf skyndade att med rikets högsta värdigheter belöna så utmärkta förtjänster. Strax efter sin hemkomst uppvaktade de la Gardie gamla änkedrottningen på Strömsholm, där Ebba Brahe vistades. Redan två år förut hade han anmält sig som friare till denna fröken. (*Brah. Miscell. 7. i Kanslirummet. M. Brahe till Abrah. Brahe, den 20 mars 1615.*) Nu än mera intagen af hennes skönhet och uppförande, erbjöd han henne å nyo sin hand. Alla gillade och understödde förslaget, särdeles båda änkedrottningarna. Ebba själf kunde ej vara blind för den unge hjältens företräden; han var nu trettiofyra år och personligen behaglig och utmärkt man; redan samma höst firades deras högtidliga förlofning. Då någon gång minnet af ungdomskärleken och dess gyllene förhoppningar framsväfvade för hennes själ, sökte hon fördrifva dem genom allvarliga betraktelser öfver sin nya förbindelse, dess fördelar och åtagna skyldigheter. Vid något tillfälle hade hon, försänkt i sådana tankar, blifvit stående i en fönstersmyg på Stockholms slott. Troende sig obemärkt, ristade hon i rutan med sin diamantring följande rader:

Jag är förnöjd med lotten min
och tackar Gud för nåden sin.

Änkedrottning Kristina såg det och skref strax på samma sätt därinunder:

Det ena du vill, det andra du skall,
så plägar det gå i dylika fall.

Våren 1618 firades Jakob de la Gardies och Ebba Brahes bröllop. Deras sammanlefnad blef ganska lycklig. Ebba Brahe bibehöll städse de la Gardies kärlek och förtroende. Omgifven af barnen åtföljde hon sin make under fälttågen, uppmärksamt sörjande för hans hälsa och vård, likaså för soldaternas. Man liknade henne vid Agrippina, hvilken, älskande och älskad, följde sin Germanicus genom alla krigets faror.

Jakob de la Gardie och Ebba Brahe hade tillsammans fjorton barn. Man har i senare tider någon gång fäst afseende vid ett gammalt rykte, att det fjärde i ordningen, den sedermera så ryktbare Magnus Gabriel, skulle vara Gustaf Adolfs son. Denna sägen saknar all historisk grund och är dessutom helt och hållet stridande mot både Gustaf Adolfs och Ebba Brahes städse visade tänkesätt.

10. Gustaf Adolfs förmäling

Änkedrottningen, rådet och ständerna hade flera gånger uppmanat Gustaf Adolf att gifva riket en drottning, emedan dess framtida lugn berodde på en stadgad tronföljd. Redan Karl den nionde hade för den då blott sextonårige prinsen friat till Elisabet af England, en skön, ädel och hjältemodig prinsessa, i allo värdig maka åt Gustaf Adolf; men hon hade just i samma dagar blifvit förlofvad med pfalzgrafven Fredrik, den sedermera så olycklige konung Fredrik af Böhmen. Flera år efteråt gjordes giftermålsförslag från Würtemberg; men ännu sörjande och saknande sin Ebba Brahe, lät konungen förstå, att han hvarken ville höra talas om den württembergiska eller någon annan tysk furstinna.

Kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg hade med sin gemål, Anna af Preussen, flera barn, bland hvilka Maria Eleonora utmärkte sig genom ovanlig skönhet. Håret var mörkt, panna, näsa och ögonbryn höghvälfd, ögonen stora och mörkblå, växten smärt, lynnet lifligt och nedlåtande. Ryktet om hennes behag utbreddes kring Europa och väckte öfverallt uppmärksamhet hos de unga furstarne; äfven i Sverige.

Redan 1615 bragtes å bane ett giftermålsförslag mellan Gustaf Adolf och den då sextonåriga furstinnan. Brandenburgska hofvet, som i afseende på Ostpreussen låg i delo med konungen af Polen, sökte vinna styrka genom en förbindelse med Sverige och gaf sina afsikter tämligen tydligt till känna. Svenska sändebudet Birkholt fick från alla håll höra långa loftal öfver den unga furstinnans skönhet, dygder och förstånd. *Lycklig*, sade man, *det land, hvars moder hon en gång blir*. Han underlät icke att föra fram de betydelsefulla orden; men Gustaf Adolf ville icke lyssna därtill, och då Birkholt den ena gången efter den andra utbredde sig öfver samma ämne, fick han slutligen till svar en allvarsam befallning *att sysselsätta sig med stats- och icke med giftermålsärenden*. Sedan kurfursten själf fått de preussiska angelägenheterna afslutade, upphörde äfven hans förut visade benägenhet och saken tycktes helt och hållet stanna utaf. Ryktet om detta förslag och om Gustaf Adolfs personliga egenskaper förfelade likväl icke sin verkan på den unga furstinnans hjärta, och kurfursten plögade ofta roa sig att med skålar för konungen i Sverige och för hans blifvande drottning framlocka en glödande rodnad på dotterns kinder. (*Ridderst. N:r 72—81. Hieron. Birkholt till Axel Oxenstierna, Stockholm den 10 november 1615. - Hieron. Birkholts relation om tåget till Berlin.*)

Våren 1618 firades Ebba Brahes bröllop med Jakob de la Gardie, och vid samma tid beslöt Gustaf Adolf att i egen person se den så mycket omtalade Maria Eleonora. Resan företogs i största hemlighet; endast Axel Oxenstierna och några få förtrogna hade del däraf. I augusti seglade konungen från Kalmar, for öfver till Tyskland och var efter fjorton dagar tillbaka igen. Allmänheten visste ej annat, än att han under tiden seglat omkring på Östersjön för att försöka några nya örlogsfartyg. Emellertid påstås det, att han varit i Berlin och, ehuru okänd, skaffat sig tillfälle att se Maria Eleonora. Hvad han såg och hörde var tillräckligt att bestämma valet, och någon tid efter hemkomsten började han själf att i brefven till Birkholt sysselsätta sig med giftermålsärenden.

Vid kurfurstliga hofvet uppstodo emellertid åtskilliga svårigheter. Kurfursten själf och med honom hans närmaste rådgifvare hade öfvergått till reformerta bekännelsen; hans gemål och undersåtar höllo sig däremot ifrigt vid den lutherska. Kurfursten och hans anhängare voro icke synnerligen böjda för Maria Eleonoras förlofning med en luthersk konung, kurfurstinnan Anna åter motsatsen. Hon var en tilltagsen fru och hade därför tvärt emot sin gemåls vilja uppfostrat döttrarna i sin egen bekännelse. Då nu kurfursten själf af sjuklighet föga förmådde befatta sig med ärendena, dref kurfurstinnan slutligen sin vilja igenom, och redan 1619

väntades den konungliga bruden till Sverige. (*Brah.* Fol. 180. Flera om våren och sommaren 1619 mellan hofven i Stockholm och Berlin växlade bref om Gustaf Adolfs då ämnade ditresa.)

Men nu inträffade nya hinder. Johan Sigismund dog och efterträddes af Georg Vilhelm. Denne, reformert liksom fadern, hyste en hemlig vedervilja mot det lutherska svågerlaget och blef till sådana tänkesätt än mera uppeggad af flera utrikes hof. Katolska furstarne och särdeles konung Sigismund i Polen fruktade nämligen den makt, som kunde uppstå genom en närmare förening mellan Sverige och Brandenburg. Han afstyrkte därför i allmänhet hela giftermålet och anhöll slutligen om Maria Eleonoras hand för sin egen son, prins Uladislaus. Kurfursten, som för tillfället behöfde Polens bekräftelse på sin arfsrätt till Preussen, ville gärna göra Sigismund till viljes, men så stort var änkefurstinnans anseende, att han icke vågade uppenbart sätta sig däremot. *Jag anser mig icke*, skref han till Polen, *hafva rättighet öfver min systers hand, tvärt emot hennes egen och hennes mors vilja.*

Då emellertid saken tycktes draga på tiden, beslöt Gustaf Adolf att i egen person infinna sig och utverka ett slutligt afgörande. Resan skedde utan prakt och nästan i hemlighet, ty endast de närmaste rådgifvarne vid båda hofven kände densamma, och sällskapet bestod blott af pfalzgreffen Johan Kasimir och några få personer. En lördagsafton våren 1620 red Gustaf Adolf in i Berlin, där han från tvenne värdshus efter hvarandra blef utvisad, ty folket trodde, att han hörde till några engelska legotrupper, hvilka just då med buller och själfsvåld tågade genom staden. Ändtligen lyckades han få rum och lät sedan i hemlighet underrätta änkefurstinnan om sin ankomst, erhållande tillbaka kallelse att dagen därpå infinna sig i slottskyrkan. Redan klockan 9 om morgonen var han på utsatt ställe och fann för sig hela det lilla hofvet församladt. Hans enkla men rika dräkt, det sköna och ädla ansiktet, den höga och majestätiska hållningen väckte strax folkets uppmärksamhet, och öfverallt sågos nyfikna blickar och hördes täta hviskningar, *hvem den hemlighetsfulle främlingen kunde vara.* Nyfikenheten ökades än mera, då furstinnan Anna efter gudstjänstens slut inbjöd honom till sina inre rum, och det med uteslutande af alla de öfriga. Nu sågo Gustaf Adolf och Maria Eleonora hvarandra för första gången, och dessa blickar voro nog att för alltid afgöra deras öde. Den tjuguetåriga Maria Eleonora, i omsorgsfull prydnad och ungdomens fulla behag, öfverträffade alla de bilder, Gustaf Adolf förut skapat sig på grund af ofullkomliga teckningar och några flyktiga ögonkast; och Maria Eleonora såg förverkligad framför sig den hjälte, hvars bild, prydd af manlig skönhet, furstlig dygd och ärans lagrar, redan länge sväfvat för hennes inbillning, härskat i hennes hjärta. Förlofningen afslöts med hjärta och hand och under moderns varma välsignelser.

Från Berlin företog Gustaf Adolf en resa åt trakterna kring Rhenfloden för att besöka där boende släktingar och trosförvanter. Under denna färd utgaf han sig för en svensk kapten vid namn Gars. (Ordet är sammansatt af begynnelsebokstäfverna i Gustafs latinska titel Gustavus Adolphus Rex Sueciæ.)

Han inträffade i Heidelberg alldeles okänd för alla, utom för några af de äldsta ledamöterna af pfalzgreffliga huset. Dessa höllo saken så tyst och bemötte Gustaf Adolf med så skenbar likgiltighet, att enhvar höll honom för en simpel adelsman i Johan Kasimirs sällskap. Första dagen på aftonen gick hofvet ut att spatsera, de furstliga personerna förut, deras sällskap efteråt på vederbörligt afstånd. Gustaf Adolf, i början åtföljande de senare, gick småningom längre fram för att höra de förras samtal. Unga furstinnan Katarina såg och misstuckte den förmente adelsmannens djärfhet och sade till sin syster på franska: *De där svenskarne måtte vara ett rätt näsvist och odrägligt folk*, detta så högt, att Gustaf Adolf hörde hvarje ord, dock utan att låta märka det. Andra dagen skulle han jämte några andra af de svenska herrarne rida ned till Elsass för att bese ett därstädes församladt läger, och Rusdorf, en pfalzisk hofherre,

blef utsedd att vara deras ledsagare. Denne fann så mycket behag i Gustaf Adolfs umgänge, att han inlät sig med honom i ett vidlyftigt samtal, för det mesta angående då timade allmänna tilldragelser så i Sverige som Tyskland. De växlande utsikterna af Rhenflodens stränder gåfvo också ämnen till mången anmärkning. Då konungen såg de stora slott och länderier, biskoparne ägde inom pfalziska området, sade han: *Sådant skulle min nådige konung i Sverige icke fördraga, ty där hafva vi redan bragt dessa offerkonungar till naturlig ordning.* Härjämte visade han mycken ovilja för katolikerna samt berättade, *huru en gammal munk i Erfurt hade mot en ringa penning och blott för tillfredsställe af Gustaf Adolfs nyfikenhet för honom uppläst hela katolska mässan.*

Rusdorf ville begagna tillfället och genom denne, som det tycktes, så förståndige och noga underrättade svensken inleda ett giftermålsförslag mellan Gustaf Adolf och den ofvannämnda furstinnan Katarina. Han började därför tala vidt och bredt om konungen i Sverige och hans goda egenskaper. Den andre svarade i allmänna ordalag. *Han lär tala tyska och franska alldeles fullkomligt,* sade Rusdorf. *Han talar det ungefär såsom jag,* svarade den andre. Men, återtog Rusdorf, *det är underligt, att svenskarne tillåta sin konung så länge förblifva ogift, då likväl rikets lugn beror på tronföljden.* — *Svenskarnes konung,* afbröt Gustaf Adolf, *ämnar förmåla sig efter egen, icke efter ständernas vilja.* Nu gick Rusdorf rakt på saken och började utveckla fördelarna af sitt förslag, så väl i personligt som statshänseende. Gustaf Adolf svarade undvikande, hvarigenom samtalet slutligen vände sig åter igen till allmänna angelägenheter. Vid resans slut begärde Rusdorf få veta sin följeslagares namn; *det vore lyckligt för mig,* sade han, *att i Sverige äga en sådan vän, i händelse min konung vid något tillfälle skulle sända mig till detta land.* — *Mitt namn,* sade den andre, *är Gars, kapten öfver konungens lifgarde, och jag lofvar eder icke allenast min vänskap utan ock min konungs synnerliga ynnest, därest edra vägar någonsin skulle ligga till mitt fädernesland.* Rusdorf blef sedan verkligen antagen i Sveriges tjänst.

Efter återkomsten till Heidelberg blef det bekant, hvem Gustaf Adolf var, äfven för furstinnan Katarina. Hon erhöll dessutom kännedom om det förslag, som just i afseende å hennes person var å bane, och det säges, att hon efter denna underrättelse ändrade både uppförande och tänkesätt mot den förut så *odräglige svensken* (D'Albed. Russdorff till De Gruen. Heidelberg den 2 maj 1620.); men denne skyndade från Rhenflodens leende stränder och tärnor tillbaka till fäderneslandet för att därstädes ombestyrta alla tillredelser för emottagandet af sin trolofvade brud.

Till denna senares öfverförande utrustades åtta af kronans största skepp under riksamiralen Karl Gyllenhielm. Själfva den talrika och praktfulla beskickningen anfördes af rikskansleren Axel Oxenstierna. Åtskilliga nya ledsamheter hade yppat sig, särdeles genom kurfurstens obenägenhet. Gustaf Adolf befallde därför Oxenstierna att icke göra några svårigheter vid villkoren för äktenskapskontraktets underskrifvande utan framför allt drifva på brudens snara afresa. Oxenstierna fullgjorde uppdraget med synnerlig framgång. Änkefurstinnan till och med förklarade, att hon icke fordrade äktenskapskontraktets underskrifvande i förväg. I förlitande på Gustaf Adolfs egen rättskänsla och ädelmod ville hon uppskjuta denna angelägenhet, tills hon personligen träffade honom i Sverige. Unge kurfursten var själf vid Oxenstiernas ankomst afrest till Preussen. Af fruktan att han ännu torde lägga några svårigheter i vägen, beslöt Anna att före hans återkomst föra sin dotter till Sverige, ehuru hennes egen man, gamle kurfursten, ännu stod obegravven. Det berättas till och med, att hon genom en hemlig, för henne ensamt tillgänglig dörr gått ned i ett hvalf, där de kurfurstliga klenoderna förvarades, och därifrån borttagit så många dyrbarheter, som hon tyckte ungefär kunde belöpa sig på Maria Eleonoras arfslott. Tvenne bref ankommo, det ena från kurfursten,

det andra från konungen i Polen. Anna, som däri befarade några hinderliga föreskrifter lämnade dem ouppbrutna och anträdde resan med en skyndsamhet, som nästan liknade en flykt. Genom Mecklenburg kommo de till Wismar, hvarest Maria Eleonora jämte mor, moster, yngre syster och talrikt sällskap steg ombord på svenska flottan för att segla öfver till Kalmar.

Full af längtan och otålighet hade emellertid Gustaf Adolf begifvit sig till denna stad för att ställa allt i ordning till brudens emottagande. Detta var ej lätt. Först och främst hade pesten utbrutit, och det just i samma stad. Gustaf Adolf lät undanrödja allt, som var smittadt; människorna blefvo bortförda, husen nedbrända. Vidare yppade sig en fullkomlig brist på alla förnödenheter i den af fienden för få år sedan alldeles förhärjade orten. Lakan och duktyg måste hämtas från Stockholm, kryddor och sockerverk från Tyskland, och alla äfven dylika angelägenheter fick konungen själf besörja, ty få bland de andra visste, huru sådant i främmande land brukades, och han ville för ingen del, att den unga bruden vid första steget inom Sverige skulle sakna söderns rikedom och behag.

Den 7 oktober syntes äntligen svenska flottan styra in i Kalmar sund. Riksråden Abraham Brahe, Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Nils Stiernsköld mottogo fruntimmeren på skeppen, konungen själf vid stranden, hvarpå flera dagar tillbragtes på slottet under dans och nöjen. Därifrån anträdde tåget uppåt landet men i sakta mak. Gustaf Adolf däremot hade själf några dagar förut och med största skyndsamhet ilat till Stockholm, ty äfven där behöfdes hans personliga närvaro för att få allt i ordning. I Västerås mötte han åter sin brud men måste å nyo skynda förut till Stockholm, där han slutligen mottog henne vid det högtidliga intåget den 25 november. Bilägret firades samma dag och kröningen den 28, båda med utmärkt prakt och yppighet. Adeln och fruntimmer till flera hundratal, biskopar, furstar och främmande sändebud voro inbjudna. Alla hade jämte sina tjänare fri boning och förtäring på slottet. En enda handelsman framlämnade en räkning på 177 åmar renskt, 70 pipor franskt och 15 pipor spanskt vin samt 144 läster tyskt öl, som allt blifvit förtärdt under det kungliga bröllopet.

Gustaf Adolfs och Maria Eleonoras sammanlefnad tycktes vid första anblicken bära alla de yttre tecknen af inre lycka. Maria Eleonora älskade sin man ända till dyrkan, och Gustaf Adolf visade sin gemål ömhet och oafslätlig uppmärksamhet. Man märkte dock, att han icke ogärna afböjde hennes anbud att personligen följa honom under krigstågen och att han aldrig lämnade henne något förtroende i angelägnare statssaker. Hennes sinnelag och själskrafter voro icke vuxna därtill ej heller ägnade att ingifva en på högaktning och förtroende grundad kärlek. Lynnet var besynnerligt och nyckfullt; själsförmögenheterna, i vissa hänseenden utmärkta, saknade dock helt och hållet den lugna och ledande eftertanken. Själfva hennes kärlek till Gustaf Adolf var nära nog ett afguderi och föranledde stundom ganska besynnerliga uppträden. I hans frånvaro öfverfölls hon af en oemotståndlig längtan, som stundom öfvergick till en verklig sjukdom. Hon skref bref på bref med de sorgligaste målningar öfver sin saknad, sin smärta, med de enträgnaste böner att få resa efter, eller att han själf till henne måtte återkomma. Äfven Axel Oxenstierna fick flera dylika skrivelser med begäran, att han hos konungen skulle utverka bifall till drottningens böner och att han i allmänhet skulle öfvertala konungen att hålla sig stilla i Stockholm; hon lofvade Oxenstierna däremot sin gränslösa tacksamhet. För att lugna henne stannade modern en längre tid i Sverige; men det var förgäfvets. Det var förgäfvets, som denna eljest så myndiga furstinna, som Gustaf Adolf själf bad Maria Eleonora gifva sig tålmod åtminstone på några veckor, efter hvilkas förlopp han själf hoppades komma tillbaka. Det var förgäfvets, att han till och med lät henne förstå, att hennes ankomst skulle blifva konungen ganska oläglig. Ingenting hjälpte. Hon förklarade, *att hon skulle dö, därest hon ej finge resa till sin herre*. Kotsamma utrustningar måste göras, och

än mötte hon konungen på halfva vägen, än kom hon oförmodadt öfver till honom i lägret, och befälhafvarne på slotten i Livland råkade i icke ringa förlägenhet för matvaror och husgeråd, då drottningen med sitt sällskap kom dem sålunda oförvarandes uppå. Maria Eleonora var i allmänhet häftig och obetänksam vid fattandet af sina beslut, ombytlig vid utförandet, dessutom oordentlig i sin hushållning och därför ofta försänkt i skulder, stundom utan konungens vetskap. (*Falkenb.* Axel Oxenstierna till Gabriel Oxenstierna. Würzburg den 7 november 1632.) Dessa förorsakades till en del af hennes slösande frikostighet samt ännu mera hennes utmärkta tycke för musik, målning och särdeles för byggnadskonst, äfven för dyrbara kläder och prydnader. Då de allvarsamma och ännu föga bildade svenskarne icke visste värdera sådana saker, var hon nog oförsiktig att, särdeles vid tillfällen af elakt lynne, framstöta föraktliga ord mot både landet och invånarne, hvilket naturligtvis i betydlig mån ökade deras köld och obehaget af hennes ställning.

Gustaf Adolf såg dessa hennes fel men äfven hennes rena hjärta samt andra goda egenskaper och teg. En innerligare tillgifvenhet kunde dock aldrig alstras inom hans bröst, och Maria Eleonora blef för honom alltid mer eller mindre ett barn, föremålet för den öfverlägsna kärlek, som känner sig gifva men icke erhålla. Han jollrade med henne vid lediga stunder, begåfvade henne med granna kläder och dyrbarheter, på hvilka saker han visste henne sätta särdeles stort värde. Det var också hennes högsta glädje att framträda för honom lika prydd af rikedomens och konstens som af skönhetens behag och därigenom locka från hans blickar och mun yttringarna af bifall och beundran.

Mången anade dock, att Gustaf Adolf skulle känna behovet af en djupare kärlek, att bilden af den förträffliga Ebba Brahe mången gång skulle uppstå för hans saknande själ. Om så var, visste han förträffligt att dölja sina känslor. Världen såg och trodde ej annat, än att konung och drottning kände sig lika lyckliga.

11. Kriget mot Polen

Konung Sigismund kunde på intet sätt förmås att nedlägga sina anspråk på Sveriges krona och erkänna den därvarande nya konungaätten. Han fortfor alltjämt att kalla sig själf Sveriges konung och Gustaf Adolf däremot hertig till Södermanland, Nerike och Vermland, hvilka landskap varit faderns furstendöme. Därjämte sökte han väcka uppror medelst insmygande af öppna kungörelser, hemliga bref och förklädda uppviglare (eller *polska spyflugor*, som Gustaf Adolf kallade dem). Men detta var också det enda, som han mäktade åstadkomma. Strax efter Karl den niondes död, då Sverige och dess unge konung på alla sidor omgäfvos af hotande krig, hade Sigismund det bästa tillfälle att åtminstone återtaga Livland och Estland. Det blef obegagnadt, dels genom hans egen tröghet, dels genom polska ständernas ovillighet och motsägenselystnad. — De i Livland varande svenska och polska trupperna, båda delarna till ringa antal och i dåligt skick, lågo midt emot hvarandra i fullkomlig overksamhet. Man ingick det ena stilleståndet efter det andra, och så förflöt hela tiden från 1611 ända till 1617, under hvilka år det äntligen lyckades Gustaf Adolf att avsluta danska och ryska krigen för att sedan med odelade krafter vända sig mot Polen.

Sverige och dess invånare önskade dock fred äfven på denna sidan för att hämta sig efter det nära sextioåriga kriget. Äfven den unge konungen insåg behovet däraf. Han föreslog billiga fredsvillkor, men Sigismunds fordringar voro däremot orimligt öfverdrifna, till exempel att Gustaf Adolf skulle lämna svenska tronen åt Sigismund och själf nöja sig med faderns hertigdöme och så vidare. Dessa anspråk af en furste, som icke ens kunde försvara egna gränser, väckte i Sverige både konungens och folkets harm. På Örebro riksdag 1617 framlade Gustaf Adolf dessa bevis på sina egna fredliga tänkesätt och på Sigismunds obillighet; därjämte bref från denne konung till hertig Johan med försök att stifta inre orolighet och så vidare. Ständerna, uppbragta öfver Sigismunds handlings sätt, förklarade, att huru mycket de än både önskade och behöfde fred, skulle de likväl icke undandraga sig de utlagor som kräfdes för att tukta den öfvermodige och inbilske *konungen i Påland*. Så utbrast polska fejden å nyo och varade i tolf år. Dess förnämsta skådeplats var under de första åtta åren Livland, under de återstående polska Preussen, särdeles trakterna kring nedre Weichsel.

Under åren 1617 och 1618 förekommo endast några smärre skärmytslingar, hvarefter stillestånd afslöts till 1621. Vid denna tid hade Gustaf Adolf själf hunnit att sluta underhandlingarna om sin förmälning, riket att hämta någon styrka. År 1621 öppnade han därför kriget med förnyade krafter. Under åren 1621—1625 fördes det i Livland och Kurland. Gustaf Adolf eröfrade dessa landskap, jämte den betydliga handelsstaden Riga, samt gjorde infall i Samogitien och besegrade polackerna i flera träffningar. Fredsunderhandlingar kommo åter å bane. Litaverna, som fruktade Gustaf Adolfs infall, voro böjda för förlikning, men de egentliga polackerna läto af Sigismund förmå sig till motsatsen, och fredsunderhandlingarna aflupo fruktlöst.

Nu beslöt Gustaf Adolf att genom eftertryckligare åtgärder tvinga Polens både konung och folk till fredligare tankar. Han öfverflyttade kriget till Preussen, så att polackerna själfva måtte på nära håll riktigt få känna dess olägenheter. Tillika ämnade han bemäktiga sig alla hamnarna och således afskära fiendens handel och själf erhålla de betydliga tullinkomsterna. Jakob de la Gardie och Gustaf Horn skulle under tiden mot litaverna försvara Livland, hvilket uppdrag de äfven manligen fullgjorde.

Den 15 juni 1626 landsteg Gustaf Adolf vid Pillau och eröfrade ännu samma år Königsberg, Braunsberg, Elbing, Stum, Marienburg och Mewe med flera. Under vintern återvände han till Sverige men kom tillbaka i maj 1627 och tumlade om med polackerna än vid Danzig, än vid

Dirschau, och hade ofelbart vunnit ganska betydliga fördelar, därest han icke tvenne gånger och på en längre tid blifvit af erhållna sår hindrad från att personligen gifva fart åt företaget. Vintern därpå var han i Sverige men återkom 1628 i maj. Detta år sträckte han sina eröfringar ända till polska gränsen, och hans lätta trupper svärmade inemot Warschau, utspridande oro och förskräckelse öfverallt. Konungen hade måhända med själfva hufvudhären kunnat åstadkomma än mera, men han följde i sina krig alltid den grundsatsen att så litet som möjligt aflägsna sig från kusten och möjligheten att hemifrån erhålla hjälp. Påföljande vintern tillbragte Gustaf Adolf åter i fäderneslandet, under hvilken tid Herman Wrangel vann den betydliga segern vid Gorzno. Dessa fortsatta motgångar gjorde polska ständerna mer och mer böjda för freden. Men Sigismund ville ännu icke uppgifva sina anspråk, helst han väntade ett af kejsaren länge lofvadt understöd. År 1629 anlände också 10,000 man hjälptrupper från Tyskland. Men Gustaf Adolf hade själf med friskt manskap kommit öfver från Sverige. Blodiga strider höllos vid Stum och Marienburg, utan att någondera kunde tillskrifva sig en afgjord seger. Emellertid utbröt pesten i båda lägren men värst hos polackerna, likaledes tvedräkt mellan dessa sistnämnda och de tyska hjälptrupperna, hvarförutan båda visade föga håg att mot de tappra svenskarne ytterligare förspilla lif och blod för Sigismunds tomma anspråk, så att denne konung äntligen 1629 i september blef tvungen att ingå det sexåriga stilleståndet i Stumsdorf, hvilket sedan förlängdes och varade tjugufem år.

Svenska truppernas öfverlägsenhet öfver polackerna blef i detta krig med hvarje år alltmer och mer synbar, och det var endast med möda, som dessa senare kunde bibehålla sig i Preussen. Invånarne i detta landskap började äfven fatta en synnerlig tillgifvenhet för Gustaf Adolfs person, så att han ofta i städerna mottogs med det utropet: *Där kommer vår konung!* Därest icke de olyckliga tillfälligheterna af Gustaf Adolfs sår samt den regniga sommaren 1628 hade inträffat, så är det mycken anledning att tro, det hela Preussen likasom förut Livland hade blifvit eröfradt. Likväl bör ihågkommas, att Danzigs särdeles tappra och ihärdiga själf försvar till landets räddande också betydliga bidrog.

Det var just under dessa krig, som Gustaf Adolf i afseende på den inre styrelsen utförde de flesta af de förbättringar, hvilka så fördelaktigt utmärka hans regering. Han seglade nämligen hvarje höst tillbaka från Preussen till Sverige. Vintrarna användes dels till resor kring fäderneslandet, dels till öfverläggningar med rådet eller ständerna samt rustningar för tillkommande fälttåg. Dessa senare företogos icke ogärna. Hans beständiga framgångar lifvade hoppet och själfkänslan hos hela folket. Hvarje hans hemkomst var en segerfest, som firades i glädje och triumf, då de eröfrade fanorna under tacksägelse och sånger uppfästes i tempelhalvfen. Hvarje hans afresa var en högtid för de unga svenska hjältarne, hvilka längtade efter bragder och ära.

Axel Oxenstierna var här som allestädes Gustaf Adolfs allt i allom. I krigsrörelserna, vid fredsunderhandlingarna, vid riksdagarna, öfverallt, där något viktigt förehades, måste Axel Oxenstierna vara personligen tillstädes eller åtminstone afgifva sina råd. Under vintrarna, då Gustaf Adolf uppehöll sig i Sverige, måste Oxenstierna stanna i Preussen, hvarest han ensam skulle sörja för så väl landet som krigshären, och de blefvo båda försörjda.

Vi vilja i särskilda kapitel berätta de märkvärdigaste händelser, som föreföllo under polska kriget.

12. Farnesbachs förräderi

Wolmar von Farnesbach, en livländsk ädling, hade redan 1601 som fånge kommit till Sverige och därstades i flera år kvarstannat. Utväxlad, gick han i tjänst hos hertig Vilhelm Kettler af Kurland, och då denne råkade i oenighet så väl med kurländska ridderskapet som med Polen, gick Farnesbach mot höga löften öfver till svenskarne. Han var en besynnerlig herre och full af motsatser. I krig utmärkt tapper och skicklig, särdeles vid öfverraskningar, i underhandlingar slug, driftig och tilltagsen men därjämte i hela sitt väsen häftig, ombytlig, falsk och egennyttig; ofta hemligt mottagande penningar af båda partierna men troget tjänande ingen. — Gustaf Adolf och hans vänner hyste väl mycket misstroende för en sådan krigare men ville dock icke försumma hans fördelaktiga anbud. De satte dock för säkerhets skull Nils Stiernsköld vid hans sida. I början gick allting godt och väl. Dünamünde, Riga skans, Pernau, Grobin och Gumbinnen eröfrades, till en del genom Farnesbachs skicklighet. Men den frihet att plundra, som han lämnade sina soldater, väckte första oenigheten mellan honom och svenska härförarne. Dessa trodde sig också hos Farnesbach upptäcka egennyttiga afsikter och hemliga med Polen förehafda stämplingar. Denne åter märkte deras misstroende och blef däröfver icke litet förtörnad, hvarvid jesuiterna i Riga iakttog tillfället och sökte i hemlighet locka honom öfver till Sigismund. Vid denna sakernas ställning hände sig, att från Sverige ankom ett fartyg, som medförde penningar till Stiernsköld. Emedan denne var frånvarande, begärde Farnesbach att utbekomma dem; men befälhafvaren nekade, emedan han hade uttrycklig befallning att endast lämna dem i Stiernskölds egen hand. Nu blef Farnesbach på det högsta uppbragt. Hans folk plundrade fartyget, dödade en del af besättningen, borttogo penningarna och redo sedan, anförda af Farnesbach själf, öfver till polska lägret och antogo Sigismunds tjänst. Detta allt skedde 1617. Svenskarne förlorade genom Farnesbachs förräderi flera af de intagna fästningarna, hvarefter det stillestånd afslöts, som vi förut omtalat.

Farnesbachs trohet mot Sigismund blef icke långvarig. Några år därefter ingick han åter i Gustaf Adolfs tjänst och mottog en summa penningar för att i Holland värfva 3,000 man. Farnesbach förstörde på spel och yppighet dessa medel och öfvergick sedan till kejsaren. Här blef han ganska väl mottagen, ty likasom alla andra Gustaf Adolfs lärjungar var Farnesbach mycket kunnig i befästnings- och fältmättningsyrket, så att han i sådant hänseende ansågs som den skickligaste i kejsarliga hären. Detta oakadt låg han alltjämt i hemlig brefväxling med svenskarne och försäkrade dem om sin välvilja. Men år 1632 åtföljde han Tilly på tåget mot Bamberg och bidrog ganska mycket till den förlust, som Gustaf Horn led vid sistnämnda ort. Gustaf Adolf blef till det yttersta uppbragt mot förrädaren, men Farnesbach skref och ursäktade sig med nödvändigheten att äfven i kejsarens tjänst visa sig nitisk för att ej väcka misstroende. Han erbjöd sig att till försoning lämna Ingolstadt i svenskarnes händer, öfvertalade också österrikiske generalen Cratz att ingå i förräderiet, och det var endast en tillfällighet, som hindrade dess utförande. Kejsaren, som emellertid icke hade minsta aning om dessa underhandlingar, utnämnde Farnesbach till befälhafvare i Regensburg för att belöna hans trogna tjänster. Men snart därefter blefvo de hemliga stämplingarna upptäckta, Farnesbach själf fängslad och dömd till döden. Hans hustru och barn ilade till Wien för att utverka nåd, och det lyckades dem med biträde af Farnesbachs vänner, helst denne var nästan omistlig för sin krigskännedom, och ett ilbud afsändes med benådningsbrevet. Emellertid hade i Regensburg den utsatta afträtningsdagen kommit, och Farnesbach utleddes, som med officerare brukligt var, utan bojor, endast omgifven af soldater. Vid bestigandet af upphöjningen och första anblicken af de därstades i ordning liggande verktygen stötte han hastigt undan vakten, hoppade ned igen och vred korsgeväret ur handen på en af knektarne samt sökte därmed bana sig väg till flykten. Detta allt skedde så hastigt, att Farnesbach nedstötte fyra soldater, innan de hunno sätta sig till motvärn. Men nu blef han slagen till

marken, genomstucken och slutligen hela kroppen i bitar sönderhuggen af de förbittrade knektarne. Just i samma ögonblick anlände det från Wien med hans benådningsbref afskickade budet.

13. Rigas eröfring

År 1621 var Polen inveckladt i ett ganska allvarsamt och farligt krig mot turkarne. Gustaf Adolf hoppades därför att finna Sigismund benägen till billig förlikning. Men denne konung ville icke afstå från sina anspråk utan sökte blott medelst förlängda vapenhvilor vinna ledighet, tills turkiska kriget hunnit slutas. Detta åter öfverensstämde icke med Sveriges och Gustaf Adolfs fördel. Denne senare beslöt därför att icke bevilja något ytterligare stillestånd utan med alla krafter angripa sin fiende, medan denne var sysselsatt också på andra sidor. Härvid förekom dock en olägenhet. Turkarne ansågos ännu den tiden såsom alla de kristna folkens gemensamma arffiender. Att anfalla ett rike, som var inveckladt i krig med Turkiet, betraktades med afsky och ett förbund med turken föga bättre än ett förbund med den onde anden. Gustaf Adolf lät dock af dessa betänkligheter icke hindra sig. Han utfärdade till Europas regenter och folk öppna bref, innehållande tydliga bevis, att han själf icke försummat några medel till skälig förlikning men att Sigismunds halsstarrighet ensam vållat kriget. Detta oaktadt kunde han icke undvika det bittraste tadel.

I juli månad 1621 samlade han vid Älfsnabben en ganska betydlig styrka för att därmed öfvergå till Livland. Vidriga vindar fördröjde afresan en längre tid, hvarunder konungen med egen hand uppsatte sina krigsartiklar, utmärkta så väl för klokhet och insikt i själfva yrket som af kärlek till ordning och sedlighet. Emellertid kommo båda drottningarna, modern och makan, jämte svärmodern ut till lägret. I deras närvaro mönstrades hären på Årsta ängar, hvarvid den nya krigslagen blef uppläst och besvuren, och man kan från denna dagen räkna svenske krigarens nya skapelse till den sköna förening af mod och mänsklighet, som höjde honom öfver det vanliga soldatlifvet. — Slutligen uppblåste gynnande vind; drottningarna återvände till Stockholm, och flottan fördes till Sandhamn. Själfva midsommardagen och vid det vackraste väder styrde den med svällande segel ut på hafvet. Den innehöll ett hundra femtioåtta fartyg, större och mindre.

Redan andra dygnet uppkom ett oväder, som skingrade hela flottan och dref den flera dagar omkring på Östersjön. Det skepp, hvarpå konungen och hertig Karl Filip hade stigit ombord, blef jämte några andra kastadt till Pernau, där konungen och hertigen gingo i land. De öfriga fartygen samlades vid Runö under riksamiralen Gyllenhielm. Efter några dagars väntan kom underrättelse från Pernau om konungens landstigning, hvarpå hela den återförsamlade flottan seglade rakt mot Riga.

Denna betydliga handelsstad är belägen vid Dynafloden, ungefär en mil från dess utlopp i hafvet. Staden tillhörde det gamla hanseförbundet och kunde i flera hänseenden betraktas som en fri riksstad men stod under polskt beskydd. Vid ryktet om Gustaf Adolfs rustningar hade den därför begärt undsättning, men Sigismund kunde i anseende till det turkiska kriget endast skicka 300 knektar. Riga beslöt dock göra ett kraftigt motstånd och kunde genom sina tillgångar både på folk och penningar anses som en icke föraktlig fiende. Dess enda hamn var inloppet till Dynafloden. För att skrämma svenskarne därifrån uppkastades för skens skull ett stort läger ytterst vid flodmynningen; men emedan dessa fästningsverk i sig själfva voro ganska svaga och folk till nödig besättning saknades, vågade rigaborna icke skicka dit ut några kanoner. Då flottan den 31 juli middagstiden nalkades, fick Gyllenhielm se det stora och, som det tycktes, starkt befästa lägret. Fanor svajade och gevär blänkte öfver vallarna, och täta skott samt krutrök tillkännagåfvo en där innanför varande betydlig krigshär. Gyllenhielm

vågade därför icke segla in i floden och därigenom utsätta sig för lägrets kanoner utan lade flottan för ankar ute på reddan. Men på eftermiddagen började en stark nordväststorm, hvilken varade i fyra dagar och blef så häftig, att flera fartyg sletos från sina ankaren och kastades på kusten, andra måste hugga af masterna och alla ledo betydlig skada; särdeles blefvo de hästar, som medfördes, alldeles fördärfvade af den starka rullningen. Den 4 augusti ändtligen saktades stormen, och Gyllenhielm, af fruktan för en ny, beslöt att styra in i Dynafloden, det måtte kosta hvad det ville. I hast blef segelleden utpejlad, fartygen lade sig i ordning, det ena efter det andra, med laddade kanoner och dessutom soldater i öppna båtar för att strax kunna mottaga fienden. På sådant sätt rustad styrde han rakt in i flodmynningen. När rigaborna sågo hans förehafvande, började de svänga fanorna inom lägret och skjuta skott på skott; men då Gyllenhielm fortsatte kosan utan att låta afskräcka sig och svenskarne började landstiga, itände polackerna sitt läger och skyndade utan att hafva gjort något motstånd tillbaka till Riga, hvarest ännu samma afton förstäderna afbrändes. Gyllenhielm lät oförtöfvadt sätta allt manskap i land, och några dagar därefter ankom också Gustaf Adolf samt i hans sällskap Jakob de la Gardie och en hop af det finska krigsfolket. Nu blef staden på alla sidor innesluten. Norr ut vid Mühlgraben anlades ett förskansadt läger under de la Gardie. På Sandberget nordost om staden var det andra och största under konungen själf. På östra sidan utmed stranden hade Herman Wrangel och Patrik Ruthwen tagit plats. Åt söder på andra sidan floden låg Herman Fleming i den så kallade Kobrons skans. Riksamiralen Gyllenhielm och vice amiralen Klas Flerning innehade hela floden och afskuro all tillförsel. Gustaf Adolfs styrka ansågs utgöra vid pass 20,000 man.

Inom Riga fanns det endast 300 verkliga soldater, men borgerskapet var talrikt, stridbart och ifrigt nitälskande för stadens frihet och därpå beroende handel. Då Gustaf Adolf därför den 12 augusti uppfordrade dem, fick han ett stolt och afslående svar. Man hade också från polska sidan helt nyligen erhållit försäkran om kraftig och snar undsättning.

Den 14 augusti började därför elden från svenskarnes sida. Den var ganska häftig, särdeles mot de så kallade Jakobs- och Sandportarna. Stundom inkastades på en enda dag öfver tusen kulor. De tjocka stadsmurarna blefvo slutligen genomborrade och tornen nedskjutna. Efter flera smärre försök vågade konungen ett anfall natten mellan den 29 och 30 augusti men blef med förlust tillbakalagen. Rigaborna visade utmärkt både mod och ihärdighet.

Det envisa motståndet gjorde Gustaf Adolf bekymmer, särdeles emedan man berättade, att Radziwill i spetsen för polska hjälptrupper nalkades. Dessutom förspordes från ryska sidan mycket missnöje vid den nu först skeende närmare gränsbestämningen, så att man af fruktan för ett nytt krig icke tordes draga alla trupperna därifrån. Till råga på bekymren kom underrättelse från Sverige, att drottningen var sjuk af längtan och kunde alldeles icke gifva sig till freds. Gustaf Adolf skref till sin svärmor, som ämnat återvända till Tyskland, öfvertalade henne att stanna kvar hos den sjuka dottern och lyckades sålunda att åtminstone till en tid lugna denna senare. I detsamma kom som ilbud från östra gränsen Herman Fleming med den underrättelsen, att ryssarne ändtligen hade gifvit efter, så att numera ingenting vore från den sidan att befara. »*I hafven tidningar som en ärlig man!*» ropade Gustaf Adolf, sedan Fleming föredragit sitt ärende, och denne senare fick som belöning utvälja sig ett par gårdar till arf och eget. Efter några dagar kom Radziwill med den af Sigismund utlofvade undsättningen, och rigaborna sågo med utomordentlig glädje polska standaren svaja öfver åsarna på södra sidan om floden. Men Radziwill medförde endast en obetydlig styrka rytteri. Han vågade sig icke ut på fältet utan förlade sitt läger på några skogiga höjder ett stycke öster om Kobrons skans, och efter några fåfänga försök att kasta folk in i staden skyndade han åter bort af fruktan att själf blifva angripen.

Efter Radziwills aftåg förnyades svenska skjutningen med ökad häftighet. Bomber och granater inkastades till en förfärlig mängd men blefvo af de oförtrutna invånarne släckta. Likväl led staden betydligt, ty de svenska löpgrafvarna hade numera kommit så nära, att deras muskötikulor flögo genom både husen och kyrkorna. Gustaf Adolf lät å nyo uppfordra borgerskapet men påskyndade tillika belägringsarbetet med fördubblad ifver. Under beständiga skärmytslingar uppkastades löpgrafvar och vallar ända fram till fästningen, hvarvid Gustaf Adolf och Karl Filip ofta själfva med spaden i hand föregingo sina soldater med efterdöme af arbetsamhet likasom af mod. En gång kom nämligen en styckekula och krossade livländaren Stackelberg så nära vid konungens sida, att blodet stänkte honom på kläderna, och en annan gång flög en kula genom hans tält, dock utan att göra skada, äfven utan att förmå honom till flyttning. Soldaterna följde efterdömet. Mansfelds regemente framträngde och anlade sina förskansningar på själfva fästningens utanverk. Andra summo om natten öfver stadsgrafven och fastknöto vid pålarna på inre sidan tjocka tåg på hvilka sedan väfbroar lades, hvaröfver manskapet framträngde och fattade fast fot i inre fästningsverken, dock under beständigt fäktande. Äfven under jorden fortgick striden, ty båda partiernas minerare stötte ofta på hvarandra och förde i sina mörka gångar ett blodigt handgemäng. Den 9 september beslöt Gustaf Adolf att göra ett anfall mot Sandporten. Johan Banér skulle anföras och jämte honom fransmännen de la Chapelle, fader och son. Svenska soldaterna, som ej förstodo sig på det främmande namnet, kallade dem vanligen *store och lille Laskepelle*. Anfallet och försvaret voro lika kraftfulla, och flera gånger drefvos svenskarne tillbaka. Gamle de la Chapelle uppmuntrade sin son *att oförfärad gå framåt*. Ynglingen lydde och föll i samma ögonblick genomborrad af det täta kulregnet; jämte honom och på samma sätt flera både af befäl och manskap. Nu kom Gustaf Horn till undsättning, och striden blef än skarpare. Både Horn och Banér sårades men veko ej från soldaterna. Ändtligen lyckades det dem att drifva stadsborna från nedre vallen och att därstädes till eget beskydd uppkasta starka förskansningar.

Nu ansågo sig svenskarne tämligen säkra om stadens eröfring. Riga var ett ärkebiskopsdöme, Wenden ett därunder lydande biskopsstift. Då därför Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna en dag åto middag tillsammans, begärde den senare att få dricka en skål för den snart blifvande ärkebiskopen i Riga, hvarvid han bugade sig för konungen. Denne förstod meningen och log samt drack tillbaka en skål för den blifvande biskopen i Wenden. Efter Rigas eröfring gaf han verkligen Oxenstierna hela Wendens stift.

Rigaborna däremot ansågo ännu icke sin sak så alldeles förlorad. I hopp om undsättning begärde de vapenhvilor, den ena efter den andra, men erhöillo naturligtvis afslag. Vid något sådant tillfälle hade Gustaf Adolf yttrat, att svenskarne vore nog starka för att intaga staden, äfven om den skulle bekomma undsättning. I anledning häraf föreslogo borgarne, att det måtte tillåtas dem att intaga förstärkning af några polska trupper, så kunde konungen sedan hafva så mycket mera lysande ära af sin seger. Men Gustaf Adolf log och svarade, *att han icke ville onödigtvis köpa äran så dyrt utan ämnade begagna den fördel han redan innehade*. Tillika lät han ordna allt till en storm. Själff hade han med egen hand uppsatt en utförlig plan för anfallet, och kännare af krigskonsten hafva beundrat den klokhets, den ingenting förbiseende omtanke, som i densamma visar sig. Dagen utsattes till den 12 september. Skjutningen med kulor och bomber begynte redan på morgonen, och middagstiden var bestämd för stormningens början. Då insände Gustaf Adolf för sista gången en trumpetare och föreställde borgerskapet vådan af deras ställning samt lade på deras samveten allt det blod, som skulle spillas, de rysligheter, hvilkas föröfvande omöjligt kunde hindras, ifall staden blefve med storm intagen. Dessa skäl verkade. Själffva polackerna afrådde ett längre och onyttigt försvar, och efter några dagars underhandling höll Gustaf Adolf sitt högtidliga intåg. Hela Kurland blef samma höst

öfversvämmadt, hvarpå konungen återvände till Stockholm, där Gustaf Horn och Johan Banér för bevisad tapperhet blefvo slagna till riddare.

Rigas eröfring var den första stora vapenbragd, hvarmed Gustaf Adolf ådrog sig Europas uppmärksamhet. Stadens rikedom och motstånd samt konungens klokhed och ihärdighet hade nämligen båda i högsta grad fäst allmänna deltagandet.

14. Gustaf Adolf utanför Danzig

Emellan Gustaf Adolf och Sigismund hade ett stillestånd blifvit afslutet för året 1623. Icke desto mindre visste den senare att af polska ständerna förskaffa sig understöd för nya rustningar mot Sverige. Man fick tid efter annan veta, att han i och omkring Danzig samlade trupper och skepp, att han själf med sin gemål och äldste son ämnade företaga en resa till samma nejder, hvarförutan polska fartyg började öfva våldsamer mot svenska sjöfarare. Allt tycktes utvisa, att Sigismund ämnade icke allenast bryta det ingångna stilleståndet utan äfven föra sin krigshär öfver Östersjön och angripa Sverige inom dess egna gränser. Detta förorsakade mycken oro både hos folket och styrelsen. Änkedrottning Kristina flyttade med vanlig försiktighet både sin person och sina skatter från det vid kusten belägna Nyköping inåt till Gripsholm, och många följde exemplet. Nyköpings och Kalmar fästningsverk förbättrades. Allmogen utskrefs och indelades i rotar för att vara färdig till själf försvar. I Småland skulle Herman Wrangel och Per Banér, i Finland Karl Gyllenhielm föra befälet. För att närmare efterse försvarsanstalterna reste Gustaf Adolf själf kusten uppför och utför, under det att örlogsfloktan utrustades vid Vaxholm. Han hade sändt några kunnigare till Preussen, hvilka återkommo med den underrättelsen, att Sigismund med det första väntades till Danzig, hvarest 6,000 man och 200 skärgårdsfartyg, oberäknadt flera i beslag tagna handelsskepp, voro församlade. Gustaf Adolf kunde ej längre tvifla om Sigismunds afsikt och beslöt därför att hellre förekomma än förekommas. Den 13 juni afseglade han från Älfsnabben med 20 välrustade och bemannade örlogsskepp och anlände efter tre dagar till redan af Danzig. Här bemäktigade han sig några handelsfartyg och lät fråga staden, huruvida den ville tillåta konung Sigismund att inom dess murar och hamn företaga någon rustning mot Sverige tvärt emot det besvurna stilleståndet. Danzig, såsom en handelsstad, önskade helst att i fred få drifva sin köpenskap med båda partierna och sände därför en skrifvare ut till konungen med undvikande svar. Gustaf Adolf fordrade den förut begärda försäkringen och *det i bestämda ordalag och snart, eljest nödgades han sätta sitt folk i land, uppkasta skansar och angripa saken med mera eftertryck*. Tillika sände han sin hälsning till Sigismund och hans drottning. *Han hade gärna velat bjuda till sig denna senare men fruktade, att hon skulle finna föga behag i de solbrända och svarta sjömansansikten, som där vankades. Prins Uladislaus var däremot välkommen som en soldat hos en annan. De kunde då öfverlägga om sina gemensamma ärenden och fördelar*. Drottningen bjöd Gustaf Adolf tillbaka in till staden, och Uladislaus lofvade vid ett annat tillfälle att komma ut på flottan; men intetdera besöket gick någonsin i fullbordan. Borgerskapet ville emellertid undandraga sig den äskade förskrifningen, men då lade Gustaf Adolf flottan närmare Weichselmünde och borttog än flera fartyg. Danzigborna började blifva oroliga. Skeppens förlust var redan gifven, och framtiden hotade med Rigas öde. De började därför att hos Sigismund enträget yrka på tillåtelse att afgifva den begärda förskrifningen och att han tillika själf ville inställa sina egna rustningar. Emellertid hade Gustaf Adolf närmare undersökt dessa senare och funnit dem efter Sigismunds vana. Fartygen voro små och i dåligt tillstånd, krigsfolket otillräckligt och det för resan tillagade munförrådet redan af vanvårdnad förskämdt. Gustaf Adolf sände vid första underrättelsen härom befallning till Sverige att inställa alla ytterligare försvarsanstalter och hemförlofva bönderna. Om några dagar seglade han också själf med halfva flottan tillbaka. Stiernsköld och Klas Fleming skulle med tio skepp ligga kvar, tills äntligen den begärda förskrifningen ankommit. Då lössläppte de danzigbornas fartyg och styrde själfva till Sverige igen.

15. Träffningen vid Wallhof

Litaverna blefvo år för år alltmera uttröttade af kriget och började göra svårigheter vid de bidrag, som fordrades för ytterligare rustningar. Dessutom hade den tappre Kodkewitz aflidit under förra turkiska fejden. Dessa omständigheter jämte Sigismunds ovanliga försumlighet gjorde, att Gustaf Adolf väntade föga motstånd vid ett anfall mot Kurland och Livland. Midsommartiden 1625 seglade han därför med en betydlig styrka öfver till Riga, hvarifrån han åt alla sidor angrep fienden. Jakob de la Gardie och Gustaf Horn sändes åt Livland, där de inom några månader intogo Dorpt, Neyenhusen, Marienburg, Trikal, Adzel m. m., så att nästan hela landet blef eröfradt. Konungen själf, åtföljd af Johan och Per Banér, Gyllenhielm, Arnheim, unge Thurn med flera, tågade land- och flodvägen uppför Dyna och intog Kockenhusen, Berson, Seelburg och Scheffling m. m., hvarefter de utbredde sig öfver hela Kurland och eröfrade Birzen, Bautske och Mitau. Detta allt skedde under föga motstånd. Det fanns väl tvenne dugliga fältherrar hos polackerna, nämligen Kristoffer Radziwill och Gosiewsky, men Sigismund förordnade den gamle Leo Sapieha till anförare och Gosiewsky endast som underbefälhafvare till hans biträde. Sapieha däremot brydde sig icke om Gosiewsky utan lämnade allt förtroende åt sin unge oerfarne son, Stanislaus. Härigenom tyckte sig Radziwill och Gosiewsky förfördelade och drogo sig tillbaka. Krigsrörelserna fingo en både lam och förvirrad gång.

Emellertid kunde Maria Eleonora icke gifva sig någon ro i Sverige utan seglade öfver till Reval. Härifrån ville hon med all makt resa till lägret, ehuru man föreställde henne, att vägen dit förde långs igenom det af pesten anstuckna Livland. Gustaf Adolf öfvertalade henne dock att stanna kvar genom löftet att om några veckor själf komma till Reval. Han hoppades verkligen, att polackerna skulle lyssna till billiga fredsvillkor, och hade därför ditsändt några underhandlare; men dessa blefvo fångslade, fiendliga trupper samlades i Kurland, och Gustaf Adolf insåg nödvändigheten af ett vintertåg för att skydda sina eröfringar. Han befallde dock att tills vidare hålla detta hemligt för drottningen och gick sedan med en tämlig styrka upp emot Kockenhusen. Tåget medförde både faror och besvär. Fienden hade besatt andra stranden, och konungen fick en gång sin häst dödad af en därifrån kommande styckekula. Sedermera sjuknade flera äfven af hans närmaste omgifning, så att han själf måste förrätta de flesta göromålen. *Jag är*, skref han till Axel Oxenstierna, *både sekreterare och kamrerare. Vore ock kalefaktorn sjuk, så blefve jag omnia tria.* Vid erhållen underrättelse, att Sapieha hade en tämlig styrka samlad vid Wallhof, tog Gustaf Adolf tusen valda musketerare och så mycket rytteri, som i hastigheten kunde samlas, och ryckte därmed den 5 januari 1626 öfver Dyna och sedan rakt emot fienden. Denne blef varnad, tände därför eld på byn och förskansningarna och tågade ut på fältet en slagordning, hvilken dock efter polska vanan var föga ordentlig. Det var den 6 januari tidigt om morgonen, då svenskarne ryckte fram. Unge Thurn förde högra, Gustaf Horn och under honom Teuffel vänstra flygeln; konungen själf ledde det hela. Efter en kort strid grep polska rytteriet och sedan fotfolket till flykten. Sju hundra slagna lågo på fältet; ett hundra femtio fångar och däribland Gosiewsky själf fördes till svenska lägret jämte fem fanor, tre fältstycken och all fiendens tross. Svenskarnes förlust var så godt som ingen. Detta var den första ordentliga träffning, som Gustaf Adolf vann. De la Gardie, Wrangel och alla de äldre fältherrarne voro frånvarande, så att konungen ensam ägde hela förtjänsten af så väl planen som utförandet.

Efter träffningen vid Wallhof voro svenskarne tryggade för ytterligare anfall. Gustaf Adolf ville ej heller under den kalla årstiden företaga något längre tåg mot det fiendliga landet utan återvände till Riga. Här utdelade han åt sina trogna vänner Braherna, Gyllenhielm, Klas Fleming, Banérerna, unge Thurn med flera en mängd livländska gods, dels för att belöna deras tjänster, dels för att göra dem desto ifrigare till det nyss eröfrade landets försvarande.

Till styresman öfver Livland förordnades Jakob de la Gardie med säte i Riga, öfver Estland åter Johan de la Gardie i Reval. Till denna sistnämnda stad skyndade Gustaf Adolf till drottningens möte och tillbragte där sista hälften af januari och hela februari månader, hvarefter de tillsammans begåfvo sig till Sverige.

16. Träffningen vid Mewe

Emedan konung Sigismund ännu alltjämt afslog de billigaste förlikningar, rustade Gustaf Adolf under den påföljande våren till ett nytt fälttåg. För att komma polackerna närmare på lifvet och därigenom tvinga dem till fredligare tänkesätt beslöt han att denna gången landstiga i Preussen. En här af 14,000 man samlades vid Älfsnabben under anförande af konungen själf, Gustaf Horn, Johan Banér, Torstensson, unge Thurn, Teuffel med flera. Den 22 juni seglade flottan från Älfsnabben och var redan den 26 i hamnen vid Pillau. Denna stad jämte hela Ostpreussen var ett under Polen lydande län hvilket nu innehades af kurfursten af

Brandenburg. Denne hade i hemlighet lofvat sin svåger Gustaf Adolf att icke göra något motstånd. Då flottan därför styrde in i hamnen, blef den visserligen mottagen med ett ganska häftigt skjutande, men kanonerna voro endast laddade med löst krut. Gustaf Adolf landsteg dagen därpå vid Passerg, och inom en månad hade han eröfrat Braunsberg, Frauenburg, Tolkemit, Wormditten, Elbing, Kristburg, Marienburg, Stuhm, Gustadt, Mewe, Dirschau, Oliva och Pautzke samt nära omringat Danzig. Städerna hade måst erlægga brandskatt, och jesuiternas dyrbara boksamling i Braunsberg sändes till Upsala; men för öfrigt iakttago de svenska soldaterna en så god krigstukt, att landets invånare ofta anropade just deras beskydd mot sina naturliga försvarare, de oordentliga polackerna.

Svenskarnes framsteg berodde till en del däraf, att Sigismund icke vidtagit några försvarsanstalter, oaktadt Gustaf Adolfs afsikter på Preussen långt förut varit allmänt bekanta. Han själf hade efter vanan beständigt uppskjutit sina rustningar till morgondagen; hans fältherrar tvistade om öfverbefälet, hans undersåtar om krigsgårderna, och emellertid borttogo svenskarna både städer och land. Nöden tvang äntligen till enighet, och i början af september kommo Sigismund och Uladislaus i spetsen för 30,000 man tågande nedåt Preussen. Efter hemlig öfverenskommelse hade danzigborna med låtsade fredsambud uppehållit Gustaf Adolf, under det Sigismunds här samlades. Nu afbröto de alla underhandlingar, och svenskarna befunno sig mellan den mäktiga handelsstaden på ena och de öfverlägsna polackerna på andra sidan.

Sigismund hade företagit sig att belägra Mewe, en liten stad vid Weichsel, med obetydlig besättning af endast 60 borgare och 140 svenskar. Gustaf Adolf ansåg orten viktig, emedan skeppsfarten på Weichsel däraf behärskades. Han ville äfven undvika hvarje sken af fruktan för polackerna, särdeles som han själf helt nyligen erhållit förstärkning. Den 11 september uppbröt han därför från Dirschau och tågade med hela sin här emot Mewe. För att hindra Weichsel från skadliga öfversvämningar hafva landets invånare långs sidorna uppfört höga dammar på något afstånd från stranden. Gustaf Adolf ordnade sitt tåg på sådant sätt, att han alltjämt hade vallen på högra och floden på vänstra handen, varande sålunda på båda sidor skyddad mot hvarje anfall. Ingen fiende kunde upptäckas utom några kosacker, hvilka skärmytslade med Johan Banér, som hade befälet vid Montauerspitz. Icke långt från Falkenau slog konungen läger mellan floden och flodvallen, hvarpå han med 2,000 knektar och 1,000 ryttare gick närmare för att undersöka polackernas ställning. Han fann dem väl forskansade på några tämligen branta åsar vid nordvästra sidan om staden. Mellan dessa höjder och floden låg en liten slätt samt en skogsdunge af ek och hassel. För att närmare utforska stället hade konungen låtit några trupper intränga i ekskogen, hvilka därvid råkade i häftig skärmytsling med polackerna. Sigismund stod högst på berget och öfverskådade trakten samt nedsände den ena hopen efter den andra. Svenskarna, nästan öfvermannade, höllo på att fly men fattade åter stånd, då konungen själf ankom i spetsen för förstärkning och uppmuntrade dem både med ord och efterdöme. Som han emellertid redan tillräckligt undersökt belägenheten, återvände

han tillbaka till hufvudhären, hvarunder Herman Wrangel föste tillbaka de efterträngande polackerna.

Nu ankommo från Pillau unge Thurn och Patrik Ruthwen med tvenne nya regementen. Efter denna betydliga förstärkning framtågade Gustaf Adolf utefter Weichselstranden på samma sätt som förut och stannade slutligen på ett afstånd af endast 2,000 steg från polska förskansningarna. Sedan han användt ännu en dag, dels att befästa eget läger, dels att utforska fiendens, beslöt han att storma. Anfallet skedde på flera punkter. Unge Thurn samt under honom Nils Brahe och Hepburn anförde högra flygeln och skotten Musting den vänstra. Konungen, hvilken den föregående natten varit illamående, ämnade icke deltaga i striden utan stannade jämte Per Brahe i ekskogen. Svenskarne angrepo med utmärkt tapperhet och klokhet. För att vara skyddade mot polska kanonerna tågade de i början genom ekskogen och sedan så nära under berget att alla styckeskotten gingo dem öfver hufvudet. Men sedan återstod det svåraste, nämligen att arbeta sig uppför själfva höjderna, hvilka voro ovanligt branta och dessutom besatta af fienden. Lyckligtvis voro de just i själfva sluttningen beväxta med småskog, hvilket Gustaf Adolf beräknat. Den tjänade nämligen svenskarne både till skydd och till hjälp. Med geväret i ena handen togo de med den andra fast i kvistar och rötter och arbetade sig sålunda uppför, oväntade och i det längsta osedda af polackerna. Dels på detta sätt, dels på en slingrande gångstig trängde Musting med sitt folk inemot höjden, och det nästan utan något motstånd. Men nu uppstod den skarpaste strid, och det just utefter hela bergskanten. Prins Uladislaus gick tappert i spetsen för polackerna. Gustaf Adolf å sin sida kunde ej heller stanna overksam, då de täta smällarna tillkännagafvo en lifligare strid. Han ilade dit och kastade sig midt i vimlet. En gång blef han af fiender omringad. En ryttare såg det. För att ej röja konungen ropade han åt några af sina kamrater: *Kom och hjälp mig att försvara bror min där borta.* De följdes åt, och konungen blef befriad. Några ögonblick därefter såg Gustaf Adolf samme ryttare fången. Hastigt tog han några af de närmaste med sig, skyndade dit och jagade undan polackerna samt ropade till den sålunda befriade ryttaren: *Nu, broder kamrat, är det kvitt oss emellan!* På högra sidan hade emellertid Nils Brahe och Hepburn äfven kommit upp på höjden. En vida öfverlägsen styrka kastade sig emot dem, och Hepburn blef strax illa sårad i knäet, men Nils Brahe uthärdade med största mannamod det häftiga anfallet, till dess hans folk under tiden hunnit förskansa sig och Thurn själf ankommit med hufvudstyrkan.

Förbittrade öfver nesan att drifvas ur en så fördelaktig ställning, störtade polska husarer och hejdukar i vildt raseri mot högra flygeln. Thurn drog sina trupper baklänges till en lägligare plats. Husarerna följde efter och skriade: *De svenska hundarna våga ej afbida de polska huggen.* Men vid bergkanten lät Thurn soldaterna fatta stånd och mottog fienden med en så mördande salfva, att hästar och ryttare tumlade om hvarandra, och de kvarblifna studsade tillbaka för de skarpa skotten och blanka pikraderna. På samma gång började Mustings folk skjuta dem i sidan, så att snart hela berget betäcktes med döda. Husarerna kastade sig på flykten, ehuru Uladislaus med yttersta ansträngning bemödade sig att hejda dem. Svenskarne hade emellertid på alla sidor kommit upp på berget och förskansat sig. Polska anförarne misströstade om att kunna drifva dem tillbaka och aftågade därför med tross och fältstycken, lämnande lägret i svenskarnes hand. Polackerna förlorade 4,000, svenskarne däremot endast 500 man.

Efter stridens slut intågade Gustaf Adolf i Mewe och tackade borgerskap, besättning och krigshär för bevisad trohet och tapperhet. Därpå hölls aftonbön, efter hvars slut öfverhofpredikanten Johannes Botvidi lyckönskade konungen till den vunna segern. Gustaf

Adolf hade hört, att denne från en närbelägen höjd åskådat striden. Han svarade därför leende: *Jag tviflade aldrig om segern, emedan jag såg Moses bedja för oss på berget.*

Svenskarnes vid detta tillfälle visade djärfhet och skicklighet injagade fruktan hos polackerna, De drogo sig tillbaka och läto förnimma fredliga tänkesätt. En underhandling börjades, men Sigismund fordrade *hela Livland och Estland samt dessutom för en af sina söner full arfsrätt till Sverige, i händelse Gustaf Adolf doge utan manliga afkomlingar, och tillika rättighet att under tiden resa fram och tillbaka genom detta rike* och så vidare. Gustaf Adolf afbröt med förakt underhandlingen, och emedan hösten hindrade ytterligare krigsrörelser, förlade han sina trupper i vinterkvarter och reste själf öfver till Sverige.

Ryktet om de vunna segrarna hade gått förut och beredt honom ett intåg, nära liknande en triumf. De eröfrade fanorna uthängdes till folkets åskådande, och stolthet och stridslystnad började genomströmma hvarje bröst. Äfven prinsessan Kristinas födelse inträffade vid denna tid, af hvilken händelse konungens parti hämtade ytterligare styrka och mod. Ständerna sammankallades. Gustaf Adolf framlade berättelsen om sina i Polen vunna fördelar, sina fredsanbud och Sigismunds däremot gjorda fordringar. Orimligheten af dessa sistnämnda uppretade allas sinnen till den höjd, att ständerna enhälligt och strax beviljade allt hvad konungen till krigets fortsättande hade begärt, och för att fullkomligt betaga Sigismund allt framtida hopp om svenska kronan blef den späda prinsessan Kristina hyllad till faderns efterträdarinna, ifall denne skulle utan manliga arfvingar falla undan.

17. Teuffels motgång vid Hammerstein

Vintern mellan 1626 och 1627 fördes befälet på svenska sidan af unge Thurn, på polska af underfältherren Koniecpolsky, hvilken i turkiska kriget visat prof af både mod och skicklighet. Under djupaste vintern hade krigsrörelserna hvilat; men Danzig, som var kringrändt af svenskarne, sände till Warschau bud på bud med anhållan om undsättning. I mars 1627 tågade därför Koniecpolsky genom Pomerellen mot staden Pardubitz, där Nils Horn förde befälet. Som denne senare hade ringa besättning och saknade alla slags förråd, måste han efter kort motstånd uppgifva fästningen. Härigenom fick Danzig öppen tillförsel från västra sidan.

Öfverstarne Teuffel och Streuff hade i Tyskland till Gustaf Adolfs tjänst värfvat 1,500 man, med hvilka de just nu tågade genom Pommern, ämnande sig till svenskarne i Pardubitz. Vid underrättelsen om denna stads öfvergång vände Teuffel sig åt söder för att genom de så kallade Valdovska ödemarkerna framtränga till Thurns vid Dirschau varande läger. Genom åtskilliga af pommerska regeringen lagda hinder hade tåget blifvit fördröjdt, så att Koniecpolsky fick underrättelse därom. Han gissade afsikten och skyndade genom dag och natt att genskjuta Teuffel, hvilket också lyckades. Nära vid Schlochau mötte han tyskarne, hvilka, både underlägsna och oöfvade, snart måste vika och lämna all sin tross i sticket. De drogo sig tillbaka till Hammerstein, af polackerna i hack och häl förföljda och slutligen omringade och angripna. I början gjordes väl tappert motstånd, men då detta icke strax ville hjälpa och då dessutom polska kanoner började spela, förlorade de all fattning. Förgäfves sökte Teuffel att intala dem mod, att bevisa det faran icke var så stor, som dem syntes, och så vidare. De lyssnade icke till hans ord, och när han som anförare befallde dem lyda, gjorde de uppror, satte hattarna som fredstecken på sina lansar samt tågade till fiendens läger, där några togo tjänst men de flesta fingo tillstånd att återvända till Tyskland mot löfte att på ett helt år icke tjäna mot Polen. Teuffel togs till fånga men utväxlades kort därefter och blef öfverste för gardes- eller hofregementet, hvilket sedermera gjorde sig så ryktbart under namn af Gula regementet.

18. Träffningen vid Danzigerhaupt

I maj månad 1627 återkom Gustaf Adolf med nya trupper. Denna gången öppnade han fälttåget med särdeles goda förhoppningar, ty svenska krigshären var vid pass 35,000 man och tillika utmärkt väl rustad. Polackerna däremot hade ännu på långt när icke hunnit komma i ordning. Några olyckliga tillfälligheter hejdade dock svenskarnes framsteg.

Gustaf Adolf ville icke tränga djupare in i landet, förrän han eröfrat Danzig. Han ansåg nämligen vådligt att lämna bakom sig en mäktig fiende och önskade framför allt att komma i besittning af de betydliga tullinkomster, som danzighandeln lämnade. Han vände därför alla sina krafter mot nämnda stad och vann inom kort åtskilliga fördelar. Han hade inbekommit skansen Danzigerhaupt och ämnade därifrån öfvergå till den så kallade Klein-Werder. Men polackerna hade på motstående stranden uppfört starka förskansningar, hvarför han beslöt att verkställa öfvergången i skygd af nattens mörker. Företaget hölls så hemligt, att endast några få kände konungens afsikt. Natten mellan den 23 och 24 maj blefvo 1,200 man beordrade att stiga ombord och företaga öfvergången. Unge Thurn anförde främsta båten på ena sidan, Johan Banér och under honom Taupadel på den andra, hvardera med 600 musketerare. Efter dem skulle följa Leslie och Erik Ryning med ytterligare fotfolk och sist Åke Tott med rytterne. Gustaf Adolf hade tagit med sig Per Brahe, hvilken, väckt midt i natten och okunnig om företaget, kommit utan vapen, hvarför konungen, till åtminstone något skydd satte honom en hjälm på hufvudet. Gustaf Adolf hade befallt iakttagandet af fullkomlig tystnad, men nattens mörker och soldaternas ovana vid sjöväsendet gjorde, att Thurns båtar dels fastnade på grund, dels stötte mot hvarandra, hvarigenom buller förorsakades, så att fiendernas vakter blefvo uppmärksamma och började gifva eld. Svenska båtarna kommo än mera i villervalla, hvarför konungen med Per Brahe och fyra lifknektar sprang ned i en liten farkost och lät ro sig ut på strömmen för att återställa ordningen. Natten och kanonröken förorsakade emellertid ett sådant mörker, att han icke kunde urskilja folket utan måste ropa de andra båtarnas anförare vid namn och på sådant sätt anvisa hvar och en hans plats. Härunder föll hjälmen honom af hufvudet i strömmen, men Brahe påsatte sin i stället. Småningom började folket åter komma i ordning och styra mot fienden; konungen själf var knappt ett stenkast från vänstra stranden. Polackerna å sin sida sköto förtvifladt, och många sprungo ända till midjan i vattnet för att anfalla de kommande. Just i detta ögonblick träffades konungen i underlifvet så häftigt, att han föll ned i båten och trodde sig vara sårad till döds. Per Brahe sprang upp, ställde sig vid styret och befallde roddarne vända om, hvilket de gjorde, men de förföljdes därunder så lifligt af polackernas skott, att emellan Gustaf Adolf och Brahe gingo icke mindre än nio kulor igenom båten. Den senare tillstoppade hålen med sitt armkläde, på det farkosten icke skulle taga in vatten och sjunka. (*Brah. Fol. 84. Falkenb. Axel Oxenstierna till Gabr. Oxenstierna. Dirschau den 6 jan. 1627.*) Roddarne ansträngde sina krafter och kommo lyckligt till förra stranden igen, utan att någon enda man ytterligare sårades. De öfriga fartygen vände också om, på samma sätt förföljda af fiendens eld. Nils Brahe, nästan den ende, som hunnit till andra stranden, stötte på grund och kunde ej komma lös förrän fram på morgonen, då han i ljusningen för fiendens kulor förlorade ensamt på sin båt tjugusex man.

Gustaf Adolf trodde, att kulan hade gått igenom hela underlifvet och ofelbart skulle föranleda döden. Han förlorade dock hvarken sansning eller lugn utan samtalade under återvägen med Brahe och tillstyrkte, att svenskarne i händelse af hans död icke skulle fälla modet eller nedlägga vapnen, förrän de tillkämpat sig en billig fred. Vid undersökningen af såret befanns dock faran ingalunda så hotande. Gustaf Adolf hade nämligen redan den tiden en ganska ansenlig fetma, så att kulan dels mot densamma, dels mot kläderna hade förlorat sin fart och stannat i magen utan att göra någon väsentlig skada, ehuru den ännu flera veckor efteråt icke hade kunnat uttagas. Såret var läkt inom kort. Som emellertid konungens vänner, härigenom

varnade, fruktade i framtiden någon större olycka, bådo de honom genom Axel Oxenstierna att hädanefter mindre blottställa sin egen person. Gustaf Adolf svarade med sitt vid sådana tillfällen vanliga ordspråk: *Än har ingen konung fallit för en kula. Dessutom, tillade han, följer soldaten anförarens efterdöme, och den fältherre, som håller sig undan, vinner hvarken ära eller segrar. Cæsar visade sig alltid i första ledet, och Alexander fuktade med eget blod hvarje valplats.*

Konungens sår och däraf följande opasslighet förorsakade emellertid oro och dröjsmål i svenska hären, så att polackerna hunno samla sig och tåga till Preussen. Danzig var åter igen räddadt.

19. Åke Tott vid Grebin

Någon tid efter denna olycka tilldrog sig en händelse, hvori Åke Tott inlade synnerlig ära.

Gustaf Adolf hade nämligen skickat honom och Alexander Leslie med 200 ryttare och 500 knektar att utforska polackernas rörelser på Klein-Werder. Vid Grebin befann han sig helt hastigt lockad i ett bakhåll och på alla sidor omgifven af en öfverlägsen fiende; det var själfve Koniecpolskys förtrupper. Men Åke Tott var aldrig den man, som fruktade hugg och slag. Han ropade till sina ryttare, att de skulle gå på som ärliga svenskar, hvarefter han själf med svärdet i handen sprängde mot fienden, troget följd af de sina. Striden blef kort men blodig. Polackerna kunde ej motstå det utomordentligt häftiga anfallet. Svenskarne bröto sig igenom och redo bort med fyra eröfrade fanor. Ett hundra femtio polacker lågo efter dem kvar på valplatsen.

Gustaf Adolf fägnade sig högligen öfver denna sina truppers tapperhet och lycka. Hela hären uppställdes och midt framför densamma Tott och hans bussar. I korta men kraftiga ord omtalade konungen deras tapperhet och tilldömde soldaterna åtskilliga belöningar. Tott dubbade han inför hela hären till riddare och fäste vid hans sida med egen hand den gyllene värjan.

20. Träffningarna vid Dirschau

Gustaf Adolf med svenska hären begaf sig vid polackernas ankomst till den forna lägerplatsen utanför Dirschau, hvarest han behärskade Weichsel och hade fri tillförsel. Polackerna lågo strax bredvid i ett förskansadt läger vid Lubischou, och dagligen föreföllo skarpa skärmytslingar mellan förposterna. Den 30 juli trängde vid ett sådant tillfälle en polsk husar långt fram ibland svenskarne och stod oförmodadt med sabeln i fullt hugg öfver konungen. Denne höll i hast värjan framför sig, hugget var likväl så häftigt, att det slog denna baklänges mot konungens hufvud, men i samma ögonblick föll polacken själf, genomborrad af nära tjugu skott. — Den 1 augusti red Gustaf Adolf ut med en liten ryttartrupp för att undersöka fiendens ställning. På vägen mötte han några kompanier husarer, hvilka inom kort skingrades. Gustaf Adolf förföljde dem så ifrigt, att han långt framför de öfriga kom ensam med sin lifknekt inemot polska lägret. Han red då upp på en kulle och framtog kikaren för att kunna bättre utforska belägenheten. Tvenne polacker iakttog tillfället och smögo sig obemärkta bakom konungen. Lifknekten, hvilken icke märkt dem, förrän de nästan voro framme, gaf till ett rop af förskräckelse, hvarvid konungen knappast hann vända sig om, rycka ut värjan och hålla den upp emot polackens sabel. Första hugget krossade konungens värjplåt, det andra bortskar brämet af hans hatt, men Gustaf Adolf, som emellertid hunnit sansa sig, iakttog som skicklig fäktare tillfället och genomborrade polacken, innan denne hann gifva tredje hugget. Den andre hade redan fallit för lifknektens pistol, och Gustaf Adolf skyndade åter till de sina.

— Den sjunde augusti föreföll en betydligare träffning, då svenska rytteriet under konungen, unge Thurn och Herman Wrangel och det polska under Koniecpolsky visade mycken tapperhet. En gång gjorde det senare ett så häftigt anfall, att alla svenska ryttarhoparna veko tillbaka, utom Erik Soop med västgötarne, hvilka hejdade fienden och lämnade kamraterna tid att sansa sig och förnya striden. I denna träffning blef hästen skjuten under Koniecpolsky, så att denne en lång tid måste fäkta till fots, innan en bland kosackerna gaf honom en annan springare. Ingendera af anförarne ville dock inlåta sig i någon allvarsammare strid, utan trupperna drogos tillbaka, hvar och en till sitt läger.

Dagen därpå lät Gustaf Adolf hela sin här tåga ut på fria fältet. Själff jämte Johan Banér anförde han bröstet, Thurn vänstra och Herman Wrangel högra armen. Koniecpolsky däremot höll polackerna stilla inom deras förskansningar, hvarför Gustaf Adolf beslöt att anfalla dem. Svenska kanoner uppdrogos på några jordåsar, hvarifrån deras kulor spridde död och förvirring bland fienden, så att denne började laga sig till aftåg. För att påskynda flykten skulle Banér fördrifva dess musketerare ur en nästgränsande by; då träffades konungen i högra skuldran så häftigt, att armen rycktes upp i höjden och han själf trodde densamma af en kanonkula helt och hållet borttagen. Han neddignade i famnen på Per Brahe, strömmar af blod frustade ur näsa och mun, och alla väntade hans ögonblickliga död. Brahe sände efter en fältskär, som för ögonblicket förband såret, hvarpå konungen återfördes till lägret. För skens skull fortsatte svenskarne anfallet men drogo sig sedermera tillbaka. De redan på återtåget stadda polackerna undrade högligen, hvarför svenskarne icke fullföljde den vunna fördelen. Men just i detsamma kom en öfverlöpare, som sett Gustaf Adolfs neddignande och det strömmande blodet, och berättade Koniecpolsky konungens död. Denne blef af sin store motståndares olycka så öfverraskad, att han några ögonblick stod rådlös och stum. Slutligen återförde han sina hejdade trupper till det nästan öfvergifna lägret, dock utan att oroa de tillbakatågande svenskarne.

Vid närmare undersökning befanns såret farligt men ej dödligt. Kulan hade gått in bredvid nyckelbenet endast två tum ifrån strupen och stannat mot skulderbladet. Då läkaren beklagade omöjligheten att densamma uttaga, svarade konungen: *Låt den sitta där som ett minnesmärke!*

Och den fick sitta kvar, så länge han lefde. Såret läktes väl småningom, men konungen fick i hela sin lifstid behålla någon stelhet i högra armen; fingrarna, särdeles de två sista, förblefvo lama. Han hade svårt för att skrifva och tålde från den stunden aldrig gärna harnesk öfver skuldran utan måste i dess ställe nyttja kyller. (*Brah. Fol. 84.*)

Dessa täta bevis på konungens oförskräckta sinnelag ingåfvo soldaterna den högsta beundran samt lifligaste åtrå att följa exemplet. Det högre befälet däremot, som förutsåg svåra oroligheter i händelse af hans frånfälle, tänkte annorlunda om saken. Med Axel Oxenstierna som ordförande anhöllo de ödmjukligen, det konungen täcktes besinna, af huru stor vikt hans lif vore för fäderneslandet, och därför icke blottställa det så ofta och vid så obetydliga tillfällen, som nu på någon tid skett, redan till det allmännas skada och farhågor för än större olyckor i framtiden. Gustaf Adolf svarade: *Jag kan icke tro, I goda herrar och män, att min person är af så stor vikt, som I förebären; ty om också något dödligt skulle träffa mig, så är jag fullt och fast öfvertygad, att Guds försyn skall vaka öfver Svealand hädanefter som hittills. Och efter nu Gud gjort mig till konung och lagt mig denna bördan uppå, så bör mig icke af fruktan eller lättja svika eller se på min enskilda fördel. Och skulle äfven i krigets skiften döden blifva min lott, huru kan väl en konung falla ärorikare än i striden för sin Gud och sitt folk?* Vid sårets skötande företog sig en gång fältskären att göra konungen samma föreställningar. Gustaf Adolf svarade blott: *Ne sutor ultra crepidam!* (Skomakare, blif vid din läst.) Medan såret läktes, hvilade krigsrörelserna. Men från England kom Jakob Spens som sändebud och medförde strumpebandsorden, hvilken konungen högtidligen mottog, hvarefter han själf slog till riddare de i hären varande tappra engelsmännen, Ruthwen, Leslie och Hepburn.

Som det började lida fram emot hösten, förlade Gustaf Adolf sina trupper i vinterkvarter och anförtrodde Axel Oxenstierna Preussens hela styrelse så väl i förvaltnings- som krigsärenden. Under honom sattes till härförare Herman Wrangel och unge Thurn, livarjänite Johan Banér fick befälet på Danzigerhaupt och Alexander Leslie i Pillau. Den 18 oktober seglade konungen från sistnämnda stad och landsteg den 20 på Öland.

På den riksdag, som i Stockholm sammankallades, slog Gustaf Adolf i ständernas närvaro Nils Brahe och Erik Soop för deras visade tapperhet till riddare, och våren därpå firade han själf bröderna Per och Nils Brahes bröllop.

21. Nils Stiernskölds död

Redan genom föregående berättelser är Nils Stiernsköld noggsamt bekant genom sin vid Dünamünde visade själfupppoffring. Året därefter blef han under belägringen af Ivangorods fästning så illa sårad, att han i flera år måste nyttja kryckor. Detta oakadt tog han som fältmarskalk den verksammaste del i danska kriget. Han fördref fienden från Ryssby skans i november 1611, deltog i Gustaf Adolfs infall i Skåne om vintern 1612, beskyddade strax därefter Småland och anförde längre fram på året trupperna i Västergötland. Sedan blef han riksråd och landshöfding i Jönköping, sändes därpå till Holland att värfva krigsfolk och slutligen som befälhafvare 1617 till Livland. De motgångar, som Farensbachs falskhet förorsakade, tröttheten vid kriget och olägenheterna af de gamla såren gjorde honom dock slutligen ledsen vid fältlednaden. Varande själf af ett häftigt lynne och dessutom ännu betraktande Gustaf Adolf såsom en halft omyndig yngling, tyckte han sig icke så noga behöfva väga ord och gärningar. Han skref därför helt kort *och begärde sitt afsked samt hotade att i alla fall öfvergifva krigshären, antingen hans begäran blefve bifallen eller ej.*

Gustaf Adolf svarade med ett för Stiernsköld helt oväntadt allvar. *Oss förundrar icke litet edert obetänkta bref. I mågen veta, att därest I tagen eder det oråd före att utan vårt tillstånd öfvergifva hären, så skolen I därför stånda oss till strängt ansvar. Vi äro icke sinnade lida sådana ord än mindre gärningar af våra tjänare, helst vi intet annat befallt än hvad eder å ämbetes vägnar och för åtnjuten lön åligger. Vi behöfva icke heller några öfverstar för att endast rida omkring och mönstra krigsfolket, utan de skola vara betänkta på att, när oss tarfvas, med oss fäderneslandet försvara och dessutom vår befallning noga att efterkomma, så framt de vår onåd undvika vilja.* Stiernsköld fordrade i första hettan afsked men insåg snart sitt förhastande samt begärde och erhöll konungens förlåtelse.

Stiernskölds oförskräckta mod och glada lynne gjorde honom eljest mycket älskad af Gustaf Adolf. Man berättar om honom följande händelse från dennes första regeringsår. I anledning af något gladt tillfälle firade änkedrottning Kristina en högtid, vid hvilken både konungen och Stiernsköld voro närvarande och därjämte hertig Julius Henrik af Sachsen-Lauenburg. Denne furste hade genom ett oordentligt lefnadssätt redan förut ådragit sig Gustafs missnöje i lika hög grad som Stiernsköld hans välvilja. Denne senare deltog i dansen oakadt sina af kulor och hugg stelnade ben. Hertigen sökte göra åtlöje af den stympade krigsmannen och framsatte slutligen sin fot, så att denne skulle falla däröfver. Gustaf Adolf, som stod bredvid och såg det, gaf hertigen i samma ögonblick en så kraftig örfil, att blodet sprang ut genom näsan. Härpå följde mellan konungen och hertigen ett nattligt envig, om hvilket man likväl icke kunnat erhålla någon närmare underrättelse, mer än att Axel Oxenstierna slutligen lyckades åstadkomma en förlikning. Hertig Julius reste dock strax därefter ur landet, och många häfdatecknare tro, att det var denna örfil, som sedermera kostade Gustaf Adolf lifvet.

Stiernsköld följde konungen i de preussiska fälttågen och hade ofta som underamiral befälet till sjös. Då konungen om hösten 1627 återvände till Sverige, förordnades Stiernsköld att med en del af flottan stanna kvar utanför Danzig och stänga dess handel. Han fullgjorde uppdraget men led därunder ganska mycket så väl af brist på munförråd som af de oupphörliga höststormarna. Fram i november lät han de svagare fartygen, det ena efter det andra, återvända till Sverige, behållande till slutet endast sex örlogsfartyg kvar på redden.

— Emellertid hade danzigborna utrustat en flotta af tio fartyg och tagit till anförare öfver densamma Arendt Dickman, en dansk man, tapper och i sjöväsendet öfvad. Den 18 november förde denne hela sin flotta ut från Weichselmünde och fann före sig endast två af de svenska skeppen, nämligen Jägaren, fördt af Stiernsköld själf, och ett annat, benämndt Solen. De andra fyra lågo längre bort emot Hella, dels af motvind, dels af stiltje hindrade att komma till hjälp.

Svenskarne hade bättre kanoner och försvarade sig därför kraftigt, så länge striden fördes på afstånd, men polackerna, som märkte detta förhållande, seglade närmare och lade, sida vid sida, fyra skepp rundt omkring hvar och ett af de svenska. Nu uppstod en förtviflad strid. Dickman hade på lif och död lagt ombord med svenske amiralen själf. Denne fick två muskötkulor, den ena i halsen, den andra i ryggen, men fortfor oafbrutet i sitt försvar, oaktadt fienderna från alla sidor trängde in på hans fartyg. Emellertid var svenska skeppet Solen nära att blifva öfvermannadt och äntradt. Befälhafvaren, som insåg omöjligheten af ett längre försvar, antände krutkammaren och sprängde sig själf med fartyg, folk och inträngande fiender i luften. Stiernsköld, seende allt vara förloradt, befallde sin dräng på samma sätt tända krutkammaren. *Min själ dö med de filistéer!* tänkte han, liksom i forna dagar Simson. Drängen tog luntan och sprang att fullgöra befallningen, men på vägen kom en styckekula och slog af hans hufvud. En annan bortslet i samma ögonblick Stiernskölds vänstra arm och kastade honom själf sanslös till däck, hvarpå fienden öfverallt inträngde och bemäktigade sig fartyget. Efter några få ögonblick afled Stiernsköld, dock icke ohämnad. Den tappra Dickman hade också fallit och med honom 400 man. Svenska besättningarna stego icke till ett hundra.

Stiernskölds fartyg fördes i triumf till Danzig, där liket med alla hedersbetygelser i stadens storkyrka bisattes. Det blef sedan åt svenskarne utlämnadt och begravet i Gillberga kyrka i Södermanland. (*Riksark.* Rikskansleren Axel Oxenstiernas bref, 1614—1645. Axel Oxenstierna till senaten i Danzig. Elbing den 26 november och 2 december 1627. Senatens svar. Danzig den 10 december 1627.)

Nils Stiernsköld hade med sin fru, Magdalena Stackelberg, fyra söner. De tre äldsta föllo tidigt i striden för fäderneslandet. Den yngste, Klas Stiernsköld, blef i anseende till förfadrens förtjänster upphöjd till friherrlig värdighet. Själfva vapnet erinrar om faderns bragder. I ena fältet ses fartyget Jägaren, insvept i moln af krutrök, i det andra samt på hjälmen Stiernskölds af kulan krossade arm, ännu i dödsstunden förande i handen det för Sveriges krona fäktande svärdet.

22. Fälttåget år 1628

Redan den 13 maj 1628 hade Gustaf Adolf med friska förstärkningar åter igen anländt till Pillau, hvarest i samråd med Axel Oxenstierna planen för det blifvande fälttåget uppgjordes. Gustaf Adolf tågade till Danzigerhaupt, förenade sig med Johan Banér och hoppades nu ändtligen kunna tukta Danzig, innan de efter vanan långsamma polackerna hunne till undsättning. Början lofvade godt. Det lyckades konungen att frakta både krigshär och artilleri öfver ett stort träsk och sedermera fatta stånd i stadens grannskap, hvarjämte flera danzigfartyg blefvo af svenskarne tagna. Men den 10 juni började ett häftigt regnande, som fortför hela juni och juli månader, så att man i flera mansåldrar icke sett dess like. De i sig själfva låglända och sumpiga omgifningarna blefvo alldeles öfversvämmade, så att svenskarne måste begifva sig därifrån. Några trupper blefvo till och med af vattnet på en afsides höjd omgifna, så att konungen endast med möda förmådde ditskaffa nödigt munförråd, tills folket slutligen hunnit afhämtas. Svenska hären måste af dessa orsaker draga sig söder ut till det gamla lägret vid Dirschau. Danzig var för andra gången räddadt.

Med början af augusti månad inträffade vackrare väderlek; men emedan Koniecpolsky med polska krigshären under tiden hade ankommit, kunde Gustaf Adolf i dess närvaro icke något hufvudsakligt mot Danzig företaga utan sökte i dess ställe lägenhet att i en ordentlig träffning få mäta sina krafter med själfva den fientliga hären men förgäfves.

I början af kriget och särdeles under Karl den niondes tid ansågo sig polackerna vara svenskarne öfverlägsna i alla slags vapen, och de voro det också. Efter Rigas eröfring började de erkänna, att svenskarne hade gått om dem i belägringskonsten, men på öppna fältet, menade de, skulle polackerna bibehålla sin forna öfvervikt. Efter 1626 års fälttåg och särdeles efter träffningen vid Mewe måste de förnuftigare medgifva svenska fotfolkets företräde framför det polska. Efter träffningarna vid Dirschau 1627 gick det nästan på samma sätt i afseende på rytteriet, och polackerna sågo med sorg sin forna öfverlägsenhet alldeles försvunnen. Genom sina hästars snabbhet ägde de likväl ännu ett bestämdt företräde i öfverraskningar och det så kallade lilla kriget. Den kloke Koniecpolsky insåg allt detta och undvek därför på det sorgfälligaste hvarje hufvudträffning, sökande däremot att genom hunger och ströftåg skada svenskarne. Då beslöt Gustaf Adolf att tränga djupare in i landet, dels för att i de ännu icke härjade orterna finna underhåll för sitt manskap, dels för att skrämma polackerna och tvinga Koniecpolsky till drabbning. Den 8 augusti firade hären en allmän böndag, och morgonen därpå skedde uppbrottet. Svenskarne voro 15,000 man starka och anfördes af konungen själf och under honom af Herman Wrangel, Åke Tott, Banér, båda Thurnarne, Didrik Falkenberg, Teuffel, Soop, Ruthwen, Hepburn, Torstensson, de la Chapelle med flera. Tåget gick utefter östra stranden af Weichsel, under det Koniecpolsky med polackerna följde motsatta sidan. Svenskarne eröfrade Marienwerder, Neuenburg, Engelsburg med flera slott och småstäder och vunno betydligt byte, särdeles genom Zakarias Pauli, öfverste för Södermanlands ryttare. Så snart nämligen folket led brist på munförråd, utsändes alltid Pauli, och det slog sällan fel, att han icke återkom med flera brödvagnar och några hundra kreatur, om också de i samma trakter förut afsända ströftågen ingenting kunnat finna. Teuffel, Soop, Hepburn med flera skärmytslade beständigt med fienden, likaså konungen själf. Då han låg utanför Graudentz, ankom en ganska betydlig förstärkning. Konungen af Danmark hade nämligen afskedat rhengrefven Otto Ludvig samt öfverste Baudis med deras trupper, hvilka själfmant begåfvo sig till Preussen för att antaga Gustaf Adolfs tjänst.

Häri genom ännu modigare, tågade svenskarne rakt på staden Strassburg och företogo dess belägrande. Koniecpolsky skickade undsättning, hvilken dock blef fördrifven, hvarpå belägringen fortsattes med den drift, att flera af fästningsverken dels nedskötos, dels

sprängdes i luften, och befälhafvaren Lamontaigne, som dessutom led brist på krut, nödgades den 24 september ingå på det villkor, att fästningen dagen därpå skulle mot fritt aftåg för besättningen uppgifvas. Men dagen därpå kommo några polska trupper och förorsakade larm i svenska lägret samt lyckades skaffa en hop krut in i fästningen. Nu ropade polackerna, att Lamontaigne borde bryta den afslutna dagtingan, ty de hoppades att med det ankomna krutet kunna än längre försvara sig. Men denne nekade att bryta sitt en gång gifna löfte, helst tvenne af befälet blifvit lämnade som gisslan. På utsatt timme öfverantvardades därför slottet åt svenskarne, och besättningen tågade till polska lägret, där Koniecpolsky oförtöfvadt lät till lifvet straffa Lamontaigne för borgens alltför tidiga uppgifvande.

I Strassburg var allting af polackerna så utätet, att svenska krigshären måste ströfva vida omkring för att erhålla sitt nödiga lifsuppehälle. En gång utsändes en betydligare styrka under Didrik Falkenberg och Baudis. Dessa genomströfvade Masovien och inre Polen, trakter där på hundra år ingen fiende varit sedd, och utbredd förskräckelse ända till Warschus murar. Man började till och med att i sistnämnda stad tänka på försvarsanstalter. Starosten och borgmästaren mönstrade stadsvakten och begåfvo sig sedan till tyghuset. Men just då de trädde in i salarna, nedföll hvalfvet, dödade många, skadade än flera, och själfve starosten och borgmästaren måste illa krossade framdragas ur gruset. Detta ansågs af folket som ett olyckligt förebud och ökade förskräckelsen ända därhän, att många flyttade bort till rikets aflägsnare landskap. Emellertid hade Falkenberg samlat ett anseeligt byte, hvarmed det lyckades honom att återkomma till konungen.

Det långvariga höstregnet och den därpå föranledda fuktigheten hade i betydlig mån skadat soldaternas hälsa. Därtill kom bristen på ordentliga förråd, hvilket gaf anledning till ströfverier och ett mera oregelbundet lefnadssätt. Svenska hären hade af dessa orsaker lidit anseeligt. Många voro döda, flera sjuka och alla de öfriga utmattade. Gustaf Adolf beslöt därför att, oaktadt svågerns alla föreställningar, gifva soldaterna tidiga och goda vinterkvarter i det af kriget hittills skonade brandenburgska Preussen. Teuffel och unge Thurn förordnades till befälhafvare i Strassburg, hvarpå konungen den 30 september begaf sig därifrån och tågade uppåt kusten. Koniecpolsky följde efter, och det lyckades honom och irländaren öfverste Butler att vid Osterrode öfverraska och till. fångataga Baudis med en hop ryttare.

Efter denna bragd upphörde kriget, och båda härarna gingo i vinterkvarter. I slutet af oktober återvände konungen till Sverige.

23. Träffningen vid Gorzno

Vid sista afresan från Preussen hade Gustaf Adolf efter vanligheten lämnat högsta styrelsen öfver landet och hären åt Axel Oxenstierna. På polska sidan hade äfven Koniecpolsky aflägsnat sig och under tiden förordnat Stanislaus Potocki till fältherre. Denne började belägra Strassburg och det med hopp om snar framgång, emedan besättningen led brist på hvarjehanda förnödenheter och den ene befälhafvaren, unge Thurn, hade dött i fältsjukan och den andre, Teuffel, var uppkallad till Elbing. Deras efterträdare, major Wildenstein, försvarade sig dock med eftertryck men sände till.

Oxenstierna bud på bud om undsättning. Denne senare lät därför samla svenska trupper till ett antal af nära 8,000 man. Till anförare utnämndes fältmarskalken Herman Wrangel. Under honom fördes befälet vid rytteriet af rhengrefven, general Baudis, Zakarias Pauli och Streuff, vid fotfolket af Teuffel, Ehrenreuter, Axel Lillie, Lilliehök, Ramsay, Arvid Wittenberg med flera. Uppbrottet skedde den 25 januari, och vägen togs åt Dollstadt, Salfelt, Osterrode och därifrån på södra sidan om Dribentzfloden för att lättare finna uppehåll i det mindre utplundrade Michelavien. Detta svenskarnes tåg skedde så hastigt och oförmodadt, att fienden till dess hejdande omöjligt kunde hinna samla hela sin styrka. Ända från Osterrode hade han genom smärre anfall sökt oroa svenskarne men därvid nästan beständigt själf varit den förlorande. Sedan Potocki äntligen hunnit draga till sig ett betydligt antal trupper, fattade han stånd vid den lilla köpingen Gorzno, två mil från Strassburg. Här var ett ganska svårt pass att för svenskarne tränga igenom. De skildes nämligen från Gorzno och Strassburg af

Printzälven, hvilken från Polen faller ut i Dribentz något ofvanför Strassburg. Ehuru en af de mindre strömmarna, är den både strid och djup, tillfryser sällan samt omgifves på båda sidorna af vidlyftiga träsk. Vid Gorzno grenar den sig kring en liten ö, öfver hvilken tvenne broar lämna den enda där i trakten befintliga öfvergången. På andra sidan var stranden hög och dels bebyggd, dels skogbeväxt, så att polackerna, på dubbelt sätt skyddade, hade det bästa tillfälle att hindra svenskarnes framträngande. De hade äfven upprifvit den första bron och med soldater besatt den andra, jämte husen och skogsdungen. Den första februari om eftermiddagen kommo svenskarne till platsen. Wrangel ansåg öfvergången vådlig och sände folk åt båda sidorna för att uppsöka något tjänligare ställe men förgäfves i anseende till träskan och den ännu ej fullkomligt tillfrusna floden. Emellertid visade sig vid detta tillfälle, liksom förut under hela tåget, en utomordentlig stridslust i svenska hären. Emedan äfven Oxenstierna uttryckligen hade befallt att, om för Strassburgs undsättning så fordrades, inlåta sig i drabbning, beslöt Wrangel att våga försöket. Axel Lillie med Österbottningarne återbyggde under natten den rifna bron, och tidigt om morgonen den 2 februari började svenskarne angreppet. Teuffel gick i bröstet, Axel Lillie och Ramsay på ena och Ehrenreuter på andra armen. Elden började från svenska fältstyckena och handgevären samt besvarades af polackerna från skogen och byn; men då svenskarne trängde närmare, öfvergåfvo polackerna den fördelaktiga ställningen och drogo sig längre bort till hufvudhären, så att svenskarne med artilleri och tross kunde obehindrade komma öfver floden och bemäktiga sig passet. På andra sidan om skogen var en stor slätt, där Potocki ställt krigshären i slagordning. Man hade uppmanat honom att angripa svenskarne just vid floden, då de öfverkomna trupperna lätt kunde nedhuggas, innan de andra hunne till hjälp. Potocki svarade, *att en sådan skärmytsling skulle medföra föga nytta eller ära. Han ville därför låta fiendens hela styrka komma öfver och sedan angripa och med ett slag förstöra densamma, innan den hunnit ställa sig i ordning.* Men Wrangel hade förutsett allt och i förväg utdelat noggranna befallningar. Svenskarne voro dessutom ganska öfvade och hastiga i sina rörelser, så att innan Potocki visste ordet af, såg han midt framför sig hela svenska hären uppställd, och det i bättre ordning än han själf. Vänstra flygeln fördes af Ehrenreuter, midten af rhengrefven, högra flygeln af Teuffel.

Reserven var i antågande under Baudis, Lilliehök och Pauli. Alla svenskarne, så befäl som gemenskap, brunno af ifver, och snart började skjutandet, först med kanoner och sedan med handgevär, dock endast på afstånd. Wrangel, som såg, att fienden ämnade inlåta sig i en ordentlig drabbning, ville afvakta reservens ankomst. Men genom Teuffels häftighet började träffningen, förrän fältherren hade ämnat. Strax vid slagfältet låg nämligen en by, hvars innehafvande Teuffel ansåg viktigt för stridens utgång. Han sände därför några musketerare för att intaga densamma, men polackerna, som sågo och förstodo rörelsen, ditskickade på samma gång ett kompani husarer för att hindra den. Dessa mottogos med en skarp salfva af musketerarne men erhöillo understöd, så att Teuffel med sitt fotfolk började komma först i trängsel, sedan i oordning, då polska husarerna flerstädes bröto sig igenom leden. Streuff och Hans Wrangel, som med sina ryttare stodo närmast, skyndade till hjälp. Nu började på denna flygel ett ganska lifligt fäktande. Polackernas tyska ryttare flydde inom kort, men husarerna försvarade sig kraftigt, och genom det häftiga handgemänget blefvo snart vänner och fiender utan ordning blandade om hvarandra. Hela den öfriga hären åskådade med stum väntan denna strid. Husarerna voro polackernas kärntrupper, och Teuffel med Gula regementet började redan bland svenskarne vinna samma anseende. Ändtligen såg man ur den orediga svärmen husarerna börja rida ut och taga till flykten; de kunde ej motstå svenska rytteriets och fotfolkets förenade anfall. Denna åsyn injagade skräck hos den öfriga polska hären, och dess rytteri gjorde en svängning åt sidan för att draga sig tillbaka. Rhengrefven hade under tiden endast med yttersta möda och på Wrangels befallning kunnat tygla sin otålighet; men då han nu såg fienden börja återtåget, fruktade han, att denne skulle oklappad slippa undan, och sprängde därför fram med sina ryttare utan att afvakta befallning därom. Vid denna syn kastade sig hela polska rytteriet på flykten och förföljdes i hack och hæl. Polska fotfolket, sålunda öfvergifvet, måste dels fly, dels sträcka gevär. Rytтарjakten gick emellertid hela fältet utöfver. Flera gånger sökte polackerna fatta stånd men fördrefvos strax af de i god ordning förföljande svenskarne, och så fortgick det nära två mil, tills ändtligen en skog slutade slätten och striden. Mer än 1,500 lågo döda på fältet, och fem hundra fångar, fyra kanoner samt alla trossvagnarna blefvo segrarnes rof. Vägen till Strassburg stod öppen, och Wrangel tog sitt högkvarter i Gorzno, där Potocki natten förut hade legat. Dagen därpå blef Strassburg undsatt med folk och förnödenheter, hvarpå Wrangel utan dröjsmål tågade rakt på Thorn för att under fiendens första förvirring öfverraska denna viktiga ort. Det hade nära lyckats, ty i staden fanns endast obetydligt krigsfolk, och förstäderna och utanverken blefvo strax intagna. Men vid första ryktet om slaget vid Gorzno hade polske öfversten, Denhoff, som förutsåg detta anfall, skyndat till Thorn och ankommit två timmar före svenskarne samt ställt sig i spetsen för försvaret. Wrangel fann snart, att ingenting stod till att uträtta, emedan på det hastiga tåget inga belägringsförråd hunnit medföras. Dessutom voro hans hästar uttröttade, och de med byte lastade ryttarne längtade hem och började till och med att olofligt smyga sig från hären. Han brände därför förstäderna, härjade landet och tågade sedan till vinterkvarteren igen. Den 13 februari var han åter i Elbing. Tåget hade varat icke fulla tre veckor.

För att hindra de andra polackerna att komma Potocki till hjälp hade Oxenstierna låtit Johan Banér och Erik Soop under tiden rumla om med de i Pommerellen varande trupperna.

24. Träffningarna vid Stuhm

Sigismunds envishet att fortsätta kriget grundade sig förnämligast på det understöd, som han hoppades erhålla af främmande makter. Österrike och Spanien hade nämligen nu i flera år lofvat att återförhjälpa honom till Sveriges krona, för hvilket ändamål det senare åtagit sig att utrusta en flotta, det förra en hjälphär af 20,000 man. Hittills hade det stannat vid blotta orden, ty båda makterna voro hvar för sig tillräckligt upptagna af egna angelägenheter. Men vid denna tiden hade Österrike tvungit konungen i Danmark till fred och de flesta tyska staterna till undergifvenhet. En del af de på sådant sätt sysslolösa kejsrerliga trupperna skulle nu, i följd af det gamla löftet, sändas till Polen för att bidraga till Gustaf Adolfs fördrifvande.

Polackerna hade ända från 1590-talet med misstänksamma blickar betraktat Sigismunds nära förbindelse med Österrike. De fruktade redan då det mäktiga grannriket och vägrade i det längsta att därifrån mottaga några hjälptrupper. Den kända förlusten vid Gorzno tvingade dem dock slutligen att lämna sitt bifall. Tio tusen man af kejsarens trupper skulle inkomma men ställas under Sigismunds öfverbefäl. Underhåll och aflöning borde bekostas af polska kronan, hvaremot hjälptrupperna aldrig finge besätta någon by eller stad, undantagandes

Thorn, som i händelse af nederlag skulle stå dem öppet.

Spaniorerna, särdeles den skicklige fältherren Spinola, insågo tidigt den fara, hvarmed Gustaf Adolfs stora egenskaper hotade kejsarens stora makt. De rådde därför att sända minst 20 000 man. Men österrikiska hofvet, uppblåst öfver sina många segrar, betraktade med förakt de jämförelsevis fåtaliga svenska trupperna och deras *snökonung*; så kallade man Gustaf Adolf. Tio tusen man troddes vara mer än tillräckliga för att jaga honom ur Preussen.

Wallenstein å sin sida önskade fred för att komma i lugn besittning af det nyss erhållna furstendömet Mecklenburg och ville därför så länge som möjligt uppehålla Gustaf Adolf i Preussen. Han utrustade alltså med mycken beredvillighet de begärda trupperna och gaf befälet däröfver åt sin förtrogne vän Arnheim. *Gå till Preussen, skref han, och jaga bort snökonungen, och om det icke lyckas, så hälsa honom, att jag själf snart skall komma efter och göra det.* Arnheim ansåg dock saken ingalunda så lätt. Han ville undandra sig men vågade icke bryta mot Wallensteins bestämda föreskrift. Han började draga på tiden, i hopp att ett mellankommande stillestånd eller någon annan förändring skulle befria honom från detta kinkiga uppdrag. Men kejsaren och Wallenstein skyndade på honom med bref på bref, och i medlet af maj 1629 måste han företaga det fruktade tåget. Från Pommern inbröt han i Pommerellen och förenade sig vid Graudentz med Koniecpolsky. Gustaf Adolf lät fråga Wallenstein, *hvarför kejsaren skickat trupper emot honom, då Gustaf Adolf icke företagit någonting mot kejsaren.* Wallenstein svarade helt kallt: *Kejsaren har flera trupper, än han behöfver; han har därför afskedat några regementen och tillåtit dem gå i tjänst hos hans vän, konungen i Polen; kunde således numera öfver dem ingenting befalla.*

Strax efter träffningen vid Gorzno afslöt Oxenstierna med polackerna ett stillestånd till den 1 juli 1629. Redan 8 dagar före dess utgång hade Gustaf Adolf med förstärkningar ankommit till Elbing. Han ämnade att detta året flytta kriget till Tyskland och i Preussen endast gå försvarsvis till väga och hade därför icke medfört något betydligt antal trupper. Det första, som mötte honom, var underrättelsen om kejsrerliga hjälphärens annalkande. Hela dagen efter ankomsten slöt han sig därför inne med Oxenstierna under gemensamma öfverläggningar, hvarpå följande mått och steg togos. Torstenssons och Ruthwens regementen med några andra trupper lades vid Dirschau, en annan afdelning vid Montauerspitz och hufvudhären under Herman Wrangel vid Marienburg, alla tre i starkt befästa och sins emellan med broar förenade

läger. Härigenom behärskade svenskarne båtfarten på hela Weichsel, kunde underlätta egen och hindra fiendens tillförsel och ägde tillfället öppet att när som helst bispringa hvarandra. Därjämte afsändes befallning till flera i Livland varande regementen att skynda till undsättning.

I medlet af juni månad begaf sig konungen med rytteriet fram mot Marienwerder. Koniecpolsky och Arnheim, hvilka noga utspejade svenskarnes rörelser, beslöto öfverraska honom. Gustaf Adolf märkte afsikten och började draga sig tillbaka öfver Honigsfelt och Stuhm. På skogen mellan dessa sistnämnda ställen var ett ganska svårt pass, hvars vikt var känt af båda fältherrarne. Gustaf Adolf skickade rhengrefven med två regementen ryttare för att besätta platsen, men Koniecpolsky hade förekommit honom och tågat hela natten igenom, så att kroaterna redan några timmar före rhengrefven hunnit fram och börjat förskansa sig. Fotfolket kom strax efter och stannade vid passet, men rytteriet sändes framåt. Rhengrefven hade Gustaf Adolfs befallning att icke angripa polackerna, därest dessa förut hade passet inne. Men vid första åsynen af fienden glömde han i hettan detta förbud och framstörtade till angrepp. Koniecpolsky drog sig tillbaka och lockade honom sålunda till ett i skogen gömdt bakhåll. Striden blef häftig men kort. Två hundra svenskar nedhöggos, fem fanor förlorades, och med möda kunde rhengrefven och de öfverblifua bryta sig ut genom den omgifvande fienden.

I detta ögonblick ankom Gustaf Adolf med det öfriga rytteriet. Å andra sidan hade polska och tyska hästfolket äfven församlat sig till ett öfverlägset antal, hvarför de också brunno af ifver att angripa. Arnheim ville dock invänta fotfolket, men Koniecpolsky, som förnämligast litade på rytteriet, gaf befallning att börja striden. Den blef ytterst häftig. Svenskarne voro underlägsna i antal, öfning och utrustning, likväl icke i mod, hvarför också utgången länge blef tvifvelaktig. Själftva anförarne kastade sig in i handgemänget. Koniecpolsky blef en gång fången men åter befriad. Gustaf Adolf hade än mera skiftande öden. I stridens hetta hade han okänd kommit in bland kroaterna och af dem blifvit tillfångatagen. En svensk ryttare såg det och räckte honom obemärkt sin pistol, sägande: *Se där, kamrat!* Konungen fattade pistolen, jagade kulan genom den ene kroaten, slog den andre med kolfven i ansiktet och gjorde sig med svenskens tillhjälp fri men blott för ett ögonblick. En annan fientlig ryttare fattade tag i konungens bälte och drog honom med sig, så att Gustaf Adolf icke hade någon annan utväg än att vränga bältet öfver hufvudet, hvarvid han förlorade hatten men lyckades att komma lös. Ögonblicket därpå blef han likväl angripen af en tredje kroat, hvilken med ena handen höll fast konungens högra hand och med den andra lyfte sabeln till dödshugget; men just i samma ögonblick kom Erik Soop och sköt kroaten genom bröstet. Med Soop följde hans västgötaryttare, under hvilkas betäckning konungen återvände till de sina. Aftonen hindrade stridens afgörande, men Gustaf Adolf fann för godt att under nattens mörker draga sig tillbaka inom Marienburgs murar. Han medförde från fienden nitton fanor men hade själf förlorat elfva och dessutom tio kanoner jämte slagfältet, där fienden stannade kvar såsom segrare. *Aldrig, sade Gustaf Adolf, har jag varit i ett hetare bad. Dock fägnar det mig, att jag därvid fått göra bekantskap med de kejsrerliga trupperna.*

Efter denna strid tillkallade Gustaf Adolf flera friskare regementen, men äfven efter deras ankomst höll han sig stilla inom förskansningarna, nöjd med att försvara sin ställning vid Marienburg, Montauerspitz och Dirschau. Men vid ryktet om den för polackerna fördelaktiga striden vid Stuhm hastade konung Sigismund, åtföljd af båda sina prinsar och stora förstärkningar, till lägret, i tanke att nu ändtligen kunna fördrifva den fruktade fienden. Han lät också dels Koniecpolsky, dels Arnheim företaga åtskilliga anfall än mot Marienburg, än mot Montauerspitz, men de blefvo alltid med stor förlust tillbakadrifna af svenskarne. Dessa

stundom större, stundom mindre skärmytslingar fortforo en längre tid nästan dagligen men också med nästan daglig förlust för polackerna, hvilka på sådant sätt förlorade tillsammans öfver fyra tusen man. Arnheim, redan från början missnöjd, blef det ännu mera och begärde afsked. Polackerna misstänkte honom som Brandenburgs hemlige anhängare och påskyndade hans aflägsnande. Hertig Julius Henrik af Sachsen-Lauenburg mottog befälet, men sakerna förvärrades än mera. Ovilja och stridigheter uppkommo mellan polacker och tyskar. Den stora, sammanpackade hären förorsakade brist, fältsjukdomar och slutligen pesten. Sigismund och prinsarne reste bort, och krigshären upplöstes, i samma mån som pesten tilltog. Dess härjningar voro förfärliga; hela byar och regementsläger blefvo alldeles ödelagda.

Svenskarnes friare tillförsel och i städerna varande bättre boningar förminskade i betydlig mån farsotens härjningar inom deras led. Detta fälttåg, som i sin början hade ett så hotande utseende, slutade med en fullkomlig upplösning af både polska och kejsrerliga hären, utan att svenskarne lidit någon betydligare förlust annat än den, pesten äfven hos dem förorsakade.

25. Stilleståndet i Stuhmsdorf

Från lägret spridde sig pesten nedåt Polen och ända fram till själfva Warschau, anställande öfverallt rysliga förhärjningar. Polackernas ovilja mot det i så många afseenden fördärflika kriget växte och yttrade sig alltmera högljudt, likaså de envisa ropen efter fred. Deras önsknings understöddes af franska sändebudet Charnacé. Denne sökte göra tydligt för Sigismund, *huru svårt det skulle blifva till och med för själfva Österrikes församlade krafter, än mera för Polen, att afsätta en ung, segrande och af sina undersåtar så älskad furste som Gustaf Adolf. Det vore därför klokare att söka försäkra sin ätt åtminstone om tronföljden i Polen och för sådant ändamål genom fredens välgärning återvinna folkets svalnade kärlek. Konung Sigismund borde också mindre lyssna till kejsaren, hvilken endast åsyftade att på Polens bekostnad sysselsätta Gustaf Adolf, till dess hela Tyskland vore lagdt under oket. Sedan kom ordningen till Sverige eller kanske till Polen själf, ty eröfringslystnad ensam vore kejsarens driffjäder, ömheten för katolska läran endast en slöja, bakom hvilken den förra doldes.* Dessa skäl verkade på Sigismund. Alla de förra fredsmäklarna hade varit protestanter och som sådana misstänkta för våld. Charnacé var däremot katolik och förstod i grundkonsten att vinna förtroende.

För Gustaf Adolf åter framställde han kejsarens och Wallensteins stötande öfvermod, dessutom österrikiska trädomsoket, redan lagdt öfver Tyskland och snart hotande hela Europa; slutligen den odödliga ära, som väntade den blifvande befriaren från detta både andliga och världsliga slafveri. För att få ledighet till ett sådant företag borde man så fort som möjligt afsluta det jämförelsevis obetydliga polska kriget och därvid icke så noga afväga hvarje småsak. Dessa sistnämnda uppmaningar understöddes till en del af Axel Oxenstierna. Konungen var envis på erhållande af några preussiska städer. Med vännens och fosterlandsvännens hela uppriktighet varnade Axel Oxenstierna för detta fel och erinrade, huru Johan den tredje för att försvara den tomma titeln af Vodski-Petin ådrog både sig och fäderneslandet krigets förlängda olyckor. Hans föreställningar verkade. Under bemedling af Charnacé och af holländska, engelska och brandenburgska sändebuden börjades underhandlingar i Stuhmsdorf, en by strax bredvid Stuhm, på svenska sidan ledda af Axel Oxenstierna, Herman Wrangel och Johan Banér. Polackernas nöd, Gustaf Adolfs längtan efter slut och Charnacés drift påskyndade underhandlingen. Inom fem veckor var man öfverens om villkoren. Ett stillestånd på sex år afslöts. Sigismund behöll väl namnet af arfkonung till Sverige men nödgades erkänna Gustaf Adolf som verklig konung och gifva honom alla därtill hörande titlar. Af eröfringarna fick Sverige behålla hela Livland med Riga samt de för sina tullar så indräktiga hamnarna Memel, Pillau, Braunsberg och Elbing.

26. Om konung Gustaf Adolf

Konung Gustaf Adolf var en ansenlig herre, något öfver tre alnar lång, väl växt, dock under de sista åren läggande alldeles för mycket på hullet, till och med så, att endast ovanligt starka hästar förmådde bära honom under en långvarigare ridt. Han var det oaktadt frisk och stark samt därjämte härdad och rörlig, ehuru icke som fadern. Närsynthet var det enda kroppsliga lyte, hvaröfver han kunde beklaga sig. Hans hållning var ädel och full af behag; kroppen fördes rak, hakan något framskjuten; håret kort och öfver pannan uppstruket; det var liksom knäffelbårar och pipskäggs guldgult, hvarför han ofta kallades *guldkungen*. Pannan och näsan voro höghvålfda, ögonen öppna och ljusblå, ansiktet städse bibehållande ungdomens färger och fyllighet. I hans blick, anletsdrag och hela väsen låg en sällsynt förening af nedlåtande mildhet samt konungsligt allvar och majestät.

Få personer hafva varit begåfvade med så utmärkta själsförmögenheter som Gustaf Adolf. Med lika snabb som djup blick genomskådade han alla så enskilda som allmänna förhållanden, och det redan som yngling ofta bättre än de under arbete och erfarenhet grånade statsmännen. Tillika ägde han förmågan att utan förberedelse och likväl med synnerlig klarhet och behag utveckla sina tankar, varande genom mildheten i stämma och åtbörder en nästan större talare än den store farfadern. *Han har*, sade man, *öfvervunnit lika många med tungan som med svärdet*.

Hans minne var ganska starkt, omfattande under rannaåren rikets lagar och invånare med samma lätthet som under ynglingaåren alla slags vetenskaper och språk. Som fältherre kände han icke blott det högre befälet utan äfven de lägre graderna, till och med många af de utmärktare soldaterna.

I hans hjärta bodde en sann och lefvande gudsfruktan, yttrande sig i både ord och gärning. Morgon- och aftonbönerna försummades sällan, gudstjänsten aldrig. Svordomar, lättsinnigt och vanvördigt tal om andliga ting kunde han platt icke tåla. Ofta fann man honom ensam läsande i den Heliga skrift. *Jag söker*, sade han, *att genom ordets begrundande stärka mig mot onda lockelser. En person på min plats är ingen annan än Gud för sina gärningar ansvarig, men just denna själf ständighet inleder i många frestelser, mot hvilka vi aldrig kunna tillräckligt vara på vår vakt*. Själf uppsatte han många af de brukliga fältbönerna, och den ryktbara krigspsalmen: *Förfäras ej, du lilla hop!* anses likaledes vara af honom författad. En samtida häfdatecknare beskriver honom i detta hänseende sålunda: *Konung Gustaf Adolf är en herre, den där börjar alla sina företag med bön och därför slutar dem med tacksägelse*.

Konungens hela lefnad var en spegel af denna rena och innerliga gudsfruktan. Efter förvillelsen med Margareta Cabeliau kunde honom aldrig förevidas den ringaste utsväfning. Frosseri, spel och sysslolöshet voro honom helt och hållet främmande. Själf genom ovanliga egenskaper utom all fråga upphöjd öfver hela sin omgifning, var han också i och med detsamma upphöjd öfver hvarje frestelse till afundsjuka. Falskhet behöfde han ej, hafvande ingenting att dölja, icke misstänksamhet, då ingen var förorättad. *Jag kan sofva*, sade han, *i knäet på hvar och en af mina undersåtar*. Girig var han men blott efter ära, sökande densamma i sanningens seger och fäderneslandets väl. Särdeles ädel och älskvärd visar han sig i förhållandet till sina närmaste. Modern, änkedrottning Kristina, hade tillintetgjort hans ungdoms ljufvaste förhoppningar, sökt mot honom uppreta yngre brodern Karl Filip och tillställt flera för riket vådliga, för honom själf obehagliga uppträden, och likväl bemötte han alltid denna mor med sonlig vördnad och ödmjukhet, gifvande vika för hennes nycker i allt, som icke rörde fosterlandets väl och hans konungsliga plikt. Sina båda medtäflare, hertig Johan för det närvarande, hertig Karl Filip för det tillkommande, förvandlade han till sina

pålitligaste vänner, själf bemötande dem med oskrymtad och broderlig vänskap. Sin gemål var han obrottsligt trogen och sökte så mycket som möjligt för världen dölja hennes svagheter. Hans förhållande till systemen, pfalzgrefvinnan Katarina, och till vännen Axel Oxenstierna är en lysande förebild af allt, som finnes skönt och ädelt i broderlig kärlek och orubblig vänskap.

Sålunda själf framställande efterdömet af en ren och tadelfri lefnad, tålde han ej heller i sin omgifning några personer med fläckade seder. Skvaller och bakdanteri bortvisades med förakt; spel, dryckenskap och utsväfningar voro alldeles bannlysta. En och annan ungherre, som började vända sig åt den sidan, blef strax och utan krus jagad från hofvet, och de andra aktade sig. Sveriges konungaborg var en boning icke blott för krigsära, kunskaper, smak och behag utan äfven för gudsfruktan, rättvisa och sedlighet, och Sveriges invånare blickade dit upp, icke blott med beundran för det lysande utan också med vördnad och brinnande kärlek för det ädla, det vördnadsvärda, som bodde inom dess murar, och det höga efterdömet spridde sin välgörande verkan öfver hela riket. Gustaf Vasa, Gustaf Adolf och de trenne lika sinnade Karlarne voro i detta hänseende fäderneslandets sanna fäder, med regering och efterdöme uppfostrande folket till det sinnelag af kraft, allvar, dygd och redbarhet, som utgör enda grundvalen för så väl den enskildes som statens sanna lycka.

Gustaf Adolf älskade det lysande och utmärkta men endast i personliga egenskaper och bragder, icke i prakt och grannlåt. Hans lefnadssätt var ganska enkelt och tarfligt, likaså hans dräkt, och detta både hemma och i fält. Vid allmänna högtidligheter visade han dock den prakt, som tillhör majestätet.

Konungen hatade sysslolöshet och nöjen. Själf var han outtröttlig vid arbetet. Man såg honom redan som gosse sitta med boken i hand långt in på nätterna. Jakt, lustfärder och dylika tidsfördrif bortlade han tidigt och ägnade sina dagar nästan uteslutande åt regeringsärendena. Sådana ville han äfven hafva ämbetsmännen och skrapade personligt och allvarsamt, då han märkte motsatsen. Ordalagen voro efter tidens sed kraftiga. Fogdarne hotades att *betala med hufvudet* eller att *få repet till halsband*; man igenkände sonen till Karl den nionde. En officer skulle uppföra några fästningsverk men gick därmed både långsamt och lamt till väga. Konungen blef missnöjd. Officeren anförde som ursäkt, *att den hårdt tillfrusna jorden hade hindrat all gräfnig*. Konungen svarade: *Jorden är alltid frusen för lata svin* — ett gammalt svenskt bondspråk, hvarmed både hans farfar, farbröder och far plägade möta dylika bekvämlighetens invändningar.

Höjd öfver personlig egennytta och personliga svagheter, behöfde han aldrig sky rättvisan. Vid en ägotvist uppträdde han själf såsom part inför hofrätten, tillhöll dess ledamöter att utan afseende på personen iakttaga alla vanliga rättegångsbruk och berömde sedermera deras uppförande, då de enligt lagens fordran fällde en för konungen ofördelaktig men, som han själf slutligen insåg, fullkomligen rättvis dom.

Gustaf Adolf älskade kunskaper och läsning. Genom sitt tidiga uppstigande på tronen och ännu tidigare deltagande i regeringsärendena blef hans uppfostran för snart afbruten. Men ännu som konung plägade han vid lediga stunder tillkalla sin forne lärare, Johan Skytte, och ytterligare begagna sig af hans undervisning. Xenofon, Seneca och särdeles Hugo Grotius voro hans älsklingsförfattare. Äfven med historien sysselsatte han sig gärna, kallande densamma en *lärlarinna för lifvet*. Metafysik var den enda vetenskap, som han mindre gynnade, detta måhända en följd af Skyttes och de ramistiska filosofernas ingifvelser. Gustaf Adolf utmärkte sig äfven som författare. Hans verser, om också inga mästestycken, bära dock stämpeln af rena och upphöjda tänkesätt. I sin tafla öfver faderns regeringstid visar han

sig däremot som en både till ande och framställningssätt utmärkt häfdatecknare. Talare var han utan jämförelse den störste på hela sin tid.

Konungen var af ett särdeles mildt och nedlåtande lynne, till och med så, att det af mången tadelades, i synnerhet af dem, som icke kände hans medfödda förmåga att sammansmälta personlig förtrolighet med konungsligt majestät. Han språkade gärna och vänligt, och det icke allenast med sin närmaste omgifning utan äfven med öfriga undersåtar af hvad stånd som helst. Man såg honom länge sysselsätta sig med erfarna tjänstemän från ämbetsverken och landsorterna, med anseddare borgare, likaså med bönder och landtbrukare, därunder inhämtande noggranna underrättelser om landets tillstånd och själf meddelande uppmuntringar och nyttiga råd. Mest vänlig var han dock mot gamla uttjänta soldater. Flera sådana blefvo som drabanter anställda på slottet, och sällan gick konungen förbi utan att gifva dem ett godt ord. Den äldste var en gråhårgubbe, som i sin ungdom hade deltagit i den under Gustaf Vasas tid inträffade ryska fejden. Denne hyllade han särdeles, satte sig ofta vid hans sida och språkade om forna dagar och om gamle kung Gösta och dess seder.

Gustaf Adolfs häftiga lynne och däraf föranledda öfverilningar var ett fel, som stundom gaf anledning till ledsamma uppträden. Det hände nämligen icke sällan, särdeles i yngre åren, att han förgick sig med häftiga ord, till och med med hugg och slag, och det var honom svårt, nästan omöjligt att tygla utbrottet af sina känslor. År och erfarenhet lärde honom dock slutligen den svåra konsten att behärska sig själf, och oftast kunde man blott af en hastigt öfvergående rodnad eller dragning i ansiktet gissa till hans inre rörelse. Själf kände och erkände han ofvannämnda sin svaghet. *Men, till-lade han, mina vänner kunna väl hafva öfverseende med min häftighet, likasom jag med deras fel, den enes långsamhet, den andres vin, den tredjes egennyttia, och så vidare.* Däremot var han lätt och snart försonad, sökande ifrigt och ädelmodigt att godtgöra hvarje förhastande. Efterhängande groll och ovilja hyste han aldrig. Man berättar i detta hänseende följande tilldragelse. En skotsk öfverste vid namn Seaton begick vid en mönstring något fel, i anledning hvaraf konungen fann sig befogad att gifva honom en förebråelse. Seaton började ursäkta och försvara sig, hvarvid ordväxlingen tog en så liflig vändning, att konungen slutligen gaf öfversten en örfil, och det midt framför hela linien. Seaton kunde naturligtvis icke erhålla någon upprättelse utan begärde strax afsked och skyndade ännu samma kväll öfver danska gränsen för att därstädes söka ny tjänst.

Konungen ångrade sig snart, medtog ett par betjänter och red efter. Strax på andra sidan gränsen träffade han Seaton. *Herr öfverste, sade han, jag har både förorättat och förolämpat eder. Det gör mig ondt, ty jag anser eder vara en hederlig man, och därför kommer jag att gifva upprättelse. Här utom Sveriges gränser äro Gustaf Adolf och Seaton lika goda. Se här, två pistoler eller två värjor! Hämnna eder, om ni kan!* Seaton kastade sig till hans fötter och bad att få lefva och dö i konungens tjänst. Gustaf Adolf omfamnade honom, och de redo tillbaka till lägret, där han i fleras närvaro omtalade den upprättelse, som Seaton hade erhållit. Gustaf Adolf var en bland de största härförare, som någonsin funnits. De många förbättringar, hvilka krigskonsten genom honom erhållit, skola framdeles närmare omtalas. Personlig tapperhet hade och visade han i högsta grad, så att han därför af många tadelades, såsom den där förblandade soldatens åliggande med fältherrens. Det var dock hans öfvertygelse, att en anförare icke kan af sina soldater fordra mera mod, än han själf visar.

Fruktan var också en för Gustaf alldeles främmande sak. Då man varnade honom, svarade han skämtande: *Ännu har ingen konung fallit för en kanonkula!* — eller allvarsamt tilläggande; *Förtröstan på Gud är den bästa försiktigheten;* eller ock: *Hvilken död vore för en konung skönare än att falla för sitt folk och sin rättvisa sak?* Att räkna alla hans under fälttågen

genomgångna lifsfaror är nästan ogörligt; nio stora ärr, utom dem han erhöll på dödsdagen, buro vittne därom. Trenne gånger hade han varit i sjönöd, nämligen vid Vittsjö, Demmin och på Bråviken, vid hvilket sistnämnda tillfälle hästen förlorades och konungen själf kunde med möda rädda sitt eget lif. Man afrådde honom en annan gång från att stiga ned i Falu grufva. Hvad, sade han, skall en konung icke besöka sitt rikets bästa skattkammare?

Få personer hafva åtnjutit så stort och utmärkt anseende som Gustaf Adolf äfven bland sina fiender. *Han är världens störste konung*, sade påfven. Katolikerna talade med beundran *om hans många dygder, hans krigstukt, hans rättvisa, hans sedlighet, hans nit och oskrymtade gudaktighet, fastän i en ogudaktig tro*. Knappt en enda smädeskrift syntes mot denne deras dödsfiende. Ända till Europas aflägsnaste nejder, till halfvilda furstar och folk trängde sig hans rykte och namn. Turkiet sökte hans vänskap, tatarerna skickade lyckönskande sändebud, och moskovitiske storfursten visste icke, huru han skulle uttrycka sin tillgifvenhet, sin beundran. Detta af främlingar, till och med fiender. Af sina egna var han dyrkad. Uti svenska hären fanns en stor skara engelsmän och ännu flera skottar, hvilka just vid denna tiden, voro som mest lifvade af hat mot påfvedömet och en svärmande kärlek för de protestantiska lärorna. För dessa var Gustaf Adolf en annan Judas Mackabeus, lejonet af Norden, likasom fordom lejonet af Juda; tillika oskuldens lamm, offrande sitt rena blod för världens frälsning.

Litet före slaget vid Liitzen hade de flesta skotska regementena blifvit kvarlämnade i Schwaben och därigenom hindrade att deltaga i nämnda slaktning. Särdeles rörande är att läsa deras klagan, att dem icke förunnades i döden följa deras in i döden älskade konung Gustavus. Lika, om ej ännu mera tillbedd var han af de protestantiska tyskarne, af honom befriade från både världsligt och andligt slafveri och så genom århundraden bibehållande hans namn i välsignadt minne. Svenskarne älskade och vördade honom såsom deras måhända störste konung, endast att jämföra med den lika store och älskade farfadern. Axel Oxenstierna satte honom högst. *Aldrig, skref han, har Sverige ägt en större konung. Gustaf Adolf den store och fäderneslandets fader äro titlar, dem han af oss rättvisligen förtjänat. Uti hela världen finnes för närvarande ingen, som med honom kan jämföras, och har på många århundraden icke funnits. Jag tviflar, om kommande tider någonsin skola frambringa hans like.*

27. Om Axel Oxenstierna

Oxenstiernorna, af samma stam som Sparrarne, leda sitt moderne från Erikska konungaätten och fädernet ända upp till tolfte århundradet. Gemensamme stamfadern, Sixten Sixtensson till Tofta, lefde under Knut Erikssons tid. Från hans tvenne afkomlingar i fjärde ledet, Laurens och Nils, härstamma, från den förre Sparrarne, från den senare Oxenstiernorna. Denna sistnämnda ätt blef både talrik och mäktig, och ingen annan räknar så många riksråd bland sina medlemmar. Den har gifvit fäderneslandet utmärkta skalder, mäktiga prelater och ovanliga statsmän. Namnen Axel, Bengt, Johan Gabriel och Jöns Bengtsson fästa vid oxenstiernska vapenskölden minnet af hvad Sverige ägt stort, kraftfullt och skönt.

Stolthet och obändig härsklystnad hade försatt ärkebiskop Jöns Bengtsson och hans anhöriga i oupphörlig fejd mot Karl Knutsson och Sturarne, och släkten var i allmänhet under hela Kalmarunionen en trogen anhängare af Danmark. Straffet följde förbrytelsen mot fäderneslandet, ty oaktadt all sin makt dukade de under i den orättvisa striden, och den fordom så talrika släkten tycktes nära att dö ut. Under Svante Stures tid fanns blott en enda Oxenstierna kvar, nämligen herr Krister Bengtsson till Mörby. Hans första fru afled utan arfvingar. Med den andra, fru Anna Sehestedt, fick han dock icke mindre än tolf barn, hvilka dock alla dogo strax efter födelsen. Hvarje hopp tycktes vara förbi om oxenstiernska släktens bibehållande.

Tidens vidskepelse alstrade och gaf trovärdighet åt följande sägen om ättens återupplifvande. Man påstod nämligen, att det var den onde anden, som alltid natten efter deras födelse tog bort barnen, innan de hunnit döpas. En kort tid förrän fru Anna skulle nedkomma med sitt trettonde barn, fick hon därför i en dröm den tillsägelsen, att det skulle blifva en son, hvilken strax borde döpas till Gabriel, då skulle gossen icke allenast få lefva utan ock blifva stamfader för en stor och mäktig afkomma. Hon berättade drömmen för herr Krister, och då en gosse strax därefter föddes, blef han verkligen kallad Gabriel, ehuru ingen i släkten förut burit detta namn. Natten därpå hördes den onde anden med buller och dån komma susande genom luften. Dörren öppnades, och en ilskefull röst ropade: *Heter du Gabriel? Heter du Gabriel?* En af de närvarande hustrurna svarade: *Ja, Gabriel heter han i Herrens Jesu namn!* Då slogs dörren igen så hårdt, att hela byggningen darrade och förstugutaket störtade ned, hvarpå anden försvann och lät aldrig mer höra utaf sig. Men barnet växte till och vårdades under böner och sång af gudfruktiga kvinnor, och när dessa någon gång slumrade och gossen började gråta, framkommo änglar i skepnad af små älfvor och rörde vaggan samt sjöngo med späda röster barnet åter till hvila.

Herr Krister Bengtsson blef icke långt därefter halshuggen i Stockholms blodbad. Men den unge Gabriel, redan från födelsen änglars och människors älskling, växte upp i gudsfruktan, kunskaper och ridderliga öfningar, förvärfvande sig allmän både kärlek och aktning. Under Gustaf Vasa blef han riksråd, under Erik den fjortonde friherre, varande den förste, som i Sverige med denna värdighet bekläddes. Han gaf samme konung de osvikligaste bevis på sin trohet, då han uppriktigt varnade honom för de sanslösa giftermålsförslagen, för de öfverdrifna förföljelserna mot Sturarne, och så vidare. Han undvek att taga någon verksam del i de strider, som föreföllo vid afsättandet af denne olycklige konung, men blef det oaktadt, så snart Johan vunnit kronan, upphöjd till riksmarskalk. Spådomen vid hans födelse tycktes gå i fullbordan. Han uppnådde en ganska hög ålder under jämt stigande aktning och förtroende. Med sin fru, Beata Trolle, hade han tillsammans sex söner och fem döttrar, hvilka alla hunno till mognare år och redan före föräldrarnes död ingått giften med Sveriges förnämsta ätter, hvarförutan sönerna själfva blefvo högt ansedda män. Sista året af sin lefnad inbjöd gamle herr Gabriel sina anhöriga att fira julen tillsammans på Mörby. De infunno sig talrikt. Den gamle anställde därunder följande jullek. Alla hans barn, mågar, sonhustrur och barnbarn,

utgörande icke mindre än femtio personer, skulle taga tillsammans i en stor ring midt på salsgolvet; till och med de späda barnbarnen, som ännu icke kunde gå, skulle dock, burna af sina ammor, följa med i leken. Därpå trädde de båda gamla in i ringen och började med hvarandra dansen, hvilken sedan fortsattes hela raden igenom. Denna dans lefde länge och i kärt minne hos den talrika släkten och omtalades ännu lång tid efteråt öfver hela riket under namn af *mörbyleken*.

Bland barnbarnen i denna ring befann sig en knappt årsgammal gosse, med ljust hår och blå, lifliga ögon. Det var den sedermera så ryktbare Axel Oxenstierna. Hans far var riks- och kammarrådet Gustaf Gabrielsson, modern Barbro Axelsdotter Bielke, en faster till drottning Gunilla. Axel Oxenstierna föddes på Fånö i Uppland den 16 juni 1583. Med sina bröder uppfostrades han hemma hos föräldrarna i tukt och sträng ordning. Hans lärare var Isak Rothovius, en fattig smålandsgosse, som arbetat sig genom skola, gymnasium och akademi och slutligen dog som biskop i Åbo. De unga Oxenstiernornas läsning drefs med fullt allvar, särdeles uti gamla språken och teologien, tidens älsklingsämnen. Alla bröderna gjorde betydliga framsteg men i synnerhet Axel, som var den äldste och till själsförmögenheter mest begåfvade. År 1597 dog fadern. Fru Barbro beslöt då att sända söner utrikes för att icke blifva invecklade uti de tvistigheter, som hon tydligen förutsåg skulle i många år oroa fäderneslandet. År 1598 företogs därför under Rothovius' ledning en resa åt Tyskland, hvarest de utmärktaste lärare och lärosäten besöktes, särdeles Rostock, Jena och Wittenberg. Vid sistnämnda högskola försvarade Axel Oxenstierna fyra teologiska afhandlingar och ådagalade därvid ovanlig lärdom och skarpsinnighet. Många trodde, att han ämnades till prästerliga banan; säkert är, att han därtill innehade de grundligaste kunskaper och under hela sin lefnad bibehöll mycken förkärlek för dessa ämnen. Latinet kände han i grund. Ehuru en stor talare på modersmålet, uttryckte han sig dock både kraftigare och prydligare på latin och kunde aldrig tåla det vid den tiden småningom uppkommande bruket att i statsärenden hellre nyttja franskan än det gamla romarspråket. Jämte dessa ämnen lärde han tyska och franska, historia och statskunskap samt slutligen alla ridderliga öfningar.

År 1602 lät Karl den nionde strängeligen påbjuda, att alla svenskar, som vistades utrikes, skulle utan dröjsmål vända tillbaka till fäderneslandet. Bröderna Oxenstierna återkommo därför 1603. Redan första gången, som de inställde sig hos Karl den nionde, fattade denne ett synnerligt behag för herr Axel och utnämnde honom innan kort till kammarjunkare. Såsom sådan förvärfvade han sig än mera ynnest. År 1606 anförtröddes åt den då endast tjugutreårige ynglingen en beskickning till Mecklenburg. Det var hans första statsvärf. Han utförde det så, att konungen därmed förenade åtskilliga uppdrag vid de andra tyska hofven och slutligen utnämnde honom frånvarande till riksråd, då endast tjugusex år gammal. Tretton af hans förfäder hade i rakt nedstigande linie, son efter far, beklädt samma värdighet. Axel blef den fjortonde och störste. Genom en mängd väl vårdade uppdrag vann han ännu mera förtroende, så att Karl den nionde vid sin död utnämnde den tjugåttaårige Axel Oxenstierna till en bland Gustaf Adolfs förmyndare.

År 1608 hade Axel Oxenstierna ingått i äktenskap med Anna Bååt af Tidö, född 1579. Denna förbindelse blef ganska lycklig. Axel Oxenstierna var själf en god och öm husfader, hans maka en huld och aktningsvärd fru, och flera hoppfulla barn förljufvade deras äktenskap. Mångfaldiga bref visa äfven, huru varmt hans hjärta slog för denna älskade omgifning, men otaliga göromål lämnade honom sällan ett ögonblick, aldrig en dag ostörd bland de sina. Hans hjärtligt älskade dotter, fröken Kristina, skulle 1628 gifta sig med Gustaf Horn, men fadern måste försumma dotterns bröllop för fosterlandets angelägenheter. Brevet vid detta tillfälle visar hans och tidehvarfvets tänkesätt. *Hjärtans kära dotter, skref han, den högste Guden dig*

och din käre man välsigne, hugne och bevara! Jag behöfver icke skrifva, huru gärna jag önskat öfvervara eder högtidsdag, men fäderneslandets lägenhet hafver det icke tillåtit. I veten dock nogsam, att jag till eder ett faderligt hjärta bär och att jag dagligen beder, det min välsignelse edert hus uppfylla må, icke tviflande om bönhörelse. — Kära dotter! Gack din man med kärlek och ödmjukhet under ögon! Hans släkt vare såsom din! Missbruka icke, därest han dig god är, och undvik allt, det du märker vara honom misshagligt, vetande att på hans benägenhet, näst Gud, hänger all din välfärd. Uppfyller du detta, så vet jag visst, att han tillbaka visar dig den kärlek och ära, som dig bör, och att den högste Guden edert äktenskap med glädje och sällhet välsigna skall, såsom jag dagligen och troget beder. Hans bön hördes, och mågens och dotterns lyckliga sammanlefnad ökade föräldrarnes sällhet. Men om också sent, kom dock olyckan, här som öfverallt, men träffade ett bröst, sådant som den icke öfverallt träffar. År 1629 borttryckte pesten hans äldste, kanske mest hoppgifvande son, den redan tjuguarige Gustaf Oxenstierna. *Hvad sorg*, skrifver han, *detta varit för mig, det kan enhver lätteligen döma. Dock synes mig bättre att strax taga tröst af Guds ord och förnuft än längre fram af tiden, hvilken dock slutligen all sorg lindrar, ehuru svår den ock i förstone kännas må.* (Falkenb. Axel Oxenstierna till Gabr. Oxenstierna. Elbing den 25 september 1629.) Två år därefter besökte förutnämnda Kristina Oxenstierna sin man, hvilken var sysselsatt ute i tyska kriget Hon blef därstädes anstucken af pesten och dog i makens armar. *Älsklige, käre son!* skref Oxenstierna till denne senare. *Jag vill icke för eder omtala min och min hustrus sorg och därigenom öka eder, väl vetande densamma sådant förutan nog stor vara, då jag eder och min saliga dotters kärliga samlefnad nogsam känner. Jag för min person skall visserligen söka i ödmjukhet böja mig under Guds vilja. Han gifver och han tager, välsignadt vare hans namn! Jag tviflar ej heller, att I som en man med förnuft och tålmod skolen bära hvad Gud pålagt. Men det beder jag samme Gud troget och dagligen, att min hustru med modershjärtat och därtill ålderns blödighet må finna styrka och mod att en så stor olycka draga. Den afdöda beklagar jag icke. Hon är ryckt från denna världens ondska och elände, hvilket vi efterlevande nogsam vidkännas måste, till dess vi, det Gud förläne, henne en gång i en evig salighet återfinna.* (Falkenb. Axel Oxenstierna till Gustaf Horn. Elbing den 18 augusti 1631.)

Axel Oxenstierna var en herre af något mer än medelmåttig längd, med svenskt allvar i uppsyn likasom i lynne och seder. Som stats- och ämbetsman var han en af de utmärktaste, Sverige och måhända Europa frambragt. En ovanlig skarpsinnighet, ett orubbligt lugn ledde besluten, kraft och ihärdighet utförandet; ingenting gömdt till morgondagen, än mindre glömdt. Också kunde ingenting uttrötta denna allt omfattande verksamhet. Hans förmåga i detta hänseende gränsar till det otroliga. Vid alla viktiga förhandlingar, vare sig rådslag, riksmöten, undersökningar, ja, vid själfva fälttågen, öfverallt måste han vara närvarande, och öfverallt kändes den välgörande inflytelsen af hans verksamhet och redliga vilja. Granskaren finner icke någon enda gren af svenska förvaltningen, som icke har Axel Oxenstierna att tacka för någon förbättring. Och likväl var hans tid hufvudsakligen ägnad åt de egentliga utrikes ärendena. Då Gustaf Adolf om höstarna återvände till fäderneslandet, lämnades alltid Axel Oxenstierna uti Preussen såsom högste styresman både öfver hären och landet. Jämte de många göromål, som häraf föranleddes, fortfor han att icke allenast besörja det hufvudsakliga af sin egentliga tjänstebefattning i Sverige utan äfven att som konungens förnämste rådgifvare taga nästan omedelbar del i alla viktigare ärenden. Nästan hvarannan eller hvar tredje dag skref han med egen hand till konungen utförliga bref om landets tillstånd, underhandlingarnas och krigsrörelsernas gång; dessemellan historiska och politiska uppsatser, beräkningar öfver rikets inkomster och utgifter, öfver tillgångarna för fälttågen och så vidare samt besörjde dessutom en ganska betydlig brevväxling. Eftervärlden ser med häpnad den oerhörda mängd af handlingar, som ännu finnas kvar efter Oxenstiernas hand (*Riksark.* Sju tjocka folioband med bref och uppsatser af Axel Oxenstierna från åren 1626—1632. Se likaledes bland *Ridderst.* och *Falkb.*), helst då

man tillika besinnar, huru mycket hans tid var upptagen af de löpande göromålen för dagen. En så vidsträckt och mångfaldig verksamhet hade varit omöjlig utan det stränga allvar, den noggranna ordning, hvartill han höll både sig själf och andra, varande i detta hänseende jämte underlydande ämbetsverk en föresyn för samtid och eftervärld. Jämn hälsa och jämnt lynne lättade också både arbetet och bekymren. *Med kläderna*, sade han, *bortlägger jag mina omsorger*. Blott två gånger hade bekymren kunnat jaga sömnen från hans ögon, nämligen efter första underrättelsen om Gustaf Adolfs död och om nederlaget vid Nördlingen, men hvarje gång blott för en enda natt. Snart återvände hans fasta förtröstan på försynen, medförande dagens förhoppningar och nattens lugn.

Detta om Oxenstiernas ovanliga skicklighet och arbetsförmåga. Lika, om icke än mera beundransvärda äro de grundsatser, som ledde samma hans verksamhet. Dessa voro rättvisa, uppriktighet och ära, och detta på samma gång som Richelieus falskhet och egennyttas ansågos som höjden af all statskonst. I detta likasom allt annat står Oxenstierna högt. Såsom en värdig Sturarnes, Gustaf Vasas och Gustaf Adolfs efterträdare följde han själf och lämnade i arf åt efterkommande den grundsatsen, *att rättesnöret för Sveriges styrelse har alltid varit och skall med Guds hjälp alltid blifva rättvisa och ett kristligt regemente*.

Ett gladt och trefligt umgängessätt förskaffade honom människors tillgifvenhet, en orubblig redlighet och rättvisa deras aktning. På hans enskilda lefnad hvilar icke ens den lättaste skugga.

Han var aristokrat i ordets högsta och ädlaste bemärkelse. Lefvande helt och hållet i den tidens tänkesätt, föll det honom aldrig ens in att betvifla adelns rättighet att uteslutande innehafva de högre sysslorna och rikets så väl inkomster som styrelse. Han betraktade de adliga ätterna, hvar i sin landsort, såsom naturliga förmyndare öfver den omgifvande ofrälse och oftast okunniga menigheten. Men bredvid dessa rättigheter uppsatte han också skyldigheterna lika högt. Han fordrade först och främst öfverlägsenhet i kunskaper och bildning, klagande öfverljuddt redan då öfver den adliga uppfostran, som merendels stannade *uti rid- och dansskolorna samt hoflefvnet. Deras ungdom kunde i sanning bättre användas.* (Falkenb. Axel Oxenstierna till Gabriel Oxenstierna. Utan datum.) Högmot öfver börd utan förtjänst kunde han aldrig lida, sägande vid sådana tillfällen: *Melius est clarum fieri quam nasci.* (Förvärfvad ära är bättre än ärfd.) Lika missnöjd var han med adelns ovana att eftersträfva endast de bekvämligaste och mest lysande och lönande platserna samt lämna åt ofrälseståndet de mödosammare men ofta viktigaste ärendena. Adeln, menade han, borde för fäderneslandet icke sky några mödor, några uppoffringar utan tvärt om i alla sådana hänseenden med goda efterdömen föregå de andra stånden. Vid frågan om nya utlagor yrkade han ofta, att den redan förut tungt beskattade allmogen skulle sparas; *ty om bönderna också både kunde och borde än mera deltaga i de bördor, som rikets behof kräfde, så vore dock fara värdt, att de i sitt oförstånd kunde däröfver blifva upproriska och företaga oväsen till både egen och rikets skada. De borde därför skonas men tillika af de förståndigare förmanas till tålmod och upplysas om rikets och tidens kraf. Adeln däremot, som alla omständigheter ganska väl känner och dessutom största andelen i riket hafver, bör till hvarje uppoffring vara så villig som skyldig.* Att detta icke endast var granna ord, bevisa åtskilliga handlingar, hvilka till Oxenstiernas odödliga ära böra förvarade blifva. År 1626 efter de första eröfringarna i Preussen hoppades Gustaf Adolf att genom ännu ett kraftigt fälttåg kunna förskaffa Sverige en varaktig fred äfven från denna sidan; men en viktig fråga återstod, nämligen hur man skulle finna medel till de för sådant ändamål nödiga rustningarna. Oxenstierna skref i detta hänseende till sin bror sålunda: *Gud hafver gifvit nåd och lycka till våra företag, och vi hafva genom de vunna fördelarna fått fienden så i säcken, att han om freden slutligen tigga skall,*

därest vi icke genom egen försummelse fördärfva saken. Här tarfvas undsättning både i förråd och folk, helst godt och svenskt, ty på det främmande är föga att lita. Men som du själf vet, förefaller vid utskrifningarna mycket underslef. Mig synes därför, att adeln borde denna gången godvilligt nedlägga sina fri- och rättigheter samt tillåta utskrifning äfven med deras bönder, så inom som utom frihetsmilén, hvar-igenom allt tillfälle till undansmygande skulle förekommas. Kronans vinst vore osäglich, adelns förlust ringa. Såsom ett för tillfället frivilligt åtagande kunde det ej heller tjäna till framtida efterrättelse. Om I därför, i stället för att grubbla och gräla i småsaker, med vilja och kraft fatten Kungl. Maj:t under armarna, då hafven I först och främst visat för hvar man, att det allmänna bästa är eder högsta lag, edert förnämsta privilegium; och därefter skolen I med Guds hjälp genom denna uppoffring förskaffa fäderneslandet ett snart och godt slut på kriget, så att vi själfva och Sveriges öfriga inbyggare äntligen en gång i frid och lugn få sitta bland maka och barn under våra ekar och lindar, likasom fordom Israels barn under sina fikonträäd. (Falkenb. Axel Oxenstierna till Gabriel Oxenstierna. Tigerhoff i sen den 26 oktober 1626.) Oxenstiernas ädelmodiga råd följdes, och först genom denna adelns eftergift blef det för Gustaf Adolf möjligt att med så mycken framgång utföra de följande fälttågen.

Oxenstiernas glada förhoppningar om en slutlig fred försvunno dock alltmer och mer. Farorna däremot ökades och redan ett år därefter började han icke utan häpnad och sorg ana den förestående vådliga striden mot kejsaren och katolikerna. Ut i ett bref till sin bror, dateradt Elbing den 1 november 1627, uttalar han i detta hänseende sina farhågor och sina förhoppningar sålunda: *Alldenstund fäderneslandets tjänst hindrar mig att efter sedvanan ärendena gemensamt med eder där hemma öfverlägga, så aktar jag dock nödigt och med vår broderliga tillgifvenhet och förtroende öfverensstämmande att något friare och vidlyftigare för dig framställa min mening om fäderneslandets tillstånd och behof. — Käre broder! Örliget med vår gamle fiende polacken hafver fuller sina besvär, såsom krig i allmänhet pläga. Gärder och utskrifningar falla tungt för den fattigdom, som råder i fäderneslandet, särdeles för den okunniga allmogen, hvilken deras nödvändighet icke mäktar inse. Likaså är det svårt för krigsfolket att länge lefva skildt från fädernesland, vänner och anhöriga, dem man sent och stundom i denna världen aldrig återse får, och därtill själf dagligen sväfva i fara att förgås genom vanskötsel eller fiendesvärd. Själf hafver jag större besvär, än I där hemma kunnen tro; vet ofta icke den ena dagen, hvad jag skall gifva folket att lefva af den andra, än mindre en månad därefter. Hemifrån föga hjälp, här ute endast nöd och brist och därtill fienden för dörren. Så kan ock enhvar besinna, huru behagligt det skall vara att lefva skildt från hustru och barn samt all min förmögenhet, hvilken nu löper som vatten kring sten, så att jag för mig och de mina har med tiden föga annat att vänta än skulder och fattigdom. Sådant allt med en god fred att afvärja skulle väl för enskild del vara min största åstundan. Men, så bör ingen vår eller de våras olägenhet, icke ens säkra undergång rycka oss från fäderneslandets tjänst, utan böra vi såsom ärliga tjänare och rätta fosterlandsvänner vara färdiga afvärja dess skada och fördärf, och det med egendom, blod, lif, ja, allt det oss kärt är, och således lämna samtida vänner en föresyn och efterkommande ett ärligt namn, hvilket jag bland världsliga ting aktar som den högsta belöning. Detta böra vi så mycket hellre göra, som vi därigenom kunna hoppas en utgång på detta kriget, och det inom kort. Jag kan nämligen, min broder, med sanning försäkra, icke Gud något att föreskrifva, utan som en människa efter mänskligt förnuft att sluta, att därest vi med kraft kriget fortsätta och Gud härefter som hittills framgång förlänar, då är intet tvifvel, att vi fienden snart till en för fäderneslandet nyttig och hederlig fred tvinga skola. — Men här kommer nu en annan sak, som ökar fiendens och nästan alldeles kunde nedslå vårt mod, nämligen det mäktiga förbund, som kejsaren, konungarne i Spanien och Polen jämte den katolska ligan ingått hafva, samt de stora och oförmodade segervinningar, hvarmed kejsarens fältherrar snart både Danmark och*

hela Tyskland underkufvat. Det är intet tvifvel, att ju elden skall tändas hos oss, så snart den är utbrunnen i Danmark. Jag ryser, när jag tänker på den fara, som af ett sådant mäktigt förbund förestår, och aktar onödigt densamma vidare beskrifva, helst den faller så uppenbart i ögonen, att flera, än nyttigt är, af dess hot lära förvirrade blifva. Jag tror ock, att faran är större, än hon någonsin i vår eller våra fäders tid varit hafver, och kunde det väl hända, att vi och våra barn jämte fäderneslandet finge gå till kroppens och själens dubbla trälldom, det Gud för sin barmhärtighets skull af vände! Men alldenstund med klagan och fruktan saken snarare försämras än förbättras, och sådant hör mera kvinnor till än män, allra minst dem, som regeringen förestå skola, därför bör oss ingalunda förtvifla och släppa allt handlöst, som de danske gjort hafva, ej heller löpa i sär, gå i hopar och skylla den ene på den andre. Jag anser denna tiden sådan vara, att konungen icke bör mycket tänka eller tala om sitt majestät, om sin makt att bjuda och befalla, ej heller rådet om sitt anseende. Adeln och prästerskapet böra bortlägga alla tvister om privilegier och rättigheter så väl mot kronan som mot andra medundersåtar, krigsfolket nöjas med sin sold och borgerskap samt allmoge godvilligt utgöra rikets nödtorfter i folk och varor. Med ett ord, ingen drage sig undan, utan alla göre ett; och allt eftersom enhvar har del i fäderneslandets välstånd och frihet, så må han ock bidraga till dess räddning, icke så mycket besinnande, huru surt och svårt det kan falla sig att öka utgifterna och minska förmögenheten, utan fast hellre godvilligt uppoffra en del för att få behålla det öfriga. Därest I tagen saken före med en så manlig beslutsamhet, då förtviflar jag ingalunda om en god utgång utan hoppas, att Gud ännu skall bibehålla fäderneslandet vid dess urgamla anseende och frihet och måhända göra det starkt nog att hejda österrikiska huset Men däremot, så framt hvar och en i sin vrå börjar draga sig undan och tänka på enskild fördel, då är det förbi med fäderneslandet och återstår för mig och andra redliga fosterlandsvänner intet annat än att fäkta, dock med förtviflan, till döds.

För att åstadkomma en rustning, svarande mot vådans storlek, vill jag därför tillstyrka, att flottan sättes i det fullkomligaste stånd, att utskrifningen utan underslef verkställes samt slutligen att alla skatter, ehvad namn de hafva må, med allvar indrifvas, och det från alla Sveriges inbyggare utan afseende på några friheter eller privilegier. Dock synes mig detta ännu icke tillräckligt. Men som menige allmogen af de andra pålagorna redan är mest betungad och kunde, därest bördorna ökades, af otålighet och oförstånd störta både sig själf och oss i fördärfvet, alltså bör den från ytterligare tillskott förskonas. Hvaremot vi, som uti fäderneslandets välfärd känna oss högst inflätade, äro skyldiga detsamma efter vår förmögenhet bispringa, så att all adel, präster och borgerskap, bergsmän, krigsbefäl och fogdar, med ett ord alla, som skyla sig under adliga friheter, skola låta uppteckna all sin egendom i löst och fast och däraf lämna till fäderneslandets tjänst hvar hundra eller hvar femtionde eller måhända hvar trettonde penning. På sådant sätt skulle en ansenlig summa kunna åstadkommas och fäderneslandet blifva hulpet. Jag ser nog, att detta skall falla mången tungt, anser dock bättre vara att, medan tid är, något offra än sedan nödgas förlöpa allt och låta hustru och barn gå med tiggartafven, såsom tyvärr våra trosförvanter där ute i Tyskland måste göra och sålunda umgälla deras ovilja att fäderneslandet i tid undsätta. Felix, quem faciunt aliena pericula cautum!

Käre broder! Detta är hvad som denna gången fallit mig i sinnet, och har jag ingenting emot, att du detsamma åt de öfriga herrar i rådet meddelar. Broderligen beder jag dig, efter din plikt och fosterlandskärlek, att göra hvad du kan, att du och de andra af rikens råd samt våra släktingar, vänner och andra redliga svenskar med allvar fatten uti och lätten den börda, som hans Kungl. Majestät drager, enkannerligen därigenom att I upplysen den menige man och således förtagen det missnöje, som öfver dessa oundvikliga besvär eljest af oförstånd uppkomma kan. Ja, den högste Guden gifve efer alla enighetens, samdräktens och

välvilighetens ande, så ock ett frimodigt hjärta samt goda och hälsosamma råd, så vill jag hoppas, att vi en gång skola tillsammans hugna oss öfver våra manligen fattade beslut och deras lyckosamma utgång. (Riksark. Några rikskansleren Axel Oxenstiernas originalbref samt kopior n:r 30. Axel Oxenstierna till Gabr. Oxenstierna. Elbing den 1 november 1627.)

Uti teckningen af Axel Oxenstierna återstår ännu ett drag, måhända det skönaste, nämligen hans förhållande till sin konung. Vid uppträdet på tronen hade Gustaf Adolf tvenne utmärkta män vid sidan, sin förre lärare Johan Skytte och sin förmyndare Axel Oxenstierna, båda, ehuru af olika tänkesätt, dock genom kunskaper, allvar och duglighet ägnade att vinna den unge konungens förtroende. Likhet i lynne och åsikter fäste honom vid Oxenstierna, och redan då visa sig mellan dem spåren af innerlig vänskap, bergfast förtroende och detta ädla, gemensamt fattade beslut att uppoffra lif och krafter för fäderneslandet. Gustaf Adolf var vid sitt uppstigande på tronen sjutton, hans rådgifvare tjuuguåta år. I början visar sig också, fast nära omärkligt, hos Oxenstierna ålderns och erfarenhetens öfverlägsenhet, hvilket dock småningom jämnades, ju mera Gustaf Adolf utvecklade sina stora egenskaper, och slutligen öfvergick till ett motsatt förhållande. Vid mognare år røjde sig nämligen hos Oxenstierna den varmaste tillgifvenhet, den djupaste vördnad för konungens öfverlägsna snille, dock aldrig så, att icke Oxenstierna öppet uttalade sin mening, alltid ärligt åsyftande fäderneslandets bästa och därför alltid af sin konung gärna hörd. Oaktadt det å båda sidor noggrant iakttagna yttre förhållandet af konung och undersåte framlyste dock stundom den inre förtroligheten. Under krigen i Preussen blef en gång konungen småförtretad öfver Oxenstiernas betänkligheter samt utbrast: *Om icke min hetta satte lif i eder köld, så skulle alltsammans stelna och stanna af.* Oxenstierna svarade helt lugnt:

Om icke min köld svalkade Eders Majestäts hetta, så skulle Eders Majestät redan hafva brunnit upp. Konungen skrattade, och båda fortsatte sitt arbete. Man såg dem sålunda ofta sitta hela dagarna igenom, i enrum inneslutna, under gemensamma öfverläggningar. Dessa sammanträden och oupphörliga brevväxlingar underrättade snart allmänheten om deras förtroliga vänskap. Oxenstiernas anseende steg i förhållande därefter, men ingen kunde någonsin förebrå honom att på ena eller andra sidan hafva missbrukat det till oädla ändamål. Världshistorien kan icke uppte en förening af tvenne sådana män som Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Att hafva frambragt detta hjältepar skall uti evärdliga tider utgöra Sveriges ära. Sveriges ära och välfärd voro också föremålet för deras gemensamma bemödanden, och höjden och ädelheten af detta mål, jämte det i så rikt mått skänkta och förtjänade förtroendet, var det, som förenade deras själar. Högtidligt rörande äro de bref, de inbördes uppmuntringar, den store konungen och den lika store ministern skrefvo till hvarandra, båda på sina skuldror nogsamt kännande regeringsbördans tyngd. *Jag beder eder, skref konungen 1629, att hafva friskt och stadigt mod och icke uppgifvas vid alla de vedervärdigheter, som i dessa tunga tider möta, utan besinna, att med svårigheterna växer ock äran, så hos samtid som eftervärld, och slutligen att fosterlandets frihet och Guds sanna dyrkan äro tu ting, de där väl värda äro, att man för dem alla bekymmer, mödor, olyckor, ja, ock döden själf med all glädje undergå bör.* Såsom en oförgänglig, af dem själf flätad minneskrans öfver deras vänskap vilja vi sluta denna teckning med anförande af tvenne dem emellan växlade bref från den tid, då Gustaf Adolf redan börjat tyska kriget men Oxenstierna ännu låg kvar i Preussen. Konungen begynte på närmare håll allt tydligare se de svårigheter, som mötte hans företag. Härmed förenade sig aningar om en snart förestående död, farhågor för efterlevande anhörigas likasom för fäderneslandets öde, slutligen de små men tärande bekymren för dagens behof. Han hade ämnat att genom några med spannmålshandeln vidtagna åtgärder förskaffa sig betydliga bidrag till härens underhåll, men det fanns ingen, åt hvilken han med fullkomligt förtroende kunde öfverlämna utförandet. Oxenstierna kände dessa konungens tänkesätt och erbjöd sitt

biträde, ehuru förut öfverhopad af göromål. Brevet träffade konungen just vid ofvannämnda sinnesstämming. Ehuru han i anseende till det dirschauiska såret icke utan möda kunde föra pennan, skref han dock helt och hållet med egen hand ett svar, som mer än allt annat visar förhållandet mellan de båda utmärkta vännerna. Det är dateradt Golnow den 4 december 1630 och lyder sålunda: *Min gunstiga hälsan och hvad mera jag förmår, med Gud allsmäktig! Jag hafver bekommit edert rådslag om nästa årets örlig och finner däraf eder trohet mot mig och fäderneslandet. Efterkommande, hvilka framdeles se sakernas gång, varda prisande edra hälsosamma råd, eder flit att dem genomdrifva. Önskligt vore, att flera funnes, som med samma trohet och förstånd ärendena handterade, till både rikets och allas vår enskilda välfärd. Men Gud utdelar sina gåfvor så olika. Därför och för syndens skull finnas hos människorna hvarjehanda fel och brister, hvilka jag hos många bland rikens ämbetsmän så stora förmärker, att jag ofta skulle förtvifla, därest icke Gud af himmeln underbarligen gifve hjälp, där för människoögon ingen synes. Gören fördenskull väl och tröttens icke uti min och rikets tjänst, särdeles nu i denna kornhandeln, ty jag lämnar min välfärd hellre i edra än i andras händer. Jag hade redan öfvergifvit alla tankar på denna sak, icke därför att jag icke kände hvad den båtade, utan emedan jag ingen visste att densamma anförtro, som icke själf skulle äta mjölet och spisa mig med agnarna. Men sedan I eder detta verk påtagit, glädes jag, däruti stadigt förhoppandes ett godt stöd under den börda, jag nu bära måste. Gud, som allt i sin vård hafver, hjälpe oss väl öfver denna vintern, så hoppas jag, att genom eder sorgfällighet sommaren skall falla oss lättare. Gud gifve ock framgång, hädanefter som hittills, åt vår rättvisa sak, hans namn till ära, hans kyrka till ro, oss alla till evig salighet!*

Vårt tillstånd här ute skulle jag omständligen för eder framställa, därest icke min hand af dirschauiska slängarna vore styf och till skrifvande fast oduglig. Veten dock, att fienden är för närvarande svag både till häst och fot, dock icke så till ställning, hafvande under sig hela Tyskland till rof. Jag är dock för närvarande sysselsatt att samla folk i mening att honom snart besöka, där Gud gifve sin lycka till!!! — Det är nu på tjugonde året, som jag med mycken möda men också, Gudi lof, med mycken heder vårt fädernesland förestått. Jag har detsamma alltid älskat och ärat, likaså dess trofasta inbyggare, och för deras skull föga aktat bekvämlighet, rikedom, ja, själfva lifvet, sökande i denna världen ingenting annat än att fullgöra de plikter, till hvilka Gud låtit mig födas. Nu är väl denna vår sak rättvis och god, men krigets utgång däremot oviss, likaså människans lifstid. Därest mig något dödligt vederfaras skulle, vore de mina i mång måtto medömkan värda; båda kvinnor, modern rådlös, dottern omyndig jungfru; olyckliga, om de själfva få råda, olyckliga, om andra råda öfver dem. Därför förmanar jag och beder eder för Kristi skull att icke fälla modet, därest något sådant inträffade. Mitt minne och de minas välfärd anbefaller jag uti eder hand. Gören mot dem så, som I viljen, att Gud, med eder och de edra görandes varder, och som jag mot dem göra skulle, därest de sådant efter Guds vilja behöfde. Faderskärleken trycker mig dessa rader ur pennan. Jag betraktar nämligen eder som ett mig af Gud gifvet medel många svåra saker att bära, äfven dem, som mig i världen tungast trycka. Dock allt detta tillika med lif och själ och allt, hvad Gud hafver mig gifvit, befaller jag åter uti hans hand, otvifvelaktigt förhoppandes i denna världen det bästa och efter detta lifvet frid, fröjd och evig salighet. Det jag ock allt i sinom tid eder troligen tillönskar. Jag blifver eder, så länge jag lefver, alltid gunstig och väl benägen. (Palmsk. Acta ad historiam regis Gustavi Adolphi. T. IV. Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna. Golnow den 4 december 1630.)

Gustavus Adolphus.

Oxenstierna svarade: *Eders Kungl. Majestät min underdåniga, trogna tjänst, så länge jag lefver! Eders Majestäts gunstiga handbref af den 4 sistlidne har jag med tillbörlig vörndnad*

mottagit och genomläst men kan af dess läsande aldrig mättas, billigt tryckande detsamma till mina läppar, hvarje gång jag tager det i händerna. Att Eders Majestät, ihågkommandes detta lifvets korthet och mänskliga händelser, betygar sitt förtroende till min ringa person; att Eders Majestät uppmanar mig i sådana händelser till mod och anbefaller mig sin höga omvårdnad, och det med sådana ord och skäl, hvilka icke blott mig, en trogen tjänare, utan ock den hårdaste sten beveka kunde; att Eders Majestät ytterligare från sin höghet nedlåter sig att däremot lofva i lika händelse lika omsorg för de mina, detta allt verkar hos mig sådana känslor, att jag icke vet, hvad jag svara skall. Jag ser häri Eders Majestäts lifliga omsorg att använda alla medel, äfven de minsta, för fäderneslandets framtida väl, likaså för dess egen älskliga gemål och lifsarfving. Men efter nu Eders Majestät mig sådana höga åligganden anförtror, så bör mig däremot icke fördölja, hvad mitt sinne oftast och hårdast trycker. Uti alla så enskilda som allmänna svårigheter, hvilka mig omgifvit, har jag alltid med arbete och flit hoppats på en god utgång, likasom jag också alltid trott fäderneslandet kunna räddas äfven utur större farligheter än nu, så länge nämligen jag vetat Eders Majestät vara vid lif och hälsa. Men så ofta jag kommer på de tankar, att Eders Majestät en människa är, underkastad de faror och olyckor, för hvilka ingen är fri, hvarken den, som purpurmanteln bär, eller den, som i blångarn klädes, och när jag därjämte betänker fäderneslandets tillstånd så inom som utom, då känner jag min svaghet och hisnar, bedjande, att jag den dagen icke lefva måtte. Min högsta tröst och styrka är Guds barmhärtighet och nåd, fäderneslandet och det konungliga huset intill denna dag underbarligen betedd. I förtröstan på samma nåd hoppas jag, önskar af hjärtat och beder Gud innerligen, det mig må vederfaras den lycksalighet att i all min lifstid få arbeta i Eders Kungl. Majestäts tjänst och efter dess befallning, då jag med godt mod hoppas god utgång på alla företag, ehuru svåra och farliga de än synas kunna. Men därest Gud för våra synders skull ville straffa oss alla och mig i synnerhet med att lefva den dag, Eders Majestät något dödligt vidkomme, då är för Eders Majestät och än mera för mig nogsamt känd den ringa förmåga jag besitter; likaledes, huru det föga anseende, jag för det närvarande kan äga, lätt skulle förfalla, såsom blott och bart beroende af Eders Majestäts gunst. Dock, hvad jag göra kan, det vet jag icke, värderar det icke heller stort. Men hvad i min yttersta förmåga står, det lofvar jag utan skrymtan, med underdånighet och trohet, nämligen att så väl vid Eders Majestäts fränfalle, det Gud länge fördröje, såsom ock i dess lifstid för Eders Majestät och dess höga omvårdnad göra, lida och umgälla, så vidt jag förstår och förmår, gärna uppoffrande mitt och de minas lif, blod och allt, det människorna i denna världen kärt hafva, så att jag det ansvara kan, icke blott för samtid och eftervärld, hvilkas omdöme stundom kan bedragas, utan för all världens domare. Samma tänkesätt skall jag mina efterkommande bjuda och i arf lämna, så framt de min välsignelse åtnjuta vilja. Till slut beder jag Gud innerligen och af hjärtat att icke låta saken komma därhän utan gifva Eders Majestät hälsa och långt lif, råd och krafter att först göra en god ände på sina krig och sedan uti många och lugna år bereda fäderneslandets tillväxt och förkofran och slutligen i sinom tid och behaglig ålder lämna åt älskade lifsarfvingar sin tron att innehafvas man efter man, så länge världen står. Jag anbefaller mig och de mina uti Eders Majestäts gunst och nåd och blifver i alla mina lifsdagar Eders Kungl. Majestäts underdånigste, trogne och hörsamme tjänare

Axel Oxenstierna.

Elbing den 17 januari 1631.

(Riksark. Några rikskansleren Axel Oxenstiernas originalbref och kopior. Axel Oxenstierna till Gustaf Adolf. Elbing den 15 januari 1631. Detta är själfva Axel Oxenstiernas egenhändiga originalkoncept. För öfrigt finnas flerstädes afskrifter af detta och båda ofvanstående bref.)

28. Gustaf Adolfs samtida

Sturesläkten lutade till undergång. Svante, den ende lefvande ättlingen af riksföreståndarne Svante Sture, Sten Sture den yngre och tillika dotterson af den store Klas Kristersson Horn, var själf en i alla hänseenden obetydlig man. I och med honom utslocknade på manliga sidan den forna så ryktbara Stureätten.

Brahesläkten härstammar från Anders till Mohammar, riksråd under Erik den tiondes tid. Stamgods hafva varit Rydboholm, Finsta, Tärna med flera. Vapnet tvenne örningar, hvarför den äfven kallades Örningesläkten. Namnet Brahe upptogs först omkring 1440 af riksrådet Peder Magnusson efter hans morfars far, danska riksrådet Peder Brahe; i Danmark har sedan uråldriga tider blomstrat en släkt under detta namn men med annat sköldemärke. Svenska Braheätten har städse bibehållit sig i stort anseende. Birger Persson till Finsta var riksråd och Upplands lagman i början af fjortonde århundradet, tillika ledare af de viktiga lagförbättringar, som på den tiden förhades. Då konung Birger Magnusson genom svek och brödramord ådrog sig allmän afsky, var det Birger Persson, hvilken jämte Matts Kettilmundsson år 1319 lyfte kronan af hans ovärdiga hufvud. Tjugu år därefter erbjöds samma krona åt sonen, den för rättvisa och dygd högt aktade Israel Birgersson Brahe, och dennes syster, den ryktbara S:ta Brita, fäste genom gudsfruktan, försakelser och mod helgonglaiisen kring sin panna. Joakim Brahe, som föll vid Stockholms blodbad, och sonen, den så kallade gamle grefve Per, äro båda likasom den senares söner genom föregående berättelser nogsamta kända. Magnus Brahe, bland dessa sistnämnda den tredje i ordningen, blef såsom hertig Karls anhängare upphöjd år 1602 till riksmarsk efter Klas Fleming och 1611 till riksdrots efter Maurits Leijonhufvud. Han var en kunnig, skicklig och redlig herre, ofta och med fördel nyttjad i angelägna riksärenden. Vi hafva förut talat om dottern, Ebba Brahe; söner hade han inga, och släkten fortplantades af yngste brodern, Abraham Brahe. Efter slaget vid Stångebro blef nämligen denne senare upptagen till nåder hos Karl den nionde, hvars fana han sedermera troget följde. — Abraham Brahe hade fattat tycke för jungfru Elsa, dotter af gamle riksdrotsen Nils Gyllenstierna. Både jungfru Elsa själf och anhöriga å ömse sidor hade lämnat bifall till en framtida förbindelse, men bröllopet blef år från år uppskjutet. Tiderna voro oroliga, föga ägnade till glada fester, helst båda släkterna räknade många anförvanter, dels i bojor, dels i landsflykt. Dessutom var jungfru Elsa dotter af Sveriges högste ämbetsman, Abraham Brahe åter afkomling af Sveriges andra grefveätt, och enligt tidens sedvänja borde ett bröllop mellan personer af detta anseende firas med så utmärkt högtidlighet och prakt, att därtill fordrades både många och dyra förberedelser. Denna väntan blef de unga tu alltför lång. År 1599, sedan Kalmar stad blifvit af hertig Karl intagen, erhöll Abraham Brahe tillstånd att hälsa på sina anhöriga. Under resan fick han höra, att jungfru Elsa hade nyss förut åkt ifrån Fågelvik i afsikt att besöka sin moster på Tyresjö och att hon endast hunnit ett litet stycke före honom på vägen, Abraham Brahe påskyndade efter denna underrättelse sin resa, så mycket han förmådde, och hann slutligen upp den släde, hvori jungfru Elsa satt ensam och körd af en dräng. Brahe hastade fram och bytte plats med den senare, sägande, *att han själf ville vara sin jungfrus körsven*, hvarpå resan fortsattes under åtskilliga samtal. Då de kommo till Tyresjö-vägen, som tog af till höger, låtsade Brahe om ingenting utan körde rakt fram åt Stockholm. Drängen begynte af alla krafter ropa, *att grefven körde vilse*, men Brahe svarade: *Följ du bara efter. Jag vet nog, hvad väg jag far*. Resan fortgick med all skyndsamhet, och det rakt till Rydboholm. Dit sammankallades några af de närmast boende släktingarne, hvarpå bröllopet utan vidare förberedelser firades och blef sedan alldeles opåtaladt. (*Riksark. Acta historica 1597. Gyllenhielms relation om kon. Sigismunds inkomst i riket.*)

Grefve Abraham var en kunnig herre, särdeles i matematiken (*Brah. Fol. 84.*), därtill redlig, arbetsam och tarflig, ansedd i och för sig själf men ännu mer genom sönerne. Han hade

nämligen med sin gemål många barn, alla mer eller mindre namnkunniga. Den yngste sonen, Joakim, dog vid tjugutre års ålder, då redan öfverste och känd som tapper och duglig. Den mellerste, Nils Brahe, var Gustaf Adolfs trogne följeslagare under alla fälttågen och vann så väl hos konungen som soldaterna ganska stort anseende. Gustaf Adolf ansåg honom näst Lennart Torstensson vara det bästa fältherreämnet i hela krigshären. Han var öfverste först för Uppländingarne, sedan för Gula regementet. (*Brah. Fol. 84.*) Mest namnkunnig bland bröderna blef dock den äldste, eller unge grefve Per, som han vanligen kallades, till skillnad från farfadern. Han hade en reslig växt, ett öppet och ärligt utseende, det braheska släktdraget; den klufna hakan antydde klokhet och skarpsinnighet, hvilka egenskaper han också ärft från morfadern, likasom heder och arbetsamhet från fädernet. Ovanliga kunskaper och skicklighet hade en vårdad uppfostran och egen flit gifvit. Denne Per Brahe vann Gustaf Adolfs förtroende i så hög grad, att han till och med ansågs som en med tiden farlig medtäflare för själfve Axel Oxenstierna. Likasom Nils Brahe visade han stora anlag för krigsväsendet, kunde dock i anseende till en svag och vacklande hälsa icke i längden uthärda fältlefnaden. Men jämte sina krigiska egenskaper hade han äfven mycken förmåga i andra ämnen, varande på sin tid känd såsom en af de skickligaste att behandla modersmålet och med klarhet sätta sina tankar på papperet. Från Würzburg blef han därför af konungen hemskickad för att intaga en plats i rådkammaren och erhöll därjämte löfte om riksdrotsämbetet, när en gång farbrodern, gamle Magnus Brahe, skulle falla undan. (*Brah. Fol. 84.*)

Den under förra regeringen så ryktbare **Axel Lewenhaupt** dog landsflyktig, efterlämnande tvenne söner. Emedan fadern förverkat sina egendomar och äldste sonen, Johan Kasimir, följt honom till Tyskland, fick den yngre, Sten Lewenhaupt, ärfva hela grefskapet. Denne var en högst våldsam, orättvis och egennyttig herre, såsom sådan mer än ofta skyldrande i den tidens domböcker. Utan försyn slog han under sig kronans, grannarnes och underhafvande bönders egendom och lät fängsla och misshandla hvar och en, som vågade klaga däremot. Då äldre brodern erhöll tillstånd att återvända, ville grefve Sten icke utlämna den honom tillfallande delen af arvet, utan världslig lag måste slita brödratvisten. Få personer bland svenska adeln hafva gjort sig kända för ett så elakt uppförande som denne grefve Sten. Underhafvande, släktingar, ämbetsmän, grannar, ja, hela socknar förde öfver honom de bittraste klagomål. Gustaf Adolf varnade och hotade den ena gången efter den andra; men så stort var adelns inflytande och missbruket af dess friheter, att han på länge icke förmådde hejda dessa våldsamheter. Slutligen böjde sig dock den egensinnige mannen under konungens växande makt, men efter hans död återtog han sina forna oseder. Då sammansatte sig Axel Oxenstierna och Per Brahe att göra slut på dessa obehagliga uppträden, och Sten Lewenhaupt förklarades sitt grefskap förlustig. Brodern, Johan Kasimir, var något bättre, dock icke mycket. Men dennes söner, de tre riksråden Gustaf Adolf, Karl Maurits och Ludvig Weirich Lewenhaupt upplyfte åter slakten och namnet till dess forna anseende.

Ätten **de la Gardie** stod i sin fulla blomstring. Stamfadern, Pontus de la Gardie, och hans bragder lefde i friskt minne. Sonens, den store Jakob de la Gardies, ära var i sin middagshöjd, och andre brodern, Johan, steg också genom duglighet upp till rådsbordet. Svenska släkternas afundsjuka på den främmande mildrades genom ingångna giftermål. Jakob var förmäld med Ebba Brahe, Johan först med en Oxenstierna, sedan med en Posse.

Bland **Oxenstiernorna** märkas, utom den förut omtalade herr Axel, äfven hans bror, riksrådet och slutligen riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, en kunnig och välmenande herre, inför samtid och eftervärld hedrad af att äga broderns fulla och rättvisa förtroende; bland deras många syskonbarn Gabriel Bengtsson, slutligen grefve, riksskattmästare och riksamiral samt dennes

bror, Bengt Oxenstierna, ryktbar för lärdom och duglighet, framför allt för sina många resor i södra Europa och Asien, hvarför han också allmänligen kallades *Resare-Bengt*.

Det berättas, att då under Knut den stores tid danskarne i ett fältslag redan voro drifna på flykten, framsprang en krigare vid namn Tumme och fattade en afbruten ekgren, lyfte den som fana öfver hufvudet och uppmanade sina landsmän att vända om och följa hans baner. De gjorde så och segrade. Vid denna fornsägen har man fäst ätten **Banérs** ursprung, och berörde Tumme angifves som dess stamfader, hans baner som upphofvet till både vapen och namn.

Verklige stamfadern, Isak, lefde i Skåne vid pass 1320. Släkten kom under unionstiden in i Sverige och blef innan kort därmed så införlifvad, att Kristian Tyrann fann för godt att afrätta tvenne Banérer, såsom varande sitt nya fädernesland alltför tillgifna. Till högre anseende lyftes namnet först af de tvenne olyckliga men utmärkta bröderna Sten och Gustaf Banér och af den senares söner. Sten Banér dog nämligen utan arfvingar. Gustaf däremot efterlämnade många barn, alla mer eller mindre märkvärdiga, mest dock de tre bröderna Per, Axel och Johan. Per Banér är redan förut omtalad. Axel Banér var en ärlig, öppenhjärtig och särdeles glad och treflig herre, därför också mycket älskad af Gustaf Adolf, hvilken gjorde honom först till riksstallmästare och sedan till riksmarskalk. Man anmärkte, att konungens tvenne gunstlingar hette Axel men att konungen också visste använda dem hvardera på passande plats, Axel Banér vid högtidsbordet och jakten, Axel Oxenstierna i rådkammaren och lägret. Axel Banér var gift med Abraham Brahes äldsta dotter, fröken Ebba. Förut hade hon gifvit korgen åt Åke Tott och åt Bengt Oxenstierna, bekanta, den förre för sin tapperhet och rikedom, den senare för vidsträckta resor och kunskaper. Axel Banér, bekant för sitt glada och älskvärda lynne, var den, som slutligen lyckades att vinna den sköna Ebbas hjärta och hand. De båda andra friarne blefvo sedan gifta med hennes systrar Kristina och Margareta.

Namnkunnig och utmärkt högt öfver både bröder, förfäder och alla af den släkten blef tredje brodern Johan Banér. Lifliga anletsdrag, bruna blixtrande ögon, beslutsamhet i väsen och tal utmärkte honom redan som barn. Vid ett besök på Djursholm fattade Karl den nionde synnerligt behag för den unge gossen, satte honom lekande i sitt knä och frågade: *Har du ej lust att se hofvet och komma i min tjänst?* Gossen svarade högt och oförfäradt: *Hin hårde må tjäna dig, som tagit hufvudet af far min!* Vid åtta års ålder stod han en gång och lekte i ett öppet fönster i tredje våningen af Hörningsholms slott. Framför honom utbredde sig östersjövikarna, öfver hvilka det ena fartyget efter det andra framilade och försvann. *Till Tyskland*, hette det, *skyndade dessa segel; till Tyskland*, där de olyckliga, förföljda släktingarne ändtligen hade funnit en fristad. Den lille gossen spände sin näsduk mellan fönsterbågarna och jollrade aningsfullt, att äfven han skulle segla ut till Tyskland; men midt under ifvern af sin glada lek föll han ut genom fönstret. Den nedspringande barnpigan fann honom alldeles oskadad förnöjd på en under slotts-fönstret varande stenhög. Han försäkrade, att mästern Jan, trädgårdsmästaren, hade upptagit honom i fallet; denne däremot visste af ingenting. *Det ses, att du är bevarad till något stort*, sade Gustaf Adolf, då han sedermera hörde händelsen omtalas. — Johan Banér var under sitt uppväxande en rå och ostyrig gosse. Fruntimmerssällskap undvek han gärna, sina studier skötte han lamt och slutade tidigt men gaf däremot ovedersägliga bevis på skarpsinnighet, raskhet och ett okufligt mod. Vid femton års ålder gick han som kornett ut i kriget och aflade sitt första lärospån i belägringen för Pleskov; sedan bevistade han oafbrutet livländska och preussiska fälttågen, städse utmärkt så väl för egna bragder som konungens förtroende. Han var kapten vid gardet 1620, öfverste för Östgötarne 1627, generalmajor 1628, riksråd och general 1630. Hans bragder gifva rika ämnen till framtida berättelser.

Hornarne af Åminne, den namnkunnige Klas Kristerissons afkomlingar, voro vid denna tiden mindre utmärkta; Hornarne af Kanckas så mycket mera, särdeles Karl Henrikssons fyra söner, alla slutligen tagande sin plats vid rådsbordet. Den äldste, Henrik Horn, hafva vi lärt känna vid ryska fredsslutet, den andre, Evert Horn, likaså uti ryska krigen. Den tredje, Klas Horn, vårdade som lagman öfver Karelen och Ingermanland de land, hvilka Everts svärd och Henriks underhandlingar hade vunnit åt fäderneslandet. Yngst men ryktbarast var Gustaf Horn. Han var född 1592 och uppväxte med sina bröder under jämn och oafbruten tillsyn uti faderns stilla och allvarsamma boning i Finland. Undervisning erhöles af den lärde, ärlige men besynnerlige Forsius, under hvars ledning särdeles Gustaf med sin lätta fattning och jämna arbetsamhet förvärfvade goda kunskaper. Vid sjutton år reste han utrikes och besökte högskolorna i Rostock, Jena och Tübingen, återkom vid tjugu års ålder och tjänade tvenne år i ryska krigen under sin ryktbare broder Evert. Åter for han ut till Holland, hvarest han under Morits af Oranien inhämtade den högre krigskonsten. Vid återkomsten blef han kammarjunkare hos Gustaf Adolf, hvars innerliga förtroende och vänskap han förvärfvade sig, ju längre alltmer, så att konungen med skäl plögade kalla honom sin *högra hand*. Gustaf Horn var också en kunnig, klok och försiktig men tapper man, vida underlägsen Johan Banér uti djärfhet och snille men honom däremot lika öfverlägsen i kunskaper och sedlighet. Gustaf Adolf anförtrodde honom å ena sidan underhandlingarna om frieriet i Berlin, å andra sidan krigshärarna i Livland och Preussen, alltid med visshet att se sina uppdrag väl utförda. Under åren 1626—1629 försvarade han Livland mot Gosiewsky med både tapperhet och framgång och vann flera icke obetydliga träffningar, hvilka fälttåg likväl blifvit mindre bekanta i jämförelse med hufvudhärens under konungen själf företagna vida viktigare rörelser. (*Brah. Fol. 180. Gustaf Adolf till Gustaf Horn. Riga den 6 oktober 1625. Stockholm den 6 april 1628. J. de la Gardie till Gustaf Horn, åren 1627 - 1632.*) Gustaf Horn var gift med Kristina, Axel Oxenstiernas dotter.

Henrik Tott, gift med Erik den fjortondes dotter, Sigrid Vasa, hade efterlämnat en son vid namn *Åke*, hvilken under Gustaf Adolfs regering vann mycken ryktbarhet. Han var af ett häftigt och tilltagset lynne samt utmärkte sig redan under studentåren som en bland Messenius' mest handfasta och djärfva anhängare i de ofta våldsamma oroligheter, som vid högskolan föreföllo mellan denne professor och Johannes Rudbeck. Samma sinnelag medförde han till kriget, där han visade ett mod, som icke skyggade för någon fara. Gustaf Adolf kallade honom *Snöplogen, som skulle plöja vägen för de andra*, och nyttjade honom som sådan. Åke Tott upphöjdes till general vid rytteriet och till riksråd men väckte ofta konungens missnöje genom öfvermod, ofördragsamhet och sitt ohejdade lynne. Föga hättre var han anskrifven hos fruntimren och fick ett par korgar, innan han slutligen lyckades erhålla Abraham Brahes yngsta dotter, Kristina.

Herman Wrangel, hvilken under Karl den niondes tid blifvit upptagen som svensk medborgare, utförde flera betydliga bragder och upphöjdes slutligen till riksråd och fältmarskalk. Till lynne visade han dock mycken likhet med Åke Tott, med hvilken han också stundom hade ganska obehagliga uppträden. Under preussiska krigen gick det en gång så långt, att de utmanade hvarandra på envig. Gustaf Adolf hade vid lifsstraff förbjudit alla dylika bragder, hvilka han i själfva verket aldrig kunde tåla, ehuru själf i yngre åren därtill stundom förledd. De båda herrarne djärfdes dock att i förlitande på sina generalsämbeten göra ett försök. Händelsevis blef konungen om alltsammans underrättad och tog sina mått och steg i förhållande därefter. De tvenne kämparne infunno sig på bestämd tid och ort men blefvo icke litet förvånade att se en af konungens adjutanter med ett kompani soldater på platsen. De frågade, *hvad härmed åsyftades*. Adjutanten svarade, *att de ganska väl visste, det envig vore af Kungl. Majestät vid lifsstraff förbjudet. Då de likväl varit nog förmättna att företaga något sådant, hade Hans Majestät icke velat hindra deras stridslystnad utan gärna tillåtit den ene*

vara den andres bödel; men till varnagel för den öfriga hären skulle den, som öfverlefde enviget, på stället efter lagens bokstaf afstraffas. Därför vore också skarprättaren ditkallad. Och vid dessa ord framträdde han verkligen i full skrud och ställde sig vid kämparnes sida. Naturligtvis blef intet envig utaf, och båda herrarne fingo under några veckors fängelse tid att svalka sin förbittring. Detta oaktadt dröjde det icke länge, förrän Herman Wrangels häftighet höll på att förorsaka än större olyckor. Han hade nämligen i anseende till mera framlidna år börjat tjänstgöra i rådkammaren i stället för fältet men fattade oaktadt sin ålder en häftig kärlek till Margareta Stenbock, dock utan att kunna väcka samma känslor tillbaka. Nu inbillade han sig, med eller utan skäl, att det var danska sändebudet, Knudzen, som ingifvit fröken Stenbock motvilja för hans person. En dag mötte han Knudzen utanför slottet och blef vid hans åsyn så förifrad, att han rusade till och gaf honom med sin käpp flera slag i hufvudet, så att blodet strömmade och käppen sprang i stycken. Knudzen vred de återstående bitarna ur Wrangels hand, men denne ryckte till sig värjan från en bredvid stående tjänare, och tvisten hade måhända fått en ännu blodigare utgång, därest icke Axel Banér fattat Wrangel om lifvet och därigenom förekommit allt ytterligare handgemäng. Saken väckte ganska stort uppseende, och utan rådets ifriga bemedling och Danmarks fruktan för Sveriges segrande vapen hade öppet krig mellan båda grannrikerna troligen blifvit följd af ett så oförsynt våldförande af folkrätten.

Enligt gammal sägen och själfva namnets betydelse skall ätten **Fleming** vara kommen från Flandern. Stamfadern berättas hafva blifvit adlad af kejsar Karl den fjärde, hos hvilken han var skattmästare, erhållande därför penningkistan till sköldemärke. Bestämda ättleden uppgår till herr Peder och hans tvenne söner, riksråden Jöns och Klas, vid pass 1400. Af äldsta eller så kallade Svidjagrenen utmärkte sig amiralen Erik Fleming under Gustaf Vasa och riksmarsken Klas Fleming under Sigismund. Denna linie utdog med unge Johan Fleming år 1599. Nu lefvande Flemingar härledas från den yngre eller så kallade Villnäsrenen. Lars Fleming, ståthållare på Åbo, var gift med Anna Horn, syster till den tappre Karl Henriksson. Deras son, Klas Fleming, blef en ganska märkvärdig man. Han var född 1592, förlorade tidigt sin far men fick genom modern en ganska vårdad uppfostran, först hemma, sedan vid utländska högskolor. Vid tjugu års ålder gick han som kornett ut i kriget under sitt syskonbarn, Evert Horn. Då Gustaf Adolf åren 1614 och 1615 deltog i dessa fälttåg, lärde han känna och värdera Klas Fleming. Han utnämnde honom till sin kammarherre, strax därefter till ryttmästare och redan 1619 till underamiral. Klas Flemings arbetsamhet, mod och viktiga tjänster blifva framdeles hvar på sitt rum anförda.

Karl Karlsson Gyllenhielm hade återkommit från sin fångenskap och blifvit först riksråd, sedan efter Göran Gyllenstiernas död riksamiral, då han såsom sådan i rådet intog plats bredvid Jakob de la Gardie, sin forne kamrat så i fängelse som fält. Gyllenhielm hade under den osunda fångenskapen ådragit sig en sjuklig kropp men bibehöll likväl ett gladt och fryntligt lynne, varande därjämte i hela sin vandel en föresyn af tro och ära samt forntidens enkla seder.

Erik Sparre efterlämnade sju söner. Den äldste, Gustaf, och den fjärde, Sigismund, stannade i Polen, de fem andra i Sverige, där tvenne af dem blefvo friherrar och trenne riksråd, alla kunniga och utmärkta, dock ingen på långt när som fadern. Dessutom blef af denna släkt särdeles ryktbar Hans Georg Sparre, svensk men af okänd ättledning. Han tjänade någon tid som öfverstelöjtnant vid Blå regementet (*Riksark. Acta Historica 1612—1632. L. Grubbe till Axel Oxenstierna. Stettin den 28 augusti 1630. Jämför Swedish intelligencer. 1 part. 87.*), öfvergick sedan af obekant anledning till kejsaren, i hvars tjänst han blef general vid rytteriet, och omtalas ofta under trettioåriga krigets hvälfningar.

Under Karl den niondes regering hade den förut så talrika **Bielkeätten** anseendet hopsmält. Bland de få återstående märkes endast herr Sten Svantesson Bielke såsom en man af ovanligare själsförmögenheter. Han användes mycket och med fördel. Något hvar gjorde sig om honom vackra förhoppningar, och Gustaf Adolf yttrade: *Sten Bielke vore den ende, som i någon mån kunde fylla Axel Oxenstiernas plats, om denne olyckligtvis fölle undan.* Olyckligtvis dog Sten Bielke själf i sina bästa år.

Bland **Gyllenstiernorna** var gamle Nils Gyllenstiernas yngre son, herr Göran, mest bekant. I egenskap af Karl den niondes trogne anhängare hade han blifvit riksamiral men utförde såsom sådan inga synnerliga bedrifter. Mer att värdera voro de redliga och för riket välmenande råd, som han gaf hertig Johan, hvilken hufvudsakligen på Gyllenstiernas tillstyrkan nedlade alla anspråk på kronan.

Densamme **Torsten Lennartsson**, hvilken 1598 räddade Sigismund ur skeppsbrottet vid Hella, hade hos sin mor kvarlämnat en tre månader gammal son med namnet Lennart. Fadern lefde landsförvist i aderton år. Sonen, en stilla och läraktig gosse, uppfostrades hos sin farmoder på Forstena vid Hunneberg och kom efter hennes död först till Bo Ribbing, sedan som hofsven till Gustaf Adolf, hvilken snart upptäckte ynglingens gryende anlag. Under någon förefallande skärmytsling skickade konungen honom med muntliga befallningar till en af öfverstarne. Torstensson red åstad men märkte under tiden, att fienden ändrat ställning, hvarigenom den af konungen befallda rörelsen skulle blifva skadlig. På eget bevåg ändrade han därför sitt uppdrag och gaf i konungens namn öfversten de befallningar, som Lennart själf för tillfället ansåg nyttigast, samt red därpå tillbaka. Gustaf Adolf ropade åt honom, att som fienderna ändrat ställning, måste Torstensson rida bort igen med ändrade föreskrifter, och gaf nu samma befallning, som ynglingen redan förut på eget bevåg utfärdat. Torstensson bad om nåd och erkände förhållandet. Gustaf Adolf såg på honom och sade leende: *Du passas bättre till fältherre än till hofsven.* Efter sex år var han också öfverste, efter åtta år general för artilleriet och deltog som sådan i tyska fälttåget. Han ådagalade en sällsynt förening af snille och djärfhed och å andra sidan af noggrannhet och beräkning, och få svenskar hafva på slagfältet utfört sådana bragder som Lennart Torstensson. Gustaf Adolf insåg tidigt hans värde. Då talet föll på den ring af hjälteämnen, som omgaf hans person, och jämförelse anställdes af den ene så, den andre så, sade konungen: *Min Lennart är ändå det bästa ämnet bland dem alla.*

Johannes Schroderus intager en utmärkt plats uti denna tidens historia. Enligt sägen son af Karl den nionde, blef han väl uppfostrad, tidigt framdragen och visade sig utmärkt duglig både som Gustaf Adolfs lärare och som sändebud till flera utrikes hof. Han adlades med namnet **Skytte**, taget efter modern, upphöjdes till friherre först i England, sedan i Sverige, ytterligare till riksråd, styresman öfver Livland och kansler öfver Uppsala högskola, öfverallt utmärkt för kunskap, skicklighet och drift. Hos Gustaf Adolf, sin förre lärjunge, bibehöll han alltid stort inflytande.

Denne Johan Skytte var för öfrigt en man af mycket inflytande äfven på Sveriges framtida öde. Han uppgifves vanligtvis som hufvudman och förste stiftare af det parti, som sedermera under namn af skytteanska ligan arbetade på nedsättande af svenska adelns makt. I afseende på den riktning som Skytte ville i dess ställe gifva åt staten, finnas olika uppgifter. Somliga påstå, att han, hänförd af grekiska och romerska fristaternas exempel, ville uti Sverige förbereda folkväldets införande; andra åter, och det med mera anledning, att han tvärt om ville störta adeln men endast för att på dess fall lyfta konungamakten. Att numera afgöra, hvilkendera åsikten är den rätta, torde vara omöjligt, helst med en så djuptänkt och försiktig

man som Johan Skytte. Det är emellertid säkert, att han med hela svenska adeln låg uti en hemlig strid, föranledd så väl af från fadern, Karl den nionde, öfverlämnade grundsatser som af de mellan ärfd och förvärfd värdighet vanliga förhållandena af ömsesidig afund och misstroende. Hvad som härvid länder Skytte till mindre heder är, att denna hans fientliga sinnesförfattning äfven riktade sig mot den visserligen store aristokraten men ändå större fosterlandsvännen Axel Oxenstierna, hvilken, som det synes, icke utan skäl klagade att äfven i sina mest välmenande företag blifva af Skytte motarbetad. Man berättar i anledning af dessa förhållanden följande händelse. Jakob de la Gardie, Johan Skytte, Erland Bååt och Karl Gyllenhielm stodo en gång inbegripna i ett samtal om de närmast förflutna tiderna. Skytte berömde Erik den fjortonde såsom varande *en bland de kvickaste, lärdaste och vittraste på sin tid.* — *Ja*, inföll de la Gardie, *men lägg också till en af de galnaste; dessutom en tyrann, hvilken låg i händerna på bofvar och knaster.* — *Men*, sade Skytte, *om konung Erik följt de råd, som gåfvos af sådant där knaster, så hade hertig Johan icke lyft kronan af hans hufvud.* *Ja*, svarade de la Gardie, *knaster håller alltid med sådana konungar.* Skytte ville svara, men Gyllenhielm och Bååt lyckades att afstyra all vidare ordväxling. Så fanns äfven under Gustaf Adolfs tid den mellan högre och lägre stånd vanliga afundsjukan och bitterheten, men konungens rättvisa och allvarsamma regering beröfvade bägge partierna både anledning och lust att bryta ut och tvingade dem att i dess ställe gemensamt arbeta på det gemensamma fäderneslandets väl.

29. Gustaf Adolf och adeln.

Mången förmodade, att adelns missnöje med Karl den nionde skulle utesluta hans son ifrån tronen. Detta blef dock icke händelsen. Man beslöt att erkänna Gustaf Adolf, dels af fruktan för Sigismunds efterräkningar, dels måhända, i hopp att under den unge och beroende konungen afskaffa de inskränkningar, som förra regeringen för adelns makt hade uppdragit. Så skedde också, och ingen konung af Vasaätten har måst underteckna större friheter åt adeln än Gustaf Adolf. Dessa förblefvo ej heller döda bokstäfver utan begagnades med den oförsyntaste djärfhet. Öfvermodet och egennyttan hos några bland adelns medlemmar under Gustaf Adolfs första regeringsår sakna nästan exempel i hela den nyare svenska historien. Sten Lewenhaupts uppförande är redan omtaladt. En dylik var också Morits Horn. Joakim Berndes i Finland, och ännu mer hans fru, trotsade lagar och öfverhet oförsynt men ostraffadt; Berndes blef till och med befördrad till kammarråd. Våldgästningar hos allmogen och dylikt hörde nära nog till ordningen för dagen, hvaremot rusttjänsten så oförsvarligt försumrades, att under danska kriget ofta knappt åtta adelsmän funnos vid hela hären. Konungens bref, befallningar och hotelser blefvo föraktade. Orimliga privilegier och inbördes släktförbindelser skyddade det laglösaste själfsvåld.

Vid anträdet till regeringen erhöll konungen tvenne alldeles motsatta råd i afseende på behandlingen af adeln. Johan Skytte yrkade, *att man borde fullfölja Karl den niondes verk och alldeles krossa detta stånd. Sedan det vore gjordt, kunde konungen regera efter eget behag och utan att frukta någon motsägelse, hvarjämte kronans inkomster skulle af de adliga godsens indragning ansenligen förökas.* Gustaf Adolf tänkte på förslaget, men det öfverensstämde icke med hans lynne och tänkesätt. Han vände sig därför en annan gång till Axel Oxenstierna, omtalade Skyttes yttrande och ville höra dennes mening därom. Oxenstierna svarade ifrigt, *att den, som gifvit sådana råd, vore en konungens och fäderneslandets fiende. Jag vill väl icke, sade han, beskylla den aflidne konungen för orättvisa, ej heller försvara de under hans regering aflifvade herrarnes sak. Dock bör man betänka, att riket då för tiden var försatt uti sådan oreda, att det var svårt för något hvar att veta, till hvem man egentligen borde hålla sig. Det hade därför varit en lofvärd handling att skona så många rikets förnämsta ledamöter, därest man genom mildare bemötande kunnat göra sig försäkrad om deras trohet. Dessutom kan det alldeles icke bevisas, att konung Karl haft i sinnet att utrota rikets yppersta stånd. Sådant hade inneburit otacksamhet, emedan det just varit detta stånd, som gifvit Vasaätten först kronan och sedan arfsrätten därtill. Sveriges konungar hafva också lofvat att beskydda och försvara sitt folk, icke att undertrycka det. Det vore därför orättvist att rycka till sig de ägodelar, som adeln alltfrån Sveriges första bebyggande innehaft, likaså att drifva detta stånd från det rike, deras förfäder i så många århundraden med sitt blod försvarat. Dessutom bör besinnas, att konung och rike icke kunna vara adeln förutan, ty ur detta stånd framträda snillrika män, skickliga till rikets högsta ämbeten, så i fred som krig. Orsaken är, att deras söner från barndomen tillhållas att genom dygd, klokhet och mod visa sig värdiga förfädrens ära och sina medfödda företräden. En så ädel täflan förspörjes sällan i den stora hopens själar, hvilka merendels ej annat åsyfta än att föda sig och samla rikedomar, där tillfälle gifves; likaså ser man sällan någon borgar- eller bondeson kunna bringa sig till höga beställningar, och när det någon gång händer, finner man, att sådant folk icke kan skicka sig däri utan bibehåller alltid i tal och väsen en kvarlefva af dess förra ringhet. Slutligen, därest konungen försvarade adeln, skulle han af densamma tillbaka blifva ärad, älskad och troget tjänad men i motsatt händelse sänka sig i en afgrund af misstankar och oro.*

Oxenstiernas råd öfverensstämde i många hänseenden med Gustaf Adolfs eget tänkesätt, hvilket afskydde till och med den ringaste skymt af grymhet eller orättvisa, sökande förr hvad

utväg som helst. Adeln var också vid dessa tider nästan ensam i besittning af de kunskaper och den uppfostran, som medförde skicklighet i rikets tjänst, och svårt, om ej omöjligt, var att utom densamma finna tillräckliga ämnen för sysslorna. Jöran Persson, Olof Sverkersson och Erik Tegel, hvardera med sitt sällskap, hade också ingifvit föga förtroende för uppkomlingar ur ofrälse stånden. Dessutom af naturen benägen för det, som var stort och lysande, älskade Gustaf Adolf adeln med dess finare bildning, dess ärorika minnen och kände mera kallelse att i spetsen för detta stånd vinna lagrar och land än att i strid med detsamma anställa räfst och indragningar med ty åtföljande obehagliga uppträden.

Dessa skäl bevekta Gustaf Adolf att följa Oxenstiernas råd. En mängd af Karl den nionde landsförvistä ädlingar erhöilo tillstånd att vända tillbaka till fosterlandet, och några till och med återfingo fädrens förverkade gods. Adelns privilegier vidmakthöllos, oakadt dess skyldigheter ofta betydligt försummades. Gustaf Adolf såg icke eller låtsade i början icke se de olagligheter, som adeln föröfvade, måhända kännande sig alltför svag till deras hejdande. Småningom ändrades dock detta förhållande. Konungens alltjämt växande anseende och folkets tillgifvenhet ingåfvo honom själf ökad tillförsikt och adeln en hälsosam fruktan. År för år visade sig uti konungens uppförande en tilltagande kraft och säkerhet, och klagomålen mot adelns öfvervåld blefvo i samma förhållande alltmer och mer sällsynta. Denna senare förändring åstadkoms icke genom någon inskränkning i privilegierna, icke heller genom täta och stränga bestraffningar utan fastmera genom den nya anda, Gustaf Adolf visste ingjuta i detta stånd. Han kallade till sig de utmärktaste medlemmarne af hvarje släkt. I rådet sutto Magnus Brahe, Jakob de la Gardie, Axel Oxenstierna med flera. Kring sin egen person, så i fred som krig, valde han främst Axel Oxenstierna, vidare Braherne, Per och Nils, Banérerna, Per, Johan och Axel, Hornarne, Gustaf, Henrik och Klas, Lennart Torstensson, Klas Fleming med flera. Varande själf till egenskaper och börd den störste bland de stora, behöfde han icke frukta att af denna lysande omgifning öfverglänsas, alltid och af alla erkänd konung, äfven utan krona på hufvudet. I denna krets af allt, hvad fäderneslandet ägde ädelt och stort, ingöt han sin egen ande. Själffuppföring, tapperhet, kärlek för fosterland och lagar, gudsfruktan och sedlighet visade sig i konungens hvarje ord, hvarje handling. De andra följde efterdömet, af kärlek både till sin konungelige vän och till hans dygder, och så uppstod en ädel täflan uti kunskaper, mod och fosterlandskärlek. Från hofvet spridde sig dessa tänkesätt till landsorterna och bildade snart en adel så till sinnelag som börd. Egennyttan blygdes och dolde sig. Skrytet mot ofrälse stånden och det laglösa roffandet af oförsvarede bönder rodnade vid en föraktfull blick från Gustaf Adolf och hans vänner.

För att belöna utmärktare medlemmar af detta stånd brukade konungen att gifva dem stundom ganska vidsträckta besittningar, dessa dock alltid belägna nära vid gränsen. Han sökte dymedelst göra adeln så mycket mera angelägen om de nya eröfringarnas försvarande. *Jag inflätar deras fördel i fäderneslandets*, sade han. Samma grundsats iakttogo också efterföljande regeringar. Så fick Axel Oxenstierna Wenden, Gustaf Horn Marienburg, båda belägna i Livland. Johan Banérs och Karl Gustaf Wrangels grefskap, Sordavala och Salmis, lågo på norra stranden af Ladoga, flemingska friherreskapet Liebelitz i östra Finland, och så vidare.

För öfrigt var Gustaf Adolf långt ifrån att i tjänsteväg uteslutande hylla adeln. En duglig karl framdrogs och begagnades, hvar han fanns. Den ofrälse födde Johan Skytte upphöjdes till riksråd, en förut ganska sällsynt händelse; och Salvius, Fegräus, Nicodemi med flera ofrälse män begagnades ofta i de viktigaste statsangelägenheter. För öfrigt var det under denna regering, som ett i inre hänseende mera jämnadt förhållande mellan adeln och de öfriga stånden förbereddes, ehuru det icke hann framträda i yttre verkningar. Förut hade endast den

högre adeln och några få af lyckan mera gynnade ofrälse män ägt nog tillgångar att gifva sina söner en fullkomligt vårdad undervisning. De unga ädlingarne stodo genom denna sin bättre uppfostran ojämförligt öfver de andra stånden icke blott i börd, rikedom och umgängesvett utan äfven i kunskaper och inre bildning och voro sålunda själfskrifna till de högre och viktigare sysslorna. Undergifvenheten hos ofrälse stånden lättades genom känslan af deras verkliga underlägsenhet. Annorlunda blef förhållandet hädanefter. I de af Gustaf Adolf inrättade gymnasierna erhöilo inom hvarje landsort flera hundra fattiga oadliga ynglingar en förträfflig uppfostran och vidsträckta kunskaper, så att de ofta upphunno, icke sällan öfverträffade sina jämnåriga bland ridderskapet. Känslan af jämlikhet uti inre värde alstrade begäret efter jämlikhet uti yttre företräden, och det föll sig tungt för ofrälsemannen att stanna kvar på en lägre plats och se en högre och mera både viktig och lönande lämnas åt den stundom mindre både kunnige och skicklige adelsmannen. Det var först under drottning Kristinas tid, som de yttre verkningarna af dessa inre förändringar började att visa sig.

Vi återvända till Gustaf Adolf och hans samtida. På sätt, som redan förut är utveckladt, och till följd af hans personliga öfverlägsenhet växte konungens makt ojämförligt högre, än hvad gällande författningar medgäfvos. År 1617 vid kröningen begärde några bland ridderskapet, *att en anklagad adelsman icke måtte inmanas i fångsligt förvar utan njuta fri lejd, till dess han blefve öfverbevisad.* Gustaf Adolf svarade bestämdt, *att sådant skulle tillintetgöra lagens kraft och befrämja öfvermod och orättvisa. Han kunde omöjligt å ena sidan utlofva sådana friheter och å andra vidmakthålla lag och rätt, hvilket likväl var den förnämsta punkten i konungaeden.* Adeln teg då och allt sedermera. Gustaf Adolfs inflytande blef slutligen så stort, att knappt någon enväldig konung haft det större. Nästan alla, åtminstone de mera maktpåliggande, ärendena leddes af honom ensam. Rådet hade mången gång intet annat göra än att till tidsfördrif läsa holländska tidningar.

Särdeles märkvärdig i detta hänseende är en mellan konungen och rådsherrarne i slutet af år 1630 förefallen tvist. För att så mycket som möjligt samla medel till krigets utförande hade konungen genom bref till rådet påskyndat indrivandet af så väl sedan förra åren innestående skatter som ock af gjorda bevilningar, till exempel utskrifningshjälpen, boskapsskatten och så vidare. Rådet svarade med allahanda ursäkter, *huru en allmän missväxt satt bönderna ur stånd att erlægga utskrifningshjälpen samt att äfven adel, prästerskap och borgare saknade medel att något betydligt understöd aflämna,* och så vidare. *De bedja därför, att dem icke måtte till onåder upptagas, att de hans Kungl. Majestäts vilja och begäran häri icke efterkomma kunde. De hade hellre önskat att under krigets omak och besvärligheter Hans Majestät med hugneliga tidender fröjda än med nya klagomål ytterligare besvära, men de hade i anseende till sin ämbetsplikt icke kunnat detta sitt nu gjorda steg underlåta.* Konungen upptog denna skrifvelse ganska illa. *Jag hade väntat, svarade han, att I, gode herrar, skullen med all villighet beflita eder att lätta under den börda, som jag här i fiendeland med fara och arbete bära måste, på det icke denna hittills väl utförda sak måtte förolyckas och kriget hälftvas tillbaka inom Sverige till allas vårt fördärf. Men I, gode herrar, hafven varit betänkta på att uppfinna ursäkter för att fylla edert bref, icke medel att fylla rikets behof. I talen om årsväxten, att där blifvit lika mycken svingel som råg; så måtten I, gode herrar, tacka Gud för den säd, som blifvit, och bedja, att edert fädernesland aldrig värre årsväxt bekomma måtte. I skrifven ock om de höga spannmålspriser; de komma till äfventyrs däraf, att de, som spannmål hafva, vilja med andras skada rika blifva och så vidare. Vi hafva nu tillsammans nittiosex tusen man af allahanda folk och tungomål, kunde därför med allt skäl och oaktadt edra anförda ursäkter de en gång beviljade gårderna utkräfva. Dock älska vi så vårt fädernesland och dess inbyggare, att vi skola försöka dessa gårdar umbära och med andra medel arbeta på våra betryckta trosförvانتers befrielse och fäderneslandets och*

efterkommandes säkerhet och tjänst. Sålunda skola vi betaga till och med vrånga och otåliga människor hvarje anledning att oss förtala. Vår förlust blir ej heller så stor, i ty att de gärder, som oss och krigsfolket tillkomma borde, stanna, till en stor del uti orättrådiga föreständares fickor, de där rikta sig med allmogens svett och blod. Rådet skyndade att förklara sitt bekymmer öfver konungens onådiga bref, sin åhåga att göra Hans Majestät ett troget bistånd, sin underdåniga bön, att hvad de af oförstånd felat måtte af konungslig nåd öfverskylas och så vidare.. Tillika anhöllo de om Axel Oxenstiernas bemedling. Denne, då för tiden uppehållande sig i Preussen, svarade sålunda: Jag är alldeles för ringa att granska edert bref, än mera Kungl. Majestäts svar, men om jag som vän och ämbetsbroder fritt och utan förtörnelse får därom framställa min mening, så må jag väl bekänna, att alla de af eder anförda svårigheterna äro fullkomligt grundade. De hade ej heller bort förtigas, därest det ännu stode oss fritt att kriget företaga eller icke. Men nu, sedan elden en gång är lös, måste den, kosta hvad det kosta vill, släckas, så framt man icke vill ställa sig overksam och se på, huru alltsammans uppbrinner. Man bör därför sådana svårigheter visserligen sinsemellan öfverväga, också vid tillfälle framställa, men likväl ändå mera sysselsätta sig med att upptänka botemedel däremot. I hafven ingen omständighet anført, en jag icke tror konungen känner lika så väl som vi, ehuru han stundom låtsar motsatsen, likasom vi själfva för att rätt fullgöra vårt kall måste för andra medundersåtar svårigheterna förringa tvärt emot vår egen bättre vetskap. Vi hafva visserligen alla och enhvar genom dessa tungor och krigsgärder ett surt äpple att bita i, men det kan icke med mindre aflöpa, när vi besinna den stora krigshär och de många storspråkande officerare, som Hans Majestät underhålla måste. Eder mening hafver visserligen varit god, men om jag fritt får säga min tanke, så hafver det i detta viktiga ärende felats eder en god uppsättare. En sak beror ofta icke så mycket på innehållet som sättet, och 'regum aures sua natura teneræ sunt' (Konungars öron äro af sin natur ömtåliga.); i sådana besvärliga omständigheter som nu kunna de än lättare såras, så fromt icke sättet att skriva är sådant, som mellan herre och tjänare bäst passande är. Emellertid hade detta uppträde den följd, att Gustaf Adolf med rådets förbigående anförtrorde åt sin svåger, Johan Kasimir, öfverstyrelsen och förvaltningen af alla kammarärendena, och både konung och rike hade all anledning att vara nöjda med detta val. Krigsgärderna blefvo dock icke, som konungen ämnat, efterskänkta; krigsbehofven tvingade honom att oafkortade kräfva dem ut.

Då Gustaf Adolf vågade taga ett dylikt steg mot personer af så stort anseende som de på hans tid varande rådsherrarne, kan man däraf döma, med hvilket allvar han visste att hålla de öfriga inom skranket. I allmänhet var han ömtålig om sitt anseende. Jag måste hålla mitt fat i helgelse, sade han, och lära både höga och låga quid juris. Några uti ämbetsverken intagna ynglingar började själfklokt mästra regeringens åtgärder, efter vanan icke utan bittert tadlande. Man berättade det för konungen. Så länge som de morra, sade han, må de gå; men gläfsa de för högt, så slår jag dem på truten. Ett par gånger slog han också till, och det så kraftigt, att det sedan blef tyst äfven med morrandet. Lagg dock till, att anledningar ej heller gäfvos, åtminstone ej för den sansade granskaren. Liksom far och farfar styrde Gustaf Adolf riksskeppet själf, aldrig öfverlämnande det åt andra, minst åt folkviljans växlande vindkast. Han var i många hänseenden en folkets man. Till dess upplysning och förkofran syftade hans förbättringar af förvaltningen och läroverken, likasom hela hans regering, och för dess frihet och ljus offrade han både lugn och lif. För folkvälde däremot, för den stora allmänhetens förmåga att uppfatta och bedöma statens angelägenheter hyste han föga förtroende. Hopen, menade han, har i sådana saker hvarken kunskap, erfarenhet eller förstånd. När man omtalade folkets beundran för hans person, svarade han: Sådana äro människorna; utan måtta i sina omdömen. Antingen krithvitt eller kolsvart, ängel eller djäfvul; aldrig en människa med sina svagheter men också med sina förtjänster.

30. Gustaf Adolf och prästerna

Gustaf Adolf, själf genomträngd af sann och innerlig gudsfruktan, var äfven högst angelägen att hos sitt folk inpräglade samma känslor. Ordning och kyrkotukt befordrades på det allvarligaste. Förakt och lättsinnighet i dessa ämnen, likasom vanvördnad för gudstjänst och hvad därtill hör, blefvo strängt straffade, stundom med landsflykt, någon gång med döden. Han var mån om prästerskapets anseende; *de böra, sade han, vara verkliga folktribuner, själfva bäst kännande allmogens belägenhet och med lära och lefverne ledande densamma till allt godt och nyttigt.* Ovärdiga präster blefvo däremot utan krus afsatta; församlingens vård och gudsfruktans befrämjande ansågos viktigare än förbrytarens hustru och barn. Till noggrant handhafvande af dessa ärenden ämnade konungen uti Stockholm inrätta ett för hela riket allmänt konsistorium, men saken gick icke i fullbordan.

Gustaf Vasas bibelupplaga var redan länge sedan utgången och numera ganska sällsynt. Gustaf Adolf lät densamma öfverse och förbättra, hvarpå 1618 en ny upplaga utkom, mera praktfull än någon förut inom fäderneslandet utgifven bok.

De oroligheter, som Johan och Karl genom påbörjade trosförändringar hade förorsakat, tjänade Gustaf Adolf till varning. Han höll sig orubbadt vid evangeliska bekännelsen. Några utländingar föreslogo en sammansmältning af Luthers och Calvins läror, och själfve den teologiske Axel Oxenstierna lyssnade icke ogärna därtill. Konungen däremot afböjde saken lugnt men bestämdt och sände upphofsmännen utur riket; inom Sverige skulle vara en tro, ett hopp och en bekännelse. Några insmugna jesuiter blefvo utjagade igen, och trenne svenskar, som antagit och icke ville afsvärja katolska läran, blefvo efter lagens bokstaf till döden dömda och afrättade. I sig själf var dock konungen vida höjd öfver en inskränkt otålsamhet. Han själf älskade lutherska bekännelsen, och katolikerna voro hans fiender både i fältet och rådkammaren; men besegrade, fingo de hugna sig af hans öfverseende och mildhet. Jesuiterna voro de enda, som han aldrig kunde försona sig med.

31. Gustaf Adolf och undervisningsverken

Gustaf Adolf befrämjade på allt sätt vetenskaper och lärdom, och det bland alla klasser af sina undersåtar. Vid hans anträde till regeringen hade läroverket i Uppsala nedsjunkit till en skola, skolorna än djupare. Tjänliga ämbetsmän ämnos till präster få, till andra sysslor inga. Professorerna vanhedrade sig själfva och sitt yrke genom inbördes oenighet och trätor, förda med skällsord mellan dem själfva, med käpp och knytnäfve mellan deras olika anhängare bland ungdomen. *Om vi icke*, skref konungen, *af egen erfarenhet visste, hvad gagn och nytta bokliga konster med sig föra, hade vi föga orsak att om eder högskola oss beflita, icke heller att med någon synnerlig gunst och nåd eder omfatta, eder, som icke mer och bättre akten, hvad edert kall och ämbete kräfvor.* Han gjorde med allvarsam hand slut på oväsendet. Oroliga eller odugliga professorer blefvo dels afsatta, dels vederbörligen tuktade, dels flyttade till mera passande sysslor, och ungdomen hölls i hälsosam tukt. Lärarnes antal och arbetsordning blefvo närmare bestämda. Åt professorerna anslogos tillräckliga löner, åt fattigare studenter offentligt underhåll och åt hela akademien betydliga privilegier, hvarjämte det efter Gustaf Adolf benämnda Gustavianska lärohuset uppbyggdes. Biblioteket grundlades genom konungens ärfda böcker och de gamla klostresamlingarna i Vadstena, Sigtuna, Gråmunkeholm samt ökades af flera från jesuiterna i Preussen och Tyskland tagna boksamlingar, och för den högre bildningens spridande äfven till aflägsnare orter anlades högskola uti Dorpat.

Gustaf Adolfs kärlek till vetenskaperna bevekade honom till ännu större och mera personliga uppförfingar. Efter sina förfäder hade han ärft en mängd egendomar, från ålder tillhöriga Vasaätten eller vid reformationen densamma tilldömda och hvilka således voro hans enskilda egendom, helt och hållet skild från kronan. Af dessa så kallade *gustavianska arfgods* har Gustaf Adolf år 1624 skänkt 313 hela hemman, fyra kvarnar och några andra lägenheter Uppsala högskola till evärdelig ägo, sig själf till evärdelig ära. Exemplet verkade. Flera bland rikets stora gjorde anslag till läroverkets bästa; Johan Skytte upprättade på egen bekostnad den efter honom benämnda lärostolen, Gyllenhielm lämnade anslag till fattiga studenters underhåll, och själfva änkedrottning Kristina förmåddes att för samma ändamål lösa på pungen. Som väktare och vårdare öfver detta sitt verk satte konungen Johan Skytte till akademiansler, hvari han efterträddes af Axel Oxenstierna, båda ägande och älskande lärdom men därjämte nog kraftfulla att ordna och i ordning bibehålla hela verket.

Sveriges lägre undervisningsverk fingo egentligen först under Gustaf Adolf sin tillvaro. Förut befintliga skolor voro odugliga. Gustaf Adolf insåg behöfvat af deras förbättrande, och det var, som man tror, biskop Johannes Rudbeck och Axel Oxenstierna, hvilka först framställde förslaget till våra nuvarande gymnasier och lärdomsskolor. Sådana inrättades i Strängnäs, Linköping, Åbo, Viborg och Västerås. Genom Gustaf Vasa och hans söner inkommo vetenskaper och bildning bland rikets högre stånd; det var Gustaf Adolf och dessa af honom inrättade högre och lägre undervisningsverk, som snart lyfte de mindre ämbetsmännen och medelklassen ur det tillstånd af mörker och okunnighet, hvari de tillförne varit.

Gustaf Adolfs åtgärder i dessa hänseenden bära den gemensamma stämpeln af hans kärlek till vetenskaperna och hans kärlek till sitt folk; man ser tydligt bemödandet att genom de förra inverka på det senare, och det i så stor utsträckning som möjligt. Detta var till en del en följd af tidehvarfvets riktning. Den gamla skolastiska filosofien hade förlorat både anda och anseende, och dess lärare sysselsatte sig för det mesta med onyttiga spetsfundigheter. Många stämmor hade höjt sig däremot, bland andra äfven den store Gustaf Vasa, men det oakadt fortfor missbruket. Emellertid uppstod i Paris en lärare vid namn Ramus, hvilken tydligt lade i dagen skolastikens fel och yrkade en lärobyggnad, mera både lättfattlig samt omedelbart

åsyftande människosjälens bildning till kunskaper och dygd. Denne Ramus blef af katolikerna häftigt angripen och som kättare dömd till döden, men hans läror utbredde sig och vunno stort anseende bland protestanterna. Ut i Sverige blefvo de af Nic. Bothniensis, Ericus Schinnerus och Ericus Schepperus först införda, sedan under liturgiska oroligheterna förtryckta, tills de efter Johans död åter vunno betydligt insteg. Ut i dessa läror var först Johan Skytte och sedan genom honom Gustaf Adolf uppfostrad. De öfverensstämde fullkomligt med denne konungs egna tänkesätt likasom med protestantismens, och Seneca samt Hugo Grotius, hans båda älsklingsförfattare, hade arbetat uti samma anda. Klarhet och behag uti framställningssättet för att af en större allmänhet fattas och omfattas samt renhet och upphöjdhet till innehåll för att därigenom hälsosamt inverka på samma allmänhet, sådana voro fordringarna hos en konung, som icke blott älskade vetenskaperna i och för sig själfva utan äfven ville så långt som möjligt sprida verkningarna af deras välgörande ljus.

I sammanhang med dessa tänkesätt och tillika som en följd af sin lifliga fosterlandskärlek yrkade Gustaf Adolf ganska ifrigt på modersmålets användande uti vetenskapliga arbeten. Själf utmärkt kunnig i främmande språk förbisåg han dock icke de fördelar, som genom modersmålets uppodlande kunde vinnas. *Det har, skref han, städse varit räknadt ett rike till berömmelse, att de vetenskaper, som lända till människosläktets nytta, uppå dess eget tungomål framställda blifvit, så att folket strax från ungdomen kunnat sig däruti öfva och icke, som nu sker, vara nödgadt att först lära sig de främmande språken för att sedan kunna komma till själfva innehållet, hvarvid oftast händer, att medlet tager mera tid än ändamålet, språket mer än vetenskaperna. Det är därför vår vilja, att de, som sig med bokliga konster befatta, skola så väl för nuvarande som efterkommande ungdom tillse, att dessa ämnen, så vidt sig göra låter, måtte på modersmålet behandlade blifva.*

32. Gustaf Adolf och ämbetsmännen

Under Gustaf Adolfs styrelse vidtogos uti rikets inre förvaltning både flera och mera djupt ingripande förbättringar, än man kunnat vänta af en konung, hvars tid var så betydligt upptagen af beständiga krig. Men äfven under fälttågen följde han med noggrann uppmärksamhet alla regeringsärendena, och under vintrarna var han outtröttlig att dels genom sammankallade ständer, dels genom resor i landsorterna underrätta sig om rikets ställning och behof samt om medlen att de senare afhjälpa. Gustaf Adolfs regering var äfven i detta hänseende en ny skapelse.

Riksdagarna hade förut blifvit hållna utan någon bestämdt föreskrifven ordning. Stundom voro endast adel, präster och borgerskap kallade, vid svårare väglag och mera brådskande göromål endast rådet, biskoparne och några af de större städernas borgmästare. Ibland kommo få eller inga ombud från Finland; en annan gång höllos särskilda möten med detta landskap och så vidare. Ett dylikt förhållande medförde naturligtvis flera olägenheter. År 1617 utgaf därför Gustaf Adolf en riksdagsordning, hvilken legat till grund för alla senare.

Sveriges första regeringsform af 1634 med däri gjorda fördelning af ärendena blef af Gustaf Adolf om icke utarbetad, dock uti verkställigheten förberedd. Länsstyrelserna fingo ett mera ordnad skick, och de första försöken gjordes att medelst rikshufvudbok erhålla en öfversikt af landets inkomster och utgifter.

På lagväsendets förbättring arbetades med ifver. Stadslagen utgafs från trycket, och på samma gång blef det förbjudet att som förut döma efter handskrifna lagböcker. Rättegångsordningen förbättrades, men det viktigaste af allt var hofrätternas instiftande. Konungarnes tid hade nämligen hitintills blifvit onödigtvis upptagen genom att höra och afdöma alla från underdomstolarna vädjade tvister. Erik den fjortonde hade visserligen för sådant ändamål inrättat den så kallade konungens högsta nämnd, men denna blef af Johan den tredje upphäfd, utan att något annat sattes i stället. Gustaf Adolf förordnade därför tvenne nya domstolar under namn af hofrätter, nämligen 1614 i Stockholm och 1623 i Åbo, hvilka skulle handlägga de vädjade målen. Inrättningen, i början vacklande och obestämd, har sedan vunnit stadga och fortfar ännu att utgöra en bland grundvalarna i svenska lagskipningen.

33. Om näringarnas tillstånd

Under Gustaf Vasas långa och visa regering hade riket vunnit en ansenlig förkofran. Trefnad och välstånd rådde bland alla dess inbyggare. Silfverbägare, ringar och blanka dalar, gömda i hörnsåpen, vittnade, att bonden både ville och kunde följa öfverhetens exempel af sparsamhet och ordning; han hade sitt Eskilsgemak likaså väl som konungen. Detta förändrades helt och hållet under sönerns yttre och inre fejder, då så väl kronans som undersåtens förmögenhet vandrade ur riket. Gustaf Adolf fann vid sitt anträde till regeringen Sveriges krona och Sveriges invånare nästan lika utarmade samt de flesta näringar i fullkomligt lägervall. Man införde från främmande hamnar vax, honung, öl, hampa, papper, humle och en mängd dylika varor, hvilka landet kunnat likaså väl själfvt frambringa, och härigenom gick det klingande myntet än fortare till utländingen. Gustaf Adolf sökte på allt sätt afhjälpa dessa olägenheter. Han gynnade och uppmuntrade den inhemska näringsfliten i alla dess grenar, och under sina resor sökte han samtalsvis fästa invånarnes uppmärksamhet på åtskilliga nya utvägar att draga mera fördel af deras egendom. Bland allmogen infördes tyska får i stället för de svenska, hvilkas ull var för klädestillverkningen oduglig.

Boskapsskötseln förbättrades genom inkallade holländare. Åkerbruket var tämligen fördelaktigt, ty riket utskleppade årligen vid pass 7,000 läster spannmål; brukningssättet blef dock ytterligare förbättradt genom adeln, som därtill ägde både förmåga och insikt. På samma gång uppmuntrades handaslöjderna, skickliga arbetare samt rika förlagsmän inkallades, och namnen de Geer, Grill, Geijer och de Besche härleda sig från dessa tider. Af dylika bemödanden förspordes hälsosamma verkningar. De första gevärs- och pappersbruk anlades, dessutom en mängd garfverier, bryggerier, likaså väfstolar för kläde och siden med mera. För att förmånligt kunna afsätta sådana varor och dessutom själf behålla fraktvinsten befordrades handeln. Nya förordningar utgåfvos, och en mängd bolag uppkommo under namn af kopparkompaniet, järn-, ved-, handels- och söderkompanierna med flera, hvilka voro ofta snillrikt uttänkta och lämnade betydlig vinst både åt enskilda och kronan. Handeln kom uti ett mera blomstrande tillstånd än allt sedan Gustaf Vasas tid, och tullarnas inkomst började blifva betydlig. I och för sig själf bar dock Gustaf Adolf misstroende mot de stora handelsmännen. *De hafva, sade han, sitt fädernesland i penningsskrinet och föra detsamma med sig, hvart helst största vinsten lockar.*

Dessa lofvande utsikter voro egentligen en verkan af Gustaf Adolfs och hans vänners personliga ansträngningar. Tiden var i sig själf icke gynnande för dylika företag. Kriget med dess täta utskrifningar af både penningar och folk lade betydliga hinder i vägen för näringarna, som behöfde båda. Handelsbolagen och fabrikerna hunno sällan till någon mognad, emedan kronan nödgades tillgripa deras medel, så snart några blefvo samlade. Likaså led åkerbruket af höga, förut ovanliga skatter, såsom landttågsgården, lilla tullen, kvarntullen, boskapsskatten och så vidare. Folket insåg, att dessa ansträngningar icke kunde undvikas och att konungen icke för eget utan för landets bästa använde de sålunda samlade medlen. Missnöjet träffade därför icke honom utan landet själfvt; många hemman lämnades öde, och en mängd bönder ville flytta ut och försöka sin lycka under en blidare sol. I sjiilfva verket är det från Gustaf Adolfs tid, som flera af de tyngsta skatterna härleda sig. I anseende till landets nödställda belägenhet åtog sig folket dessa utlagor men blott för tillfället. Under de följande långvariga krigen blefvo de beständiga. Å andra sidan bör också anmärkas, att genom det ökade lif, som konungen visste gifva åt alla näringar, blef det för hela riket lättare att bära dessa ökade bördor.

34. Gustaf Adolfs förbättringar i krigskonsten

Krig hade blifvit Gustaf Adolfs mesta sysselsättning, och krigskonsten bär också de flesta spåren af hans ordnande snille. Nästan hvar och en af dess delar undergick en fullkomlig omskapning. Det var egentligen under preussiska fälttågen, som dessa förändringar småningom uppfunnos och infördes.

Fotfolkets beväring och fältöfningar voro förut behäftade med många olägenheter. Pikarna voro 18 fot långa och därigenom ganska oviga, musköterna så tunga och afskjutandet så inveckladt och besvärligt, att soldaten icke kunde förrätta det på fri hand utan måste draga med sig en lång spetsig gaffel, som, nedsatt i jorden, skulle tjäna till stöd vid siktandet; patronerna förvarades uti små mått, som hängde lösa vid ett kring lifvet sittande bälte eller bantler. Genom alla dessa omständigheter och den tidens särdeles oviga lunttändning voro handgreppen så invecklade, att för gevärets laddande och afskjutning fordrades uti kejsrerliga hären icke mindre än nittioåtta särskilda tempon. — Lika hinderlig var själfva soldaternas uppställning. Kompanier och regementen voro ganska stora, de förra 300, de senare 3,000 man, hälften pikenerare, hälften musketerare, vanligen uppställda tio man högt, hvarigenom de eftersta blefvo alldeles overksamma. Uti slagordningar uppställdes de enligt det då gällande nederländska bruket uti stora så kallade *tertier*, det vill säga fyllda fyrkanter af flera tusen man, kraftfulla vid ett anfall, men tunga och snart bragta i oordning. På detta sätt var i allmänhet europeiska fotfolket beskaffadt, då Gustaf Adolf började tyska kriget och därigenom föranledde en fullkomlig omskapning af dittills gällande bruk. Pikarna förkortades från 18 till 11 fot, musköterna gjordes lättare, gaffeln bortlades, och soldaten måste vänja sig att skjuta på fri hand, denna sista förändring vidtagen tvärt emot de flesta officerarnes råd. I stället för bantler infördes patronkök, och låsen förbättrades, hvarigenom handgreppen blefvo vida enklare. Uti hvarje trupp minskades pikenerarne, hvaremot musketerarne ökades till två tredjedelar för att därigenom också öka elden. Kompanier och regementen minskades, de förra till 144, de senare till 1,008 man, hvarigenom trupperna blefvo rörligare samt genom ökad befäl bättre anförda. Linien var blott sex man hög; stundom stodo musketerarne till och med endast på tre led. I stället för de gamla tertierna uppfann Gustaf Adolf de så kallade brigaderna, där regementets musketerare och pikenerare voro uppställda uti smärre trupper med mellanliggande luckor för att dymedelst lättare kunna röra sig och hvarandra bispringa.

De voro antingen helbrigader af 2,016 eller halvbrigader af 1,008 man. Dessa senare ombildades snart till den i krigskonsten så namnkunniga *gustavianska kolonnen*. Svenska hären, sålunda uppställd, liknade en fästning, hvarje del inbördes försvarande den andra; de framskjutande kolonnerna svarade mot bastioner, brigadens bas mot kurtinen; bakom densamma likasom bakom en vall rörde sig reserven och andra linien, färdiga att skynda till hjälp, hvarhelst det påkallades.

Kejsrerliga rytteriet led af samma olägenheter som fotfolket. Ryttaren, från hufvud till fot klädd i järn samt beväpnad med en tung musköt, var själf oförmögen af alla hastigare rörelser och uttröttade snart äfven den starkaste häst. Regimentena utgjorde vid pass 750 man, skvadronen 144, likaledes uppställda sex eller tio man högt. Gustaf Adolf borttog största delen af järnklädnaden, bibehållande endast bröstharnesk och hjälm; musköten förvandlades till karbin, och regimentena nedsattes till omkring 550, skvadronerna till 66 hästar, ställda endast på fyra led. Det nyss uppfunna bruket af dragoner blef betydligt förbättradt och utvidgadt. Kejsrerliga rytteriet nyttjade den så kallade *caracoln*, det vill säga, att sedan rytterne afskjutit sina gevär, svängde de undan till höger och vänster, lämnade sålunda rum för andra ledet och ställde sig själfva bakom det sista för att å nyo ladda. Gustaf Adolf däremot befallde sina ryttare att störta i sporrsträck framåt samt först afskjuta gevären och sedan med värjan i

hand kasta sig öfver fienden. Mesta nyttan hade han dock af en honom egen uppfinning, nämligen att mellan hvarje regementes rytteri uppställa smärre trupper af ett hundra åttio musketerare, hvilka med en mördande eld understödde egna och nedsköto fiendens ryttare. Det var denna uppfinning, som han hade att tacka för flera af sina segrar.

Uti förskansnings- och fältmättningsvetenskaperna var Gustaf Adolf utan all fråga den störste på sin tid; men ändamålet med denna bok medgifver icke att utveckla hans i detta hänseende vidtagna förbättringar; bland dem uti artilleriet äro de så kallade läderkanonerna ryktbarast. De uppfunnos af M. v. Wurmbrand och användes först i preussiska fälttågen. Namnet *läderkanoner* är egentligen mindre passande. Själfva röret var nämligen af tunn koppar, omgifvet af flera järnband, sedan lindadt med hopkittade tåg och slutligen alltsammans öfverdraget med läder. Fördelen af dessa fältstycken var deras utomordentliga lätthet, olägenheten åter att efter några få skott blifva så upphettade, att de sedermera icke på länge kunde åter begagnas. De kommo också därför ur bruk redan 1631. Mindre ryktbar men mera användbar är Gustaf Adolfs andra uppfinning, att nämligen förkorta kanonerna. I början trodde man nämligen, att kulans fart rättade sig efter kulloppets längd, och göt därför alla kanoner så långa som möjligt. Misstaget var redan upptäckt, men missbruket fortfor, tills Gustaf Adolf lät gjuta fältstycken efter bättre mått. Dessa antogos sedan öfver hela Europa och blefvo i franska hären mer än hundra år bibehållna under namn af *pièces suédoises*.

Gustaf Adolf införde mera beräkning uti det hela af krigsrörelserna, än förut var brukligt. Han följde beständigt den grundsatsen att aldrig tränga längre framåt, än att sidorna och ryggen kunde mot anfall försäkras. Det var i synnerhet under preussiska kriget, som han utbildade denna lära, och första hälften af tyska fälttågen visar det mest noggranna iakttagande däraf. Denna grundsats har sedermera väckt mycken uppmärksamhet. Den kallades af Gustaf Adolf *ratio* eller *status belli* men af senare vetenskapsmän *läran om operationsbasen*.

Den hufvudsakligaste och mest välgörande af alla Gustaf Adolfs förändringar var den, som rörde krigstukt och fältordning. Att förskaffa soldaten ordentligt uppehälle och aflöning var förut en sak, hvarom man föga bekymrade sig; däremot lämnades honom också frihet att själf förskaffa sig sina behof på bekostnad af det land, som genomtågades. Själfsväldet alstrade rysliga uppträden, och lägren voro en samlingsplats, en fristad för alla utsväfningar och brott. Detta förhållande sökte Gustaf Adolf ställa på en helt och hållet annan fot. Med en faders ömhet sörjde han för sina soldaters hälsa, och behof, skaffade dem varma kläder, tillräckliga förråd och aldrig uteblifvande sold. Sällan nyttjade han kroppsstraff, såsom förringande den känsla af ära, som borde lefva inom soldatens bröst; däremot hände icke sällan, att han körde bort både enskilda och hela trupper. För att fästa dem vid fanan var fänriken icke allenast frikallad från allt deltagande i bestraffningen utan var just den, som vid sådana tillfällen ägde fälla förböner för den felande. Själf var Gustaf Adolf i sitt umgänge med soldaterna städse mild och nedlåtande, därför också af dem älskad ända till dyrkan, och detta oaktadt hans å andra sidan den tiden oerhörda stränghet. Ty sörjde han för deras behof som en far, så fordrade han också af dem en barnslig lydnad. Det minsta brott mot påbudna krigsartiklar blef allvarligt beifradt, och de förut så själfsväldiga soldaterna måste bekväma sig till lydnad. De gjorde det, ty Gustaf Adolfs krigsartiklar andades en oskrymtad vördnad för gudsfruktan, dygd, rättvisa och sanning, och konungens eget exempel föregick hela hären. Den offentliga gudstjänsten hölls uti aktning. Vanligtvis afsjöngs därvid Luthers egen psalm: *Vår Gud är oss en väldig borg*, och vid de orden: *Frågar du hvad namn han bär, Jesus Krist det är*, beledsagades svaret af en salfva från hela det närvarande artilleriet. Vid hvarje regemente fanns en fältpredikant, som inför truppen morgon och afton förrättade den offentliga bönen och hade vidsträckt fullmakt att dessemellan beifra alla i lägret insmygande laster. Spel,

dryckenskap, utsväfningar och slagsmål voro strängeligen förbjudna, och för att förekomma sysslolöshetens frestelse användes soldaten till uppförande af fästningsverk och befälet till andra göromål. Lösa kvinnfolk blefvo antingen bortjagade eller hopvigda med sina soldater.

Barnen följde trossen och sattes under en särskild läsemästare, som, hvarje dag regementet låg stilla, öppnade sin skola. Då någon förbrytelse skedde, höll sig konungen icke till soldaterna utan till befälet. *Det var*, menade han likasom gamle konung Gustaf, *den befallandes fel, om den lydande icke lyder.*

Gustaf Adolf skördade flera fördelar af denna stränga krigstukt. Hans soldater voro i allmänhet stilla och lydiga; historien vet icke förtälja några betydliga i hans härar inträffade upplopp, då sådana eljest öfverallt vankades. Genom iakttagen måtta och ordning kunde också hans trupper bärga sig ofta länge nog på de tillgångar, som den oordentliga fienden på dubbelt så kort tid förslösade. Han och hans folk möttes också ständigt af invånarnes förtroende och kärlek, hvarigenom många af hans företag öfver förmodan lyckades. Genom känslan af mot Gud och människor iakttagna plikter alstrades slutligen inom soldatens likasom anförarens hjärta ett lugnt men orubbligt mod, grundadt på förtröstan till sin egen rättvisa sak och till försynens däröfver vakande hand. Det var denna känsla, som gjorde de svenska soldaterna och deras befälhafvare icke blott till krigare utan till hjältar, och det ännu många år efter den store konungens död. *Det är*, plägade han säga, *en stor skillnad mellan en marodör och en soldat, mellan en kroat och en hjälte. Man kan visserligen vara en öfverdådig slagskämpe men icke en god soldat utan att tillika vara en god kristen.*

35. Gustaf Adolfs härförare och trupper

Uti första åren af Gustaf Adolfs regering voro hans utmärktaste krigare de redan under Karl den niondes tid pröfvade Jakob de la Gardie, Evert Horn, Herman Wrangel, Nils Stiernsköld, Jesper Mattsson Cruus, Peder Hammarskjöld med flera. I samma mån som dessa åldrades eller gingo undan, framstodo i stället konungens samtidiga vänner Gustaf Horn, Nils Brahe, Johan Banér, Lennart Torstensson, hvilka alla redan förut blifvit omtalade. I de sista åren af hans regering började visa sig Johan Lilliehöök, Torsten Stålhandske, Karl Gustaf Wrangel, Arvid Wittenberg, Lars Kagg, Axel Lillie med flera, ännu för det mesta föga kända ynglingar, stående på de lägre graderna af tjänsten men i kommande tidevarf Svea rikets ära och försvar. De voro bildade i Gustaf Adolfs skola.

Dessa herrar voro alla genom börd eller lag svenska medborgare. De äldre bland dem äro redan omtalade, de yngre höra egentligen till nästa tidevarf. Men Gustaf Adolfs älskvärda väsen, stora snille och ovanliga framgång lockade äfven många ryktbara krigare från andra land, särdeles under trettioåriga kriget. Sådana voro för det mesta tyskar eller skottar. Bland de förstnämnda märkas följande.

Rhengrefven Otto Ludvig, tapper men stundom något för hetlefrad, känd i synnerhet såsom kunnig uti rytteriets förande. Han tjänade förut under Danmarks fanor och utmärkte sig i slaget vid Lutter, blef sedan af Kristian den fjärde misstänkt för Kristina Muncks skull och tvungen att lämna tjänsten, då han, som förbemäldt är, öfvergick till Gustaf Adolf. För att göra danske konungen till viljes var det en gång fråga om hans afskedstagande, men på det öfriga befälets förbön blef han bibehållen. Han upphöjdes sedermera till general vid rytteriet. (Ridder st. 75 a. Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Berwald den 8 januari 1631.)

Pfalzgrafven Kristian af Birkenfeld, likaledes tapper och duglig samt slutligen utnämnd till general vid rytteriet.

Dodo von Kniephausen var känd som en ganska skicklig och erfaren krigare, särdeles med afseende på fotfolkets ledning. Han hade deltagit i trettioåriga kriget nästan allt från dess utbrott och tjänat under Mansfeld, hertig Kristian af Braunschweig, konungen af Danmark, stundom med olycka, alltid med ära. Vid Gustaf Adolfs öfvergång till Tyskland antog han svensk tjänst. Han var klok, erfaren och försiktig men någon gång alldeles för långsam, kanske just därför mindre lycklig. Men där det gällde ihärdighet, var Kniephausen på sin rätta plats. Han ägde en synnerlig förmåga att med orubbligt lugn mottaga fiendens mest rasande anfall.

Maximilian Teuffel öfvergaf kejsarens och antog Gustaf Adolfs tjänst, och det redan vid den tiden, då Riga eröfrades. Han utmärkte sig genom mycken raskhet och tapperhet samt upphöjdes slutligen till öfverste för konungens lifgarde eller det så kallade *Gula regementet*, hvilket just under och genom Teuffel steg till så utomordentligt anseende. I anledning af Kniephausens och Teuffels olika egenskaper plägade Gustaf Adolf kalla den förre *städet* och den senare *hammaren*; *olycklig den, som kom emellan dem båda!* Tyskarne gjorde sig eljest lustiga öfver Teuffels namn, som på deras språk betyder *djäfvl*, likasom *Tott* efter deras uttal död. *Svenske konungen*, sade de, *må väl segra, då han har tade döden och djäfvulen i sin tjänst.*

Båda *Thurnarne*, fader och son, voro bland de utmärktaste främlingar i Gustaf Adolfs tjänst. De härstammade från en gammal och rik böhmisk släkt. Fadern *Henrik Mattias* var en ovanligt skön, stark, tapper, lärd och i allo älskvärd man, länge och troget tjänande

österrikiska huset. Men då kejsaren begynte våldföra böhmarnes fri- och rättigheter, ställde sig Thurn i spetsen för förorättade landsmän och var den, som började det sedan så ryktbara trettioåriga kriget. Öfvervunnen måste han fly sitt fädernesland och reste som landsflyktig omkring uti Ungern, Holland, Venedig, Danmark, uti hvarje land nämligen som stod i fientligt förhållande till kejsaren. Slutligen kom han till Sverige. Där hade sonen *Frans Bernhard* redan flera år förut uppehållit sig och genom erfarenhet, duglighet och ett berömvärdt uppförande tillvunnit sig Gustaf Adolfs synnerliga gunst och förtroende. Uti preussiska fälttågen lämnades honom ofta högsta befälet näst konungen, och när den unge, hoppfulle mannen dog, väckte han allmän och djup saknad. Fadern fortfor ännu några år att deltaga uti statsärendena men drog sig slutligen undan till lugnet och dog i Pernau år 1640.

Wolf Henrik Baudis eller *Baudissin*, född i Holstein, utomordentligt tapper, erfaren och skicklig, särdeles i rytteritjänsten, men tillika hård, egennyttig, skamligt prejande så väl egna soldater som landets invånare. (*Ridderst.* 75 b. Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Frankfurt am Main den 10 juni 1632. Duderstadt den 1 oktober 1632. Duderstadt den 24 juli 1632.) Han gick först i dansk, sedan svensk, slutligen sachsisk tjänst, beständigt följande den enskilda fördelen.

Bland skottarne märkes *Hepburn*, en bland konungens tappraste och pålitligaste öfverstar men såsom sina landsmän öfverdrifvet stolt, därför också slutligen af missnöje öfvergående till Frankrike. *Alexander Leslie* hade redan varit med under de la Gardies ryktbara tåg mot Moskva. Han var tapper, erfaren och Gustaf Adolf troget tillgifven, slutligen på ålderdomen uppstigande till värdigheten af general ehuru, som det sades, han hvarken kunde läsa eller skriva Af ungefär samma halt var hans landsman, den gamle, glade *Patrik Ruthwen*, hvilken Gustaf Adolf, då dryckeslag någon gång nödvändigt måste hållas, brukade sätta till värd i sitt ställe, en syssla, som också stundom förrättades af Johan Banér.

Georg Kristofer von Taupadel, slutligen öfverste vid dragonerna, var en bland Gustaf Adolfs mest skickliga och nyttjade officerare, och knappt finnes under tyska kriget någon utmärktare bragd, i hvilken icke Taupadel hade mer eller mindre del. Också blef hans regemente på sista året ej mindre än tre särskilda gånger i grund förstördt. Men snart strömmade nya hjältar till Taupadels kända baner, och inom några dagar såg han åter sin trupp fulltalig. Efter Gustaf Adolfs död följde han hertig Bernhard af Weimar till Frankrikes tjänst.

Af de enskilda trupperna var bland fotfolket det så kallade *Gula regementet* ryktbarast; namnet taget efter färgen på soldaternas rock. Det var egentligen konungens lifgarde och ensamt lika stort som tvenne andra regementen. Under preussiska fälttågen och Teuffels anförande började det utmärka sig såsom det första regemente uti hären så väl till förtjänst som rang. Detta anseende bibehölls och ökades under tyska kriget. Konungen kallade det *sin hufvudkudde, på hvilken han tryggt kunde hvila*. Efter Teuffels död fördes det af Nils Brahe, hvilken tillika med hela Lifregementet hjältemodigt offrade sitt lif på samma fält och dag som deras älskade konung.

Blå regementet under öfverste Winckel var en värfvad trupp, redan bekant under Karl den niondes tider. Sitt namn erhöll det af samma orsak som Gula regementet. Lika var också dess antal, dess anseende och dess slutliga öde.

Dessa, tvenne regementen voro så stora, att hvart och ett af dem utgjorde en hel brigad. Till de öfriga brigaderna fordrades två, stundom tre regementen. Bland dem märkas:

Svenska brigaden; bestod af Dalkarlarna under Åke Oxenstierna, Karelerne under Klas Hastfer, Västgötarne under Karl Hård eller stundom i deras ställe Österbottningarne under

Axel Lillie ^{not 2}; namnet gifvet därför, att den utgjordes endast af infödda svenskar. Brigaden hade vanligen sin plats bredvid Blå regementet, deltagande i dess faror och i dess ära. *Gröna* troligen densamma som *Skotska brigaden* bestod af skotska regementen under Hepburn. (*Riksark.* Riks-Cancellerens bref 1630. Lista på krigsfolket i Preussen förutan rytteri; jämför *Swedish intelligencer* 2, 28.) Den hade varit med redan uti preussiska kriget. Efter Hepburns afsked fördes den af Wildenstein, därtill bildad som öfverstelöjtnant vid Gula regementet. Enligt några uppgifter bestod *Gröna brigaden* i slaget vid Lützen af hertig Bernhards tyska regementen.

Hvita brigaden, så kallad af sina fanor, utgjordes af pommerska, till Gustaf Adolf öfvergångna trupper, först under Damitz, sedan under Witzthum, sist under Burth.

Röda brigaden bestod af regementena *Hohendorf*, *Erik Hand* och *Hall*. *Svarta* regementena voro värfvade af Falkenberg och Sperreuter.

Bland rytteriet stå främst i ordningen likasom i striden *finnarne*, anförda af Torsten Stålhandske. Det var i deras led, som den tappre Taupadel, som den sedermera så ryktbare Karl Gustaf Wrangel bildade sig. Sedan kommo *Västgötarne* under Erik Soop, städse försvarande det anseende, som de uti träffningarna vid Dirschau tillkämpat sig.

Södermanländingarne under Zakarias Pauli utmärkte sig uti preussiska fälttågen (Sack (Bunt 25). Fullmakt för O. Sack den 10 oktober 1627 att vara major och den 14 maj 1629 att vara öfverstelöjtnant öfver Södermanlands landsryttare under Zak. Pauli.) men synas sedermera icke förrän i slaget vid Lützen. Ryktbarare blefvo *Småländingarne*. Per Brahe var deras öfverste, men som denne beständigt kallades till konungens sida, anfördes de vanligtvis af Fredrik Stenbock, en sonson till Erik Stenbock och Malin Sture. Det var i spetsen för detta regemente, som den store konungen slutligen blef skjuten.

36. Trettioåriga krigets början

Tyskland är sammansatt af flera dels större, dels mindre stater, hvar för sig oberoende men på samma gång förenade till en enda rikskropp. Deras gemensamma öfverhufvud är tyske eller, som han då för tiden benämndes, romerske kejsaren, hvilken valdes af de så kallade kur- eller valfurstarne. Ehuru denna värdighet således icke var ärftlig, hade dock österrikiska huset under nära två hundra år densamma innehaft. Denna ätt ägde dessutom Böhmen, Ungern och Österrike, genom hvilka egna besittningar och kejsarkronans glans dess anseende hade stigit så högt, att man flera gånger fruktade att den skulle göra sig enväldig först och främst öfver Tyskland och sedan öfver hela Europa. Till utförande af åtminstone första delen af denna plan kunde den räkna på hjälp af sina regerande släktingar i Spanien och i allmänhet af katolska partiet i hela Europa. Religionsfreden i Augsburg hade visserligen gjort slut på de första af Luthers och Zwinglis reformation föranledda krigen, men hela Europa fortfor dock att vara deladt uti tvenne stora partier, mellan hvilka oakadt det yttre lugnet rådde en häftig och oförsonlig fiendskap. På ena sidan voro Italien, Frankrike, Spanien, Österrike, Polen samt den så kallade ligan, bestående af Tysklands katolska furstar; på protestantiska däremot England, Holland, Danmark, Sverige, furstarne i Nordtyskland, en otalig mängd anhängare inom södra delarna i detta land samt inom Frankrike och Polen. Katolska partiet fick synnerlig vikt genom det mäktiga österrikiska huset, hvars tillgifvenhet för denna lära var allmänt känd.

Denna ätt hyste också, fast i hemlighet, det hoppet att vid samma tillfälle kunna uppsvinga sig till herraväldet öfver hela Europa. Det var partiets ärfda och stundom framskymtande plan, att världen endast skulle hafva tvenne hufvud och styresmän, påfven i andliga och kejsaren i världsliga ting. Inre oroligheter och yttre krig, särdeles med Turkiet, hade emellertid hindrat alla försök till förslagets verkställande, hvarförutan på längre tid ingen kejsare haft därtill erforderliga egenskaper.

År 1612 steg Mattias på kejsarliga tronen, redan af framlidna år och mångfaldiga oroligheter uttröttad och sökande lugnet. Han hade inga afkomlingar. På senare åren upptog han därför till arfvinge sitt syskonbarn, ärkehertig Ferdinand, en ihärdig, klok och kraftfull herre, i den mognade ungdomsålderns förenade värme och kraft. Denne, uppfostrad af jesuiter, var påfviska läran af själ och hjärta tillgifven och ägde dessutom nog klokhet att inse den enskilda fördel, han kunde skörda i egenskap af anförare för hela det katolska partiet. Underrättelsen om hans upptagande till kejsarens arfvinge spridde därför oro kring hela Europa, och det var endast med möda, som böhmiska och ungerska ständerna kunde förmås att välja honom till efterträdare åt Mattias, särdeles som i båda dessa riken fanns ett stort antal protestanter. Han måste uttryckligen och med ed förbinda sig att noga iakttaga och vårda de privilegier, dessa länder erhållit så väl genom föregångna betingningar med egna regenter som genom religionsfreden i allmänhet. Ferdinand ingick på dessa villkor utan betänkande men med fast beslut att bryta dem vid första gynnande tillfälle. Ett sådant uteblef icke länge, ty kejsarens tilltagande ålder och sjuklighet lämnade snart alla ärenden uti Ferdinands hand. Denne visade genast den mest uppenbara väld. Enligt Böhmens besvurna privilegier skulle ämbetena delas lika mellan båda bekännelserna och hvars och ens gudstjänst lämnas ostörd. I fullkomlig strid med dessa medgifvanden började Ferdinand att från alla sysslor utesluta protestanterna och endast på svepskäl borttaga tvenne deras kyrkor, den ena i Prag, den andra i Braunau. Folket knotade. Flera bland österrikiska husets bästa vänner rådde till försiktighet, till och med den gamle Mattias själf, men Ferdinand var och förblef obeveklig.

Böhmiska folket, från ålder fritt och sedan husitiska krigen vandt vid att försvara sin frihet, kunde icke lida en sådan behandling. Särdeles blef den mäktiga och för det mesta protestantiska adeln uppbragt; äfven där varande katolikens stolthet kände sig i och med

fäderneslandet förfördelad. De samlades af alla bekännelser och till stort antal uti Prag, högljudt klagande öfver Ferdinands våldsamerhet i allmänhet och enskildt öfver hans förnämsta anhängare inom böhmiska rådet, nämligen de tvenne herrarne Martinitz och Slavata. Den 23 maj 1618 gick grefve Henrik Mattias von Thurn, åtföljd af flera böhmiska ädlingar och krigare samt en stor folkskara, upp till slottet och inträdde i den sal, där de kejsrerliga rådsherrarne voro församlade. En af böhmiska herrarne framställde folkets missnöje öfver de begångna olagligheterna och förklarade, *att böhmarna icke utvalt Ferdinand i den afsikt, att han skulle blifva enväldsherre och de själfva slafvar. De anhålla därför, att Ferdinand måtte ändra regeringssätt, eljest nödgades de själfva ändra regent.* Rådsherrarne sökte med fogliga svar stilla de oroliga, men dessa vände nu sina beskyllningar mot Martinitz och Slavata enskildt. Då dessa ville försvara sig, utbrast en annan af herrarne: *Hvartill behöfs så mycket omständigheter? Låtom oss efter gammalt böhmiskt bruk vräka dem ut genom fönstret!* Sagdt och gjordt. Lobkowitz, en af de ifrigaste böhmarna, sprang rakt på Martinitz och fattade hans händer, några andra fötterna, hvarpå denne rådsherre verkligen kastades ut genom fönstret. Slavata ville smyga undan, men Thurn grep honom i armen och ropade: *Se här, ädla herrar, är den andre!* Slavata måste resa samma väg, likaledes skrifvaren; åt de andra, såsom mindre hatade, lämnades tillfälle att rädda sig genom flykten. Salen var i tredje våningen, men händelsevis låg en stor gödselhög under fönstret, hvars djupa och mjuka bädd mottog de fallande rådsberrarne, så att ingen af dem led någon betydligare skada. Detta våldsamma företag var liksom tecknet till upprorets utbristande öfver hela landet. Alla böhmare, både katoliker och protestanter, grepo till vapen och fördrefvo allt hvad österrikare hette. Detta var början af det så ryktbara trettioåriga kriget.

Den gamle kejsaren och hans förtrogne rådgifvare, kardinal Klesel, föreslogo att med eftergifvenhet stilla oroligheterna men Ferdinand ville ej höra talas om annat än stränghet och våld. Han tycktes glädjas åt upproret som en laglig anledning att återtaga protestanternas privilegier, ja, att helt och hållet utrota detta hatade parti. Han fruktade dock motstånd af den mäktige Klesel och lät därför hemligt och hastigt från Wien bortrycka och på ett aflägsset slott instänga den gamle mannen. Mattias kunde ej bära dessa olyckor. Sorg och bekymmer lade honom i grafven.

Ferdinands uppenbart visade hårdhet och oförsonlighet retade böhmarna ännu ytterligare. Under anförande af Thurn och Mansfeld fördrefvo de österrikarne från Böhmen, Schlesien och Mähren. Den förre framträngde ända till Wien, som af honom belägrades, och endast Boucquois tillfälliga ankomst räddade Ferdinand från att midt i sin egen hufvudstad blifva tvungen att underteckna de upproriskas stolta fordringar. Dessa senare sammankallade ett riksmöte uti Prag, hvarest till konung utvaldes pfalzgreffen vid Rhen, Fredrik den femte. Denne var måg till konungen af England och dessutom själf en bland de mäktigaste tyska furstarne, så att böhmarna tyckte sig äga skäl att från båda dessa håll, liksom från de andra protestanterna, vänta betydligt understöd. Uti öfre Österrike hade dessutom största delen af bönderna omfattat den nya läran och stodo färdiga att vid första tillfälle förena sig med böhmarna, likaså i Ungern, hvarest dessutom uppstått en för kejsaren farlig fiende i siebenbürgske fursten Betlen Gabor, hvilken mer än en gång höll på att göra sig till herre öfver hela detta land. Onekligen var Ferdinand i en ganska svår belägenhet.

Å andra sidan hade han många anledningar att hoppas en lycklig utgång. Först och främst Spaniens, Österrikes, Polens och katolska ligans omätliga stridskrafter. Frankrike under en oskicklig förmyndarregering vågade ingenting företaga, icke heller England i anseende till konungens svaga och eftergifvande lynne.

Protestanterna voro sinsemellan oeniga, och lutheranerna ville af afundsjuke icke understödja den nyvalde böhmiske konungen, emedan han antagit reformerta bekännelsen. Kurfursten af Sachsen förådde helt och hållet och öfvergaf sina trosförvanter, emedan den listige Ferdinand förespeglade honom hoppet att med sitt kurfurstendöme få förena Lausitz. Genom ett slugt begagnande af denna sina fienders söndring lyckades det Ferdinand att på riksdagen i Regensburg blifva vald till kejsare efter Mattias. Det skedde den 29 augusti 1619, två dagar senare än hans motståndare Fredrik valdes till konung i Böhmen.

Båda partierna rustade till en afgörande strid. Krafterna voro ganska olika. För Ferdinand kämpade 50,000 österrikare, 30,000 spanjorer, 30,000 af ligans trupper, 20,000 sachsare, bland hvilka skaror största delen bestod af gamla och härdade krigare, anförda af lika prövade fältherrar, Boucquoi, Dampier, Spinola, Tilly, samt de unga, efter ära och bragder törstande hjältarne Wallenstein, Pappenheim, Altringer med flera.— Konung Fredrik däremot stod öfvergifven af sina trosförvanter, af själfve sin konungslige svärfader. Tretton tusen man från de fria riksstäderna samt tio tusen ungrare var den enda hjälp, som han kunde erhålla, och dessa senare genom plundringslystnad och oordentlighet mera till skada än gagn. Bland hans anförare voro Thurn och Mansfeld de enda utmärkta. Fredrik, ung, liflig och stolt, förlorade dock icke modet. *Tärningen är kastad*, sade han. *Striden må afgöra, om mitt hufvud skall bära kronan eller ej*; och han förkastade de obilliga fredsvillkor, som Ferdinand mera för syns skull än på allvar föreslagit. Den 19 november 1620 kom det äntligen till ett fältslag på det så kallade Hvita berget utanför Prag. Efter en kort strid tog böhmiska hären till flykten, ungrarne först. Thurns regemente försvarade sig till sista man, ensamt i sin undergång och i sin ära. Nederlaget blef fullkomligt. Prag och hela Böhmen eröfrades. Fredrik med sin gemål måste undan den förföljande fienden taga flykten, först till sina arfländer, sedan till Holland, hvarest han, fattig och olycklig, nödgades helt och hållet lefva af främmande makters allmosor.

Ferdinand lät sin järnhand falla tungt öfver de besegrade. Uti hela Böhmen blefvo protestanterna dels fördrifna, dels tvungna till påfviska bekännelsen, deras kyrkor nedrifna eller öppnade för katolikerna. Trettio tusen hushåll, däribland ett hundra åttiofem adliga ätter med Thurn i spetsen, hade gått i landsflykt; bland de kvarblifvande miste de flesta sina egendomar och tjugusju de utmärktaste herrarne sina hufvud. Böhmen fick ett sår, hvarefter det ännu icke hunnit hämta sig. Bönderna i Österrike hade genom böhmiska uppviglare låtit förleda sig att gripa till vapen. De förlitade sig än på det stora antalet, än på sin rättmätiga sak och kommande underverk. Deras anförare, som fruktade öfverhetens straffande hand, försäkrade dem om framgång och gjorde allt för att till ytterlighet uppreta deras mod och deras raseri. Men de oordentliga hoparna blefvo snart och utan möda till flera tusental nedhuggna af Pappenheim, som ankom i spetsen för ordentliga trupper. Ungrarne kufvades af Boucquoi, och Betlen Gabor nödgades begära fred. Alla österrikiska länderna böjde sig åter i lydnad och ödmjukhet för Ferdinands segrande makt.

Lika våldsamt och egenmäktigt framfor han i själfva det tyska rikets angelägenheter. Fredrik blef såsom upprorsstiftare förklarad i akt. Den delen af hans arfländer, som låg vid Rhen, intogs och besattes af spanska trupper; den andra eller det så kallade Öfre Pfalz lämnades längre fram och kurfurstliga värdigheten nu strax åt hertigen af Bäjern till belöning för hans mot Ferdinand visade trohet.

Sistnämnda åtgärd var i fullkomlig strid mot gällande författningar, ty kejsaren hade icke rättighet att på sådant sätt af- och tillsätta riksfurstar utan de andras bifall. Detta väckte också missnöje hos både protestanter och katoliker, hvarjämte de förstnämnda blefvo ytterst

uppbragta öfver det våldsamma förfarandet mot deras böhmiska trosförvanter. Furstarne inlämnade allvarsamma föreställningar, och folken knotade Åtskilliga härförare, som förklarade sig vilja strida för frihetens sak och i sådant afseende värfvade trupper, fingo stort tillopp. Sådana voro grefve Ernst af Mansfeld och hertig Kristian af Braunschweig. I öppna drabbningar blefvo de alltid af de kejsrerliga fältherrarne slagna, men själfva härförarnes ihärdighet och mod samt folkets öppna och furstarnes hemliga understöd satte dem snart åter i stånd att visa sig i fältet. Hela Tyskland öfversvämmades och förhärjades af dessa oordentliga, nästan röfvarlika svärmar samt af de föga bättre kejsrerliga soldaterna. Slutligen började dessa senare att alldeles få öfverhand. I hopp att därigenom vinna kejsarens tillgift lät den svage Fredrik förmå sig till en öppen skrifvelse, hvari han uppsade all gemenskap med grefven af Mansfeld och hertigen af Braunschweig, hvilka dock hittills varit hans enda försvarare. Dessa fältherrar, sålunda af Fredrik öfvergifna och af den i alla hänseenden öfverlägsne Tilly förföljda, nödgades slutligen upplösa sina redan förut nära upplösta trupper och själfva taga flykten till främmande land. Hela Tyskland låg alldeles värnlöst i kejsarens hand.

Då nu alla fiender voro fördrifna, väntade man, att kejsaren skulle återskänka fred och lugn åt det utmattade riket. Man bedrog sig. Ferdinand höll sina härar tillsammans, man visste ej mera för hvad ändamål. Bland protestanter och katoliker vaknade därför den gamla farhågan, att han ämnade göra sig enväldig öfver Tyskland. Danmark och Sverige befarade tillika framtida planer mot sin både tros- och riksfrihet. Konungen i England, bedragen i sitt hopp, att kejsaren på hans föreställningar skulle till nåder upptaga den olycklige Fredrik, förklarade sig ändtligen villig att lämna denne något verksammare biträde. Det saknades endast en anförare att sätta i spetsen för dessa spridda krafter.

Frankrike, af naturen Österrikes motståndare, hade under svag och oförståndig förmyndarstyrelse understödt i stället för att motarbeta sin medtäflares företag. Detta förhållande ändrades. Genom ränker, klokhet och kraft hade det lyckats den ryktbare kardinal Richelieu att vinna ett nästan enväldigt inflytande öfver konung Ludvig den trettonde och därigenom också öfver ärendenas gång, så att Frankrike snart helt och hållet styrdes af hans hand. Denne man insåg tydligen, huru fruktansvärd för både Frankrike och Europa österrikiska makten skulle blifva, om den finge tillfälle att göra sig enväldig öfver Tyskland. Det enda sätt att förekomma sådant var att understödja protestanterna. Detta åter föll sig svårt för Richelieu, som själf var katolsk kardinal, minister hos en katolsk konung och därtill sysselsatt att inom Frankrike kufva samma protestanter, som i Tyskland borde hjälpas. Richelieu fattade dock och utförde denna djärfva plan. I tal, i skrifter, i gärningar yttrade han alltid innerlig tillgifvenhet för påfviska och bittert hat mot protestantiska läran. Men tillika påstod han öppet, att Ferdinands nit för den förra var endast en förevändning för att få tillfälle att underkufva hela Tyskland, ett förslag, som hvarje redlig fransman borde motarbeta. Richelieu blef snart själen i de underhandlingar, som mellan ofvannämnda makter mot Österrikes växande välde förenades. Frågan blef blott, hvilken furste man borde välja till ledare af kriget. Valet vägde mellan de båda protestantiska konungarne Gustaf Adolf i Sverige och Kristian den fjärde i Danmark, båda kända för stora personliga egenskaper och båda fruktande Österrikes framtida planer. Frankrike önskade Gustaf Adolf, England däremot Kristian den fjärde, med hvilken dess konungahus var nära besläktadt. Båda föreskrefvo sina villkor. Gustaf Adolf, med ett folk, uttröttadt genom flera förutgående och ett ännu fortfarande krig, fordrade betydliga fördelar. Kristian däremot hade under tolf års fred samlat krafter och mod. Det nära grannskapet med Tyskland gjorde det för honom både angelägnare och lättare att understödja protestanternas sak. Åran att blifva så många folkslags befriare lockade hans stolta själ, å andra sidan kanske också en hemlig missunnsamhet mot Gustaf Adolf, hvars redan vunna lagrar stucko den ärelystne Kristian i ögonen. Han föreslog därför

vida förmånligare villkor och blef vald till öfverste för nedersachsiska kretsen samt afslöt förbundet med England och tyska furstarne, innan Frankrike hunnit närmare komma öfverens med Gustaf Adolf. Denne senare drog sig tillbaka och lyckönskade de förbundna *till en så värdig anförare och en däraf otvifvelaktigt följande framgång.*

Det var om sommaren 1625, som detta krig började. Några protestantiska furstar, däribland hertigarne af Mecklenburg och administratören af Magdeburg, förenade sig med konung Kristian. Mausfeld och Kristian af Braunschweig samlade åter sina strödda hopar och ilade till striden. Konungen själf med danska styrkan bröt in i Westfalen och Nedersachsen, eröfrade åtskilliga fästningar och framträngde ned mot Hessen. Här mötte honom ligans trupper under anförande af Tilly. Kristian insåg ganska väl omöjligheten att med sina nyss värfvade hopar i öppen slaktning bestå emot Tillys under vapen grånade soldater. Han undvek därför sorgfälligt hvarje tillfälle till strid. Den sluge Tilly tågade fram och tillbaka och använde alla möjliga krigsknep för att locka konungen ut på fältet men förgäfvades. Kristian förstod att ordna sitt tåg eller välja sina ställningar så fördelaktigt, att Tilly icke utan den ögonskenligaste fara kunde honom angripa. Så fortgick kriget hela 1625 och största delen af 1626. Ändtligen den 27 augusti sistnämnda år lyckades det Tilly att tvinga konungen till drabbning. Slaget stod vid Lutter am Barenberge. Danskarne och deras konung uppförde sig med hedrande tapperhet. Tre gånger förde han dem i elden, men Tillys kämpar stodo orubbliga eller framträngde oemotståndliga. Danskarne blefvo slutligen kastade på flykten efter en förlust af omkring 4,000 man, hvarefter de inom kort fördrefvos ur hela Tyskland.

Hitintills hade kriget mot protestanterna blifvit fördt förnämligast med katolska ligans stridskrafter, hvilka mer eller mindre stodo i beroende af bayerske kurfursten Maximilian. För att äfven i detta hänseende ernå en fullkomlig själfständighet önskade Ferdinand att äga en af honom ensam beroende krigsstyrka; men han saknade medel till dess värfvande. Den rike och tappra Wallenstein upprättade då på egen bekostnad men till kejsarens tjänst en krigshär af 50,000 man. Med denna tågade han hösten 1625 uppåt Nordtyskland, slog följande våren Mansfeld vid Dessau och jagade honom genom Schlesien och hela Ungern, hvarest denne sistnämnde härförare insjuknade och dog. Samma öde hade på samma år den andre försvararen af Tysklands frihet, hertig Kristian af Braunschweig, och den tredje, konung Kristian af Danmark, instängdes i Holstein af både Tilly och den från Ungern återvändande Wallenstein. Men emedan dessa tvenne herrar icke kunde tillsammans förlikas, visste den senare så drilla sakerna, att Tilly fick befallning att tåga ned mot holländska gränsen; Wallenstein åter skulle med den kejsarliga hären utföra kriget mot Danmark. Genom Tillys seger vid Lutter var detta redan i hufvudsaken afgjort, Wallenstein behöfde blott upphämta de redan mogna frukterna. Han öfversvämmade hela norra Tyskland, Holstein och Jylland, och det var endast Bältets böljor och Kristians förträffliga flotta, som skyddade själfva de danska öarna från samma olycka. Det är en sägen, att Wallenstein i sin vanmäktiga harm lät med glödgade kulor beskjuta det honom hejdande hafvet.

Så slutades fälttåget 1627. Ferdinand hade lyckligt besekrat äfven denna storm. Hans makt och anseende syntes fastare grundade än någonsin, och hela Tyskland afvaktade med bafvan den stränge segrarens beslut. Med samma egenmäktighet som fordom mot pfalzgreffen vid Rhen dömde han också vid detta tillfälle de båda hertigarne af Mecklenburg i akt, skänkte deras land samt hertigligen värdigheten åt Wallenstein, oaktadt sakens olaglighet och furstarnes högljudda insagor. Dessutom gaf han Wallenstein fullmakt att vara kejsarlig storamiral öfver nordhafven och sökte genom honom bemäktiga sig sjöstäderna i Pommern och Mecklenburg och därstädes hopsamla en fruktansvärd flotta. Det hotande olycksmolnet hvälfde sig allt närmare mot nordn.

Bland östersjöhamnarna var Stralsund den tiden en bland de viktigaste, så väl genom handel och rikedom som genom sitt särdeles fasta och gynnande läge. Wallenstein sökte därför bemäktiga sig densamma, först med list, sedan med våld; men den fria riksstaden försvarade sig mot båda. Svenska och danska konungarne, inseende vådan af en kejsarlig flotta i Östersjön, beslöto att gemensamt beskydda Stralsund och skickade i sådan afsikt först danska hjälptrupper under Holk och sedan svenska under Leslie och Nils Brahe. Wallenstein å sin sida hade ditsändt Arnheim med en betydlig styrka och befallning att till hvad pris som helst intaga staden. Men alla dennes företag blefvo tillbakadrifna. Wallenstein, utom sig af vrede, bedyrade högt, *att han skulle hafva Stralsund i sina händer, om det också vore med diamantkedjor fäst vid himmeln.* Han ryckte dit åtföljd af hela sin här och angrep vallarna med storm på storm. Men borgerskap och soldater täflade i modigt försvar. Wallenstein måste med oförrättadt ärende öfvergifva staden, sedan han utanför dess murar förlorat 11,000 man. Vid samma tid hade äfven danska flottan förstört alla de fartyg, Wallenstein med otrolig kostnad låtit samla och utrusta. Han befann sig vara amiral utan ett enda skepp.

Kejsaren insåg nu tydligt omöjligheten att mot Sveriges och Danmarks flottor och förenade makt någonting hufvudsakligt kunna vinna. Han erbjöd därför Kristian en ganska fördelaktig förlikning. Denne hade väl lofvat att icke utan Sveriges deltagande börja några underhandlingar. Men nöden och frestelsen segrade. I maj 1629 afslöt han med kejsaren en enskild fred, öfvergifvande sina båda bundsförvanter, konungen i Sverige samt hertigen af Mecklenburg. Däremot återfick han alla förlorade länder, mot löfte att icke mera blanda sig i tyska angelägenheterna.

Nu hade Ferdinand alldeles fria händer att i sistnämnda rike företaga hvad helst han ville, särdeles som Gustaf Adolf genom kriget med Sigismund och dennes från kejsaren erhållna hjälptrupper var helt och hållet sysselsatt i Preussen. Ferdinand iakttog detta tillfälle att gifva sina motståndare dödshugget. Medelst en sträng förordning hade han redan påbjudit, att alla protestanter inom österrikiska staterna skulle antingen utvandra eller öfvergå till katolska läran. Den 6 mars 1629 utfärdade han det så kallade *restitutionsediktet*. Han befalld nämligen, att alla slags egendomar, som blifvit från katolska kyrkan afsöndrade, skulle till densamma ovillkorligen återställas, och kejsarliga sändebud kringskickades att pådrifva verkställigheten. Protestanternas ångest kan icke beskrivas. Ett oräkneligt antal fredliga invånare hade nu öfver hundra år varit i besittning af mångfaldiga, alltsedan första reformationstiden indragna kyrkogods. Nu skulle de mista sin så länge innehafda egendom och drivas från hus och hem eller slafva under stränga herrar af en främmande och fientlig tro. Några stater inlämnade väl klagomål emot detta beslut, men Tilly och Wallenstein stodo med sina härar hotande öfver dem, och redan hade det förfärliga ediktet uti flera kretsar blifvit satt i verkställighet. Det tycktes, som ingenting mer skulle kunna rädda de tyska protestanterna.

37. De tyska furstarne

För att redigare uppfatta ifrågavarande tid och dess hvälfningar är nödigt att taga någon närmare kännedom om de tyska furstar, hvilka genom personliga egenskaper eller läge och makt inverkade på stridens utgång.

Främst bland alla märkes *Ferdinand den andre*, romersk kejsare, konung öfver Böhmen och Ungern, hertig öfver österrikiska länderna, genom rang och besittningar den mäktigaste regent i Europa. Han var född 1578, klok, ihärdig, stolt och djärf af naturen men ännu mer genom uppfostran. Från tolf till sjutton års ålder vistades han hos jesuiterna i Ingolstadt och åtnjöt deras undervisning. Här grundlades hos honom den mest obegränsade tillgifvenhet för katolska läran, det djärfvaste beslut att för densammas utbredande hvarken spara våld eller list. Han bibehöll från denna tid en nästan vidskeplig vördnad och kärlek för sina uppfostrare. Under resor tog han, om möjligt var, sin boning i deras kloster, och ur deras orden valdes biktfadern, pater Lamormain, hvilken med tiden erhöll betydligt inflytande. Ferdinand var högst noggrann i iakttagande af alla religionsbruk, vallfärder, fastor och dylikt. Han bar alltid på sig helgonbilder och aflefvor och hade högtidligt tagit jungfru Maria icke allenast till sin egen skyddspatron utan äfven utnämnt henne till öfverfältherre för hela österrikiska hären. Näst denna trosifver eller i bredd med densamma visade sig en härsklystnad, lika oinskränkt till gränser som medel, och det tycktes mången gång, som kardinal Richelieu haft rätt uti sitt påstående, att hos Ferdinand den förra endast var en täckmantel för den senare. Självis visade sig Ferdinand sällan eller aldrig vid härarna, men från djupet af sitt palats visste han med den största klokhet välja och bedöma sina fältherrar och leda underhandlingarna, djärfvt begagnande medgången, aldrig förtviflande under den mest förtviflade motgång. Sådan var den man, som i spetsen för katolska partiet skulle blifva Gustaf Adolfs motståndare.

Näst Ferdinand utmärkte sig på samma sida hertigen, sedermera kurfursten af Bäjern, Maximilian. Han var född 1573 och liksom kejsaren uppfostrad hos jesuiterna i Ingolstadt. Från ungdomen utmärkte han sig genom ett särdeles ljust hufvud, flit, goda kunskaper och sedlighet, såsom regerande furste genom drift och ordning och de klokaste åtgärder i alla grenar af förvaltningen. Han var af öfvertygelse nitisk katolik, dock icke till förföljelse; en orubblig anhängare af Österrike genom både klokhet och personlig vänskap, äfven genom blodsband. Ferdinand hade nämligen i andra giftet Maximilians syster och Maximilian Ferdinands dotter, båda med namnet Maria Anna. Vid kejsarvalet funnos några bland furstarne, hvilka, afundsjuka på Österrike, ville i Ferdinands ställe utvälja den högt aktade Maximilian. Det afböjdes dels af jesuiternas list, dels af Maximilians egen försiktighet. I stället för Ferdinands medtäflare blef han dennes trognaste vän och erhöll därför, såsom vi förut omtalat, Öfre Pfalz och kurfurstevärdigheten i belöning. — De öfriga bland katolska furstarne voro mindre ryktbara.

Bland protestanterna var sachsiske kurfursten Johan Georg den utmärktaste i anseende till besittningarnas storlek, icke till personliga egenskaper, varande inskränkt och trög af naturen och än mera genom begifvenhet på nöjen, i synnerhet på jakten och glaset. Särdeles älskade han ölet och kallades därför *ölkonungen* eller *Öl-Göran*. Med en känsla af dryghet och högmod ansåg han sig vara de tyska protestanternas anförare men förrådde dem på det skamligaste vid minsta skynt af egen fördel. År 1619 gaf honom Ferdinand obestämda löften om Lausitz, och strax var Johan Georg färdig att låta sina trupper understödja de kejsarligas företag mot protestanterna och den olycklige Fredrik. Då Ferdinand tycktes glömma sin förbindelse, började kurfursten föra ett häftigt larm öfver åtskilliga begångna olagligheter men tystnade åter, då han erhöll Lausitz såsom pant för sina mot Böhmen gjorda rustningar. Ferdinand var nog klok att med några personliga artigheter stryka kurfursten om munnen, hvarigenom denne lät narra sig att blifva en overksam åskådare af de andra protestanternas

nederlag. Hans uppförande väckte än harm, än åtlöje. Han kallades *Tysklands Judas Iskariot. Ölkungen*, sade man, *sätter högre värde på merseburgska ölfaten än på protestanternas bästa*; en annan gång, *att kejsaren gör med Sachsen som Polyfem med Ulysses; han spar honom men endast för att sist blifva uppäten*. (Riksark. Acta historica 1612—1632. Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Stralsund den 28 mars 1631.)

Gustaf Adolfs svåger, kurfursten Georg Vilhelm af Brandenburg var en herre med tämliga besittningar och vanliga egenskaper. Han behärskades af gunstlingen Schwarzenberg, hvilken däremot var katolik och, som man trodde, kejsaren hemligen tillgifven.

Fredrik, pfalzgreve vid Rhen och sedermera konung i Böhmen, var en liflig, rask och glad herre men föga djuptänkt och ihärdig. Redan omtalad är hans korta regering i Böhmen och därpå följande olycka. Han var konung blott en enda vinter, erhållande därför tillnamnet *vinterkonungen*. (Ridderst. (75 a). En i koppar stucken karikatyr öfver Fredrik af Pfalz under namnet vinterkonungen.) Hans gemål Elisabet af England var en utmärkt skön och högsinnad furstinna. Då Fredrik tvekade vid anbudet af böhmiska kronan, yttrade hon, *att den, som ägt mod att fria till en konungadotter, borde ej heller frukta för en konungakrona*. Denna prinsessas skönhet och ridderligt ädla uppförande, så i lycka som olycka, väpnade mången tapper krigare till försvar för protestanternas sak och för hennes.

Uti Hessen-Kassel regerade landtgreven Vilhelm den femte, en klok och oförfärad herre, bland tyska furstarne den förste, som öppet förklarade sig för Sverige. Än mera ryktbar var hans gemål, Amalia Elisabet, på sin tid kanske den utmärktaste och mest ansedda furstinna i Europa. Förstånd, sedlighet, mod, ihärdighet utmärkte alla hennes företag. Efter landtgrevens död styrde hon under barnens minderårighet furstendömet med klokhet, lycka och kraft, och det under dessa högst stormiga tider. Hon var svenskarnes orubbliga och enda orubbliga bundsförvant under hela det adertonåriga kriget och gick med dem segrande ur striden, lämnande åt sin då fullmyndige son faderns länder, icke blott med vidgade gränser utan i inre hänseende i bättre tillstånd än kanske någon annan af de öfriga tyska staterna. Det var hos denna furstinna, som hertig Bernhard af Weimar ämnade anmäla sig som friare, då han öfverraskades af döden.

Hertig Johan af Sachsen-Weimar härstammade från den så kallade ernestinska grenen af Sachsen, hvilken under striden mot kejsaren och katolikerna redan nära hundra år förut hade förlorat kurfurstliga värdigheten. Han hyste därför gammalt hat mot dessa sina arffinder, likaså hans söner. De voro ej mindre än elfva, bland hvilka sju uppnådde mognare år och med största förbittring deltog i kriget. Bland dem märktes hertig Vilhelm, som i Gustaf Adolfs tjänst aflade stora tapperhetsprof och sedan blef faderns efterträdare. Högst på ärans och ryktbarhetens bana steg dock slutligen den yngste brodern, hertig Bernhard, en bland de förnämsta hjältarne under nästkommande tidevarf.

Huset Sachsen-Lauenburg stod i flerfaldig släktskapsförbindelse med svenska konungaätten. Gustaf Vasa hade därifrån tagit sin första gemål och dit bortgift sin ena dotter. Denna senares svåger, hertig Frans den andre, var en furste, fattig på länder men rik på barn, hafvande icke mindre än nitton, däribland nio söner som blefvo fullväxta. Fattigdom tvang dem att söka lyckan i främmande härar och hof, och vi finna dem öfverallt inblandade i denna tidens hvälfningar, driftiga, tilltagsna men utan stadga och pålitlighet. Trenne bland dem öfvergingo slutligen till katolska bekännelsen. Den äldste, August, blef faderns efterträdare; Julius Henrik, bekant för slagsmålet med Gustaf Adolf, blef sedan katolik och kejsarens beständige anhängare; Frans Karl, i början lutheran och svenskarnes bundsförvant, sedan katolik och

kejsarens; Rudolf Maximilian, tapper och mot Österrike ständigt trogen; och slutligen den yngste, Frans Albrekt, född 1598, bakslug och ombytlig, uppfostrad i kejsarliga lägret, sedan öfvergående efter hvarandra till svenskarne, sachsarne och slutligen åter till de kejsarliga. Det var denne, som sedermera allmänt misstänktes för Gustaf Adolfs mord.

Hertig Kristian af Brauschweig tog som Mansfelds vapenbroder särdeles liflig del uti trettioåriga kriget. Orsaken var hans häftiga lynne i allmänhet, hans beundran för den olyckliga pfalzgrafvinnan Elisabet i synnerhet. Med hennes bild i hjärtat och handske på hjälmen störtade han sig i striden. Hans häftighet förstörde dock esomoftast allt, hvad hans mod någon gång kunnat vinna.

Mera fruktansvärd var grefve Ernst af Mansfeld, en utmärkt tapper, skicklig och ihärdig försvarare af protestanterna. Mångfaldiga gånger blef han slagen af den mäktigare och äfven skickligare Tilly men förlorade dock aldrig modet. Ingen förstod bättre än han konsten att hopsamla förströdda trupper och åter visa sig i fältet, ofta mera fruktansvärd än före nederlaget. Så fortfor han i sju års tid att genomstryka Tyskland, älskad som frihetens stundom ende försvarare men också fruktad för sina truppers otyglade plundringslystnad. Katolikerna sökte att med lysande löften locka honom på sin sida men förgäfvades. Efter den 1626 vid Dessau förefallna olyckliga striden mot Wallenstein flydde han nedåt Ungern, ämnande sig till Venedig. Han öfverraskades icke långt från Spalatro af en svår sjukdom. Kännande döden nalkas, lät han påkläda vapnen och uppsteg på golfvet, stödd mot tvenne af sina officerare. *En härförare, sade han, bör dö, stående i sina vapen.*

38. De tyska fältherrarne

Boucquoi, Dampier, Spinola med flera, hvilka vid trettioåriga krigets början förde högsta befälet, hade redan afgått under de tolf år, som förelupit före Gustaf Adolfs ankomst till Tyskland. Deras lärjungar och närmaste efterträdare voro de, som hufvudsakligen fingo att göra med svenskarne och därför också med deras historia.

Först framträder då den ryktbare *Tilly*. Rätta namnet var Johan Tzerklas till Tilly, född 1560 i Lüttich och af gammal adlig ätt. Redan från första barndomen visade han håg för krigiska yrken men därjämte ett stilla och blygsamt lynne. Kommande först såsom page uti bayersk tjänst, ådrog han sig genom desga egenskaper hoffolkets åtlöje och tillnamnet *den tyste bordsittaren*. Furst Maximilian däremot började snart ana de utmärkta anlag, som lågo förborgade hos den anspråkslöse ynglingen. Denne längtade emellertid från hofvets bordsittarlif till den verksammare fältlefnaden. Han tjänade först uti Nederländerna, sedan i Ungern, hvarest han innan kort uppsteg till öfverstelöjtnant, öfverste, slutligen general vid artilleriet; detta allt redan i kejsar Rudolfs tid. Sedermera antog han bayersk tjänst, och det var där, som han i synnerhet vann sina rikaste lagrar. Genom hans drift blefvo inom kort de bayerska trupperna de bäst rustade och öfvade nästan i hela Europa. I spetsen för desamma vann han seger på seger öfver grefven af Mansfeld, öfver hertigen af Braunschweig, öfver hvilken fiende som helst; och det var förnämligast genom Tilly, som slaget på Hvita berget fick en så lycklig utgång. Sådana förtjänster blefvo allmänt erkända. Maximilian af Bäjern hedrade honom med den mest förtroliga vänskap, och kejsaren nämnde honom 1623 till riksgrefve af Tilly. Han var också en i många afseenden stor och aktningvärd man; uti strid både modig och försiktig och af ingen bland sina samtida i skicklighet öfverträffad; därjämte ordfast, oegennyttig, rättvis, i högsta grad sedlig; han berömde sig öfver *att aldrig ha smakat vin, njutit kvinnogunst eller lidit nederlag*. Sin ärfda tro, den katolska, var han af hjärtat och orubbligt tillgifven, stundom ända till grymhet mot olika tänkande; slutligen städse bibehållande sin ungdoms blygsamhet, vägrade han att emottaga titeln af prins, hvilken kejsaren själfmant erbjöd. — Han var en lång, mager herre med korta, i oordning fallande hår; pannan bred, skarpt skrynklad liksom hela ansiktet, näsan lång och hög, kindknotorna mycket utstående men kinder och ögon insjunkna, knävelborrar och pipskägga korta. Han var vanligen klädd i grön spansk dräkt med uppskjuten hatt, hvarifrån en röd strutsfjäder hängde långt ned efter ryggen. I striden red han vanligtvis en liten osynlig gråskymmel.

År 1583 den 14 september föddes i Prag Albrekt Wenceslaus Eusebius, friherre v. Waldstein, eller *Albrekt von Wallenstein*, som han vanligen kallades. Redan i barndomen förrådde han ett vildt och obändigt lynne, och fåfängt sökte föräldrarne genom enskilda lärare tygla hans öfvermod. De förde honom till skolan i Goldberg, där han öfverlämnades åt en för duglighet och kraft utmärkt lärare vid namn Fuhner. Sedan denne användt både godhet och stränghet men utan framgång, skickade han den vanartige gossen åter till föräldrarne. Dessa sände honom, åtföljd af en enskild lärare, till högskolan i Nürnberg, ty de bekände sig till lutherska läran. Wallenstein var nu sexton år. Med den vildaste häftighet öfverlämnade han sig åt alla de utsväfningar och våldsamheter, som vanligtvis gå i svang bland dräggen af studenterna. Särdeles var han en flitig tillställare och deltagare uti så väl allmänna som enskilda slagsmål. Flera gånger blef han af sina lärare varnad, en gång insatt i proban och erhöill slutligen, då ingen förbättring visade sig, uppmaning att lämna staden, hvilket han också gjorde. Allt detta hade förefallit inom föga mer än ett halft år. Efter dessa motgångar antog han tjänst gom page hos markgreffen Karl von Burgau. Under denna tjänstgöring hände sig, att han insomnade, sittande i ett fönster af tredje våningen på Innsbrucks slott. I ångesten af en orolig dröm kastade han sig fram och tillbaka och slutligen ut genom fönstret men led ingen skada oaktadt det förfärliga fallet. Det ovanliga i händelsen väckte honom till allvarsamma, stundom

svärmande tankar. Han trodde sig räddad af en högre hand till högre öden. En förändring föregick i hela hans väsen. Den vilda, obändiga anden stannade väl kvar men tyst och sluten inom sig själf, försänkt i dystra grubblerier öfver världens och människolifvets gåtor. Han öfvergick till katolska läran i den fasta öfvertygelsen, att det var jungfru Maria, som för sådant ändamål räddat hans lif. Sedan begaf han sig på resor för att fortsätta och fullända sina studier. Han besökte Spanien, Frankrike, Nederländerna och Italien, inhämtande noggrann kännedom om dessa länder. Härunder råkade han i sällskap med åtskilliga lärda, hvilka gáfvo honom tycke för det ännu den tiden så allmänt gängse stjärntyderiet. Detta ökades än mera i Padua, där han en längre tid studerade samma vetenskap under professor Argoli, hvilken själf trodde sig af himlakropparnas gång kunna förutsäga sin lärjunge en märkvärdig och lysande framtid. Under hela sin lefnad bibehöll Wallenstein alltid den varmaste tillgifvenhet för dessa ämnen. I senare åren åtföljdes han alltid af en gammal ryktbar stjärntydare vid namn Seni.

Från Padua begaf sig Wallenstein till Ungern och inträdde under fälttåget mot turkarne för första gången på krigarbanan, redan då utmärkt för ett okufligt mod. Efter freden 1606 återvände han till Böhmen. Fadern hade dött och efterlämnat ett ringa arf. Wallenstein, fattig och af böhmarne hatad för sin öfvergång till katolska läran, kunde i detta land icke hoppas någon synnerlig lycka. Men katolske ärkebiskopen i Prag hade händelsevis lärt känna den unge mannen och hans ovanliga anlag. Han ville försätta honom i oberoende och föreslog i sådan afsikt ett giftermål med en gammal men utomordentligt rik änka. Det gick i fullbord. Allmänheten, som ännu ej riktigt kände Wallensteins underliga lynne och omätliga ärelystnad, ville alldeles icke tro, att han godvilligt kunnat förmå sig att äkta den gamla obehagliga gumman. *Hon hade gifvit honom en förtrollad kärleksdryck, hette det; däraf kom sedan så väl själfva det onaturliga giftermålet som Wallensteins öfriga besynnerligheter.* Emellertid dog hon inom kort, lämnande åt den unge änklingen en nästan omätlig förmögenhet.

Det var vid denna tid, som oroligheter började uppväxa inom österrikiska hofvet och landet. Wallenstein afböjde alla anbud att taga del i brödrastriden mellan kejsar Rudolf och efterträdaren Mattias. I dess ställe värfvade han två hundra rvttare och förde dem till dåvarande ärkehertig Ferdinand, hvilken var invecklad i ett krig mot Venedig. Vid detta tillfälle grundlade han genom tapperhet och frikostighet den ovanliga gunst, hvori han sedermera stod så väl hos Ferdinand som hos soldaterna. Efter krigets slut blef han öfverste och gift med den unga, sköna Isabella Katarina v. Harrach, dotter af Ferdinands geheimeråd och gunstling. Han blef själf kejsarlig kammarherre och grefve samt utmärkte sig i Wien genom ett särdeles lysande lefnadssätt.

Vid upproret 1618 erbjödo böhmarne åt Wallenstein öfverstefältherreplatsen, men han blef sin kejsare trogen och utförde till hans tjänst mången bragd i spetsen för ett af honom själf värfvadt kyrassierregemente. Böhmarne, däröfver uppretade, indrogo alla gods så väl för honom som för åtta andra af samma namn och släkt. Förbindelsen med Ferdinand blef så mycket fastare. Händelsevis var Wallenstein frånvarande under slaget på Hvita berget, men hans kyrassierer hade dock väsentlig del i den lyckliga utgången. Med samma framgång tjänade han sedermera mot Betlen Gabor, bidrog först till Wiens räddning och förde sedan efter Boucquois och Dampiers död kejsarliga hären till flera segrar, hvarigenom Betlen Gabor nödgades draga sig tillbaka. Nu blef freden afsluten med både Böhmen och Ungern.

Wallenstein återfick sina förlorade gods och dessutom som särskild belöning herrskapet Friedland med värdighet först af riksgrefve, sedan af riksfurste 1623 och slutligen af hertig 1624. Hans ovanliga lycka föranledde afund och en anklagelse för egennyttan och försumlighet. Wallenstein infann sig personligen i Wien, utdelade å ena sidan 12,000 dukater

bland de blifvando domarne, framställde å den andra sina bragder i öppen, oförliknelig dag. Han blef frikänd och befordrad till generalmajor.

Wallenstein låg sedermera någon tid sysslolös i Böhmen. Han erbjöd sin tjänst åt hertig Maximilian af Bäjern, men Tilly, som fruktade en så utmärkt medtäflare, visste i hemlighet ställa så till, att han erhöll vägrande svar. Detta grundade först den bittra fiendskap, som rådde mellan Wallenstein å ena samt Maximilian och Tilly å andra sidan. Den förstämde kunde dock ej länge förblifva i overksamhet. Ferdinand behöfde en krigshär men saknade därtill nödiga medel. Då erbjöd sig Wallenstein att till kejsarens tjänst men på egen bekostnad anskaffa och utrusta icke mindre än 40,000 man. Man log i början åt förslaget såsom ett tomt skryt. Men nöden fortfor, likaså Wallensteins anbud. Kejsaren tyckte sig gärna kunna våga ett försök, då det ingenting kostade, och antog därför förslaget, med villkor att endast 20,000 man utrustades. Tjugu tusen man, svarade Wallenstein, skola svälta ihjäl, men femtio tusen kunna själfva skaffa sig födan; och det blef därvid. Öfver hela Tyskland spriddes ryktet, att Wallenstein ämnade på egen bekostnad uppsätta en krigshär. Företagets ovanlighet, Wallensteins kända namn, lycka och frikostighet tillockade skaror af soldater, icke blott Mansfelds skingrade hopar utan äfven mången krigare från Tillys led, och med förvåning såg man Wallenstein snart i spetsen för 60,000 man. Det var med denna här, som han 1626 jagade Mansfeld genom Sachsen, Schlesien och Ungern, 1627 eröfrade Holstein och Jutland samt 1628 belägrade Stralsund och höll norra Tyskland i tygeln. Man förvånades öfver Ferdinands lycka att halva funnit en sådan fältherre. Ferdinand själf erkände tacksamt sin förbindelse och utnämnde Wallenstein, såsom vi förut berättat, 1629 till hertig af Mecklenburg.

Emellertid började han inom sig bära hemlig farhåga för en så mäktig och egenmäktig undersåte. Wallensteins lynne och hela personlighet voro icke ägnade att ingifva förtroende. Han var lång och mager, med kort, uppstående hår, hög och ofärad panna, små svarta och skarptindrande ögon, ansiktsfärgen gul. Stränghet och isande köld förrådde sig i hvarje blick, hvarje åtbörd. Munnen rördes nästan aldrig till löje, sällan till samtal, och de få ord han därvid yttrade uttalades med en skarp röst, hvars obehag han icke ens själf förmådde mildra. Han var nykter, måttlig och högst arbetsam, den ena gången full af misstankar och förställning, en annan gång ytterligt djärf och påflugnen; mot brottslingar obevekligt, stundom orimligt sträng. Då soldater anklagades för olydnad, svarade han ofta, utan vidare rannsaking, helt torrt och kort: *Häng den hunden!* Samma öde fick en kammartjänare, som väckte honom för tidigt. Hans stränghet och vrede kände inga gränser men å andra sidan ej heller hans frikostighet. Att gifva en skänk af mindre än 1,000 riksdaler ansåg han under sin värdighet. För soldaternas hälsa och vård sörjde han uppmärksamt, lämnande dem tillika fria händer att genom plundring både föda och rikta sig. Tjänare och höfdingar belönades furstligt. Furstligt var också hans eget lefnadssätt, nästan kejsarligt. På hans egendomar i Prag, Gitschin och Friedland uppfördes präktiga byggnader. Särdeles utmärkt var slottet i Prag. Stallet ensamt liknade ett litet palats, där tre hundra utsökta prakthästar fodrades ur marmorkrubbor. Det egentliga palatset var på det praktfullaste inredt, med hemligt dolda, af droppsten bildade badrum, stora präktiga salar, af de förnämsta målare prydda med taflor, föreställande Wallensteins bragder, stundom honom själf som segrare, dragen af solens hästar och med morgonstjärnan öfver den lagerkrönta pannan. På resor åtföljdes han af femtio sexspända vagnar för sig och sitt sällskap; andra femtio medförde betjäningen och husgerådet, och ett dylikt antal lifdrabanter stod dagligen i yttre rummen. Hofvet utgjordes af sextio adliga pager, tolf friherrliga riddare och fyra kammarherrar; hela staten tillsammans 900 personer och 1,072 hästar med mera. Dagligen dukades hertigliga bordet för ett hundra gäster. Själf syntes han likväl sällan därvid, flyende och hatande människor såsom ett otacksamt och ondt släkte och tillika så ytterst känslig för hvarje buller, att hans herrar måste med omlindade sidenband förekomma äfven

det minsta slamrande af sporrarna. Sin gemål och dotter såg han sällan, en förtrolig vän hade han aldrig. Tiden delades mellan ämbetsgörsmål, brevväxling, stjärntyderier tillsammans med Seni och dessemellan dystra grubblerier samt en omätlig ärelystnads planer. På sådant sätt, ensam och innesluten i djupet af sitt palats, härskade han dock därifrån nästan enväldigt, icke allenast öfver sin här utan snart sagdt öfver hela Tyskland. Soldaterna följde honom med en alldeles blind lydnad, fängslade så väl af hans stränghet och frikostighet som af hans hemlighetsfulla väsen. Tysklands folk behandlade han med en segrande krigares hela hårdhet, dess furstar icke blott som jämlikar utan med ett stötande öfvermod; men ingen vågade på länge motsätta sig den lika mäktige som fruktade segraren. Kejsaren måste själf mången gång tåga och se, huru Wallenstein handlade tvärt emot gifna befallningar, huru han icke ens vårdade sig att söka ursäkter därför. I spetsen för sin talrika, af honom ensamt beroende här, stod han midt i Tyskland, en för alla lika fruktansvärd makt, och man gaf honom icke utan skäl namnet af *Tysklands diktator*. Huru Wallenstein vid Regensburgs riksdag från denna utmärkta plats lika hastigt nedsteg som han uppstigit skall framdeles jämte hans senare öden för läsaren framställas.

Den tredje i ordningen bland dessa utmärkta fältherrar var *Gottfrid Henrik, grefve af Pappenheim Triechlingen*, född 1594, årsbarn med Gustaf Adolf, liksom Wallenstein med Axel Oxenstierna. Fadern var kejsarlig marskalk och förde som sådan tvenne svärd i vapnet. Den unge Pappenheim hade också vid sin födelse i pannan tvenne med röd färg och i samma ställning tecknade svärd. Med tiden växte de småningom bort och sågos efter tjugufemte året aldrig oftare än vid häftiga sinnesrörelser. Pappenheim var af ett stolt och modigt sinnelag, och man såg honom i barndomen sällan eller aldrig falla tårar; därjämte var han gladlynt, redlig och läraktig samt inhämtade goda kunskaper, dels af enskilda lärare, dels på vidsträckta resor. Under hertigen af Bäjern började han sin krigarbana och steg snart till högre grader. I slaget på Hvita berget var han redan öfverste. Strax i början af denna drabbning blef han sårad men fortfor dock att deltaga i striden, tills hästen, dödsskjuten, tumlade omkull och blef liggande öfver Pappenheim, så att denne icke förmådde göra sig lös igen. I detta tillstånd blef han flera gånger öfverriden och sårad samt slutligen liggande sanslös på slagfältet. *Jag visste ej riktigt*, plägade han själf säga, *antingen jag var i paradiset eller i helvetet. Jag befann mig icke nog väl för det förra, icke nog illa för det senare, hvarför jag till slut trodde mig vara i skärselden*. Han väcktes ur dessa drömmar af en kejsarlig soldat. Då denne såg, att Pappenheim öppnade ögonen, sade han: *Din hund, du har ett par vackra byxor! Du skall dö!* hvarvid han lyfte sabeln. *För Guds skull*, utropade Pappenheim, *låt mig lefva! Jag är öfverste Pappenheim och skall rikligen belöna dig*. Han fördes till Prag och lämnades i särskild vård hos hertig Maximilians lifläkare. Han hade ej mindre än tjugusår, hvaribland sex voro ganska vådliga, men god skötsel och ännu bättre lifskrafter återställde honom snart till fullkomlig hälsa. Han deltog sedermera uti alla krigstågen, i hög grad utmärkande sig genom skicklighet och mod, särdeles denna sista egenskap. Han hade vid sin död ej mindre än hundra ärr. Pappenheim var af reslig växt, ansiktet fylligt, med hög näsa och panna samt lifliga ögon icke utan tycke af Gustaf Adolf. Det forntida riddarsinnet inom hans själ yttrade sig särdeles i förhållandet till denne konung. Enligt en gammal släktsägen skulle en med ärr betäckt och på hvit häst ridande grefve Pappenheim framdeles i strid besegra en stor och ryktbar konung. Det berättas, att Pappenheim var öfvertygad, det denna spådom åsyftade honom och Gustaf Adolf, och han gjorde allt till dess uppfyllande. Ständigt såg man honom rida en hvit häst, och i drabbningarna valde han alltid sin plats midt emot konungen, sökande att komma med honom i handgemäng. På samma gång kände han för denne sin fiende en oförfalskad högaktning samt yttrade den vid alla tillfällen oförtäckt. I sättet att kläda, att uppföra sig, till och med att lägga sitt hår sökte han göra likheten mellan sig och sin store motståndare än mera märkbar. De täflande årsbarnen föllo slutligen på samma dag och fält.

Hans Georg von Arnheim var född 1581 och härstammade från en adlig ätt i Brandenburg. Han utmärkte sig för flit, goda kunskaper, slughet och tystlåtenhet. Richelieu kallade honom därför det bästa *kardinalsämnet i hela Europa*. Han var dock tillgifven lutherska läran, och det med så mycken ihärdighet, att han å andra sidan kallades den *lutherske kapucinmunken*. För öfrigt var han ombytlig, falsk, egennyttig. Han var först i polsk, sedan i svensk, därpå i österrikisk tjänst, där han med Wallenstein ingick en nära vänskap, hvilken oakadt ett och annat missförstånd oafbrutet fortfor. Sedan Arnheim af motvilja för polska tåget 1629 begärt afsked från kejsrerliga hären, ingick han som fältmarskalk i sachsisk tjänst.

Altringer, född af ringa föräldrar, följde på några resor en fransk ädling, först som kammartjänare, sedan som handskrifvare, förvärfvande under denna tid genom sin arbetsamhet betydlig kännedom om olika land samt deras språk och tillstånd. Han kom sedan till kansliet vid tridentinska kyrkomötet, där hans skicklighet och framgång väckte afund och förföljelser. Altringer bortgick i vredesmod från både stad och beställning, med föresats att välja den först mötandes yrke. Det blef händelsevis en tysk soldat, hvilken han följde till Italien. Sedermera gick han öfver till bayersk tjänst, oupphörligt stigande från den ena graden till den andra, till dess han efter Tillys död blef anförare för hela bayerska hären och af kejsaren upphöjd till riksfriherre. Han var tapper, förständig och kvick samt en särdeles stor talare men därjämte hämnd- och penninggirig; man kallade honom den *italienske spanioren*.

Henrik Holk, född på danska ön Als, en oförfärad och rask krigare men utsväfvande, lastfull, grym och plundringslysten. Holk och hans jägare voro föremål för hela Tysklands fruktan och afsky. Han bytte flera gånger om herre och bekännelse. Slutligen under ett af sina grymmaste plundringståg blef han anstucken af en dödlig sjukdom. Ingen präst kunde förmås att höra den afskydde mannens sista bikt. Han dog, öfvergifven af alla, till och med af sina egna officerare. En af de lösa kvinnorna i lägret mottog hans sista suck.

Grefve *Merode*, i kejsrerlig tjänst, är mest ryktbar därigenom, att hans tygellösa och själfsvåldiga soldater kallades efter honom *merodister* eller *merodare*, hvaraf sedan ordet *marodörer* uppkommit.

Tiefenbach, *Götz*, *Kolalto*, *Maradas* och kroatanföraren *Isolani* voro mer eller mindre ryktbara krigsöfverstar, hvilkas namn ofta förekomma. Det var äfven vid denna tiden, som de sedermera så namnkunniga fältherrarne *Gallas*, *Piccolomini* och *Montecucculi* först började visa sig.

Likasom enskilda anförare hade förvärfvat sig mer eller mindre anseende, på samma sätt var det äfven med trupperna själfva. Vissa regementen voro för sin tapperhet och krigsvana bekanta öfver hela Tyskland. Sådana voro Wallensteins kyrassierer och nästan ännu mera Tillys valloner, kärnan, de förra af Tysklands rytteri, de senare af dess fotfolk. Särdeles bekant var också ett regemente bayerska ryttare, efter sin anförare kallade *kronbergare*, efter sitt uppförande *de öfvervinneliga*. De nyttjade svarta hästar och dräkter samt dödskallar fästa på hjälmarna. En alldeles egen ryktbarhet hade *kroaterna*, ett oregelbundet ungerskt rytteri, häftigt i sina anfall men utan ordning och ihärdighet. Dessa kroater utmärkte sig för den vildaste plundringslystnad, de råaste våldsamheter. Ängest och fasa föregingo, mord och brand följde deras spår; själfva namnet *krabater*, såsom det af tyskarne vanligen uttalades, öfvergick slutligen till en allmän benämning för vilda och samvetslösa människor.

39. Wallensteins afsättning

Redan tolf år hade detta förödande krig rasat inom Tysklands gränser. Dess härjningar antogo ett alltmer och mer ohyggligt lynne. Härarna liknade kringdrifvande röfvarskaror. De sade sig strida, den ena i katolska, den andra i protestantiska furstars tjänst, men plundrade både katoliker och protestanter. Kriget fördes icke mera för furstarnes, för folkens, för den kommande fredens skull utan för tillfredsställandet af soldaternas och deras befälhafvares rofgririghet. Hvarken mänsklig eller gudomlig lag aktades, icke heller riksfurstarnes högljudda klagomål. Wallenstein bemötte dessa furstar med ett förnämt förakt, låtande dem förstå, att han som kejslerlig öfverfältherre var dem icke allenast jämn god utan ock öfverlägsen.

Soldaterna följde exemplet och behandlade invånarne med ett gränslöst öfvermod. Då bonden eller borgaren uppdukat sin bästa mat, såg man ryttaren vägra att sätta sig till bordet, därest icke hvarje gång en gyllen eller blank dukat låg under tallriken. Om denna fordran af bristande vilja eller förmåga icke blef fullgjord, utbröt soldathopens vilda och djuriska lynne i hela sin vederstygglighet. Årbara kvinnor våldfördes till döds, också efter döden, hvarpå de misshandlade liken kastades ut för att af hundar sönderslitas. Männen utplundrades till bara skjortan och blefvo vid minsta tecken till missnöje mördade. Officerarne utpressade med ohyggliga plågor allt det redbara myntet och togo, då vid brandskatters utgörande sådant felades, lösörena för knappt hundradelen af värdet. På detta sätt blef landet inom kort utarmadt, så att åkerbruk och handtverk stannade af. Förut rika furstar hade knappt ett torftigt bröd, och deras undersåtar lifnärde sig med ollon, rötter, ja, mången nödgades med mull stilla den rasande hungern. — Detta på samma gång, som Wallensteins kroater, med betsel och remtyg höljda af silfver och guld, lefde i öfverflöd och kräslighet, hans ryttmästare såsom furstar, han själf med mera prakt än kejsarens egen person.

Det var egentligen Pommern, Nedersachsen och Brandenburg, som varit mest lidande, men äfven de andra landskapen hade icke blifvit lottlösa. Efter Danmarks besegrande uppstod därför ett högljudt rop efter den välgörande freden. Men ännu hade kejsaren icke vunnit sina hemliga afsikter, ännu fruktade man ett infall af den svenske likasom förut af den danske konungen, och Wallenstein stod för sådant ändamål omgifven af hela sin talrika krigshär men också omgifven af hela Tysklands hat och förbannelser. På honom riktades alla blickar; han var den enväldige ledaren öfver dessa röfvarhopar, han hade första gången sammankallat dem, han hade förbundit sig att underhålla och besolda dem och gjorde det på bekostnad af Tyska riket och alla dess invånare. Han själf borde först och främst afsättas och sedan hans vilda skaror upplösas: sådant var ropet i hela Tyskland. Ferdinand bar visserligen själf någon farhåga för Wallensteins äregiriga planer, men han var å andra sidan ganska angelägen att bibehålla både härförare och här, nämligen såsom de medel, genom hvilka han, utan att själf därtill behöfva bidra, utöfvade ett fullkomligt envælde öfver hela det Tyska riket. Men klagomålen blefvo alltmer högljudda, och det icke blott af det lägre folket utan af furstarne själfva. *Rikets olyckliga ställning kan icke afhjälpas*, skref ärkebiskopen af Mainz, *så framt ej rikets diktator blifver afsatt*. Samma språk förde också de andra kurfurstarne, särdeles Maximilian af Bäjern; och Richelieu underblåste hemligen deras missnöje i hopp att genom Wallensteins afsättning försvaga kejsarens makt. Detta var äfven en hemlig driffjäder hos de flesta katolska furstar, hvilka befarade, att Ferdinand genom Wallensteins tillhjälp skulle upphäfva sig till deras enväldsherre. — Men äfven af verkliga och välmenande vänner mottog kejsaren samma råd. *Eders Majestät*, skrifver hans egen broder, *kan icke föreställa sig, huru folket far fram. Jag har väl också några år varit med uti krig och vet, att det utan våldsamerheter sällan aflöpa kan; men att blott för ro skull bryta sönder fönster, spislar och väggar, att afskära näsor och öron, martera, skända, mörda — sådant bör dock af befälet kunna förekommas. Jag vet nog, det man söker intala Eders Majestät, att dessa beskyllningar*

äro ogrundade, men Eders Majestät må väl härutinnan sätta likaså mycken tro till mig, sin köttslige broder, som till de herrar, hvilka späcka sina pungar med det arma folkets svett och blod. Jag kan nämna många officerare, som för kort tid sedan hade knappt kläderna på kroppen men som nu skrapat tillhoppa tre till fyra hundra tusen gyllen uti klingande mynt. Missnöjet börjar växa till en hotande höjd, och jag har icke kunnat lugna mitt samvete, förrän jag inför Eders kejsarliga Majestät sakens verkliga förhållande framställt.

I början af juni månad 1630 sammankallades en riksdag i Regensburg. Här utbrast den mot Wallenstein länge samlade stormen, och alla fordrade enhälligt och högljudt den hatade fältherrens afsättning. Ferdinand sökte försvara honom och visade oförsiktigheten att afskeda en så bepröfvad, skicklig och tapper härförare och att upplösa en segrande krigshär just vid samma tid, som en ny fiende, konungen af Sverige, väntades till riket. Wallensteins åtskilliga anhängare utgåfvo från trycket försvarsskrifter af lika innehåll, men motpartiet använde samma medel tillbaka. *Det är tid, skref man, att kejsaren lindrar det gemensamma fäderneslandets nöd; det är tid, att hans uppmärksamhet fästes på de bittra tårar, det oskyldiga blod, som vidlåder de utpressade penningarna. De förtrycktas kvidande och suckar, om också på jorden obarmhärtigt föraktade, skola stiga upp till himmeln och förvandla sig till en straffande åska öfver de brottsligas hufvud. Från Wallenstein kommer allt detta elände, och högsta nödvändigheten fordrar ock att bortkasta detta plågoredskap, under hvilket fäderneslandet har utstått så många lidanden.*

Ferdinand önskade att på denna riksdag få sin son utvald till romersk konung för att dymedelst försäkra honom om kejsarliga tronföljden. Men kurfurstarne vägrade att understödja förslaget, så framt icke Wallenstein förut blefve afsatt. Ferdinand tvekade - han kände, huru bifallet till denna önskan vore på en gång en oförsiktighet i anseende till svenskarnes väntade anfall och en otacksamhet i anseende till Wallensteins stora förtjänster. Å andra sidan bestormades han af kurfurstarne med Maximilian i spetsen, af sina hemliga samvetsråd, hvilka hatade Wallenstein, slutligen af omsorgen för sitt eget hus och dess bibehållande. — Han gaf vika, och Wallenstein blef afsatt; dock *förklarade Ferdinand högtidligt, att sådant skett mot hans egen öfvertygelse och på ständernas enträgna begäran. Han ville i af seende på därpå uppkommande olyckor vara urskuldad både för Gud och människor.*

Nu var visserligen den mäktige fältherren af kejsaren förklarad afsatt, men mången fruktade, att befallningen icke skulle åtlydas. Man kände Wallensteins stolta och härsklystna lynne likasom soldaternas blinda tillgifvenhet och beslöt därför att gå försiktigt till väga. Redan förut hade Wallenstein blifvit från den honom egentligen tillhörande hufvudhären nedsänd till Schwaben och satt i spetsen för svagare och för honom mera främmande trupper. Man förebar som utsikt att därigenom inverka på riksdagen i Regensburg, men mången trodde sig i denna åtgärd finna ett försiktighetsmått af Ferdinand, som redan då skulle hafva förutsett sakens utgång. Nu var Wallenstein verkligen i Schwaben. För att så vidt möjligt genom sättet mildra det stötande i själfva saken uppdrog man åt tvenne af hans ifrigaste anhängare, Questenberg och Werdenberg, att öfverlämna den obehagliga underrättelsen. *De skulle, hette det, med lämpliga och goda skäl förmå hertigen att afstå från sin fältherreplats och tillika försäkra honom om kejsarens fortfarande ynnest.*

Redan förut hade Wallenstein genom sina spejare fått del af det fattade beslutet och i anledning därpå med stjärntydaren Seni noga öfverlagt om hvad göras borde. Denne senare rådde honom att foga sig efter omständigheterna samt lofvade tillika en lysande upprättelse

och en ny, mera ärofull bana. Det säges, att Wallensteins handlingssätt af detta råd hufvudsakligen bestämdes.

De båda kejsarliga sändebuden inträdde, icke utan en viss oro öfver utgången af detta vådliga värf. De började med en lång och värtalig förberedelse. Wallenstein afbröt dem strax i begynnelsen, tog från bordet en med stjärnkretsar öfverritad tafla, visade den och sade: *I kunnen, mina herrar, genom dessa teckningar finna, att jag af stjärnorna redan förut känner edert uppdrag. Denna höga vetenskap visar mig också, att bayerske kurfurstens ande helt och hållet behärskar kejsarens, hvarför jag icke heller tillräknar denne senare min olycka. Dock gör det mig ondt, att den furste, som jag mot främmande fiender och inhemska uppror så troget försvarat, nu i nödens stund lämnar mig själf utan beskydd. Dock är jag beredd att äfven nu lyda min kejsarlige herres vilja.* Sändebuden mottogos i öfrigt med lysande högtidligheter och erhöilo vid afresan dyrbara skänker. Tillika lämnade dem Wallenstein ett bref till kejsaren. Han begärde endast att blifva beskyddad mot illvilliga fiender och bibehållen vid den furstliga värdighet och de besittningar, kejsaren honom en gång som belöning tilldelat. Kurfurstarne däremot vägrade bestämdt att tillerkänna honom hertigligen värdigheten, än mindre landet Mecklenburg; de begärde tvärt om, att han skulle ställas till ansvar för de utpressningar, han och hans folk tillåtit sig. Detta senare påstående blef visserligen utan påföljd, men däremot vågade eller ville icke kejsaren försvara Wallensteins rättighet till Mecklenburg. Denna omständighet lämnades oafgjord, och till och med i Wien började man att ur Wallensteins titel utesluta orden hertig af Mecklenburg. Full af harm och missnöje drog han sig tillbaka till sina i Böhmen liggande egendomar.

40. Gustaf Adolfs öfverläggningar om trettioåriga kriget

Det förefanns visserligen många yttre förhållanden, som drefvo Gustaf Adolf till deltagande uti trettioåriga kriget; grundskälet därtill måste dock sökas uti hans egen personlighet, hans åsikt af Europas, Sveriges och sin egen ställning.

Det är ovedersägligt, att Österrikes växande makt hotade Europas frihet och att en hämnare var af högsta nöden påkallad. Man kunde dock ännu hoppas att se denna fara tillintetgjord äfven utan Sveriges biträde. Icke blott de öfriga protestanterna utan också katolikerna själfva skulle för sådant ändamål resa sig. Frankrike under den verksamme Richelieu hade förr eller senare måst träda i vapen. Tysklands katolska furstar med Maximilian i spetsen började redan bilda ett starkt motstånd, måhända icke utan stöd af Spaniens, Polens och till och med påfvens afundsjuke.

Dessa lugnande omständigheter kunde icke undfalla Gustaf Adolf. Men större var den våda, som hotade protestantiska lärorna. I detta hänseende kunde man med tämlig säkerhet vänta, att Frankrike och katolska furstarne, eljest kejsarens afundsmän, skulle räcka honom en hjälpsam hand, hvarefter föga hopp återstode för evangeliska bekännelsen; dess egna försvarare mindre att räkna på; England ännu till krafter och riktning outveckladt, därtill under en svag regering sönderfallande uti inre oroligheter; Holland med möda försvarande sig själf; Danmark bragt till tystnad och overksamhet; Sachsen och Brandenburg, med skenbar frihet, dock stående under kejsarens lyfta svärd; Sverige aflägsat, fattigt på medel och folk och själf behöfvande båda. Sådana voro utsikterna för Europas andliga frihet, i sanning ännu mörkare än för den politiska. *Det är fara värdt, skref Oxenstierna, att vi nödgas gå till själens och kroppens dubbla trældom.*

Gustaf Adolf var född och uppfostrad i och till protestantiska lärornas försvar, hafvande från far och farfar ärft detta uppdrag. Det instämde med hans egen känsla, lifligt och varmt lågande för mänsklighetens, ljusets och frihetens heliga sak. Det instämde med hans egen ställning, varande själf af en ny konungastam och af de nya lärorna lyft på tronen. Det instämde med hans hjärtas innersta öfvertygelse om dessa lärors sanning, om deras outhärlighet för hvarje ytterligare utvecklande af stat och vetenskap. Också började han redan tidigt kasta oroliga blickar utåt Tyskland, kännande en dunkel aning om sin framtida kallelse.

Utom Sigismunds envishet och de därpå föranledda polska fälttågen hade likväl Gustaf Adolf icke så snart och måhända aldrig kommit att delta i tyska kriget. Vändningspunkten för detta förhållande var omkring 1618. Danska och ryska krigen voro afslutade, och Gustaf Adolf sökte förlikning äfven med Polen, och det allvarligt. Svenska folket, uttröttadt af de nu nära sextioåriga fejderna, yttrade oförställt sin längtan efter lugn, och den kärlek, den välsignelse, Gustaf Adolf skördat för de tvenne redan vunna frederna, lockade till den tredje. Sedan skulle han ostörd kunna öfverlämna sig åt inre styrelsen och den hugnande sysselsättningen att öfver hela sitt rike utbreda trefnad och välmåga, ordning och ljus. Sverige hade ännu en gång fått genomlefva en gyllene ålder, sådan som under de senare åren af Gustaf Vasas regering, och om Gustaf Adolf en gång hade sett sitt land i åtnjutande af fredens redan mognade och rika frukter, svårligen hade han sedermera kunnat förmå sig att störta denna sin egen skapelse, detta lyckliga folk uti krigets alla vådor och eländen, då så mycket mera fruktansvärda, som hvarken konung eller folk ännu lärt känna sina krafter. Men Sigismunds envishet och öfverdrifna anspråk tillintetgjorde dessa gyllene förhoppningar och inkastade Sverige och dess konung i hvirfveln af det polska kriget. Det var här, som Gustaf Adolf först fick tillfälle att utbilda sina krigiska egenskaper. Det var här, som både han själf och världen lärde känna hans ovanliga förmåga, och denna utvecklade själfkänsla, detta hela Europas

växande förtroende var det, som sedermera med hög och oemotståndlig röst, så inom som utom, uppfordrade honom till ännu viktigare bragder. Han kunde ej nedtysta den högljudda, oafåtliga kallelsen att kämpande och räddande störta sig in i den stora världsstridens brusande böljor. Han kände att icke Sverige ensamt utan Europa var hans fädernesland. Sverige, det älskade Sverige, blef ej mera det uteslutande föremålet för hans omsorger utan snarare medlet att utföra den höga bragd, hvartill han kände sig buren, nämligen Europas räddning från både andligt och världsligt slafveri.

Man har tadlat, att Gustaf Adolf invecklade Sverige i trettioåriga kriget och därigenom för främmande folk uppoffrade sitt eget. Huruvida han i längden kunnat undvika denna inblandning är ännu oafgjordt. Dessutom ansåg Gustaf Adolf hvarken den enskilde eller staten såsom enstaka, från det hela utbrutna delar, hvilka kunna frodas och växa till midt uti allmän förstöring. Han betraktade de europeiska folken som bröder, födda till samma arf af frihet och ljus och med samma förbindelse till inbördes bistånd i striden för vinnande af detta stora ändamål. I sådan ande talade han till Svea folk, och det förstod och följde hans höga bana, villigt med honom offrande krafter och blod, också med honom stigande till högsta spetsen af ära och anseende.

Efter framställningen af dessa Gustaf Adolfs inre driffjädrar till deltagande i kriget vilja vi anföra de yttre omständigheter, som därtill närmare bestämde honom.

Redan från längre tid tillbaka hade Tysklands protestantiska furstar sökt förbund med Gustaf Adolf. Särskilda skrivelser hade för sådant ändamål blifvit afsända åren 1614, 1619, 1620 och 1621, men egna göromål hindrade konungen från hvarje verksammare deltagande i dessa främmande angelägenheter. År 1623 ökades protestanternas farhågor och enträgenhet. Gustaf Adolf började känna mera kallelse till företaget men blef, såsom vi förut omtalat, hindrad af polska kriget och dessutom förekommen af konungen i Danmark. Men efter denne senares nederlag ökades faran för Sverige och i samma mån äfven Gustaf Adolfs böjelse att träda densamma djärft under ögonen. Kejsaren och Wallenstein behandlade honom med det mest sårande högmod. De vägrade att gifva honom konunganamn och bortvisade snöpligt hans sändebud från fredsunderhandlingen i Lybeck. Härtill kommo verkliga fientligheter. I Polen tjänade år 1627 mot Gustaf Adolf ett kejsarligt regemente under hertig Adolf af Holstein, år 1629 hela arnheimiska hären. Kejsarens folk hade föröfvat våldsamheter mot svenska sjöfarande, och Wallensteins titel af romerska rikets storamiral öfver nordhafven, hans hotande sjörustningar gäfvos nogsamt till känna, hvad man ämnade företaga mot Sverige, sedan Tyskland först blifvit kufvad.

Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna voro icke de män som af blindhet eller fruktan tillslöto ögonen för dessa faror. De insågo bägge två omöjligheten af att i längden undvika ett krig emot kejsaren; bägge trodde det äfven vara fördelaktigare att angripa fienden på södra sidan om Östersjön än att invänta hans anfall inom Sveriges gränser: detta allt dock icke utan mycken tvekan och oro hos båda. *Gud är mitt vittne*, skref konungen, *huru högt fäderneslandets och undersåtarnes nöd går mig till sinnes; dock tyckes mig bättre träda faran modigt under ögonen och föra kriget på främmande botten än släppa fienden inom våra egna landamären, dit han eljest otvifvelaktigt kommande varder*. Oxenstierna skref till rådet: *När jag betraktar denna förestående fejd, fiendens segrande makt, fäderneslandets fattigdom, krigets medel, början, skiften och möjliga utgång, då resa sig håren på hufvudet. Ho är den, som icke skulle ett sådant undvika, därest det möjligt vore? Men efter Gud låtit oss födas i en sådan tid och satt oss till konungens och fäderneslandets rådgifvare, så böra vi uppsöka icke endast farorna utan ock medlen att dem öfvervinna. Härtill räknar jag förnämligast att hålla fienden från fäderneslandet och så vidare*. I denna sak voro Gustaf Adolf och Axel

Oxenstierna ense, hvarför också Stralsund genast blef undsatt; men en annan fråga återstod, nämligen huru och på hvad ställe kriget skulle föras. Gustaf Adolf ville, att man redan 1629 skulle föra hufvudstyrkan till Tyskland. Oxenstierna däremot trodde, att man borde fortsätta anfallskriget i Preussen, där man redan innehade fästningarna och kände landet, och däremot nöja sig med att besätta Stralsund och genom denna stadens understödjande sysselsätta kejsaren, liksom man förut under konung Johans tid genom Revals ihärdiga försvarande hade hejdat ryska makten. Det sågs tydligt, att Oxenstierna af en nästan medvetlös farhåga sökte i det längsta undvika den fruktansvärda kampen. Konungen icke så. Kriget, en gång oundvikligt, borde börja ju förr desto hellre, innan ännu hela Tyskland blifvit ohjälpligen bundet under oket. Just den omständigheten, att Gustaf Adolf gick anfallsvis till väga, skulle öka modet hos både eget folk och bundsförvanter. Konungen och hans vän växlade angående dessa angelägenheter flera förtroliga och vidlyftiga bref. Oxenstierna kunde omöjligen vederlägga konungens skäl för anfallskriget. Men å andra sidan kunde han ej heller underlåta att oupphörligen ställa för ögonen Sveriges utblottade tillstånd, kejsarens mångdubbelt betydligare stridskrafter och den därför troligtvis olyckliga utgången, hvilka skäl åter voro för Gustaf Adolf lika svåra att vederlägga. Slutligen skref denne senare: *Hvad som kan uträttas eller icke, det vet allena Gud, hvilken gifver vilja att begynna och kraft att fullända, om saken till hans ära och vår salighet lända kan. I kunnen lättare visa hindren än jag möjligheten, hvarför jag också hellre vill i verkligheten framdeles utföra än här i förväg på papperet framställa min föresats.* Oxenstierna gaf vika, betraktande det som en dispositio divina. Konungen, sade han, *är därtill drifven af en mäktig ande, den ingen motstå kan.* — Det blef beslutet att angripa kejsaren i Tyskland, och det redan 1629. Anfallet uppsköts, under det att Gustaf Adolf vid Lybeck gjorde ännu ett försök till en fredlig förlikning. Men då Wallenstein skymfligt bortjagade svenska sändebuden och kejsaren sände Arnheim till Polen, blef kriget för följande året oåterkalleligen beslutet; *men*, skref konungen, *från denna stund väntar jag ingen enda lugn timme under hela min lefnad*, och vid sin ankomst till Stockholm utsåg han därstädes i Ridderholmskyrkan platsen för sin blifvande graf.

41. Gustaf Adolfs afresa

Konungens och Axel Oxenstiernas bekymmer började i mån af farans annalkande sprida sig inom först rådet, sedan riket. Per Brahe och Johan Skytte, hvilka i hög grad ägde konungens förtroende, sökte i början att afstyrka hvarje omedelbar inblandning i så vidtutseende företag. *Man borde försöka, sade de, att så länge som möjligt genom eftergifvenhet undvika det fruktansvärda kriget.* Men år för år insågo de allt tydligare nödvändigheten och öfvergingo till konungens åsikter. Mot slutet af 1629 begärde han rådets utlåtande, *huruvida man borde angripa fienden i Tyskland eller inom Sveriges gränser afvakta hans anfall.* Efter öfvervägande af alla skälen för och mot blef den förra meningens enhälligt antagen dock af den försiktige Skytte med det uttryckliga förbehåll *därest freden på intet sätt bibehållas kunde.* Konungen förklarade sitt välbehag öfver deras beslut, tilläggande, *att han för egen del redan länge varit af samma tanke men hade velat hemställa saken till rådet för att sedan icke ensam bära skulden i händelse af framtida misslyckande.*

Redan under föregående året hade Gustaf Adolf vidtagit nödiga anstalter för det väntade fälttåget. Flera nya regementen värfvades under Kniephausen, Falkenberg, Duvall och Hall. Några af de gamla erhöilo tillåtelse att under sommaren 1629 resa till Sverige för att hvila ut efter 1628 års tröttande fälttåg. I Preussen kvarlämnades tio tusen man under Axel Oxenstierna och Gustaf Horn. En mindre styrka under Alexander Leslie, Nils Brahe och Taupadel innehade Stralsund och skärmytslade med de på Rügen varande kejsrerliga trupperna. Någon krigsförklaring aktade Gustaf Adolf så mycket mindre nödig, som kriget redan var begynt, först genom kejsarens hjälpsändningar till Polen, sedan genom svenskarnes till Stralsund. Men för att rättfärdiga sitt företag lät han till Europas regenter och folk utgå ett öppet bref, innehållande krigsorsakerna. Sådana felades icke. *Kejsaren hade tagit och brutit Gustaf Adolfs bref till Betlen Gabor samt uppeggat Sigismund till krig så väl genom löften som genom hjälptrupper, år 1627 under hertig Adolf af Holstein och 1629 under Arnheim. Han hade tillägnat sig väldet öfver Östersjön sam ofredat svenska handeln och dessutom tvärt emot all lag fördrifvit hertigarne af Mecklenburg, svenska konungahusets släktingar, slutligen på ett skymfligt sätt bortvisat Sveriges sändebud från fredsmötet i Lybeck och vägrat dess konung tillbörlig titel.* Denna skrifvelse jämte det stora begrepp, man redan hade om Gustaf Adolfs personliga egenskaper, återlifvade uti otaliga sinnen det nära döende hoppet om räddning undan Österrikes och påfvedömet's öfverhängande ok. I England, Holland och Danmark visade man sin glädje, sina förhoppningar mera öppet, Richelieu teg. Tyskland, som redan lidit och hade för framtiden att frukta det mesta, vågade knappt yttra ett enda ord.

Furstar och folk längtade lika efter *befriaren från Norden*, såsom han kallades, och utgöto för hans framgång de varmaste förböner men endast i tysthet. Österrikes makt och de genom förbundet med Danmark olyckliga ländernas exempel hejdade hvarje offentligt uttryck af det allmänna tänkesättet. Kurfurstarne undanbådo sig enträget Gustaf Adolfs ankomst, kallande honom i sina bref icke ens konung utan blott furste. De ville hellre lida det närvarande onda än genom nytt motstånd ytterligare reta Ferdinands vrede och Wallensteins svärd. — Själfva Frankrike, som uppmanat konungen till detta krig, förblef i början overksam. Gustaf Adolf vägrade nämligen att ingå på andra än fördelaktiga villkor, och Richelieu åter ville ingenting våga, innan han såg, hvarhän saken vände sig. Sverige och Gustaf Adolf stodo lämnade helt och hållet åt sig själfva.

slutet af maj 1630 blefvo ständerna kallade till Stockholm och den svårlösta frågan äfven dem förelagd. Enhvar kunde lätteligen förutse de stora olägenheter, som af detta skulle i framtiden föranledas, men ingen enda stämman höjde sig däremot. Det ädla, det storsinnade i själfva företaget hänryckte alla sinnen, och folket offrade själfvilligt sina ägodelar för den heliga sak,

för hvilken deras konung visade sig beredd att offra sitt eget lif. Kriget blef gilladt och nödiga gärder beviljade. Den 20 maj samlades ständerna på rikssalen, där konungen framträdde, åtföljd af sin fyraåriga dotter. Först upplästes det riksdagsbeslut, hvarigenom denna prinsessa försäkrades om tronföljden, och ständerna förnyade henne deras hyllningsed. Därpå följde förordningen om rikets styrelse under konungens frånvaro. Slutligen tog Gustaf Adolf själf till orda. Upplyftande dottern på armarna, anbefallde han henne åt ständernas kärlek och vård med så varma ordalag att tårarna stego honom själf likasom hela församlingen i ögonen. Därpå lämnade han barnet ifrån sig och fortsatte talet *tackande undersåtarne för deras beredvillighet till de fordrade krigsgärderne, i synnerhet som han väl visste, att dessa icke utan stor svårighet erläggas kunde. Dock torde de alla tacka Gud, som nu i så många år förskonat deras egna gränser från krigets härjningar och förlänat lycka till segrar och landvinning. Nu, fortfor han, nu går jag att begynna en vida svårare och viktigare strid. Det sker icke af lättsinnighet, det Gud vare mitt vittne! ej heller för någon min enskilda fördel eller krigslystnad. Kejsaren har på mångfaldigt sätt tvungit mig till detta steg. Han har skymfat min person, hjälpt våra fiender, förföljt våra bunds- och trosförvanter, hvilka nu, tryckta under både andlig och världslig trälldom, sucka efter frälsning, och de skola med Guds hjälp icke sucka förgäfvos.*

Hvad mig beträffar, vet jag nogsamt hvad förestå kan. Jag har redan vid många tillfällen för Svea rike spillt mitt blod, lär också för detsamma en gång mitt lif spilla, ty krukan går så länge efter vatten, tills hon ändtligen sönderslagen varder. Därför, innan jag denna gången skiljes från fäderneslandet, vill jag med en innerlig bön anbefalla eder alla, Sveriges inbyggare, närvarande, frånvarande, i Guds, den allra högstes, beskydd, både till lif och själ, önskandes att vi, när en gång stunden kommer, måtte uti oförgänglig glädje hvarandra möta. Eder, I herrar af rikets råd, tillönskar jag förstånd och kraft att edert ämbete förestå till Guds ära, hans rena ords bibehållande samt fäderneslandets frid, enighet och välstånd. Måtte också eder enskildt den glädjen förunnas att se kring eder sådana efterkommande uppväxa, hvilka fäderneslandet en gång på samma sätt understödja kunna!

Ridderskapet och adeln önskar jag lycka och kraft att genom tapperhet och bragder åter upplifva våra förfäders, de gamla göters namn, hvilket fordom spridde sin odödliga glans öfver hela jorden. På samma sätt skolen I förvärfva samma ära, eder öfverhets nåd och det sanna ridderliga anseendet.

Eder af det andliga ståndet förmanar jag till enighet och sann gudsfruktan. Förelsen edra åhörare icke blott med lära, utan ock med lefverne, så skolen I hafva deras hjärtan i edert våld. Leden dem då till samdräkt, tro och hörsamhet, så att de icke låta locka sig af onda människor utan förblifva stadiga vid kronan och fäderneslandet.

Eder af borgerskapet och menigheten tillönskar jag allsköns lycka och framgång. Måtte edra låga hyddor förvandlas till varaktiga stenhus, edra små båtar till rymliga skepp, edra åkrar och ängar med tusenfald gröda fylla lador och förråd till både eder egen och fäderneslandets rikedom. — Ja, eder alla, Sveriges älskade invånare, befaller jag uti Guds milda vård och beskydd och säger eder mitt hjärtliga farväl, kanhända för sista gången.

Tårarna brusto honom härvid ur ögonen och en kort tystnad uppstod, endast afbruten af den rörda församlingens återhållna snyftningar. Konungen höjde åter rösten och slutade med sin vid dylika tillfällen brukliga bön: *Herre, vänd dig till oss igen och var dina tjänare nådig! Uppfyll oss bittida med din nåd, på det vi må glada vara i alla våra lifsdagar! Ja, gläd oss igen, efter vi så länge olycka lidit hafva, och uppenbara dinom tjänare din makt, din ära*

deras barnom! Gud, vår Gud, vare oss nådig och blid! Han främje våra händers verk! Våra händers verk främje Herren! Amen.

Alla ständerna voro till middagen uppjudna på slottet, Gustaf Adolf gick omkring, samtalande med de flesta. Han var i allmänhet vid ett vänligt och älskvärdt lynne, denna gången mer än annars. Kärleken till undersåtarna, det föregående likasom det förestående afskedets rörelse, aningen om faror, kanhända evig skilsmässa, allt i förening med hans naturliga mod och glädtighet gaf åt samtalet en hänförande blandning af glädje och allvar, båda förskönade genom en beständigt framträdande ömhet. Enhvar skildes från honom med hjärtat genomträngdt af beundran och kärlek.

Emellertid hade krigsfolket blifvit församladt vid Älfsnabben. Man såg där af rytteriet *Per Brahe* (Enligt andra uppgifter afseglade han från Kalmar.) med Smäländingarne och *Erik Soop* med Västgötarne samt *Joakim Brahe* med några skvadroner värfvadt manskap. Till fot *Nils Brahe*, *Duvall*, *Axel Lillie*, *Didrik Falkenberg*, *Dodo von Kniephausen* och så vidare, hvar med sitt regemente. De på fanorna valda tänkespråken visade tänkesättet. Man läste där orden: *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* (Om Gud är för oss, ho kan då vara emot oss?) eller: *Gustavus Adolphus, rex Sueciæ, defensor fidei* (Gustaf Adolf, Sveriges konung, trons försvarare.), eller: *Mars regit ensem, Themis sceptrum* (Mars för svärdet och Temis spiran.). Ett livländskt regemente under Denhoff hade en svart damastfana, hvarpå Isaks offer var afbildadt med orden: *Ut Abraham filium pro Deo, sic nos vitam pro rege* (Som Abraham sonen för Gud, likaså vi lifvet för konungen.). Hela hären utgjorde 16 skvadroner ryttare och 92 kompanier fotfolk, tillsammans 15,000 man. Anförare för de första var *Åke Tott*, för de senare *Johan Banér*, för artilleriet *Lennart Torstensson*. Bland det öfriga högre befälet märktes rhengrefven Otto Ludvig, Baudis, Teuffel, gamle Thurn med flera.

Då allt var i ordning för inskeppandet, begaf sig konungen ut till Älfsnabben, åtföljd af hofvet och en talrik folkskara. Krigshären mönstrades ännu en gång och började därpå stiga ombord. Slutligen konungen själf. Lilla prinsessan Kristina var äfven närvarande. Man hade låtit henne läsa öfver några korta ord att därmed taga afsked af fadern, men denne, sysselsatt med så många viktigare föremål, tycktes på länge icke ägna henne någon uppmärksamhet, tills hon slutligen af otålighet började själf rycka honom i rocken. Nu föllo hans blickar på den älskade dottern. Han lyfte henne i famnen under smekningar, tårar och stumma välsignelser. Afskedstimmen slog; han återlämnade barnet, steg ombord och seglade ut under myckenhetens jublande rop och välönskningar.

I skären möttes flottan af vidriga vindar och måste några dagar ligga för ankar. Ändtligen uppblåste en kraftig nordan, och alla skeppen lade ut, ordnade i fyra afdelningar. Den första fördes af konungen själf, den andra af Gyllenhielm, den tredje af Lars Rodersköld och den fjärde eller reserven af Erik Ryning. Vind och väderlek voro gynnande. I jämn fart och god ordning styrde hela flottan ut på hafvet, och snart förvann undan deras blickar den sista blånande skymten af fäderneslandet.

42. Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland

Pommern var vid denna tiden öfversvämmadt af 16,000 man, tillhörande Wallensteins forna trupper och anförda af italienaren Torquato de Conti. Denne själf var en hård och egennyttig man, likaså hans soldater, vanda vid gränslöst själfsvåld och öfverdådigt uppförande mot de värnlösa invånarne. Med Wallensteins fruktade person hade också sista skuggan af ordning och tukt försvunnit från hans oregerliga hopar. Det arma Pommern led otroligt under dessa härjande gäster.

Emellertid hade redan där i trakten utbredd sig ett doft rykte om svenske konungens annalkande. Snart erhöles bestämdare underrättelser genom besättningen i Stralsund, hvars emot de kejsrerliga vunna fördelar än mera lifvade de hemliga förhoppningarna. Från Rügen, Usedom och Wollin kastades alla dagar längtande blickar utåt hafvet.

Så inträdde den 24 juni 1630; det var midsommars- och tillika årsdagen, då för hundra år sedan Augsburgska bekännelsen formligen till kejsaren aflämnades. En matt nordanvind fläktade mot kusten, men luften var kvalmig och het, och långsamt stigande moln bådade åskan. Mot middagstiden sågs en rad af segel småningom höja sig ur vågorna. Det var svenska flottan. Den styrde förbi Arkonas udde och vände sig mot inloppet till Stralsund. Men vid underrättelsen, att Leslie redan intagit hela Rügen, vände konungen åter igen kosan rakt fram mot Usedom. Han kastade ankar icke långt från skansen Peenemünde och började landstigningen under dofva slag af den just öfver nejden tågande åskan.

Åtföljd af Nils och Joakim Brahe, var Gustaf Adolf själf en af de första, som lämnade fartygen. Så snart han med sin fot vidrört tyska jorden, föll han på knä och bad med hög stämma: *Du, Herre Gud, som råder öfver vindarna och hafvet likasom öfver jorden och himmeln! Huru skall jag tillfyllest kunna prisa dig och ditt nådigt förlänade beskydd under denna vådliga men nu lyckligt tillryggalagda färd? Jag tackar dig! Af hjärtats innersta grund tackar jag dig! Du vet, att jag företagit detta tåg, icke till min utan din ära och din förtryckta kyrkas hjälp! Gif ock framdeles lycka att utföra detta ditt heliga verk till den stund och det mål, som af dig bestämt är!* Konungen steg upp, och seende tårar i de kringstående herrarnes ögon, sade han: Gråten icke utan bedjen Gud af hjärtans grund! Flitigt bedet är halft segradt. Därpå fattade han en spade och utmätte lägret, hvars fästningsverk strax uppkastades. Emellertid inbröt skymningen. Då sågs från alla sidor skenet af brinnande byar, de flyende kroaternas hälsning. Vid detta rysliga ljus fortsattes utskjottningen hela natten igenom. Om morgonen voro redan elfva regementen i land. Snart följde trossen och artilleriet, hvarpå fartygen återvände till Stockholm för att hämta ytterligare förstärkningar.

I Tyskland och särdeles vid kejsrerliga hofvet väckte Gustaf Adolfs ankomst på långt när icke det uppseende, som saken sedan visade sig förtjäna. Ferdinands oafbrutna lycka hade gjort både honom och hans vänner öfvermodiga. Den, som öfvervunnit konungarne af Böhmen och Danmark och så många furstar och frejdade fältherrar, hoppades att utan svårighet besegra den nye och föga mäktige fienden. I Wien skämtade man öfver Gustaf Adolf och hans anspråk att likasom Europas öfriga konungar kallas Hans Majestät. *Snömajestätet*, sade man, *skall smälta, ju mera det nalkas söderns sol.* Då man i Regensburg lämnade Ferdinand underrättelsen om konungens landstigning, yttrade han helt likgiltigt till några af de närvarande furstarne: *Vi hafva åter fått en småfiende (Feindlein) på halsen.* I enlighet med dessa tänkesätt bedrefvos rustningarna lamt och kraftlöst. Det var just samtidigt med Gustaf Adolfs landstigning, som kejsaren afskedade Wallenstein och hans trupper. Man tviflade intet ögonblick, att ju icke Tilly och hans här skulle vara mer än tillräckliga för svenskarnes fördrifvande. Äfven den gamle härföraren tycktes anse Magdeburg mera angeläget än Gustaf

Adolf och lämnade denne senare helt och hållet åt Conti. Men också Conti var lika öfvermodig. *Gustaf Adolf*, sade han, *har i Preussens skogar borttappat alla sina lagrar*. Han lade sig därför själf med hufvudstyrkan orörlig nere vid Stettin och brydde sig icke ens om att söka hindra konungens landstigning. Hans befäl, lefvande i lättja och öfverflöd, omtalade med förakt svenska härens fattigdom och torftighet samt huru dess officerare vid lediga stunder själfva lagade sina strumpor. Sådana lappare, menade man, skulle snart på sina nylappade strumpor taga till fötterna, då de mötte verkliga soldater. Det enda, som väckte några farhågor, var sällsamma rykten, af de vidskepliga katolikerna utspridda och trodda. Svenske konungen, sade man, har i sin här många lappar, trollkarlar och vidunderliga varelser, hvilkas blotta åsyn kunde jaga den tappreste soldat på flykten.

Äfven svenska soldaterna gjorde sig åtskilliga egna föreställningar om det stundande krigståget. Ibland annat berättas, att de nyss utskrifna knektarne tyckte sig genom seglingen öfver Östersjön hafva tillryggalagt en så omätligt lång väg, att det numera icke kunde vara långt igen till Rom. De började därför strax fråga tyska bönderna om genaste vägen till denna stad och yttrade särdeles stor lust att ofördröjligen tåga dit och tukta påfven, deras och deras fäders gamle fiende.

Sedan folket under två dagars hvila hämtat sig från sjöresans besvärligheter, gaf konungen befallning till uppbrott. Under föga motstånd utbrede sig svenskarne öfver Usedom och Wollin samt eröfrade Wolgast, Kamin och Gollnow. Öfverallt voro de kärkomna, emedan Gustaf Adolf vidmakthöll en allvarsam krigstukt, så att ingen af hans soldater vågade tillåta sig den ringaste våldsamt. Tvärt om hände ofta, att än konungen, än soldaterna själfva af frivillig barmhärtighet delade sina knappa munförråd åt det alldeles utplundrade och uthungrade landtfolket. Lika mycken beundran väckte svenskarnes egen tarflighet och arbetsamhet; hvarje soldat var en skicklig skansgräfvare, och man såg trupperna efter fulländadt dagståg hastigt och villigt uppkasta sina förskansningar för natten. Konungen själf deltog i alla mödor och försakelser samt uppmuntrade folket till tålamod och ihärdighet samt mildhet mot invånarne. *De förde nu krig*, sade han, *icke blott för egen utan för det olyckliga tyska folkets skull, icke att förtrycka det utan tvärt om att förhjälpa det till fred och frihet, så andlig som världslig. Nyligen hade de med svenskt mannamod kufvat Polens likasom Rysslands våld. Den nye fienden skulle icke skrämman dem. Contis rika och prålande soldater voro dock i själfva verket af samma ull som Arnheims knektar, hvilka svenskarne förut hade i Preussen besegrat. Med samma mod skulle de nu vinna samma ära och tillika sin konungs nåd och eftervärldens evigt varande pris.*

43. Stettins eröfring

I Pommern regerade vid denna tid hertig Bogislaus, en femtio års gammal herre, sjuklig och barnlös. Kurfursten af Brandenburg var efter honom närmaste arfvingen till hertigdömet, men såsom vanligt uppstod en mängd medtäflare. Äfven katolska partiet kastade begärliga blickar på det bördiga landet och hade redan i förväg ämnat det åt en af kejsarens söner; på sådant sätt skulle katolska läran och österrikiska makten vinna ytterligare förkofran. Den gamle, fromme Bogislaus måste redan under sin lifstid höra och se, huru de mäktiga tvistade om hans kvarlåtenskap; stundom nödgades han allvarsamt tillbakavisa deras försök att till och med före hans död rycka till sig det blifvande arvet. Kejsaren hade redan besatt hela hans hertigdöme utom Stettin. Dels med våld, dels med list hade han sökt bemäktiga sig äfven denna den gamles sista tillflyktsort, men detta hade misslyckats. Hertigen var emellertid i en svår belägenhet, med ålderdomens längtan efter lugn midt ibland de beständiga oroligheterna. Obehaget ökades genom svenskarnes ankomst. Redan före Gustaf Adolfs afresa från Sverige hade hertigen skickat en af sina herrar för att afböja det tillämnade besöket men förgäfves. Sändebudet fann konungen sysselsatt med krigshärens inskeppning och erhöll på alla sina föreställningar intet annat besked än de orden, *att konungen ämnade komma och själf gifva hertigen utförligare och muntligt svar*. Bogislaus kom nu mellan tvenne eldar, svenskarne och österrikarne, fruktande icke utan skäl hos båda hemliga afsikter på det blifvande hertigligen arvet. I hjärtat gynnade han visserligen svenskarne men vågade ej visa det af fruktan för de kejsarligas hämnd. Han beslöt att blifva neutral och blef därför angripen af båda. Conti gjorde ännu ett försök att genom öfverraskning bemäktiga sig Stettin, men det upptäcktes och misslyckades, hvarpå han tågade upp mot Anklam för att hindra svenskarnes i dessa nejder väntade infall.

Gustaf Adolf, noga underrättad om de kejsarligas rörelser ville begagna denna deras frånvaro och under tiden företaga ett raskt anfall mot samma Stettin. Med största skyndsamhet samlade han vid Lebbin 100 smärre fartyg och en betydlig styrka, ämnande därifrån segla rakt på Stettin och bemäktiga sig denna stad, innan Conti kunde hinna till undsättning. Redan voro både folk och artilleri inskeppade, men en häftig motvind stormade öfver Grosse Haff och hindrade afseglandet. Gustaf Adolf blef ledsen och otålig. Slutligen gick han ned till stranden och ombord på flottan. I samma ögonblick stillades stormen, och vinden sprang öfver till nordan. Hela krigshären, hänryckt af glädje, tyckte sig i denna omständighet se, huru himmelns hand följde deras hjälte. Denne befallde i ögonblicket ankare och segel hissas. Vinden blef utmärkt gynnande. Inom två timmar hade flottan tillryggalagt sex mil och ankrade klockan två eftermiddagen den 10 juli vid Oderburg, en half mil från Stettin, hvarest ingen visste ett ord utaf, förrän svenska lösen dånade öfver strömmen. Gustaf Adolf förde folk och artilleri skyndsamt i land och uppställde dem i full slagordning på det så kallade *Bleket*, en åttandedels mil utom staden.

Uti hertigligen hofvet uppstod en förfärlig villervalla. Öfverste Damitz, anförare för besättningen, skickade i brådskan en trumslagare till konungen med antydan *att draga hären tillbaka, eljest skulle stadens kanoner börja spela*. Trumslagaren utförde sitt uppdrag. *Hvem har skickat dig?* frågade Gustaf Adolf häftigt. *Öfverste Damitz*, svarade budet. *Hälsa Damitz*, sade konungen, *det jag icke är van att genom tolk underhandla med sådana karlar som han!* Förlägen öfver detta svar, begaf sig Damitz själf ofördröjligen ut till svenskarne. Han bad på det enträgnaste, *att staden måtte förskonas från svensk besättning, erinrande tillika om den trohet, hertigen var skyldig sin kejsare*. Gustaf Adolf anförde däremot, *att han kommit, icke som fiende utan som vän och befriare från de kejsarligas förtryck* och så vidare. Slutligen begärde han *få tala med hertigen själf*. Medan sändebudet för denna orsak återvände till staden, språkade Gustaf Adolf vänligt och förtroligt med stettinborna, hvilka till stort antal,

särdeles af kvinnokönet, strömmat ut för att se och beundra den efterlängtade hjälten. Borgmästaren själf hade af nyfikenhet följt svärmen. Gustaf Adolf, som fick veta det, tillkallade och försäkrade honom *om sina fredliga afsikter mot tyskarne. Han hade kommit, icke som en ärelysten furste utan blott som en soldat, för att beskydda dem mot röfvare och förtryckare.* Under samtalet nödgade han den gamle borgmästaren att påsätta hatten. Denne, liksom hela menigheten, blef alldeles hänryckt af den svenske konungens mildhet och nedlåtenhet.

Ändtligen ankom gamle Bogislaus, för sjuklighets skull åkande i en vagn. Gustaf Adolf mötte honom med förekommande höflighet på halfva vägen. Efter de första vänskapliga hälsningarna höll konungen ett utförligt tal, hvori han sökte visa, *att han icke kommit såsom fiende, hvarken till Tyskland, i allmänhet eller Pommern enskildt, utan endast för att befria båda från kejsarens förtryck; begärde alltså, att hertigen ville lämna honom som vän inträde i Stettin, hvaremot han heligt lofvade, att invånarne skulle af hans trupper alldeles icke oroade blifva.* Hertigen begärde och erhöll tillstånd att med sina rådsherrar några ögonblick gå afsides och öfverväga saken. Efter en stund återkom han och förklarade, *att hans plikt mot kejsaren och det Tyska riket hindrade honom att bifalla det gjorda förslaget. Han bad därför konungen att, om möjligt vore, helst lämna hela landet eller åtminstone förskona Stettin och unna denna stad den neutralitet, som de kejsarliga å sin sida lofvat och hitintills hållit.* — Konungen svarade, *att han redan flera gånger bedyrat sina afsikter icke vara fientliga mot Tyska riket utan blott mot kejsaren. Hertigen borde därför ej längre med sådana skäl envisas. Jag känner också alltför väl, fortfor han, stadens tillstånd och huru lätt det är för mina trupper att, om så behöfves, med våld bestiga dessa vallar. Eller tror väl eders durchlauchtighet, sade han och pekade på en mängd fruntimmer, som sågos i slottsönstren, att det där sköna lifgardet skall försvara murarna mot mina dalkarlar. Dessutom är det ej värdt att med mig tala om de kejsarligas neutralitet. Jag känner alltför väl den neutralitet, de iakttagit så väl mot hela hertigdömet som mot staden och hvilken tydligen blifvit ådagalagd genom så väl landets utplundring som de sist mot Stettin gjorda, fast misslyckade öfverraskningsförsöken. För mig, hoppas jag, skall det gå bättre. Dessa äro goda nycklar, som snart skola låsa upp stadSPORTARNA; härvid pekade han på de uppställda kanonerna. Ack, utbrast hertigen, skall jag nu vid mina år blottställa mig för att drifvas i landsflykt och se mitt hertigdöme plundradt och åt en annan bortskänkt och själfva denna mina förfäders boning måhända snart nog af den uppretade kejsaren nedbränd till stoft och aska!* Konungen svarade: *Stralsund har jag med Guds hjälp beskyddat, Rügen, Usedom och Wollin eröfrat. Med samma hjälp hoppas jag ock befria och försvara både Stettin och hela Pommern. Därför beder jag hertigen skynda, ty jag har icke längre tid att låta mina soldater stå sysslolösa. Tro mig, icke alla dröjare äro Fabier!* — Men, invände hertigen, *känner också Eders Majestät kejsarens nästan oemotståndliga makt?* Gustaf Adolf svarade: *Jag känner den väl, men jag känner också, att Guds makt är ändå större och att han aldrig öfvergifver den rättvisa saken, dessutom att jag själf har trettio tusen man landsatta i Pommern, tjugu tusen hemma i Sverige, förutan flygande trupper i Preussen och annorstädes.* Hertigen teg ännu. *Den, som icke är med mig, är emot mig,* tillade konungen med hög och hotande röst. *Nå i Guds namn då!* utropade hertigen, och det begärda inträdet beviljades.

Skottarne besatte oförtöfvadt den närmaste porten, hvarpå Gustaf Adolf vid Bogislaus' sida åkte in i staden, där på slottet en präktig måltid väntade. Men knappt hade konungen af de första rätterna stillat sin hunger, förrän han stod upp, lämnade hertigen kvar vid det sviktande bordet och skyndade själf ut för att bese vallar och vaktplatser, hvilka besattes af svenskarne under Nils Brahes befäl. Att gå ned i staden blef soldaterna strängeligen förbjudet, än mera all plundring. Tvenne knektar, som ur en borgares trädgård tagit litet frukt, blefvo på ögonblicket

hängda, soldaterna till varnagel, invånarne till tröst. Emellertid inbröt skymningen. Hertigen hade på slottet låtit för konungens räkning tillreda flera rum, men denne betackade sig och tog i dess ställe nattläger ute på flottan. *Då konungen, sade han, ligger på matrosbädd, måste också generalen vara nöjd med fodrad rock och soldaten med ren halmkärve.*

Staden Stettin måste i brandskatt betala 50,000 riksdaler och det kringliggande landet lika mycket. Öfverste Damitz antog Gustaf Adolfs tjänst, likaså hela besättningen, hvilken af sina fanors färg erhöll namnet *Hvita regementet*. Stadens fästningsverk voro svaga och förfallna. Gustaf Adolf lät sina soldater ofördröjligen företaga deras iståndsättande. Med otrolig ifver ooh drift fortgick arbetet under konungens ögon och ledning. Inom fyra dagar sågo stettinborna med förvåning sin stad förvandlad till en nästan ointaglig fästning. Under tiden hade Conti med hastadt tåg skyndat tillbaka. Han kom två dagar för sent. Gustaf Adolf lät, för att visa sin öfverlägsenhet, stadspportarna stå öppna både natt och dag. Conti lämnade honom i fred och drog sig nedåt Greiffenhagen och Gartz, hvarest han anlade ett förskansadt läger, som behärskade Oderströmmen och hotade hvarje svenskarnes rörelse. Gustaf Adolf tågade dit och erbjöd honom en slaktning, men Conti, kännande sina fördelar, låg orörlig bakom de starka, med kanoner späckade vallarna.

Emellan konungen och hertigen af Pommern ingicks emellertid ett skydds- och anfällsförbund, hvori Gustaf Adolf förbehöll sig att vid oroligheternas en gång blifvande slut få behålla Pommern, tills Sveriges krigsomkostnader blifvit betalade. Hertigens stora fruktan för kejsaren dref honom dock att i hemlighet *ursäkra sitt förbund med Gustaf Adolf*. Som skäl *anfördes svenskarnes öfverlägsenhet, de kejsarligas våldsamerheter och plundringar* med mera. Ferdinand, i stället för att bliktas, blef än mera uppbragt och befalld *Tilly hädanefter behandla hertigen af Pommern och hans undersåtar såsom mot kejsaren och riket upproriska förrädare*.

Emellertid hade Gustaf Horn med största delen af den förut i Preussen varande hären anländt till Stettin och förenat sig med konungen. Man företog flera ströftåg kring trakten, oftast med framgång, bland andra ett till Stargard. Detta anförtroddes åt Damitz och Hvita regementet, dels emedan dessa bäst kände nejden, dels för att pröfva deras trohet. Det lyckades. Octavio Piccolomini erhöll efter tappert motstånd frihet att tåga bort med besättningen; svenskarne funno på slottet stora förråd af både matvaror och krigsförnödenheter.

Konungen ville icke tränga djupare in i landet, förrän han på båda sidorna tryggt sin ställning. I sådan afsikt hade han lämnat Kniephausen kvar för att intaga slottet vid Wolgast samt tygla kejsarliga besättningen i Greifswald. Monroe och några skotska regementen voro förlagda i Hinterpommern; Gustaf Horn lämnades med åtta tusen man i Stettin, medan konungen själf med den öfriga hären seglade till Stralsund och eröfrade passen Damgarten och Ribnitz, genom hvilka vägen går från Pommern till Mecklenburg. Medelst insända kungörelser och smärre ströftrupper uppmanade han inbyggarna i detta sistnämnda land att öfvergifva Wallenstein och återvända till sin ärfda och lagliga öfverhet. Dessa rörelser utfördes under loppet af augusti och september månader. I början af oktober återvände konungen till Stralsund.

44. Försåt mot Gustaf Adolf

Gustaf Adolfs personliga egenskaper väckte redan tidigt de skarpsyntare katolikernas farhågor, och man beslöt att med list undanröjda den fruktade fienden. I sådan afsikt och enligt öfverenskommelse med Conti gick en öfverstelöjtnant vid namn Quinti del Ponte öfver från de kejserliga till svenskarne, där han utan misstroende blef emottagen och anställd vid Didrik Falkenbergs regemente. Här fann han före sig en ryttmästare, Johan Baptista, äfven italienare och nyligen öfvergången till svenskarne. Likhet i lynne och öden alstrade snart förtrolighet och slutligen en gemensam öfverenskommelse att vid något lägligt tillfälle lönmörda konungen eller ännu hellre att lämna honom fången i Contis händer. Man berättade efteråt, att Baptista till och med flera gånger varit i begrepp att utföra den förstnämnda illgärningen men hvarje gång känt sig tillbakahållen genom en oförklarlig rörelse af fasa eller, enligt andra uppgifter, af fruktan att af konungens följeslagare blifva ertappad.

Det var i början af augusti, som konungen tillkännagaf sitt beslut att, som förut omtaladt är, vända sina vapen mot Vorpommern och bemäktiga sig fästningarna i detta landskap, bland andra också Demmin. I denna stad hade del Ponte sina sammanroffade skatter förvarade. Af fruktan att dessa skulle förloras på samma sätt, som de blifvit förvärfvade, beslöt han att påskynda sitt förrädiska förehafvande och afvaktade endast lägligt tillfälle därtill. En dag ämnade Gustaf Adolf rida ut för att närmare undersöka det kejserliga lägret och gaf befallning åt sjuttio finska ryttare att följa med som betäckning. Detta hörde del Ponte och smög strax undan för att i enlighet därmed vidtaga sina mått och steg; men litet före afresan befallde konungen, att tre fanor ryttare och ett kompani fotfolk ytterligare skulle på något afstånd följa tåget. Till Gustaf Adolfs lycka blef del Ponte okunnig om denna sista åtgärd, ty han hade strax i sporrstreck ilat förut till Gartz, där han af Conti utbad sig 1,500 neapolitanska kyrassierer, hvilka han gömde vid båda sidorna af en hålväg, som Gustaf Adolf med sin lilla trupp skulle rida igenom. De erhöilo befallning att, om möjligt vore, taga konungen lefvande, för hvilken orsaks skull de icke borde aflossa några skott; också för att icke väcka andra svenska ströftrupperns uppmärksamhet. Gustaf Adolf med sina finnar kom helt obekymrad nedridande uti däliden, då på en gång bakhållet bröt fram från alla sidor. Svenskarne slöto sig rundt om konungen och gjorde ett förtvifladt motstånd. Flera gånger drefvo de tillbaka den mer än tjuugu gånger starkare fienden, hafvande också den särskilda fördelen att nyttja både skjut- och hugg-gevär, då italienarne endast använde de senare. Del Ponte och hans folk blefvo otåliga. Svenskarnes skjutande kunde redan ha väckt andra trupperns uppmärksamhet, och striden började blifva mera långvarig och blodig, än man väntat. Dröjsmålet och förlusten af mången tapper kamrat retade neapolitanerna, så att äfven de började nyttja sina eldgevär. Kulorna spridde snart död och förödelse uti den lilla svenska hopen. Konungens häst blef skjuten, men under det häftiga handgemänget kunde ingen af ryttarne komma åt att lämna honom någon i stället. Den ene efter den andre föll i den glesnande ringen; slutligen blef konungen själf, ehuru efter tappert motstånd, tagen. Den fientlige ryttaren visste dock icke värdet af sin fångst utan skulle just öfverlämna den åt del Ponte, då det efterföljande svenska rytteriet, varnadt af skjutningen, i sporrstreck anlände till stället. Striden förnyades. Neapolitanerna, som redan lidit betydlig förlust och dessutom voro bragta i oordning, måste snart lämna både rof och fält och därtill fyra hundra döda och två hundra fångna. Gustaf Adolf hade under det förnyade handgemänget funnit tillfälle att åter göra sig fri och förena sig med sina landsmän. Med sorgsen blick betraktade han de fallna finnarne. *Huru mången bragd, sade han, skulle icke dessa hjältar hafva utfört, därest icke min oförsiktighet hade ledt dem till en för tidig död!* Han återvände till lägret, därstädes mottagen af de sinas jublande glädjerop.

Del Ponte hade med de flyende neapolitanerna återvändt till Gartz och syntes ej mer i svenska lägret. Hans förut hafda förtroliga umgänge med Baptista föranledde åtskilliga misstankar.

Händelsevis blef på samma tid gripen en spejare, som höll på att afteckna svenska lägret och som visste och bekände del Pontes förbindelse med Baptista. Denne blef fängslad, hans papper undersökta och misstankarna till fullo bekräftade, hvarpå ryttmästaren på ögonblicket måste vandra till galgen. (*Palmsk. Acta ad historiam regis Gustavi Adolphi. T. IV. N:r 2087. Berättelse om Quintis förräderi. Riksark. Acta historica. 1611—1632. L. Grubbe till Axel Oxenstierna. Stettin den 2 augusti 1630.*)

Någon tid härefter fick man veta, att bajerska jesuiterna utskickat en svärmande munk, hvilken hade förbundit sig att på ett eller annat sätt bringa Gustaf Adolf om lifvet. Han var förklädd till evangelisk präst och skulle vid något tillfälle öfverlämna konungen ett bref, beströdt med så fint giftpulver, att konungen vid läsandet skulle genom inandningen däraf vara ohjälpligen förlorad. Dessutom medförde han en dolk att för samma ändamål användas, om så tillfälle gåfves. Genom säkra spejare blef Axel Oxenstierna om saken i tid underrättad, konungen varnad och hela förslaget gjordt om intet. (*Ridderst: (73 b.) Tvenne bref på latin, daterade Regensburg den 10 och 20 augusti 1630 från Kristoffer Sternkopf, med beskrifning om den utsände mördaren.*)

45. Pasewalks förstöring

Några mil väster om Stettin vid stränderna af Ukerfloden låg staden Pasewalk, liten men genom invånarnes ordning och arbetsamhet treflig och välbehållen. Detta lyckliga tillstånd fick ett hastigt slut, sedan wallensteinska trupperna började besätta Pommern. Det var 1627, då de första gången visade sig utanför Pasewalk, varande blott tre fanor ryttare, för hvilka Wallenstein begärde inkvartering endast på tre veckor. De godtrogna borgarne biföllo och öppnade sina portar. Sedan den tiden voro tre år förlidna, och ändå låg den kejsrerliga besättningen kvar, numera ökad till mångdubbelt antal. Af invånarne däremot återstod knappt en tredjedel; de öfriga dels döda, dels flyktade. Ett gränslöst prejeri och själfsvåld hade här likasom annorstädes utblottat staden både på penningar och folk. Man beräknade, att den i utomordentliga krigsgärder hade erlagt nära 147,000 riksdaler.

Det var efter Stettins öfvergång, som kejsaren uppmanade Tilly och denne sina underbefälhafvare att hädanefter icke visa någon skonsamhet mot det till svenskarne affallna Pommern. En sådan befallning åtlyddes gärna af sådana trupper. Hela Pommern, så långt nämligen de kejsrerligas makt sträckte sig, behandlades på det obarmhärtigaste sätt. Pasewalks öde blef likväl det sorgligaste och förtjänar att anföras såsom bevis på trettioåriga krigets lynne redan den tiden.

Efter den från Tilly erhållna uppmaningen delade kejsrerliga öfverstarne sinsemellan likasom med lottkastning de pommerska städerna. Hvar och en skulle hafva sin del att lefva af, att plundra; Pasewalk tillföll öfverste Hans Götz. Denne fordrade af invånarne 18,000 riksdaler i brandskatt. De anskaffade en del men förklarade sig alldeles oförmögna att erlægga hela summan, och den allmänna nöden och fattigdomen bevittnade mer än tillräckligt sanningen af deras ord. Men Götz förblef obeveklig. Den 31 juli ditsände han några trupper, hvilka fasttogo borgmästaren och sjutton andra bland de förnämsta invånarne samt förde dem till lägret i Gartz. Belastade med tunga järnkedjor, lämnades de därstädes under bar himmel, natt och dag, i regn och storm, i smuts och hunger och tillika mål för soldaternas våldsamheter och begabberi. I Pasewalk kvarlämnades en hop ryttare och knektar, hvilka på vanligt sätt skulle tvinga borgarne att utbetala den återstående delen af krigsgården. Knektarne fullgjorde villigt uppdraget och plågade samt tyranniserade den arma staden utan all måtta. Invånarne i yttersta nöd sökte att åstadkomma den äskade summan, icke i reda penningar, ty sådana stodo icke mer att finna, utan i allahanda slags varor. De alldeles utblottade sina hus, i hopp att fullkomlig fattigdom, om icke något annat, skulle befria dem själfva och deras fångna medbröder från de rysliga förföljelserna. Så utrustades en mängd vagnar, lastade med mjöl, smör, ost, fläsk, dricka, metallsaker och husgeråd, sista lämningarna af det fordom förmögna borgerskapets lösegendom. Men dels var alltsammans otillräckligt efter Götz' värderingspris, dels blef en stor del däraf på vägen eller till och med i själfva Pasewalk borttaget af hans egna officerare, under förevändning att staden bort lämna detta till besättningens underhåll; krigsgården däremot skulle erläggas i klingande mynt. På sådant sätt huserade de kejsrerliga i Pasewalk under hela augusti månad. Den tredje september kom underrättelse, att svenskarne nalkades. De kejsrerliga, för ögonblicket underlägsna, flydde genast, lämnande stad och portar öppna för svenskarne, hvilka, 300 man starka, största delen af Kniephausens folk, ryckte in under folkets glada jubelrop. Deras första omsorg blef att med borgerskapets tillhjälp förbättra fästningsverken till beskydd mot framtida faror. Men redan den sjunde september visade sig åter de kejsrerliga skarorna. Svenskarne ryckte i början ut till deras möte men drogo sig efter någon skärmytsling tillbaka inom murarna, finnande fienden vara alltför öfverlägsen. Det var Götz själf med 3,000 man. Han befallde sitt folk genast löpa till storms. Besättningens ringa antal gjorde det omöjligt att försvara de vidlyftiga verken, och efter en kort strid hade fienden inträngt i staden, där ett ännu skarpare fäktande uppstod, icke slutande, förrän den siste

svensken fallit. Nu beslöt Götz att låta staden umgälla dess dröjsmål med betalningen, dess benägenhet för svenskarne. Den lämnades till plundring. Detta var tecknet till de rysligaste uppträden. I början visade sig förnämligast plundringsbegäret, och officerarne själfva instörtade i de förnämsta husen, tvingande med hotelser, med tumskrufvars påsättande och dylikt invånarne att framtaga den redbara egendom, som ännu kunde vara gömd, hvaremot de erhöillo löfte att sedan lämnas i fred. Men då det dyrbaraste på sådant sätt var bortskrapadt och befälet med mättad vinningslystnad åter aflägsnade sig utbröt den råa soldathopens raseri och djuriska lynne i sin fulla vederstygglighet. Befälet hade tagit det redbara rofvet, soldaterna höllo sig i brist på annat till sämre varor. De ryckte kläderna af både män och kvinnor, misshandlande, oftast mördande de förra, trupptals våldförande de senare, af alla åldrar och stånd, lämnande dem förstörda och nästan liflösa på gatorna mellan männens blodiga kroppar. Rofvet utfördes till lägret jämte de skönaste kvinnorna, hvilka för en ringa betalning köptes och såldes fram och tillbaka bland soldaterna. Så fortforo de i vildt raseri den 7, 8 och 9 september, under hvilken tid flera kvarter hade nedbrunnit, dels antända af våda, dels med flit. Af en lycklig slump var dock ännu en betydlig del af staden skonad från lågorna. Den 10 gaf Götz befällning, att äfven denna skulle tändas. En af stadens präster, ännu af en händelse vid lif, ehuru sårad och illa misshandlad, begaf sig vid underrättelsen härom till öfversten och besvor honom *att unna de olyckliga kvarlevande åtminstone de tomma husen till boning och helgedomarna till gudstjänst.* — *Nej,* svarade Götz, *jag har med dyr ed förbundit mig att förstöra detta kätterska och förrädiska näste, och denna ed får icke brytas.* Han gaf brandtecknet, och kroaterna rusade in, antändande staden i alla hörn och på samma gång ströfvande åter igen med plundringar och mord genom husen. Elden grep hastigt omkring sig och dref mordbrännarne från gatorna. De samlades i lägret och anträdde med allt det samlade rofvet sitt återtåg, lämnande bakom sig staden i full låga. *Se,* ropade kroaterna, *se, hur präktigt Pasewalk brinner! Så vacker brand har man väl aldrig förut sett!* Snart störtade kyrktornen tillsammans, och de sjunkande lågorna tillkännagafvo, att Pasewalk sjönk i aska och stoft. Med sitt rof och sina röfvartrupper kom Götz tillbaka till det kejsrerliga lägret.

Detta ohyggliga förfarande väckte ovilja och harm öfverallt. Protestanterna utgöto högljudda förbannelser öfver det kejsrerliga soldatpaketet. *Laniena pasevalcensis* (Slaktandet i Pasewalk) var namnet på en flygskrift, som öfver hela Tyskland spridde underrättelsen om illgärningen och tillika förbittringen däröfver. Själfva de bättre katolikerna yttrade, *att det icke vore underligt, om Gud för att straffa sådana brott gafve de kejsrerliga vapnen sin förbannelse i stället för den förra välsignelsen.*

Båda partierna blefvo än mera uppretade mot hvarandra. Med möda kunde anförarne göra den grundsatsen gällande att under fäktandet gifva pardon åt dem, som begärde. De kejsrerliga undantogo alltid *pommeranerna såsom förrädare.* Svenskarne svarade, *att i sådan händelse de å sin sida ej heller skulle skona kroaterna, hvilka såsom gudlösa, nästan vilda människor icke förtjänade någon nåd.*

46. Monroe i Rügenwalde

Sedan konungen fått fast fot i Pommern, lät han Oxenstierna ditskicka de regementen, som öfver vintern hade stannat kvar i Preussen. Största delen tågade, som förbemäldt är, landvägen under Gustaf Horn och förenade sig i Stettin med konungens öfriga trupper. De åter, som voro förlagda kring Königsberg, skulle i anseende till afståndet resa sjövägen. Bland dessa var också öfverstelöjtnant Monroe med 700 skottar. De afseglade från Pillau mot medlet af augusti månad men kastades af oupphörliga stormar fram och tillbaka mellan Danmark och pommerska vallen, tills äntligen det bräckliga fartyget började intaga så mycket vatten, att fyrtioåttan man med oafslåtligt pumpande knappt kunde hålla det uppe. Äntligen blef det nära Rügenwalde drifvet på grund och af böljorna inom kort så sönderslaget, att soldaterna endast med yttersta möda kunde rädda sig från den hotande döden. Men på stranden funno de sig i betänkelig ställning, utan mat, kulor, krut, ja, nästan utan vapen, undantagande pikar, svärd och några våta muskötter. Landet var ännu vidt och bredt i fiendehand, och närmaste svenskar stodo på ett afstånd af 16 mil. Men Monroe förlorade ej modet. Han kände händelsevis att befälhafvaren på Rügenwalde slott, en pomrare, var svenskarne i hemlighet bevågen, ehuru låtsande motsatsen af fruktan för de kringsvärmande fienderna. Monroe sände honom därför i hemlighet ett bud med begäran *att under den instundande natten blifva genom en bakport insläppt i staden, så åtog sig Monroe både att nu rensa och för framtiden bevara den från de kejsarliga soldaterna. Hertigen af Pommern skulle i anseende till det med Gustaf Adolf ingångna förbundet visserligen icke ogilla ett sådant steg.* Befälhafvaren antog förslaget. Natten därpå släpptes skottarne in, och strax därefter jagades de kejsarliga ut. Monroe förbättrade stadens fästningsverk och försvarade dem manligt mot de fiender, hvilka skyndat dit, lockade af ryktet och hoppet att få plundra den skeppsbrutna besättningen. Några dagar efteråt kommo på samma sätt och till samma ställe 400 tyskar, hvilka äfven blefvo af Monroe upptagna. Strax därefter anlände också landvägen från Preussen öfverste Hepburn med Gröna regementet, så att på detta sätt en anseelig styrka blef inom kort tid i Rügenwalde församlad. Då man för Gustaf Adolf berättade Monroes ovanliga äfventyr, utbrast han med liflig rörelse: *Man kan ju med allt skäl hoppas framgång, när himmeln med så märkliga, ja, nästan underbara händelser gifver sitt bifall till känna.*

47. Träffningarna i Hinterpommern

De i Rügenwalde sålunda församlade svenskarne rensade Hinterpommern från kejsrerliga trupper, och snart var Kolberg den enda stad, som dessa senare därstädes innehade. Men redan då för tiden likasom sedermera ansågs denna stad som en bland de starkaste i Tyska riket, hvarför Conti var högst angelägen om dess bibehållande. Besättningen utgjordes af 1,700 man till fot, rytteriet obetydligt. Äfven svenska belägringstrupperna under Kniephausen voro i början föga talrika, emedan konungen ville endast stänga, icke belägra staden. Conti afsände något rytteri för att undsätta fästningen, men Horn, underrättad därom, dref det tillbaka, hvarefter Kniephausen genom Monroe, Hepburn och några andra förstärktes till 12,000 man. Conti sände en ny undsättning, bestående af icke mindre än 10,000 man. Ernst Montecucculi var anförare, under honom Isolani, Götz, Colloredo och Sparre; de skulle från Gartz öfver Schiefelbein tåga mot Kolberg och söka upphäfva belägringen. Både Horn i Stettin och Kniephausen utanför Kolberg fingo underrättelse om företaget. Den förre skickade Baudis, Teuffel, Thurn och deras regementen Kniephausen till hjälp. Denne senare däremot kvarlämnade Alexander Leslie med en del af belägringstrupperna utanför Kolberg och tågade själf med de öfriga fienden till möte. Förut hade han dock sändt Monroe och hans skottar till Schiefelbein med befallning *att försvara denna ort till sista man och därigenom förskaffa trupperna från Stettin tillfälle att förena sig med Kniephausen.*

Monroe begaf sig åstad men fann vid ankomsten sitt uppdrag något betänkligt. Fästningsverken i Schiefelbein voro nämligen alldeles odugliga och slottet kunde försvaras på sin höjd i tjugufyra timmar. Knappt hade han med tillhjälp af invånarne hunnit gifva vallarna någon, ehuru högst otillräcklig förbättring, förrän de kejsrerliga syntes. Efter så mycket motstånd som möjligt gick Monroe tillbaka till slottet. Montecucculi ryckte efter med soldater och artilleri samt *uppfordrade befälhafvaren till dagtingan, eljest skulle besättningen icke erhålla någon förskoning.* Monroe svarade: *Ordet dagtingan finnes icke i min föreskrift. Jag har till fiendens tjänst endast kulor och krut.* Den redan inbrytande skymningen hindrade de kejsrerliga att storma, och under natten lät Monroe antända staden, så att Montecucculi icke utan förlust måste draga sig ut igen. Morgonen därpå beslöt han att icke vidare uppehålla sig med den envise skotten utan tågade rakt fram till Kolberg. Han hade emellertid på detta sätt förlorat nära en hel dag.

Förstärkningen från Stettin hade under tiden förenat sig Kniephausen och slagit läger vid Gross Gustin, en by några mil söder om Kolberg. Samma afton hade Montecucculi också anländt till samma nejd och låg en knapp fjärdingsväg därifrån, så att spelet hördes från det ena lägret till det andra. Flera rådde Kniephausen att angripa, men denne ville icke lämna sin fördelaktiga ställning. Montecucculi å sin sida fann omöjligt både att förbigå och genombryta Kniephausens trupper. Fruktande dessutom att blifva kringränd beslöt han att draga sig tillbaka och öfverlämna Kolberg åt dess öde. Detta verkställdes vid pass klockan tre samma natt. Svenskarne hörde bullret, och Kniephausen beslöt förfölja den flyende fienden. Först skyndade Baudis med rytteriet, efter kom Teuffel och Hepburn med fotfolket och slutligen Thurn med artilleriet. Med sitt vanliga eller rättare sagdt ovanliga mod störtade Baudis mot fiendens än rytteri än fotfolk och lyckades flera gånger att skingra deras regementen och tillfoga dem betydlig skada, Följande morgon uppstod en dimma, som varade långt fram på dagen och blef så tjock, att man knappt kunde urskilja de närmaste föremålen. Baudis lät sig däraf alldeles icke hindra utan red dristigt framåt, hvarhelst han hörde ljudet af de kejsrerliga. På flera ställen hade han framgång men stötte slutligen emot ett nyss uttryckt, i god ordning varande fotregemente, hvilket mottog honom med en så kraftig eld, att en stor del af ryttarne stupade och de andra kastade sig tillbaka, dragande anföraren med sig på flykten. Understödd af flera ankommande landsmän, gjorde han ett nytt anfall, men dimman hindrade å nyo allt

sammanhang och beräkning. Man stötte beständigt mot kejserliga fotfolket, hvars eld svenska rytteriet omöjligen kunde uthärda. Till råga på olyckorna råkade tvenne af dimman förvillade svenska rytteriregementen i ett långt och blodigt handgemäng, innan misstaget upptäcktes. Nedslagna af dessa motgångar, drogo de sig baklänges för att erhålla understöd af det antågande fotfolket. Östterrikarne iakttog tillfället och skyndade bort samt kunde sedan icke mera upphinnas.

48. Underhandlingar om vinterkvarter.

Emellertid nalkades vintern med stora steg och förebådades redan under oktober månad af en i dessa trakter alldeles utomordentlig köld. Contis krigshär bestod till en betydlig del af italienare, hvilka naturligtvis voro ömtåliga för sådan väderlek. De öfriga, bortskämda af öfverflöd och vällefnad, hvarken ville eller voro vana att underkasta sig mödorna af ett vinterkrig. De hade väl hört, att Gustaf Adolf ämnade anställa ett dylikt, men ville själfva till hvad pris som helst söka detsamma undvika. De begärde i sådan afsikt ett sammanträde med svenska befälet, hvilket beviljades. Halfvägs mellan Stettin och Gartz möttes några svenska och österrikiska höfdingar. Dessa sistnämnda hade först anländt till stället och låtit tillreda en präktig måltid. De senare kommande svenskarne blefvo med all höflighet och yttre vänskap mottagna, och man satte sig strax till bordet. Efter ett kraftigt drickande tog ändtligen öfverste Cratz bland de kejsrerliga till orda. *Det är nogsamnt kändt, sade han, att österrikiska hären är tillräckligt försedd både med folk och förnödenheter, likaså att den icke fruktar hvilken fiende som helst. Men nu tillstundar vintern, då det höfves att tänka på goda kvarter, ty det är för en soldat föga ärorikt att kämpa mot snö och is i stället för beväpnade fiender. Vi önska därför att med eder komma öfverens om ett stillestånd för vintermånaderna, i hopp att kejsaren och konungen under tiden bilägga sina tvister. I motsatt händelse skola vi vid första vårdag åter igen träffas.* Den äldste bland svenska herrarne svarade: *Emedan vi icke kände föremålet för denna sammankomst, hafva vi icke kunnat däröfver inhämta vår konungs föreskrift. Jag tror mig emellertid kunna med tämlig visshet försäkra, att han icke för vinterns skull ämnar ingå något stillestånd. Han själf är outtröttlig och uthärdar lätt alla olägenheter, hunger, törst och köld, sofvande lika i drifvan som i sängen. Det är naturligt, att befäl och soldater icke äro granntycktare. De, som året om hafva kämpat mot ryssarne högt uppe i det isiga nordn, lära icke för Tysklands vintrar krypa till eldbrasan. Vi svenskar äro nämligen soldater både vinter och sommar och inga svalor, hvilka icke våga visa sig, förrän snön är borta.*

Efter detta svar af bröts hela underhandlingen, och enhvar återvände till de sina. Gustaf Adolf gillade helt och hållet den svenske öfverstens ord, ty han hade just beredt sig på ett vinterkrig. Hans soldater voro försedda med pälsfodrade liftröjor och rika förråd, och från Preussen, Sverige och alla sidor strömmade förstärkningar till hans läger, då däremot Contis här dag för dag försvagades. *Jag ämnar uträtta mer i vinter, sade konungen, än under hela sommaren;* och för att visa detta, företog han i början af december ett ströftåg inåt Vorpommern och slog där med 3,000 man hertigen af Savelli, som anförde en dubbel styrka.

Torquato Conti hade länge varit ledsen vid ett krig, där föga penningar, än mindre ära, kunde vinnas. Under förevändning af sjuklighet begärde och erhöll han afsked och reste därefter med sina hoproffade skatter till Italien, hvarest han blef general öfver de påfliga trupperna. I Tyskland hade han genom girighet och plundringar allmänt ådragit sig namnet *Satan*. Protestanterna gjorde sig kvicka öfver hans senare tjänstebefattning och påstodo, att den nya förbindelsen var särdeles passande: *Påfven var fursten och Satan hans general.*

49. Eröfringen af Greiffenhagen och Gartz

Efter Torquato Conti utnämndes till befälhafvare öfver de kejsrerliga trupperna Hannibal von Schaumburg, en tapper och hederlig men föga snillrik man, hvilken dock genom mod och duglighet arbetat sig upp till fältmarskalksvärdigheten. Han fann hären i bedröfligt tillstånd, regementena genom rymning och sjukdom knappt halftaliga, återstoden nästan helt och hållet upplöst och van vid det rysligaste själfsväld. Soldater och officerare sammanrotade sig till verkliga röfvarband. Emedan Brandenburg skulle anses som ett vänskapligt land, vågade de inom dess gränser icke öppet utöfva sina illbragder. Förklädda tågade de därför ut under nattens mörker och plundrade vägfarande, likaledes herr- och prästgårdar samt förmögnare bönder, mördande, skändande, brännande utan förskoning. På sätt och vis hade kejsaren själf gifvit anledning till dessa våldsamheter. Sedan Wallensteins tid var han nämligen van att icke betala något till sin krigshärs underhåll. Detta kunde någorlunda låta göra sig, så länge de segrande trupperna beständigt framträngde genom rika, förut outplundrade länder och kunde lefva på deras bekostnad. Nu inträffade motsatsen. De jagades tillbaka till redan förut förstörda nejder, hvarest snart en verklig nöd dref den vildsinte soldaten till det yttersta. Schaumburg var en i själ och hjärta redlig man. Han såg med djupaste sorg tillståndet i sin nya krigshär. Till Tilly skref han ofördröjligen och begärde undsättning både i manskap och förråd *samt försäkrade, att han eljest med 4,000 man till häst och 8,000 till fot, den enda öfverlevan, icke längre kunde försvara sig.* Till krigsrådet i Wien talade han allvarsammare och begärde ordentligt underhåll åt soldaterna, *eljest anhöll han om tillstånd att begifva sig från hären. Hans tyska hjärta kunde ej längre uthärda att se de rysligheter, som mot det gemensamma fäderneslandet utöfvades.*

Gustaf Adolf hade emellertid under medlet af december förlagt sina trupper kring landet norr om Stettin. Schaumburg, som trodde, att svenskarne, oaktadt det vid sammankomsten hållna talet, hade gått i vinterkvarter, beslöt att själf göra detsamma och skickade en betydlig del af sin styrka nedåt brandenburgska landet. Men innan de från Tilly väntade trupperna hunne ankomma, ville Gustaf Adolf begagna tillfället och angripa den sålunda försvagade besättningen i Greiffenhagen och Gartz och valde själfva julhelgen till sitt företag. Den 23 december församlades utanför Stettin svenska trupperna, 12,000 till fot, 6,000 till häst Och därtill en hop gröfre artilleri, som på prämar skulle föras uppför Oder. Den 24 eller själfva julaftonen efter allmän gudstjänst bröt hela hären upp och tågade emot söder. Mellan Damm och Greiffenhagen är blott två mils väg. Ännu under natten hunno svenskarne fram och uppkastade snart sina förskansningar på de kringliggande höjderna. Klockan fem om morgonen började 60 kanoner att ljunga mot staden, en ringning och ljuständning till julottan, som var de kejsrerliga föga välkommen. De voro där inne 2,500 man under anförande af Fernando de Capua, en italienare, tapper men roflysten likasom Conti. Förutseende omöjligheten att i längden försvara sig, sände han redan förut fanor och tross öfver till Gartz men ämnade det oaktadt göra ett tappert motstånd. Frampå dagen hade svenska kulorna brutit en tämlig öppning på muren. Gustaf Adolf ville likväl icke utsätta sina trupper för vådan af en stormning utan att först närmare undersöka murbrottet. Detta skedde genom Wildenstein, öfverstelöjtnant vid Gula regementet. Helt och hållet klädd i harnesk, framgick han midt emot fiendens eld och beskådade på närmare håll murarna och deras läge. Lyckligt återkommen, rådde han konungen att ännu en stund låta skjutandet fortfara. Detta skedde, murbrottet vidgades, och på eftermiddagen leddes svenskarne till stormning, Gula regementet i spetsen, först nämligen Wildenstein med musketerarne, sedan Teuffel själf med pikenerarne. Efter ett skarpt motstånd trängde Gula regementet in genom murbrottet men mötte där innanför en ny, för tillfället uppkastad vall och ett nytt därifrån kommande kulregn. Men äfven detta hinder besegrades; svenskarne trängde fram, de kejsrerliga tillbaka, ämnande slutligen öfver bryggan draga sig undan till Gartzr. Men vid broskansen mötte dem Alexander Leslie med andra

regementen och afskar samt tillfångatog deras eftertrupp. Det led nu till skymningen. Leslie och Wildenstein möttes i staden och kommo under mörkret i ett häftigt handgemäng, hvori Wildenstein sårades och flera föllo, innan jämmerropet af en skjuten svensk röjde misstaget. Emellertid var staden eröfrad. Den tagna kejslerliga trossen lämnades till soldaternas plundring; fångarne skänktes åt Teuffel. Ibland dessa befann sig Capua själf, illa sårad. Han hade förut flera gånger hotande utlofvat *att med det första komma till Stettin, bestiga dess murar och toppa hufvudet af de där varande svenska generalerna*. Nu kom han verklig till Stettin men fången och sårad och för att själf efter några dagar inom dess murar aflida.

Annandag jul vände sig Gustaf Adolf mot Gartz, där Schaumburg med hufvudstyrkan hade sitt läger. Marwitz' skans, som var i godt stånd och försvarade oderbryggan, blef af de kejslerliga utan försvar öfvergifven, och ännu samma afton tågade en del af svenska trupperna öfver till västra stranden. Om kvällen, då Gustaf Adolf satt vid bordet, berättades, att ett ovanligt starkt sken syntes på himmeln. Han gick ut och såg Gartz stå i full låga. Efter hållen rådplägning hade nämligen Schaumburg dragit sig tillbaka och antändt staden samt lägret. Återtåget liknade en fullkomlig flykt. Gustaf Adolf afsände en hop rytteri, som på vägen till Küstrin förföljde de kejslerliga. Regimentena Götz, Alt-Sachsen och Jung-Wallenstein ledo ganska mycket. När de kommo in på den långa och smala dammvägen vid Küstrin, blefvo de till ett stort antal nedhuggna af svenskarne, och måhända hade ingen enda kommit undan, därest icke brandenburgske befälhafvaren hade uti fästningen mottagit de kejslerliga men stängt svenskarne ute. Detta skedde på västra sidan om Oder. På östra åter skyndade Gustaf Adolf själf till Pyritz, hvarest en stor skara kroater under öfverste Cratz varit lägrad. Vid ryktet om svenskarnes annalkande lät Cratz, oaktadt en gång gifvet och dyrt betaladt försvarsbref, alldeles utplundra staden och hastade sedan med kroater och otaliga trossvagnar på vägen åt Landsberg. Två timmar efter deras aftågande inryckte Gustaf Adolf och skickade genast Baudis *att med sina ryttare följa kroaterna på vägen*. Denne mottog uppdraget med glädje och skyndade i sporrstreck till dess fullgörande. Snart uppnådde han trossen; de förskrämda kroaterna lämnade den nästan utan försvar, och Baudis sände strax 300 vagnar tillbaka till konungen. Själf förföljde han fienden med den framgång, att hela vägen bortåt Landsberg betäcktes med döda. Tyskarne gaf han pardon, kroaterna icke. Då de åt denna sidan flyende trupperna blifvit fullkomligt skingrade, kastade han sig åt Bärwalde mot en betydlig styrka kejslerligt rytteri. En del af denna trupp blef nedhuggen; de öfriga frälsade sig inotn Küstrins murar. Contis forna krigshär kunde numera anses som fullkomligen upplöst.

50. Förbund med Frankrike

Redan under sista fälttågen i Preussen börjades mellan Sverige och Frankrike underhandlingar om ett gemensamt förbund mot Österrikes växande makt, men ömsesidig stolthet och misstroende hade tid efter annan uppskjutit verkställigheten. Richelieu ville nämligen så mycket som möjligt göra Gustaf Adolfs företag beroende af Frankrike, denne senare åter motsatsen. Till dessa verkliga oenighetsfrön kommo åtskilliga inbillade, förorsakade förnämligast af franska hofvets öfvernod. Dess sändebud, Charnacé, kallade i sina skrivelser Gustaf Adolf för *Hans Kungl. värde*, nekande honom den då redan allmänt brukliga titeln af *Hans Kungl. Majestät*. — *Det var*, sade han, *skillnad på konungslig purpur; den ficks ej alltid för samma pris*. Härmed åsyftade han, att Gustaf Adolf, såsom vald konung och därtill af ny ätt, icke kunde hafva samma anseende och majestät som det öfriga Europas ärfvliga och från urgammalt konungablod härstammande regenter. Vid ett annat tillfälle men af samma orsak påstod han, att Ludvig den trettondes namn borde beständigt sättas framför Gustaf Adolfs och icke växelvis, som eljest brukades. På alla dessa invändningar svarade Gustaf Adolf, *att mellan konungar finnas inga andra företrädesrättigheter än den personliga förtjänsten*. En annan gång hade Charnacé i förslaget låtit inflyta orden *Frankrikes beskydd*. — Gustaf Adolf lät svara, *att han ej kände någon annan beskyddare än Gud och sitt svärd*. Han vägrade att underkasta sig och Sverige dessa förnedrande villkor, af bröt underhandlingen och började helt och hållet på egen hand det vidtutseende tyska kriget. Han iakttog nämligen icke ogärna tillfället att visa själfständighet för att, i händelse företaget lyckades, sedermera kunna högre stegra sina fordringar. Gustaf Adolfs oafbrutna framsteg hade numera gifvit både anseende och bundsförvanter; landtgreffen af Hessen, hertigarne af Pommern och Lüneburg, ärkebiskopen af Bremen och administratören af Magdeburg ingingo alla efter hvarandra mer eller mindre nära föreningar med svenskarne. Detta oaktadt var Gustaf Adolf angelägen om ett förbund äfven med Frankrike, och det förnämligast för att därifrån erhålla det, han själf mest saknade, nämligen penningar. Förbundet afslöts äntligen i Bärwalde den 16 januari 1631. Underhandlare voro på svenska sidan Gustaf Horn samt Johan och Karl Banr, på franska Charnacé. Richelieu bekvämade sig att godkänna alla Gustaf Adolfs fordringar angående titeln och utfäste sig att årligen betala 400,000 riksdaler, Gustaf Adolf däremot att underhålla 30,000 man till fot och 6,000 till häst. Gemensamma föremålet var att hejda kejsarens makt och upprätthålla tyska furstarnes själfständighet, hvarjämte Richelieu uttryckligen fordrade, att fri religionsöfning skulle lämnas åt katolska staterna och neutralitet åt hertigen af Bäjern.

Det öfvermod, franska hofvet vid detta tillfälle visat efterlämnade i Gustaf Adolfs sinne ett alltjämt fortfarande agg, som oaktadt det inbördes förbundet ofta nog yttrade sig och hvaraf vi framdeles skola anföra åtskilliga exempel.

51. Eröfringen af Demmin

Sedan förbundet med Frankrike var avslutet, kvarlämnades i Brandenburg 9,000 man under Gustaf Horns befäl för att hejda de kejsrerligas utfall från Landsberg och Frankfurt. Själf tågade konungen med 16,000 man tillbaka nedåt Pommern för att därifrån alldeles fördrifva fienden och dymedelst trygga sig för anfall i ryggen. Det var midt i vintern, då han uppbröt från trakten af Gartz. De sydländska trupperna betraktade med förundran och förvåning svenskarnes tåg öfver den hårdt tillfrusna och snöbetäckta marken. Det gick genom Damm och Stettin till Vorpommern. Leslie jagade österrikarne från Lockenitz, Teuffel från Neu-Brandenburg, konungen själf från Klempenow, Treptow och Loitz. Här tillkallade han Kniephausen med 3,000 man från Stralsund och vände sig sedan mot Demmin. Denna ort ansågs som en genom läge och arbete särdeles stark fästning, varande omgifven af floder, otillgängliga träsk och starka försvarsverk. På vägen från Stralsund, den mest farbara, mötte man först ett slott, sedan ett förskansadt torn, innan man kom till vallarna af själfva Demmin. I denna stad hade därför de kejsrerliga sina förnämsta förråd. Besättningen utgjorde 1.700 man under hertigen af Savelli, hvilken erhållit befallning att försvara platsen i tre eller åtminstone två veckor, inom hvilkas förlopp Tilly lofvade komma till undsättning.

Hertigen af Savelli hade alltsedan svenskarnes ankomst fört befälet i Vorpommern. Han var en tapper och skicklig krigsman men likasom de flesta andra italienare, hvilka deltog i trettioåriga kriget, hufvudsakligen traktande efter rof och plundringar för att slutligen med sålunda samlade rikedomar återvända till lugn och njutning i det skönare fäderneslandet. Hos Savelli hade denna girighet stigit till en afskyvärd höjd och vållat allmänt hat. Man berättar, att han vid Gustaf Adolfs annalkande lät för sin räkning sammandrifva alla i kringliggande trakter befintliga hästar och sedan pålysa deras försäljning för att dymedelst skrapa till sig än mera reda penningar. Men hästarna voro för det mesta magra och utkörda och folket penningfattigt; följdén var, att få eller inga köpare anmälde sig. Savelli lämnade dock icke hästarna tillbaka åt deras ägare utan afslöt öfverenskommelse med stadens flåbuse, att denne fick rättighet att slakta dem mot en afgift af sex skilling för huden. — Bland denne Savellis krigskamrater märktes dessutom samme Quinti del Ponte, som tillställde den förrädiska stämplingen mot Gustaf Adolfs lif. Af fruktan för hämnd skaffade han sig dock tillfälle att smyga ut ur fästningen men måste där kvarlämna sin tross och sammanroffade egendom.

Den tolfte februari framryckte svenskarne och omringade staden, hvarvid Gustaf Adolf med artilleriet lägrade sig på Nonnenberg, från hvars åsar han med någon framgång kunde beskjuta vallarna. Af den starka kölden hade träskén och floderna sammanfrusit, till icke ringa båtnad för svenskarne, hvilka därigenom kunde obehindradt tåga fram och tillbaka kring staden. Teuffel med Gula regementet angrep vallarna på västra sidan och lyckades att fatta stånd och försvara sig i utanverken. Tott och Kniephausen skulle vid samma tid göra ett låtsadt anfall mot det på stralsundsvägen varande slottet, men besättningen tog det för allvar, tände eld på slottet och drog sig tillbaka till tornet. Svenskarne följde efter och intogo dagen därpå dess utanverk. Tornet själf hade likväl så tjocka murar, att svenskarnes fältstycken kunde däremot ingenting uträtta, och besättningen vägrade hvarje underhandling. Då lät Gustaf Adolf sitt folk framtränga ända intill foten af tornet och gräfva minor under dess murar. Besättningen, fruktande att sprängas i luften, sökte draga sig till staden men hindrades af Wildenstein med en del af Gula regementet och nödgades alltså gifva tornet och sig själfva i svenskarnes våld. Deras sju fanor uppsattes vid batterierna på Nonnenberg för att hos de belägrade injaga ännu mera fruktan.

Gustaf Adolf ville emellertid själf på närmare håll taga stadens fästningsverk i ögonsikte och företog därför en vandring långs efter vallarna. Härunder kom han till ett ställe med så svag is,

att den brast under fötterna. Lyckligtvis var där icke djupare, än att konungen blef stående på botten med isen och vattnet ända upp under armarna. En skotte, som stod på vakt icke långt därifrån, ville ila till hjälp, men konungen vinkade honom tillbaka. Fiendens uppmärksamhet hade emellertid redan blifvit väckt och skott på skott aflossades från murarna; men intet träffade, ty lyckligtvis var afståndet något för långt. Konungen arbetade sig åter upp på isen, gick till nästa vakteld och tog där ett glas vin och något mat, därefter till sitt tält för att ömsa kläder, hvarpå han åter visade sig ute bland soldaterna.

Under tiden hade svenska kanonerna redan nedskjutit en del af stadsmuren, och besättningen väntade med hvarje dag en stormlöpning. Detta var en högst obehaglig ställning, särdeles för Savelli, hvilken icke utan skäl befarade att vid ett sådant tillfälle förlora alla sina skatter, frukten af så många förflutna fälttåg och hoppet för kommande tider. Han erbjöd sig därför att öfverlämna fästningen mot erhållande af fritt aftåg för besättningen och all dess enskilda egendom. Gustaf Adolf å sin sida fruktade hvarje ögonblick att nödgas häfva belägringen i anseende till den stora kejsarliga härens annalkande. Han beviljade därför förslaget, och hela besättningen med flygande fanor och efterföljande tross lämnade staden, hvarvid Gustaf Adolf till häst åskådade deras tåg. Slutligen kom Savelli själf. *Hälsa kejsaren*, sade Gustaf Adolf, att jag för krig endast för den borgerliga och andliga frihetens skull. *Men eder, min hertig*, tillade han, *tackar jag för edert besvär att öfvergifva Roms lysande högtider för att kriga mot mig, ty eder person synes mig mera passande för hofvet än lägret*. Härvid kastade han en sidoblick på den krusade peruk, som hertigen nyttjade efter det då småningom uppkommande franska bruket. När han tågade förbi, sade konungen till sina kringstående herrar: *Den karlen räknar mycket på kejsarens godhet. I min tjänst skulle han för sin feghet utan nåd mista hufvudet*. Strax därefter kom trossen. Man igenkände däribland Quinti del Pontes packvagn. Flera af svenska befälet yttrade, *att den förrädarens egendom torde anhållas och betraktas som godt byte*. — *Jag har gifvit mitt hedersord*, sade Gustaf Adolf, *och ingen skall förebrå mig att hafva brutit det*. Vagnen fick gå fritt, svenskarne inryckte i staden och funno där 36 kanoner jämte stora förråd af spannmål och krut.

Tilly blef högligen förtretad öfver Savellis uppförande, afsatte honom strax från hvarje befattning och anklagade honom formligen hos kejsaren. Savelli visste likväl så begå saken, att han till Tillys stora harm blef frikänd och sedermera anställd i flera befattningar, dels som sändebud, dels som befälhafvare.

52. Gustaf Adolfs och Tillys första möte

Då Wallenstein på riksdagen i Regensburg hade blifvit afsatt från fältherrevärdigheten, råkade alla partierna i mycken förlägenhet angående valet af efterträdare. I början talades mycket om kurfursten af Bäjern, och flera bland katolikerna understödde detta förslag; dock icke kejsaren, hvilken för Maximilians ärelystnad och skicklighet hyste en farhåga, som hvarken släkt eller vänskap kunde nedtysta, Efter långa öfverläggningar kom man slutligen öfverens, att Tilly, hvilken hittills anført katolska ligans trupper, tillika skulle blifva fältherre öfver den kejsrerliga krigshären. Tilly var egentligen i Maximilians tjänst och honom ifrigt tillgiven. Det var en slug fint af denne furste att för egen person, med låtsad försakelse, afsäga sig fältherreplatsen men låta valet därvid falla på en man, som det oaktadt lämnade en betydlig makt i hans egna händer.

Tilly mottog det viktiga uppdraget med allvarlig betänksamhet. *Kriget är ett tärningsspel*, sade han. *Efter mycken lycka följer ofta lika mycken olycka*. Han erkände Gustaf Adolfs stora egenskaper och deltog aldrig i det öfvermodiga förakt, som wienska hofvet plägade yttra mot denne furste.

Sedan Tilly ordnat lämningarna af Wallensteins här beslöt han att kufva staden Magdeburg. Han ansåg detta som det närmaste och viktigaste föremålet för sin verksamhet, i hopp nämligen att Gustaf Adolf skulle hejdas af Conti och Schaumburg. Men sedan den förre tagit afsked och den senare blifvit fördrifven från Greiffenhagen och Gartz, sedan deras krigshär nära blifvit upplöst och svenskarne hotande framträngt mot Landsberg och Frankfurt, förnam han, att saken fordrade kraftigare åtgärder. Lämnande Pappenheim kvar utanför Magdeburg, tågade han nedåt brandenburgska länderna, kastade in förstärkningar i Frankfurt och begaf sig med hela den öfriga hären upp mot Vorpommern.

Vid underrättelsen om den fruktansvärde fiendens annalkande drog Gustaf Adolf sina trupper tillsammans. Horn kallades från landsbergssidan och fick sin plats anvisad i midten vid staden Friedland, konungen själf stod på vänstra flygeln vid Pasewalk, Banér på den högra uti Demmin. Kniephausen fick tillsägelse att skyndsamt draga sig tillbaka från Neu-Brandenburg, dit han hade blifvit förlagd.

Det bref, som innehöll denna sistnämnda befallning, råkade uti Tillys händer. Han beslöt i följd af underrättelsen att afskära Kniephausen och skickade för sådant ändamål Cratz med 12,000 man att omringa Neu-Brandenburg. Själf tågade han efter med den öfriga styrkan, varande ganska uppretad genom den just då erhållna underrättelsen om förlusten af Demmin. I slottet Felsberg mötte han oväntadt och ihärdigt motstånd af femtio där förlagda svenska dragoner. De blefvo vid stormningen utan nåd och barmhärtighet nedhuggna, hvarefter Tilly hotande framryckte till Neu-Brandenburg, där Kniephausen redan var instängd.

Gustaf Adolf insåg nogsamt omöjligheten för denne sistnämnde general att ensam försvara sin ställning. Fråga blef, huruvida man borde hasta till hans undsättning eller ej. Svenskarnes krafter voro af vintertåget medtagna, Tillys manskap däremot friskt och uthviladt, så att striden lätt kunde få en olycklig utgång, i och med detsamma hela kriget. Konungen beslöt därför att undvika en afgörande drabbning. Svenska hären skiftades i två delar. Den högra under Gustaf Horn vände sig mot Stralsund och besatte med yttersta försiktighet alla pass öfver Peene- och Trebelfloderna. Den vänstra under konungen själf tågade mot Oder, hvarest den mellan Schwedt och Vierath förlades i ett med största noggrannhet befäst läger. Från denna plats kunde han obehindradt gå öfver till båda sidorna af floden och erhålla fri tillförsel från Stettin och kringliggande nejder.

Kniephausen blef på sådant sätt öfverlämnad åt sig själf. Han hade sitt eget och ett halft skotskt regemente, utgörande tillsammans vid pass 2,000 man, men inga kanoner. Gustaf Adolf hade genom ny skrifvelse tillsagt honom att medelst hederlig dagtingan rädda sig och besättningen, men äfven detta bref blef af Tillys folk uppfångadt. Kniephausen, sålunda okunnig om konungens afsikter, beslöt göra motstånd i det längsta och afslog alla Tillys uppfordringar. Denne, som fruktade, att Gustaf Adolf skulle ila till undsättning antingen af denna ort eller af Magdeburg, påskyndade belägringen och lät sitt folk flera gånger löpa till storms; men ehuru de voro 22,000 man, blefvo de dock tre gånger tillbakadrifna af Kniephausens 2,000. Emellertid dundrade Tillys tjugusex kanoner dag och natt mot fästningen; Kniephausen kunde blott svara med musköter. Efter långvarigt skjutande ramlade en del af murarna, och de kejsrerliga lagade sig till stormning. Kniephausen begärde tjugufyra timmars betänketid; det vägrades, och förrän Tilly hann gifva befallning därom, ilade de kejsrerliga till storms med unge Montecucculi i spetsen. Han främst och sedan de andra bestego murarna och inträngde i staden. Blodbadet var förfärligt. Pardon blef alldeles icke gifven, icke ens för borgarne; ty, sade man, *det kätterska packet hade gynnat svenskarne*. Dessa senare blefvo mangrant nedhuggna. Kniephausen sårades, kastades till jorden men undkom till rådhuset, där han med ungefär sextio personer blef tagen till fånga.

Gustaf Adolf blef högst förtörnad vid underrättelsen om det ohejdade mördandet. *Den gamle korpralen*, sade han, därmed menande Tilly, *börjar kriga som en kroat. Men jag skall väl en gång betala honom*. För närvarande slöt han sig ännu fastare inom förskansningarna och lämnade öppna fältet åt Tilly. De få, som återkommo från Neu-Brandenburgs tappra försvar, blefvo furstligt belönade.

Efter denna seger tågade Tilly längre åt norr men fann landet allestädes förhärjadt och därjämte otillgängligt genom de af vårflo den uppsvällda strömmarna och träskan. Att drifva Horn ur hans fördelaktiga ställning syntes också nära ogörligt. Tilly drog sig därför tillbaka nedåt Ruppin och sände därifrån Colloredo att undersöka konungens läger. Denne återkom och försäkrade, att det var oangripligt, hvarpå kejsrerliga hären återtågade till Magdeburg, därunder lifligt förföljd af ströfvande svenskar; och på sådant sätt slutade Gustaf Adolfs och Tillys första möte. (*Ridderst. (75 a)*. Gustaf Horn till Axel Oxenstierna. Königsberg i Neu-Mark den 29 februari 1631. Utförlig berättelse om hela denna krigsrörelse.)

53. Frankfurts eröfring

Sedan Tilly återvändt till Magdeburg, beslöt Gustaf Adolf att angripa Frankfurt. Han lämnade tillräcklig besättning vid Schwedt och begaf sig Oderfloden uppför. På västra sidan gick konungen själf med 10,000 man till fot och 8,000 till häst, på östra Gustaf Horn med 2,000 till fot och 1,600 till häst. Artilleriet fördes på själfva floden under Johan Banérs betäckning.

Frankfurt an der Oder ägde efter tidens sed tämligen starka försvarsverk. Besättningen utgjorde mellan 7,000 och 9,000 man under Schaumburg. Men emedan Tilly i anseende till förlusten af Greiffenhagen och Gartz var missnöjd med denne fältherre, blef Tieffenbach ditsänd att emottaga befälet. Denne anlände kort före svenskarne och lät strax afbränna förstäder och kringliggande vinberg, på det fienden af desamma icke måtte äga något skydd.

På tåget från Schwedt eröfrade Gustaf Adolf Fürstenwalde och Zedinick samt förstörde flera hopar kroater, hvaraf en del nedhöggos, en del skonades och skickades sedan att arbeta i Falu grufvor. Den 1 april nalkades svenskarne till Frankfurt. Som man visste, att besättningen var ganska talrik, lät Gustaf Adolf uppställa sin här i slagordning och tågade på detta sätt mot staden, hvarje ögonblick väntande att möta de kejsrerliga trupperna. Men ingen fiende sågs till utan i dess ställe de ännu rykande förstäderna. Detta ökade svenskarnes mod, och de tågade följande dagen än närmare. Gustaf Adolf med Teuffel vid sidan red längst fram för att undersöka belägenheten, då i samma ögonblick en muskötula från fästningen genomborrade Teuffels vänstra arm. *Ack, utropade konungen, nu kan Teuffel icke hjälpa mig! Huru skall det nu gå?* Teuffel fördes till lägret, och konungen åtog sig att själf som generaladjutant ordna trupperna. Damitz med Hvita regementet förlades på norra sidan närmast floden. Därefter och midt emot Lebusport ställdes Blå och Gula regementena på framskjutande vinberg. *Snart, gossar, sade konungen, skola vi dricka vin i stället för Odervatten.* Midt emot Gubenport ställdes Hepburn, Monroe och Lumsdel med deras folk. *Kommen ihåg, mina, tappra skottar, sade konungen, edra landsmän, som de kejsrerliga nedhöggo uti Neu-Brandenburg!* — Tieffenbach lät göra ett utfall; det blef tillbakalaget. Åt alla sidor dundrade en förödande eld från fästningsverken; men svenskarne trängde fram med sina förskansningar, så att de dels samma dag, dels under påföljande natten hade arbetat sig ända inemot stadsmurarna. Dagen därpå, den 3 april, var palmsöndag. Svenska hären tillbragte förmiddagen under tystnad och gudstjänst, hvarför de kejsrerliga trodde, att Gustaf Adolf icke hade medfört tillräckligt kanoner eller att han i allmänhet var för svag till anfall och ämnade draga sig tillbaka. *Hören, I strömmings-ätare!* ropade de kejsrerliga från muren; *han I nu utaf hunger gnagit upp edra läderkanoner, efter I icke kunnen lossa ett enda skott?* Andra togo en skjuten vildgås och hängde ut den öfver muren och ropade, *att svenskarne borde med de andra flyttgässen skynda hem igen åt nordn; de hade nu nog länge vintrat öfver i det varmare Tyskland.* — *Nej,* ropade svenskarne, *vi ämna just nu i Frankfurt steka och uppäta alla de gäss, som de kejsrerliga bortröfvat från pommerska vattendammarna.* Under tiden hade Gustaf Adolf låtit utanför Gubenport upprätta ett batteri af tolf kanoner, hvilka riktades af honom själf och fram på eftermiddagen öppnade en förstörande eld. Tieffenbach med kejsrerliga befälet satt just vid middagsmåltiden, då skjutandet började. De logo öfvermodigt åt svenskarnes försök och vårdade sig icke ens att stiga upp från bordet. Detta dröjsmål blef dem dyrt. Gustaf Adolf befallde Johan Banér med skottarne att angripa Gubenport. De mötte starkt motstånd.

Hepburn blef sårad i knäet och måste bäras bort. Hans major trädde i stället men blef på ögonblicket skjuten. Nu studsade skottarne. Men Banér befallde Monroe och Lumsdel rycka fram. Dessa i spetsen för sina pikenerare, sammanträngda med skuldra mot skuldra, bröto sig igenom och eröfrade ändtligen den yttre porten.

De kejsrerliga hastade uppskrämnda dit och tillagade ett utfall under Schaumburgs befäl. Afsikten var att återtaga porten, men de blefvo förekomna. En löjtnant i konungens här, vid namn Anders Auer, till börden en sachsare, tyckte muren på ett och annat ställe vara illa bevakad och frågade därför en hop soldater, hvilka han kände som utmärkt dristiga, *om de icke med honom ville göra ett försök mot vällen*. Sagdt och gjordt. Utan att afvakta någon befallning härom framburo de tvenne stormstegar och lyckades att med Auer i spetsen klättra upp på muren och därstädes fatta stånd. Konungen såg och begagnade strax denna lyckliga tillfällighet, ditsände förstärkning och gaf på samma gång alla trupperna befallning att storma.

Några officerare ville i första ifvern ila fram utan harnesk. *Nej*, sade konungen, *ingen lättsinnig själfspillning! Om befälet skjutes, hvem skall då leda mina soldater?* Nu uppstod på alla sidor en förfärlig strid, men öfver den väg, som Auer banat, inträngde snart stora hopar af svenskar och skyndade sedan att öppna Gubenport för skottarne, hvilka störtade in, följda af flera andra regementen. Schaumburg med sina till utfall samlade hopar sökte fördrifva dem, men nu anlände också Baudis med sina afsuttna ryttare, hvarefter fienden jagades på flykten. — Ännu skarpere gick det till vid Lebusport. Här hade öfverstelöjtnant Walter Butler med sina irländare blifvit ställd. Blå och Gula regementena anföllo med vanlig tapperhet men blefvo två gånger tillbakaslagna, lämnande fem hundra kvarliggande döda som vittnen om stridens häftighet. Harmen ledde till tredje anfallet, och det blef oemotståndligt. Få irländare flydde. De flesta föllo, liggande slagna innanför vällen, på samma sätt de gula och blå svenskarne utanför. Butler togs till fånga, dock först sedan han genom tvenne sår blifvit oförmögen till ytterligare försvar. (*Ridderst. (75 a). P. Strasbuyk till Axel Oxenstierna. Frankfurt den 7 april 1631.*)

Oordningen bland de kejsrerliga blef förfärlig. Det återstod blott en enda väg, på hvilken de kunde komma undan, nämligen öfver den bro, som på östra sidan staden ledde öfver Oderströmmen. Men hit trängde sig alla, knektar, ryttare, trossvagnar. Snart fastnade dessa senare mot hvarandra och tillstängde vägen. Många hundra af dem, som hunnit längst fram, blefvo nedträngda i strömmen af de efterföljande, hvilka i sin ordning nedhöggos af svenskarne, så att närmast till denna port lågo stora hopar af lik. Själfrve Tieffenbach, Schaumburg och Montecucculi voro nära att blifva fångna. Endast hästarnas vighet förmådde rädda dem öfver bryggan och de uppstaplade likhögarne. Tieffenbach lät sedan antända bron för att hindra de förföljande svenskarne, hvarpå han jämte lämningarna af besättningen skyndade till Gross-Glogau.

Uti slagna och drunknade förlorade de kejsrerliga emellan 2,000 och 3,000 man, uti fångar 800 och däribland flera af högre befälet, dessutom 80 kanoner och en stor myckenhet krigsförråd. Dessa senare behöll konungen, hvaremot staden lämnades till tre timmars plundring. Soldaterna begagnade tillåtelsen med största ifver, och mången samlade på den korta stunden betydliga rikedomar. Så mycket möjligt var, sökte dock Gustaf Adolf förekomma alla våldsamheter och lyckades i det närmaste. Ingen kvinna förolämpades; blott en borgare dödades, och detta nästan af misstag. Då soldaterna på bestämd timme icke återvände till sina fanor, skyndade konungen samt öfverstarne omkring och drefvo dem med hårda ord och blottad värja från plundringen. Några bland de motsträfvigaste blefvo strax upphängda de öfriga till varnagel. Hären förlades i staden, och åt de alldeles utblottade borgarne lämnades spannmål att därmed föda både sig själfva och de inkvarterade soldaterna.

Sedan Gustaf Adolf firat påskveckan i Frankfurt, tågade han mot Landsberg för att begagna lyckans fart och soldaternas ifver. I Frankfurt lämnade han som befälhafvare Leslie med tillräcklig styrka att hejda Tilly, ifall denne, som man förmodade, skulle infinna sig. Själfr

medförde konungen endast 2,200 man till fot och 800 till häst. Den kejsrerliga besättningen i Landsberg utgjorde omkring 3,000 till fot och 1,500 till häst, varande på en gång kärnan och sista lämnningen af Torquato Contis forna trupper. Dessförutan var Landsberg en ganska stark ort, så väl genom fästningsverk som läge, omgifvet särdeles på södra sidan af vidlyftiga träsk och många rännilar från den förbiflytande Wartafloden. Det syntes därför mer än äfventyrligt att angripa en stad så befäst och tillika försvarad af en öfverlägsen besättning. Gustaf Adolf vågade försöket. Han medförde några bönder, hvilka åtog sig att visa vägen genom de omgifvande träskan. Den 14 uppkastade Torstensson sina batterier men kunde för afståndet föga uträtta. Då inställde sig hos konungen en från Landsberg varande smed, hvilken af harm öfver de kejsrerligas våldsamerheter rymt staden med beslut att hämnas. Denne ledde svenskarne öfver de förut som otillgängliga ansedda träskan, så att de helt oförmodadt stodo ända bredvid den så kallade Koskansan, ett af fästningens betydligaste utanverk. Därvarande besättning gaf sig genast till fånga, hvarpå Teuffel riktade kanonerna mot själfva staden. Befälhafvaren, öfverste Cratz, skickade sin son i spetsen för en betydlig trupp för att återtaga skansen. Det misslyckades, och ynglingen blef skjuten. Fadern, häröfver nedslagen, likasom besättningen i allmänhet öfver svenskarne fortfarande lycka, begärde dagtinga och öfverlämnade staden mot fritt aftåg. Gustaf Adolf blef härvid bekymrad, huru han för den uttågande manstarka fienden skulle dölja sin egen underlägsenhet. Han gjorde det medelst användande af trosspojkar och Gustaf Horns i hast tillkallade trupper. Hans farhåga för anfall minskades eller rättare tillintetgjordes vid anblicken af den uttågande besättningen, hvilken medförde nästan lika många drängar och trosspojkar som soldater samt dessutom öfver tusen lösa kvinnfolk och en otalig hop af packvagnar. Hela trossen affärdades på vägen till Gross-Glogau, hvarpå konungen inryckte i Landsberg och lät åt sina generaler och öfverstar anställa ett gladt gästabad. Efter vanan var han icke i egen person närvarande. Johan Banér var värd för aftonen, och natten tillbragtes under skämt och glädje.

Vid första ryktet om Gustaf Adolfs uppbrott emot Frankfurt hade Tilly med en ansenlig styrka aftågat från Magdeburg för att undsätta den angripna staden. Gustaf Adolfs ovanliga både snabbhet och lycka förekom hans afsikt, och redan i Alt-Brandenburg mötte underrättelsen om Frankfurts eröfring. Man omtalade äfven Gustaf Adolfs afsikter mot Landsberg men tillika de försiktighetsmått, som blifvit tagna vid Frankfurt för att hindra Tillys vidare framträngande. Denne ansåg sig ingenting vidare kunna uträtta utan vände åter till Magdeburg, i hopp att undsättningen af denna stad skulle tvinga Gustaf Adolf att återvända från österrikiska arfländernas gränser.

Frankfurts och Landsbergs eröfring ökade betydligt Gustaf Adolfs anseende och makt. Han var nu herre öfver hela nedre Oder och kunde efter behag vända sig mot Schlesien, Brandenburg eller Sachsen. De protestantiska furstarne, uppmuntrade af hans framgång, började att mot kejsaren föra ett bestämdare språk; deras folk kunde ej dölja sina förhoppningar, sin glädje. Verser och skrifter utspriddes af allahanda innehåll, mest till svenskarne ära och de kejsrerligas förlöjligande. Särdeles roade man sig åt Tieffenbach. Han hade kommit till Frankfurt den 1 april och flytt därifrån den tredje. *Han hade farit, skrefvo somliga, som en riktig aprilnarr.* Andra förvände och lämpade på honom Caesars ryktbara ord: Veni, vidi, fugi. (Jag kom, såg och flydde — *D'Albed.* Miscellanea historica Gustavi Adolphi. Fol. n:r 47. Epigram öfver flera i trettioåriga kriget deltagande personer.)

Hos katolikerna väcktes allvarsamma bekymmer. Själfrve Pappenheim skref oroande bref och afmålade tillståndet såsom ganska betänkligt. I Wien utbreddes en allmän förskräckelse bland både höga och låga. Man sökte väl lugna folket, och prästerna försäkrade, att dessa olyckor endast vore ett litet moln, efter hvilket solen snart skulle frambyta med desto härligare sken.

Men många tecken utvisade, att man å högre ort ansåg faran större. Fästningsverken kring Wien blefvo iståndsatta, och från Italien, Ungern och södra Tyskland hopsamlades och sändes till Tilly allt dugligt krigsfolk, som kunde umbäras. Kejsaren själf blef högligen förvånad öfver sina förluster och föga mindre förtörnad öfver sina rådsherrar, hvilka föreställt honom svenska makten såsom obetydlig och därigenom föranledt den första försummelsen. Han började betrakta Gustaf Adolf med helt andra ögon, och det blef alldeles slut på hoffolkets förut så vanliga skämt om det nordiska snömajestätet.

54. Förbundet med Brandenburg

Gustaf Adolfs framsteg återupplifvade det hos tyska protestanterna nära utslocknade hoppet om räddning. På riksdagen i Regensburg hade deras sändebud visserligen blifvit af de talrikare katolikerna öfverröstade men vågade likväl i allvarsamma ordalag uttala sitt ogillande af kejsarens egenmäktiga företag, särdeles af restitutionседiktet och dess stränga verkställande. Det felades dock ännu en anförare, ty kurfursten af Sachsen, utan jämförelse den mäktigaste, ville icke bryta med kejsaren, smickrande sig med hoppet att få behålla Lausitz och att med sin öfverherre städse kunna stå i ett vänskapligt förhållande. Emellertid uppkommo flera anledningar till missnöje. Hans son, August, hade blifvit vald till administratör i Magdeburg efter den afsatte Kristian Vilhelm; men kejsaren gaf tvärt emot lag och bruk platsen åt en af sina egna söner. Kurfursten hade ej mindre än fyra särskilda gånger gjort föreställningar mot restitutionседiktets olagliga verkställande men beständigt utan påföljd. Detta allt uppbragte den eljest så tröge Johan Georg till den grad, att han i samråd med den öfver kejsarens våldsamt heter lika förtörnade Georg Vilhelm af Brandenburg utskref till den 8 februari 1631 uti Leipzig en sammankomst af alla protestantiska ständerna för att öfverlägga om deras gemensamma bästa. Gustaf Adolfs under tiden gjorda eröfringar ökade deras mod; likaså några hans utliggare, hvilka hemligen uppehölo sig vid sammankomsten. Man skref till kejsaren allvarsamma föreställningar samt beslöt att möta våld med våld, i händelse de öfverklagade missbruken icke godvilligt afskaffades. Gustaf Adolf önskade knyta närmare förbindelse med de samlade furstarne men detta afslogs, ehuru under lifliga vänskapsbetygelser. Orsakerna voro dels fruktan att företaga en uppenbar fientlighet mot kejsaren, dels ovilja att lämna sig i händerna på en utlänning, dels och kanske förnämligast Johan Georgs åtrå att upphäfvast sig själf till hufvudman för tyska protestanterna och dymedelst hålla jämvikten mellan konungen och kejsaren.

Då Gustaf Adolf sålunda genom underhandlingar ingenting kunnat vinna, beslöt han att bruka kraftigare medel. Han kvarlämnade i trakten af Landsberg rhengrefven och general Baudis för att hålla stången mot Tieffenbach och Schaumburg, hvilka i Schlesien samlade nya trupper. Själftågade han med den öfriga hären tillbaka till Frankfurt och därifrån rakt mot Berlin. Den 1 maj anlände han till grannskapet af denna stad och affärdade grefve Ortenburg till kurfursten med följande anhållan: *Konungen hade företagit hela det tyska kriget i allmänhet för protestanternas skull, detta sista tåget för Magdeburg enskildt för att befria denna stad från det öfverhängande fördärfvet. Men för att med någon säkerhet kunna tåga mot Tilly var det nödvändigt att i Brandenburg innehafva en och annan fästning som ryggvärn och tillflykt i händelse af mindre lycklig utgång. Han begärde därför af kurfursten att få besätta Spandau och Küstrin, lofvade däremot på sitt kungliga ord att återställa dessa fästningar, då Magdeburg blifvit befriadt eller i alla händelser senast inom två månader.* Kurfursten gaf ett nekande svar. *Han kunde icke åt kejsarens, sin laglige öfverherres, fiende öfverlämna slott och fästen utan att göra sig skyldig till fullkomligt uppror. Men han försäkrade däremot på sin furstliga ära och tro, att nämnda fästningar skulle stå Gustaf Adolf öppna i händelse af olycka.* Därmed var åter konungen icke nöjd, ty han fruktade med skäl, att, just då han i händelse af olycka bäst skulle behöfvast dessa platser, kurfursten af fruktan för kejsaren minst skulle våga lämna dem. *Lyckan, sade han, är ambulatorisk, likaså människornas tänkesätt.* (Ridderst. (75 a). Gustaf Horn till Axel Oxenstierna. Küstrins förstad den 26 mars 1631.) Han sände därför följande dagen Gustaf Horn i samma ärende men fick också samma svar, ehuru han denna gång som ytterligare bevekelsegrund lofvade befrämja Pommerns framtida förening med Brandenburg. Sedan dessa underhandlingar misslyckats, beslöt han att försöka, hvad han i egen person kunde uträtta, och tågade med 400 ryttare och 1,000 musketerare mot hufvudstaden. På en fjärdingsvägs afstånd därifrån kom kurfursten till hans möte, omgifven af hela sitt hof. De sammanträdde uti en bredvid liggande lund för att öfverlägga om det

angelägna ärendet; men efter någon stunds samtal önskade kurfursten att ytterligare rådgöra med sina medföljande herrar, under hvilken tid konungen med vanlig artighet samtalade med kurfurstens gemål och svärmor. Efter en stunds förlopp återkom kurfursten med nekande svar. Då mörknade Gustaf Adolfs anlete, och efter några allvarsamt botande ord beredde han sig att återvända till hären. Men furstinnorna, hänförda dels af beundran öfver hjälten, dels af fruktan för hans hämnd, började med enträgna böner anhålla, det han täcktes följa dem till staden, så kunde underhandlingarna därstädes fortsättas, måhända med mera framgång. Så skedde äfven; konungen, under betäckning af sina 1,000 musketerare, inryckte i Berlin och stannade därstädes kvar öfver den instundande natten. Dagen därpå, den 4 maj, fortsattes de kinkiga öfverläggningarna och tycktes på länge icke leda till någon slutföljd. Kurfursten var bekymrad, till och med bedröfvad och kunde icke dölja dessa känslor. *Jag förtänker icke*, sade Gustaf Adolf, *att han är orolig och bekymrad, ty det kan icke nekas, att det är en farlig och betänklig sak, som jag begär. Men det är till nytta icke för mig utan för kurfursten, hans land och folk, ja, för hela kristenheten. Min väg*, fortfor han sedan med hög röst för att höras af alla i salen närvarande, *min väg går till Magdeburg, till dess räddning, och det icke för min utan för den protestantiska kristenhetens skull. Vill ingen hjälpa mig, välan så tågar jag tillbaka, sluter fred med kejsaren, som visserligen icke skall vägra mig billiga villkor, hvarefter jag sätter mig i frid och ro i Stockholm, och det med ett godt samvete; men I skolen en gång på yttersta dagen ansvara för edert klenmod att icke våga understödja evangeliets sak. — Till och med här i tiden skall denna eder egennyttia få sin tillbörliga vedergällning; ty när Magdeburg fallit och jag med mina trupper återvändt till Sverige, hur skall det då gå med eder och edert land?* Kurfursten och hans rådgifvare sväfvade hela dagen fram och tillbaka mellan olika beslut; på ena sidan stod Tilly, på den andra Gustaf Adolf, hvardera med mäktiga härar; men den förre var på tio, den senare endast på en mils afstånd, hvarjämte Berlin saknade alla fästningsverk. *Han medför också kanoner* var vanligtvis slutet på hvarje rådsherrarnes yttrande; de menade nämligen, att Gustaf Adolf äfven mot deras vilja kunde när som helst bemäktiga sig staden. Detta gaf han dem också tämligen tydligt att förstå. Halft skämtande, halft hotande, yttrade han till furstinnorna, att det berodde helt och hållet på honom att för en eller annan vinter låta dem göra ett besök uti det snöbetäckta Lappland. Ändtligen klockan 9 om aftonen gaf kurfursten det länge väntade bifallet. Spandau och Küstrin skulle öfverlämnas åt svenskarne men med villkor att äfven stå öppna för kurfursten och på sagd tid åt honom återlämnas. Till yttermera visso måste Gustaf Horn och Johan Banér med särskild underskrift försäkra villkorens fullgörande äfven i händelse af konungens möjliga frånfälle. Härpå anställdes ett stort gästbud, där det gick ganska muntert till. Kurfursten, som sökte i vinet dränka sina bekymmer öfver det tagna beslutet och dess möjliga följder, blef synbarligen alltmer och mer upplifvad, likasom nästan alla de öfriga bordsgästerna, utom Gustaf Adolf, hvilken iakttog sin vanliga måttlighet. Men seende mod och glädje tindra i hvarje blick, ville han försöka att vid detta gynnande tillfälle leda deras lifvade sinnen till ett ädelt beslut om mera kraftiga och allmänna åtgärder. Han stod upp, höjde sin röst och uppmanade dem i ett kort tal att som bröder och bundsförvanter med förenade krafter, svenskar och tyskar, tåga till Magdeburgs räddning; det vore på samma gång Tysklands och hela den protestantiska kristenhetens. Men på en gång förstummades det glada sorlet. Kurfursten slog förlägen sina blickar mot jorden, och hans stammande ursäkter och hans hofmäns skenbarliga oro visade noggsamt, att den förut yttrade lifligheten var vinets och icke modets. Förhoppningarna att genom dessa medel verka till Magdeburgs undsättning voro helt och hållet försvunna.

Likasom hertigen af Pommern skref äfven kurfursten af Brandenburg till kejsaren och ursäktade sitt uppförande med tvånget och fruktan för svenska hären. Han fick ett kärft svar.

Katolikerna försäkrade, att hans motstånd endast varit låtsadt för att sedan förebäras såsom ursäkt för det förrädiska affallet.

Dagen därpå besattes Spandau, där Axel Lillie fick befälet, hvarefter svenskarne tågade till Potsdam. De kejserliga trupper, som ännu ströfvade kring landet, drogo sig vid svenskarnes ankomst tillbaka till den vid Magdeburg lägrade hufvudstyrkan.

55. Underhandlingar med Sachsen

Hvarje dag ankomnio alltmer och mer oroande underrättelser från Magdeburg. Helt och hållet öfvergifven af kurfursten i Sachsen och de andra protestanterna, var denna stad tvungen att endast lita på sina egna krafter, naturligtvis högst obetydliga mot Tillys och Pappenheims talrika och öfvade skaror. Den fruktade hvarje stund att öfverväldigas och sände bud på bud till konungen med underrättelse om det bedräfliga tillståndet och anhållan om hjälp. Gustaf Adolf var högst orolig och upprörd, och i det gladaste sällskap, under det muntraste samtal behöfdes ej mer än ordet Magdeburg för att öfverdraga hans panna och blickar med moln. *Jag anar, sade han, ett olyckligt slut för det arma Magdeburg.*

Från Berlin funnos tvenne olika vägar till denna stad. Den ena, öfver Alt-Brandenburg rakt mot Magdeburg, var i sig själf ganska svår och vådlig att färdas, hvarförutom kringliggande trakter blifvit alldeles förhärjade, så att omätliga förråd måste medföras, så framt icke både människor och hästar skulle svälta ihjäl. Slutligen återstod ändå att vid framkomsten i fiendens åsyn gå öfver Elbe. Den andra ledde genom Treuenbrietzen till Wittenberg och sedan Elbe utför till Magdeburg, med goda vägar, broar och rika förråd, hvarför den också blef Gustaf Adolfs val.

Men denna väg ledde också genom sachsiska landet och det starkt befästa Wittenberg. Redan fjorton dagar förut hade därför Gustaf Adolf skrivit till kurfursten Johan Georg och begärt förbund eller åtminstone Wittenberg på samma villkor, som Spandau blifvit lämnadt. Men af förut omnämnda skäl gaf kurfursten ett vägrande svar: *Han kunde ej glömma sin förbindelse till kejsaren och det romerska riket. — Eders furstliga höghet, svarade Gustaf Adolf, bör väl ej heller glömma sin förbindelse till den sanna evangeliska läran och till sina af Gud anförtrodda undersåtar, deras samvetsfrid och eviga salighet.* Flera bud afsändes, men alla återkommo med ungefär samma, slutligen med inga svar. Den sluge Ferdinand hade nämligen förklarat sig böjd för fredlig förlikning, med önskan *att Johan Georg såsom den förnämste bland protestanterna ville åtaga sig medlarekallet.* Det var just att taga denne på ömma sidan, och smickrad af kejsarens förtroende, ville han ej mer låna örat åt Gustaf Adolfs förslag. Emellertid lät det allt värre och värre från Magdeburg. Gustaf Adolf öppnade nya underhandlingar och ämnade försöka, om han icke vid ett personligt möte kunde beveka sachsiske likaså väl som brandenburgske kurfursten. Han föreslog i sådan afsikt ett sammanträde, tilläggande, i händelse af vägran, ett och annat hotande ord. Johan Georg svarade sträft: *Jag är hindrad att komma, ty jag mönstrar just nu den krigshär, hvarmed jag ämnar skaffa lugn åt mitt land och aktning åt min neutralitet.* Fyra dagar hade dessa sista underhandlingar varat. Den femte kom underrättelsen om Magdeburgs fall.

56. Magdeburgs förstöring

Magdeburg är beläget i nedersachsiska kretsen på västra sidan af Elbefloden. En gammal sägen berättar, att romerske höfdingen Drusus anlagt staden till gudinnan Venus' ära. Verkliga underrättelser hänföra dess första grundläggning till Henrik Fågelfångarens och Otto den stores tider. Läge och fästningsverk gjorde densamma i långliga tider ointaglig; däraf namnet *Magdeburg*, det vill säga *Jungfrustaden*, på latin *Parthenopolis*. Uti sigillet sågs af samma orsak en borg, ur hvilken höjde sig en jungfru, hållande en krans mellan händerna.

Genom handel och konstflit hade staden stigit i makt och rikedom; dess invånare voro omkring 40,000, dess rörelse vidsträckt. Själff utgjorde den hufvudorten uti ett litet ärkebiskopsdöme af samma namn, där likväl lutherska läran redan tidigt blifvit införd, då stadens styresman antog titel af administrator i stället för ärkebiskop. Vid trettioåriga krigets utbrott innehades denna lilla besittning af Kristian Vilhelm, farbror till drottning Maria Eleonora, en häftig och något obetänksam herre. Han förklarade sig för konungen i Danmark under det krig, denne förde mot kejsaren, och blef därför vid dess olyckliga utgång fördrifven. Domkapitlet i Magdeburg valde till efterträdare hertig August, andre sonen af kurfursten Johan Georg. Detta val ogillades af kejsaren och påfven, hvilken senare förordnade i Augusts ställe den förres son, ärkehertig Leopold Vilhelm. Folket knotade, och kurfursten af Sachsen skref långa insagor och förklaringar; men Ferdinand ditsände krigsfolk, som besatte staden och började småningom utrota lutherska gudstjänsten. Detta retade invånarne ännu mera, hvartill slutligen kom en hop våldsamer, som Wallenstein och hans soldater utöfvade. Hela massan af folket, så väl öfverhet som menighet, stod färdig till uppror.

Den förjagade Kristian Vilhelm hade emellertid flyktat till Gustaf Adolf, hos hvilken han klagade öfver kejsarens olidliga tyranni och erbjöd sig att med något understöd återeröfra hela Magdeburg. Gustaf Adolf antog förslaget. Man beslöt, att Kristian Vilhelm, åtföljd af ett svenskt sändebud, skulle i hemlighet resa tillbaka till Magdeburg och därstädes söka åstadkomma den lofvade uppresningen. Dock borde därmed dröjas, tills konungen hunnit så nära, att han snart kunde komma till undsättning.

Vid midsommartiden 1630 landsteg svenska hären uti Pommern. Därifrån räknas öfver trettio mil till Magdeburg, med vägen öfver strömmar och träsk, genom land och fasta borgar, besatta af en talrik och hittills segrande fiende. Kristian Vilhelm besinnade icke i sin ifver dessa hinder för svenskarnes framträngande. Förklädd insmög han sig uti staden, uppträdde den 1 augusti på rådhusets läktare och höll till det församlade folket ett tal, hvori han skildrade kejsarens olagliga förtryck och uppmanade till tappert motstånd samt lofvade därvid understöd af svenske konungen, åberopande i sådant afseende det vid sidan stående sände-budet. Folkskaran förklarade med höga jubelrop sitt bifall. *Lefve konungen af Sverige! Ned med de kejsarliga!* skrek man öfverallt. Administratorm blef åter förklarad för stadens laglige öfverherre, och den fåtaliga österrikiska besättningen jagades hufvudstupa ut ur landet. Kristian Vilhelm satte sig i spetsen för trupperna och företog det ena ströftåget efter det andra, oftast med framgång, emedan han understöddes af nejdens likasinnade invånare. Hans trupper ökades dagligen, och hans namn gick bland folket från mun till mun, såsom den tappre furste, hvilken till folkets försvar vågat trotsa den kejsarliga makten. Om företagets framgång tviflades sällan, minst af magdeburgarne själfva. Man hotade dem med Tilly och Pappenheim. De logo däråt, förstärkte sina fästningsverk och uppförde bland annat tvenne nya skansar med namnen *Trots-Tilly* och *Trots-Pappenheim*.

Gustaf Adolf blef ganska ängslig vid underrättelsen om Kristian Vilhelms förhastade uppträdande. Han föresåg nämligen svårigheten att i rätt tid komma till hjälp, liksom han höll

administratören själf mindre duglig till ledandet af ett så svårt företag. Detta senare blef också snart af erfarenheten bekräftadt. Kristian Vilhelm kunde icke upprätthålla ordning och krigstukt och blef därför, då de kejsarliga snart i större antal nalkades, jagad tillbaka inom murarna och öfvergifven af större delen af sina sammanrafsade hopar.

För att så mycket som möjligt bidra till Magdeburgs försvar ditskickade Gustaf Adolf en bland sina skickligaste krigshöfdingar, Didrik von Falkenberg. Under förklädnad inkommen i staden, blef denne vid sitt framträdande med glädje emottagen och snart förordnad till befälhafvare. Besättningen utgjorde endast 2,000 till fot och 300 till häst, ett för en så vidlyftig fästning alltför ringa antal. Falkenberg påstod, att borgerskapet borde värfva än mera trupper. Detsamma hade både administratören muntligen och Gustaf Adolf skriftligen yrkat. Borgarne däremot tänkte på sina penningar. *Så mycket soldater, sade de, skulle blifva dem alltför dyra både att besolda och underhålla. De hade förut flera gånger tillbakadrifvit Wallenstein och borde nu hunna göra det med Tilly, särdeles som stadens fästningsverk sedan den tiden blifvit så betydligt förbättrade.* Trots-Tilly och Trots-Pappenheim skulle väl nu göra skäl för sina namn.

Frampå hösten 1630 anlände Pappenheim med en betydligare styrka och jagade snart borgarne tillbaka inom deras murar. Vid jultiden kom Tilly själf med hufvudhären, och nu omringades staden på alla sidor. Tilly uppmanade genom särskilda bref administratören och borgerskapet att underkasta sig kejsarens beslut men erhöll vägrande svar. Vintern och de båda tågen till Demmins och Frankfurts undsättning hindrade emellertid Tilly från att företaga något hufvudsakligt. I slutet af mars öppnades dock den egentliga belägringen och fortsattes under hela april månad. Det ena utanverket eröfrades efter det andra, *Trots-Pappenheim* af Pappenheim, *Trots-Tilly* af Tilly, och den 1 april blefvo själfva förstäderna besatta, så att endast hufvudfästningen återstod.

Dessa framgångar voro dock ofta ganska dyrköpta. Besättningen försvarade sig tappert och leddes af Falkenberg med utmärkt klokhet och drift. De kejsarliga misströdade om att eröfra staden, så länge den försvarades af en så tapper och skicklig befälhafvare. Man sökte därför att muta den fruktade motståndaren. Genom hemliga underhandlare lät Pappenheim å kejsarens vägnar bjuda honom grefvevärdigheten och 400,000 riksdaler, om han ville öfvergå till österrikarne. Falkenberg svarade sändebudet, *att den, som härnäst komme med sådant förslag, skulle till lön få hampsnöre i ställd för guldkedja kring halsen. Pappenheim borde söka förrädare i sin egen här, icke inom Magdeburg.*

Olyckligtvis funnos likväl många sådana äfven inom sistnämnda stad. De underhöllo hemlig brefväxling med Pappenheim och underrättade honom om tillståndet. Vid rådplägingar motarbetade de så mycket som möjligt Falkenbergs nyttiga förslag och sökte i hemlighet bland folkhopen utsprida misströstan om Gustaf Adolfs hjälp samt begäret att genom snar och frivillig öfvergifvenhet blidka kejsarens vrede. Deras bemödande blef för det mesta fruktlöst. Vådligare var det öfvermod, den njugghet, som regerade borgerskapet. De behandlade soldaterna med stötande förakt och vårdslösade deras underhåll ända därhän, att många knektar dogo af vanvård, särdeles af det illa bryggda och osunda dricka, hvarmed de på borgerskapets bekostnad undfägnades. Lika illa var staden försedd med krut, hvilken omständighet man till råga på olyckan dolde för Falkenberg. När sedan bristen yppades, försökte man afhjälpa den medelst ny tillverkning; men detta gick långsamt och illa, och under tiden måste de belägrade spara på den lilla återstoden, hvarigenom försvaret icke kunde med vederbörlig kraft utföras.

Sedan utanverk och förstäder blifvit eröfrade, indelade Tilly belägringsarbetet på följande sätt. Uti förstaden Neustadt låg Pappenheim, uti Sudenburg Mansfeld, midt emellan dem båda hertigen af Holstein och på andra sidan floden Tilly själf. Den 14 april öppnade Pappenheim sina löpgrafvar och började häftigt beskjuta vällen, och strax därefter de andra höfdingarne på samma sätt. Nu och nu först insågo magdeburgarne, att det var allvar med belägringen, likaså att deras besättning var för svag. Det beslöts därför, att borgerskapet själfv borde skiftesvis med soldaterna träda i tjänstgöring. Befälet öfver det hela leddes af Falkenberg, hvilken dessutom särskildt åtog sig försvaret mot Mansfeld. Administratören ställde sig mot hertigen af Holstein, och general Amsterroth mot Pappenheim; en hop af borgerskapet skulle försvara strandsidan mot Tilly. Invånarnes oordentlighet hotade dock att göra dessa goda anstalter fruktlösa. De rikare började nämligen undandraga sig den personliga tjänstgöringen och sände i stället sina drängar och tjänare. De mindre förmögna höllo sig för goda att tjäna i sådant sällskap och började uteblifva, till stor harm för de fattigaste, hvilka började ropa och klaga, att nu som alltid låge största tyngden på dem. Afund och bitterhet härskade inom alla klasser, likaså egennyttan. Ett uppror var nära att utbrista, emedan Falkenberg ålagt dem att utdela bättre fläsk och bröd åt de illa födda soldaterna.

Falkenbergs vaksamhet och stadens grundfasta vallar gäckade emellertid alla Tillys bemödanden. Dennes kanoner dundrade dag och natt men utan någon betydlig verkan. Hans folk blef. under belägringsarbetet ofta öfverraskadt och med förlust tillbakadrifvet af de utfallande stadsborna. Därtill kom underrättelsen, att Gustaf Adolf nalkades; han hade kommit till Berlin, till Brandenburg, till Rathenau; inom några dagar kunde han vara framme vid Magdeburg. Inom några dagar måste därför fästningen också vara intagen, om det någonsin skulle ske. För Magdeburgs skull hade Tilly lämnat Demmin, Frankfurt, Landsberg, ja, hela Brandenburg i fiendens hand. Nesan att misslyckas var stor i samma mån som företaget dyrköpt. Han beslöt att våga allt, och då ingenting kunde vinnas genom ordentligt belägrande, skulle en öfverraskning försökas. Den sjunde, åttonde och förmiddagen den nionde maj hade han underhållit en ovanligt häftig men föga verkande eld. Vid middagstiden den nionde tystnade den helt och hållet, hvarjämte alla belägringsarbeten afbrötos. Dagen förut hade äfven en trumpetare blifvit insänd med uppfordran på billigare villkor än förra gångerna. Dessa förenade omständigheter jämte den äfven till staden komna underrättelsen om svenskarnes annalkande öfvertygade folket i allmänhet, att Tilly af fruktan för konungen ämnade upphäfva belägringen, en mening, som Pappenheims anhängare på allt sätt sökte underhålla.

Klockan ett vid midnattstiden mellan den nionde och tionde maj sammankallade Tilly sina höfdingar till krigsråd. Man beslöt, att om morgonen därpå skulle en allmän storm företagas. Tecknet var trettio kanonskott, lösen Jesus Maria, fälttecknet ett hvitt band kring högra armen. Emellertid lät Pappenheim sitt folk under nattens mörker stiga ned i den på hans sida vattentomma grafven och i möjligaste tysthet upprycka palissader och uppresa stormstegar. Tillika fick han underrättelse, att borgerskapet ännu denna natt skulle hålla lika stark vakt på murarna men att de troligtvis skulle begifva sig hem, om vid dagningen ingen fiende kunde upptäckas. I anledning häraf befallde Tilly att uppskjuta anfallet till klockan sju om morgonen.

Stadsborna tillbragte föregående aftonen med hjärtan fyllda af de gladaste känslor. Snart hoppades de, ännu en dag eller två, och sedan kommer befriaren från Norden. Vakten förrättades på vanligt sätt, och Falkenberg tillbragte största delen af natten på vallarna. Men icke ett enda skott, icke ett ljud hördes från fientliga lägret. Slutligen började dagen gry, men äfven nu kunde ingen fiende, ingen rörelse förnimmas. Falkenberg red till rådhuset för att

bevista en därstädes utsatt öfverläggning och berättade på vägen den glada nyheten om fiendens fullkomliga uteblifvande. En präst, som just i detsamma gick till ottesången, tog därför till predikotext de orden i Davids 124:e psalm: *Snaran är söndergången, och vi äro fria*. Största delen af de vaktgörande borgarne begåfvo sig hem till efterlängtdad hvila i egen bädd. De, som ännu trötta och gäspande lågo på vallarna kvar, insomnade snart i morgonsolens värmande strålar.

Då sju laget hördes från stadstornet, samlades de kejsrerliga skarorna till anfall. *Kamrater, så tilltalade Pappenheim sina, krigare, huru länge skall denna upproriska stad gäcka edra bemödanden! Det tyckes i sanning vara vårt öde att antingen ligga här hela vår lifstid eller gå bort med nesa och tomma händer, och det efter så mycket arbete; eller kanhända att kättarne i detta ögonblick afsluta förlikning med Tilly och genom en sådan beröfva eder det väl förtjänta byte, som en lyckad stormning skulle hafva gifvit uti eder hand. Låtom oss därför med ett raskt beslut förekomma sådant och själfva med svärdet i hand tillkämpa oss svärdets belöning! Se, endast dessa vallar, dessa ler- och stenhögar skilja eder från edra dyrt förvärfvade ägodelar, stadens skatter och rikedom! Öfverstigen djärft dessa hinder och, tron mig, de äro de enda; ty sedan möter eder blott en svag och oordentlig pöbel, vanmäktig till hvarje allvarsamt försvar*. Nu hördes de trettio kanonskotten från Tillys läger. Pappenheim i spetsen för de sina skyndar ned i grafven, sedan stegen uppför och på vällen, nedhugger vakten och fäster kejsrerliga fanan på muren, ropande högt: *Seget! Seget!* hvilket rop upprepades af de efter och på sidan följande vallonerna. Endast femton, till största delen sofvande soldater funnos på detta ställe. De blefvo snart nedhuggna, hvarefter de kejsrerliga helt och hållet bemäktigade sig vällen. På samma gång skedde anfall mot hufvudporten strax bredvid. Hela därvarande vakten sof, utom en enda soldat, hvilken visserligen var helt och hållet sysselsatt med att eftersöka och dräpa fiender men blott sådana, som voro i hans egna kläder. Porten blef intagen och vakten dödad, hvarefter den förenade fientliga styrkan nedsteg på gatorna.

Falkenberg hade just kommit till rådhuset, då han hörde dånet af Tillys kanoner. Han stannar lyssnande och tycker sig strax därefter höra muskötskott åt Neustadt-sidan. Han ilar dit, medförande alla, som möttes på vägen. En häftig strid uppstår. Falkenberg erhåller förstärkning hvarje ögonblick och tränger med förtviflans styrka framåt. De kejsrerliga falla hoptals, dels för Falkenbergs soldater, dels för borgerskapet, som började skjuta ur husen; de drifvas tillbaka från gatan till vällen, och skummande af raseri, såg sig Pappenheim nära nog att förlora alla frukterna af sin första lyckliga framgång. I detta ögonblick störtade Falkenberg till jorden, träffad af en dödande kula. Hans soldater fäkta ännu men utan ledning, snart utan hopp, borgarne likaså. Pappenheim märker det svagare motståndet och uppmuntrar till förnyadt anfall. Det lyckas med understöd af nya trupper, och vallonerna framtränga åter på den blodiga gatan. Emellertid började alla tornväktarne att stormringa. Detta olycksbådande ljud jämte ropen och skotten underrättade invånarne om faran. I hast klädda och väpnade, skynda de ut, hvar och en till sin plats. En kapten Schmidt sätter sig i spetsen för dem, som skyndade mot Pappenheim, och vågar jämte de återstående soldaterna ett nytt anfall. Förtviflan gaf framgång, och för andra gången måste vallonerna vika tillbaka. Men snart föll äfven den tappre Schmidt, och nu var det slut med all ordning, nästan med allt motstånd. De få soldaterna försvarade sina platser i döden, men borgarne skyndade hvar till sitt för att gömma sig själfva, sina skatter samt hustrur och barn undan det hotande fördärfvet.

Vid samma tid hade Tilly gjort ett låtsadt anfall mot strandsidan och därigenom ditlockat en del af stadens försvarare. Mansfeld, Pappenheims afundsman, lät denne senare ensam löpa till storms och låg under tiden stilla och overksam, ända till dess staden var eröfrad. Hertigen af

Holstein däremot gjorde ganska djärfva och ihärdiga försök. Men emedan grafven på hans sida var fylld med vatten, fördröjdes framstegen, så att vakten blef uppmärksam och hann tillkalla hjälp. Tvenne anfall afslogos, och det tredje skulle ej heller hafva lyckats, så framt icke Pappenheims valloner redan genom den eröfrade staden hade hunnit dit och fallit försvararne i ryggen. Nu blefvo äfven på denna sidan vallarna bestigna och portarna öppnade. Från alla håll inströmmade soldater, och de få ännu kvarstående borgarne nedskötos. Klockan mellan elfva och tolf vid middagstiden var hela staden eröfrad och upplåten till plundring.

De uppträden, som nu följde, äro bland de vederstyggligaste, som trettioåriga krigets, ja, nästan alla länders historia kan framvisa. De rysligaste våldsamheter och brott föröfvades utan blygsel, utan straff. Stöld, våldtäkt, mordbrand och mord rasade öfverallt. Vallonerna började leken, och den fortsattes ännu rysligare af de sedan insläppta kroaterna. Med de pinsammaste plågor tvingades invånarne att framdraga sina fördolda penningar och skatter och blefvo sedan nedhuggna utan förskoning, unga och gamla, män och kvinnor, fattiga och rika. Kroaterna roade sig att spetsa barn, att kasta dem i lågorna, att klyfva dem långs efter i ett enda hugg och så vidare. De arma kvinnorna blefvo föremål för dubbel misshandling, först våldtäkt, sedan mord, och detta utan afseende på ålder, så väl den utlevade gumman som det späda flickebarnet. Många valde hellre en frivillig död. En skön jungfru, som af en officer fördes med bundna händer till lägret, bad, då hon gick öfver en af broarna, att få händerna lösa för att torka ögon och ansikte. Det beviljades, och i samma ögonblick kastade hon sig öfver bröstvärnets i floden. En annan hoppade i en brunn. Tjugu kvinnor, instängda i ett hus vid Elbe-stranden, seende dessa ohyggligheter, slöto hvarandra i famnen och störtade sig i vågorna. I Katarina kyrka lågo femtiotre hufvudlösa kvinnokroppar. Kroaterna hade först bakbundit, sedan skändat och slutligen halshuggit de olyckliga offren.

De trupper, som hört till den förra wallensteinska hären, utmärkte sig framför de öfriga genom djurisk vildhet. De bäjerska voro i alla hänseenden bättre, och deras befälhafvare sågo med afsky det afskyvärda uppträdet. Några bland dem hastade ut till den i lägret varande Tilly, skildrade de begångna rysligheterna och bådo, att han ville göra slut därpå och återkalla trupperna. *Låt dem hållas ännu en timme!* svarade denne. *Soldaten behöfver någon belöning för sina utståndna mödor.* — Den alltmer och mer kringgripande mordbranden fördref slutligen mördarne och gjorde på samma gång slut på staden och på dess olyckor. Elden tändes enligt någras påstående af våda, enligt andras trovärdigare mening med flit af de först inkomna vallonerna för att hindra borgerskapet från försvar. Den utbröt vid pass klockan tio förmiddagen. En häftig storm kringförde och ökade de rasande lågorna. Redan klockan tre eftermiddagen måste de kejsrerliga tåga ut igen för att undvika hettan och den hotande döden. Klockan tio eftermiddagen var hela staden nedbränd med undantag af domkyrkan och vid pass 150 uteder Elbe-stranden belägna fiskarkojor, hvilka händelsevis blifvit skonade.

Dagen därpå erhöilo soldaterna tillstånd att åter tåga in i staden och genomsöka de rykande stenhögarna samt de därunder fördolda källarhvalfven. De hoppades nämligen att uti dessa finna åtskilligt af magdeburgarnes gömda skatter. Staden företedde en ryslig anblick: öfverallt på gator, bland grushögar halfbrända kroppar, liggande i det svarta, hoptorkade blodet; emellanåt späda, öfvergifna barn, än sittande vid de döda föräldrarnes kroppar, än springande öfver gatorna, ropande efter fader och moder med en röst, som kunde genomtränga de hårdaste hjärtan. Soldaterna brydde sig icke därom; de afröjde och uppbröto källarhvalfven samt nedstörtade däri, drifna af ursinnig vinningslystnad. Nästan öfverallt träffade de flera eller färre lik efter kvinnor och barn, som i första förskräckelsen därstädes sökt tillflykt men sedan blifvit af eldsvådan öfverraskade och kväfda. Men mångenstädes funnos också betydliga förråd af spannmål och proviant, likasom af guld och silfver. Då Tilly såg det rika

bytet utföras till lägret, yttrade han sin förvåning, *att magdeburgarne hade gömt sina ägodelar åt den plundrande fienden i stället för att använda dem till värfvande af en betydligare besättning.*

Den 12 maj tillbragtes på samma sätt. Den 13 red Tilly för första gången in i staden, tyst och allvarsam. Den rysliga anblicken väckte i hans själ sorgliga känslor, tankar på förgängligheten af allt stort och mäktigt. Han upprepade Virgilius verser vid Trojas fall:

Venit summa dies et ineluctabile fatum
Fuit Ilium et ingens
gloria Parthenopes

Han skref och underrättade kejsaren om sin framgång med de orden, *att en sådan victoria hade icke varit sedd allsedan Trojas och Jerusalemets fall.* Också kunde Magdeburgs förstörelse i många hänseenden jämföras med nyssnämnda fasansfulla uppträden. Staden ägde förut fyrtio tusen människor. Efter branden funnos vid lif endast 1,000 i domkyrkan undandömda personer, några andra kringirrande flyktingar och 40 bland de förmögnaste borgarna, af befälet räddade i hopp om rik lösen; alla de andra hade svärdet eller elden skördat. Man hade mycket att göra för att någorlunda rensa gatorna till det högtidliga intåget, och öfver sex tusen lik kastades i Elbe, förutom det stora antal, som uppbrunnit eller som hoptals nedgräfdes i stora gropar utanför staden. Den 15 maj höll Tilly sitt högtidliga intåg, omgifven af höfdingar och i spetsen för sin krigshär. Uti domkyrkan förrättades gudstjänst efter katolska bruket, och under salfvor af kanoner och handgevär sjöngs Te Deum öfver den vunna segern. Det påbjöds, att staden hädanefter skulle i stället för Magdeburg kallas Marienburg, till fältropets och till den heliga jungfruns ära, och jungfru Maria med barnet på armen skulle i stället för den forna bilden i stadens sigill insättas.

Några dagar härefter utbröt af obekant anledning en häftig eldsvåda uti Tillys läger. En betydlig del däraf lades i aska och däribland äfven största delen af det uti Magdeburg tagna bytet.

Magdeburgs förstörelse väckte hela Tysklands, ja, Europas deltagande; hos katolikerna glädje, hos protestanterna harm, afsky och slutligen fruktan för lika öde. De grufliga våldsamheterna blefvo till och med af de sansade katolikerna afskydda, än mera af protestanterna. En mängd ströskrifter, innehållande utförliga beskrifningar därom, kringspreddes öfver hela riket, och Tillys förut så vördade namn blef ett föremål för afsky och förbannelse.

Underrättelsen om Magdeburgs fall var ett åskslag för Gustaf Adolf. Han visste nämligen, att staden hade bort kunna försvara sig ännu minst en eller annan vecka. Den vilda förstörelsen bragte honom nästan utom sig. *Vid Gud*, utbrast han, *jag skall en gång hämnas det på den gamle korpralen, om det också skall kosta mitt lif!* Många skyllde Gustaf Adolf för stadens olycka, emedan han först uppmanat den till resning och sedan icke i rättan tid lämnat den lofvade undsättningen. För att vederlägga dylika påståenden utgaf han en vidlyftig försvarsskrift, visande däri, *att de svårigheter och hinder, som kurfurstarne af Brandenburg och Sachsen lagt honom i vägen, voro de, som egentligen vållat Magdeburgs fall; ty Gustaf Adolf hade icke tvärt emot alla krigskonstens regler bort eller kunnat oförsiktigt tåga fram mot Elbe och på en gång blottställa hela sin här och sitt företag.*

Under stridens vimmel hade administratören Kristian Vilhelm själf erhållit flera betydliga sår. Han gaf sig slutligen fången mot löfte om mänsklig behandling. Det hölls icke. Soldaterna öfverföll honom med hugg och slag, afryckte kläderna och skulle slutligen hafva mördat

honom, därest icke Pappenheim i samma ögonblick hade ankommit. Denne lät på korslagda pikar bära den sårade ut till lägret för att erhålla nödig vård. Några dagar därefter blef han framställd för Tilly. Vid åsynen af denne förfärlige och hatade motståndare utbrast den olycklige administratören i förtviflade hotelser. *Gud skall en gång, sade han, utkräfva hämnd; ty blod kan blott med blod försonas, och edra trosförvanter skola snart erfara samma härjningar, samma olyckor, hvarmed de nu hemsöka andra folk. Kejsarens makt lutar till undergång, och Tillys ära har blifvit begrafven under Magdeburgs grushögar.* Han fördes sedermera till Wien, där han efter en lång fångenskap afsvor lutherska och antog katolska bekännelsen samt erhöll ett årligt understöd af 12,000 riksdaler. För att visa, att inga timliga bevekelsegrunder härtill varit orsaken, ville han dock aldrig återvända till Magdeburg eller till statslifvet utan tillbragte uti ett kloster största delen af sin återstående lefnad.

57. Gustaf Adolf och kurfursten af Brandenburg

Såsom vi förut berättat, hade Gustaf Adolf af kurfursten i Brandenburg erhållit Spandaus fästning mot löfte att efter Magdeburgs räddning densamma återlämna. Nu var Magdeburg förstördt, dess räddning således omöjlig, hvarför Gustaf Adolf förutsåg, att det snart skulle uppstå fråga om Spandaus återlämnande. Han erbjöd sig därför själfmant att uppfylla det gifna löftet men föreslog på samma gång ett närmare förbund. Han hoppades, att Georg Vilhelm gärna skulle mottaga anbudet för att genom svenska hären beskyddas mot den segrande Tilly. Kurfursten tycktes också i början hysa samma tankar och vilja ytterligare lämna Spandau kvar i svenskarnes hand. Men just vid denna tiden kom till Berlin general Arnheim, skickad från kurfursten af Sachsen. Denne hade åter igen blifvit lockad med hopp om neutralitet, likasom han lockade sig själf med hoppet att kunna hålla viktskålen jämnt emellan kejsaren och konungen. Arnheim visste snart vinna Georg Vilhelm för dessa åsikter, helst Tilly avlägsnade sin krigshär och på samma gång hvarje farhåga för densamma. Georg Vilhelm skref med ändrade tänkesätt till Gustaf Adolf, beklagade sig öfver svenskarnes långvariga vistande inom Brandenburg samt begärde slutligen i följd af konungens skriftliga löfte att återbekomma Spandau. Härom uppstod en liflig underhandling, förd på konungens sida af gamle grefve Thurn, på kurfurstens af Arnheim. Gustaf Adolf kunde omöjligen fortsätta sitt tåg utan att hafva ryggen fri, hvarför han fordrade Spandau och Küstrin samt ett tillförlitligt skydds-och anfallsförbund. Kurfursten däremot vägrade helt och hållet att lämna de nämnda fästningarna och sökte genom allmänna försäkningar att undvika det närmare förbundet. Dessa underhandlingar hade redan varat flera veckor, och Gustaf Adolf kunde ej vänta längre. Den 8 juni tågade han med hela krigshären mot Berlin och erbjöd sig *att samma dag återlämna Spandau men förklarade däremot, att han också från denna stund måste betrakta kurfursten och dess folk som Sveriges fiender. Han ämnade därför införa sin krigshär uti Berlin samt begärde, att kurfursten till undvikande af blodsutgjutelse godvilligt måtte öppna portarna.* Detta bud anlände klockan tio om aftonen till staden, och klockan nio följande morgonen framryckte mot dess murar hela svenska hären, åtföljd af nittio kanoner.

Hofvet och invånarne råkade uti lika bestörtning; bud på bud utskickades för att öfvertala konungen till uppskof, och Arnheim red oupphörligt fram och tillbaka. Uti tre dagar varade detta märkande, men ingendera ville gifva efter. Slutligen blef Gustaf Adolf uppbragt. *Kurfursten, sade han, har mottagit de kejsarliga uti sitt land; han har lämnat dem fri genomgång, alla förnödenheter och fästningar, och detta oaktadt all deras oordentlighet, allt deras plundrande. Jag tillåter icke, att svenskarne behandlas sämre än österrikarne, helst den säkerhet och de lefnadsmedel, jag fordrar, endast skola användas till landets försvar. Jag har inom mig bestämdt afgjort att icke ändra denna plan. Min svåger, kurfursten, må därför besluta sig att antingen densamma antaga eller också se sin hufvudstad plundrad. Det behöfs ej mer, än att jag med ett kanonskott ger tecken därtill.*

Dessa hotande ord ökade farhågorna, och man beslöt att nu som förra gången försöka fruntimrens bemedling. Anfördt af kurfurstinnan och hennes mor, begaf sig hela hofvet ut till lägret och sammanträdde med Gustaf Adolf uti ett af lustslotten. Äfven fruntimren kunde denna gången icke förmå honom till eftergift. Tilly hade tågat långt bort åt Hessen, så att af honom var för närvarande ingenting vare sig att hoppas eller frukta, och kurfursten måste slutligen bekväma sig att antaga Gustaf Adolfs villkor, nämligen att åt svenskarne lämna Spandau, fritt inträde i Küstrin och dessutom 30,000 riksdaler månatligen till härens underhåll. Sedan allt var afgjort, spisade konungen i trädgården och under bar himmel kvällsvarden tillsammans med kurfurstliga hofvet och dröjde där under växlande skämt och öfverläggningar till klockan två om natten, då han steg i en båt och lät ro sig öfver till Spandau, dit han från Berlin återkallade den öfriga krigshären.

Emellertid hade pesten inkommit i både lägret och landet, anställande öfverallt svåra förhärjningar; några svenska regementen förlorade till och med 30 man i veckan. Gustaf Adolf beslöt därför att förlägga trupperna i goda och rymliga kvarter, hvilket han, i anseende till Tillys aftågande åt hessiska sidan, kunde göra med all säkerhet. Medan svenska trupperna på detta sätt hämtade någon hvila, reste Gustaf Adolf nedåt Pommern och Mecklenburg för att ur dessa landsorter fördrifva de sista därvarande fienderna. Ut i Stettin mötte honom sändebud från ryske tsaren Alexei Mikaelovitz. Denne furste hade för Gustaf Adolfs person fattat en verklig och oskrymtad tillgifvenhet, hvilken ökades genom deras gemensamt fientliga ställning mot polackerna. Han lät nu formligen erbjuda hjälptrupper mot Polens och Österrikes förenade makt. Gustaf Adolf tackade men afböjde förslaget samt fortsatte resan uppåt Pommern. Ännu försvarades nämligen Greifswald af den tappra italienaren Perusi, och det emot både Banér och Tott efter hvarandra. Gustaf Adolfs resa var till en stor del företagen för att påskynda eröfringen af denna viktiga ort. Han följdes af vanlig lycka. Inemot Greifswald möttes han af underrättelsen, att Perusi vid ett utfall blifvit skjuten, hvarefter den försagda besättningen uppgifvit staden. Gustaf Adolf skyndade dit, uttryckte öppet sin beundran för Perusis ådagalagda mod och skicklighet samt försäkrade, att han ännu aldrig sett någon kejsarlig fästning så väl förskansad och så väl försvarad som Greifswald. Sedan for han genom Stralsund till Mecklenburg, hvilken landsort med undantag af Rostock och Wismar var helt och hållet rensad från fiender. De wallensteinska ämbetsmännen blefvo öfverallt utjagade, och Gustaf Adolf följde de fördrifna furstarne till Güstrow, hvarest de med allsköns högtidlighet blefvo åter insatta i sin förra värdighet.

Det var vid denna tiden jämnt ett år sedan Gustaf Adolfs första ankomst till Tyskland, och med glädje skådade han och hans anhängare tillbaka på de under tiden gjorda framstegen. År 1630 den 25 juli hade han endast den lilla ön och skansen Usedom; nu, år 1631, innehade han alla hamnarna från Rügenwalde ända till Ribnitz; därjämte Pommern, Brandenburg och Mecklenburg med de flesta tillhörande fästningar och pass. Den första förskräckelsen öfver Magdeburgs fall hade redan börjat sakta sig; och då Tilly likasom af fruktan drog sig baklänges från svenskarne, växte modet hos dessa senare åter igen. Med sådana känslor firades midsommars- och på samma gång årsdagen af Gustaf Adolfs första landstigning, och det så väl uti norra Tyskland som uti Sverige. Gustaf Adolf hade till Stockholm hemskickat fyrtiosex österrikiska fanor. Midsommarsdagen 1631 uthängdes dessa från tornen, och uti kyrkorna höllos i närvaro af den sammanströmmande, glädjedruckna menigheten tacksägelse för de vunna segrarna och hjärtliga böner för konungens och sanningens rättvisa sak.

58. Tåget till Werben

Efter Magdeburgs förstöring trodde man, att Tilly skulle kasta sig öfver Gustaf Adolf, helst denne senare var underlägsen och dessutom led betydligt af pesten. Men uti hela Tillys uppförande i afseende på Gustaf Adolf visar sig en tveksamhet, för att icke säga räddhåga, hvilken i mångas ögon var ett förebud till den stundande olyckan. Äfven denna gång undvek han en afgörande strid, lämnande Pappenheim med ett mindre antal trupper till Magdeburgs beskydd, och tågade själf åt Hessen för att tukta den motspänstige landtgreffen. Hans soldater, af Magdeburgs blodbad än mera förvildade, framforo under Thüringens genomtågande med svärd och brand. Vid gränsen af Hessen skickade han till landtgreffen en skriftlig befallning att afsäga sig Leipziger-förbundet och mottaga kejsrerliga besättningar. Landtgreffen nekade; Tilly beredde sig till ett härjande infall och hade redan sändt åtskilliga ströftrupper öfver gränsen, då från Pappenheim det ena budet anlände efter det andra med underättelse, att svenskarne gått öfver Elbe, och med anhållan om hjälp. Tilly beslöt att vända om. I sin glädje öfver den undslupna faran sjöngo hessarne: *O Gud, vi lofve dig!* men folket i Thüringen, som nu för andra gången skulle mottaga de fruktade gästerna, blef alldeles förtvifladt och sammanrotade sig uti skogarna, beväpnadt med bössor, spjut, liar och slagor. Flera hopar plundrande österrikare blefvo nedgjorda, innan Tilly genom Thüringer-skogarna hann uppåt Magdeburg igen.

Orsaken till detta Tillys återtåg var, som sagdt är, Gustaf Adolfs öfvergång öfver Elbe. Sedan nämligen denne konung öfvervarit de mecklenburgska hertigarnes högtidliga intågande uti Güstrow, lämnade han till deras biträde och skydd Åke Tott med några regementen och skyndade själf till svenska hären uti Brandenburg. Han beslöt att begagna Tillys frånvaro och uppbröt strax efter midsommar mot Elbe. Öfverallt flydde de kejsrerliga utan svärds slag, och Pappenheim själf drog sig tillbaka inom Magdeburgs murar. Den sista juni gingo svenskarne öfver Elbe och intogo följande dagen Tangermünde, hvarvid några och sextio österrikare blefvo tagna till fångar. Dessa kastade sig på knä för konungen och bådo om sitt lif. *Stån upp!* sade Gustaf Adolf, *jag är ingen gud! Tillbedjen däremot den allsmäktige Guden och tacken honom för förskoningen af edert lif. Ty I förtjänten visserligen att själfva blifva så behandlade, som I andra behandlat hafven.*

Nu stodo för konungen tvenne vägar öppna. Den ena var att söka fördrifva Pappenheim ur Magdeburg; men härtill ansåg han sig för svag, emedan Gustaf Horn med en betydlig del af hären låg vid schlesiska gränsen och Tilly snart kunde komma Pappenheim till hjälp. Den andra var att bemäktiga sig nedre delen af Elbefloden och under tiden afvakta så väl egna förstärkningar som ett fullkomligt utbrott af den hemliga oviljan mellan kejsaren och kurfursten af Sachsen. Detta senare blef hans beslut och staden Werben medelpunkt för härens nya ställning. Detta val har af alla kännare blifvit högligen berömdt såsom ett mästerstycke af krigskonst och snille. Werben är nämligen beläget på västra stranden af Elbefloden, just midt emot det ställe, där Havel från östra sidan i densamma utfaller. Oberäknadt fästningsverket var således staden på nära trenne sidor försvarad af den buktande Elbe, hvilken jämte Havel lämnade ymnig tillförsel. Från Werben kunde svenska makten dessutom beskydda de tre vänskapliga länderna, Mecklenburg, Pommern och Brandenburg. Den fiende åter, som skulle angripa, måste förut vandra igenom de alldeles utplundrade Thüringer- och Magdeburger-länderna.

Ortenburg och Baudis skickades för att eröfra denna stad. Flodens vatten var i anseende till den starka värmen betydligen förminskadt, och de båda öfverstarne med sina ryttare satte hurtigt öfver strömmen, angrepo staden och bemäktigade sig densamma oaktadt besättningens lifliga men korta motstånd. För att svalkas efter stridens och dagens hetta kastade sig båda

herrarne badande i floden och satte sig därefter glada och förnöjda till dryckesbordet. Följden blef en stark förkylningsfeber, som lade Ortenburg i grafven och Baudis för ett par veckor på sjuksängen.

För att äfven här hafva ryggen skyddad sände Gustaf Adolf Johan Banér att fördrifva de kejsrerliga från Havelberg. Det skedde förnämligast genom Blå regementet, som med gamle öfverste Winckel i spetsen vadade öfver Havel-floden med vattnet ända under armarna och angrep samt fördref den på motsatta stranden stående fienden. Nu hade svenskarne bemäktigat sig hela östra sidan af Elbe utefter en sträcka af flera mil.

Platsen för själfva hufvudlägret valdes mellan Werben och Elbe-stranden. En hög och stark damm var redan förut därstädes uppkastad för att hejda flodens öfversvämningar. Inom denna damm förlades lägret på samma sätt som 1627 vid Mewe. Dammens styrka ökades både till höjd och tjocklek, och flera bålverk och fältskansar lades till sidorna. Hvarje regemente fick sin anvisade plats att både befästa och försvara, och därför skedde också det första med så mycket mera noggrannhet. Äfven staden blef innesluten inom de nya verken, från hvilka 150 kanoner hotade den angripande fienden med eld och förstöring. *Vi äro här lika trygga, sade konungen, som om vi vore på den bäst förskansade ö.*

Äfven vid detta tillfälle visade sig hans ovanliga lycka. Pesten hade uti Brandenburg anställt svåra förhärjningar bland hans folk, men den upphörde, i detsamma som konungen återkom från Mecklenburg och tog trupperna med sig mot Elbe. Uti lägret vid Werben, fastän ganska trångt och under den hetaste tiden af en ovanligt het sommar, härskade glädje och sundhet. Till en del var väl detta lyckliga förhållande en följd af konungens goda anstalter och den ymniga tillförseln, men soldaterna tillskrefvo det lika mycket, om ej mera, konungens lycka och Guds skyddande hand öfver deras älskade hjälte.

59. Träffningen vid Angern

Mot medlet af juli månad, sedan Gustaf Adolf redan fått sina fästningsverk i förträfflig ordning, kom underrättelse, att Tilly nalkades och hade hunnit inemot Magdeburg. Konungen beslöt att genom ett raskt företag söka öfverrumpla någon del af hans genom tåget uttröttade trupper. I möjligaste hemlighet sände han 3,000 man, större delen rytteri, till Arneburg, en liten stad söder om Werben. Den 16 juli om kvällen red han själf dit, satte sig i spetsen för det samlade folket och framtågade under nattens mörker till Beldingen. Den 17 juli var en söndag. Konungen låg hela dagen orörlig men utsände en liten afdelning af Gula regementet för att skaffa underrättelse om fiendens ställning. Dessa lyckades att öfverraska och tillfångata några ströfvande österrikiska ryttare, af hvilka man fick veta, att Tillys förtrupper stodo endast två mil därifrån. De bestodo nämligen af fyra regementen rytteri. Längst åt väster i byn Burgstall låg regementet Montecucculi och åt öster uti Angern Holk och Coronini, midten under Bernstein uti Rheindorff. I följd af dessa underrättelser ordnade konungen anfallet; Baudis mot Montecucculi, Gustaf Adolf själf mot Bernstein och rhengrefven mot Holk och Coronini. Mot aftonen gingo trupperna från Beldingen och kommo vid nattens början till besagda byar, hvarest de delade sig, tågande hvar och en till bestämd ort. Invånarne, som hatade de kejsrerliga, hade lämnat dessa i fullkomlig okunnighet om svenskarnes företag; soldaterna, trötta af förra dagarnas mödor, förrättade sin vaktgöring mindre uppmärksamt, och öfverstarne själfva kunde alldeles icke föreställa sig, att den underlägsne Gustaf Adolf skulle gå anfallsvis till väga. Af dessa orsaker blefvo de helt och hållet öfverraskade. Baudis, som hade kortaste vägen, kom först fram och fann det fientliga regementet i sömnens armar, hvarförutan dess öfverste vav frånvarande. Som en storm bröt han in uti byn; största delen af fienderna blef nedhuggen; endast få kunde rädda sig med flykten.

Bullret af denna skärmytsel väckte Bernsteins uppmärksamhet, och konungen fann vid ankomsten dennes regemente redan väpnadt och uppställt. Vid svenskarnes första anfall veko de tillbaka, men det lyckades Bernstein att genom förmaningar och exempel få dem att åter igen hålla stånd. En kort men häftig strid uppkom. Konungen själf, hänförd af sin ifver, störtade in bland fienderna, blef omringad och var nära att nedhuggas, då Harald Stake kom till hjälp och dref österrikarne undan. I detsamma blef den tappre Bernstein skjuten, likaså unge grefve Kollowrath, en bland hans bästa officerare. Österrikarne kastade sig på flykten, svenskarne följde efter, och Gustaf Adolf lät antända byn, på det dess plundring icke skulle förorsaka oordning bland trupperna.

Rhengrefven var den, som sist hann till målet, hvarest båda regementena Holk och Coronini funnos uppställda i god ordning; skjutningen från Burgstall och Rheindorff hade tjänat dem till väckelse. Här blef den hårdaste striden, emedan fienden var både talrikast och dessutom anförd af den oförvägne Holk. Slutligen måste dock äfven denne begifva i sig på flykten. Efter ett kort förföljande drogo sig alla de svenska trupperna tillbaka mot Werben, lastade med ett icke obetydligt byte.

60. Tillys och Gustaf Adolfs andra möte

Uti lägret vid Wolmirstedt hörde Tilly skotten af förenämnda skärmytslingar men hann icke komma de sina till hjälp. Vid underrättelsen om utgången blef han högligen förtretad så väl öfver förlusten af fyra bland de bästa regementena som öfver skymfen att af en underlägsen fiende hafva lidit ett sådant nederlag. Han sände trupper att förfölja de återtågande svenskarne men kunde ej mer hinna dem. Då uppbröt han själf med hela sin här och tågade långsamt och hotande upp emot Werben. Hela Europas ögon riktades på denna plats, på de båda hjältarne, den gamle och den unge, den gamla och den unga lärans förfäktare; man väntade att nu äntligen se den stora striden afgjord.

Saken syntes betänkelig för svenskarne. De voro vid pass 12,000, österrikarne 25,000 man. Gustaf Adolf sammankallade krigsrådet och frågade, antingen man borde draga sig tillbaka öfver strömmen eller i det förskansade lägret afvakta fiendens anfall. Höfdingarne hänsköto saken till konungens eget afgörande, och denne bestämde sig för det senare förslaget. Han kände styrkan och fördelen af sin ställning och var öfvertygad, att Tilly skulle hvarken kunna genombryta densamma eller för brist på lifsmedel stanna kvar och företaga dess ordentliga belägring. Gustaf Adolf var på sin tid den störste mästare uti konsten att anlägga och försvara fästningsverk, och han begagnade ofta den krigslisten att låta sina höfdingar med smärre truppafdelningar svärma kring landet, under det han själf med underlägsen men väl förskansad styrka uppehöll och gäckade hela den församlade fientliga hären. Så hade han gjort med Sigismund och Arnheim 1629 vid Marienburg; så med Tilly 1631 vid Schwedt; så var det också, som han sedermera vid Nürnberg uppehöll Wallenstein och den stora kejsrerliga hären.

Medan därför fienden inväntades, erhöll konungen underrättelse, att några förrädare lofvat Tilly att vid hans ankomst tända Werben och förnagla svenskarnes kanoner. I följd häraf tog han tjänliga mått och steg. Vakter utsattes att hindra de förrädiska försöken, kanonerna laddades med kar-tescher, och stora vedhögar samlades här och där bakom staden. Konungen ville fånga fienden i dess egen snara.

Den 27 juli klockan två eftermiddagen såg man Tilly med hela sin här rycka upp på backarna väster om Werben. Trettiotvå grofva kanoner framdrogos och öppnade en häftig eld. Svenska artilleriet svarade enligt konungens befallning allenast med ett eller annat skott, hvarjämte vedhögarna antändes. I anledning af den stigande röken och svaga kanonelden trodde Tilly, att hans hemliga uppdrag blifvit lyckligt utförda, och beslöt att angripa lägret. Hertig Adolf af Holstein ledde anfallet. Då de kejsrerliga regementena tågade mot vallen, hördes från svenskarnes sida icke ett enda kanonskott utan endast en matt och afbruten musköteld. Österrikarne sprungo trygga och glada framåt, men knappt kommo de inom riktigt karteschhåll, förrän de mottogos af ett så förstörande kulregn, att hela led ströddes efter jorden, och de öfriga flydde. Baudis med rytteriet föll ut efter flyktingarne, görande bland dem ett ansenligt nederlag. Måhända hade österrikarnes förlust blifvit än större, om icke den försiktige Tilly hållit i beredskap en betydlig hjälptrupp, som understödde de flyende och hejdade svenskarne. Det blef en skarp skärmytsling. Efter vanligheten kastade sig Baudis midt uti stridsvimlet. En kula tog bort hans sporrhjul, en annan hans sadelknapp, hästen fick ej mindre än fyra. Slutligen kom han själf med en österrikisk officer i ett handgemäng, som slutade så, att Baudis rände värjan tvärt igenom sin fiende och bröt där af den invid fästet. Sedan blef han fången men strax därpå befriad, hvarpå svenskarne drogo sig, i god ordning tillbaka inom vallarna. Striden upphörde; endast kanonernas dofva buller fortfor, till dess natten inbröt.

Tidigt morgonen därpå börjades vid svenska fältvakterna en skärmytsling, som fick alltmer och mer betydelse, allt eftersom båda partierna erhöles förstärkning. Slutligen kom konungen själf utridande, åtföljd af Baudis med åtta hundra ryttare och Teuffel med ett tusen musketerare. Dessa fingo befallning att angripa fienden, hvilket de också gjorde och drefvo honom långt bort ifrån vallarna. Nu lät Tilly hela sin här framrycka i full slagordning, men i samma ögonblick drogo svenskarne sig tillbaka inom sina förskansningav. Tilly vågade icke angripa dem utan sände till Gustaf Adolf en utmaning att på öppna fältet mäta hvarandras krafter. Men denne gaf ett vägrande svar. Han väntade inom några dagar Horn och Tott med betydliga förstärkningar och hade dessutom öfverflöd på lifsmedel. Tillys trupper däremot ledde en fruktansvärd hungersnöd. De från Thüringen efterkommande munförråden blefvo dels af den starka sommarvärmens förskämda, dels af svenska ströftrupper borttagna. Det var en fullkomlig omöjlighet att längre kvarstanna utanför Werben. Från höjderna såg Tilly svenskarnes läger, kunde räkna deras tält och de fram och tillbaka gående soldaterna, men oaktadt sin stora öfverlägsenhet mäktade han icke tillfoga dem den minsta skada. Med harmen i hjärtat måste han besluta sig till återtåg. Det skedde natten emellan den 28 och 29 juli, dock icke längre än till Tangermünde, där han stannade ännu en hel vecka; men äfven där blef så stor brist, att mången soldat på två dagar icke erhöles en enda bit bröd, och själfva elbevattnet måste för högt pris köpas. Till Gustaf Adolf kommo under tiden Horn och Tott med tillhörande trupper, hvarigenom han blef lika stark som Tilly. Med vanlig försiktighet beslöt han dock att icke angripa sin fiende utan lämnade honom att strida mot hunger och brist, väntande dessutom att snart se ovänskapen mellan Österrike och Sachsen bryta ut i full låga. Den 11 augusti måste Tilly öfvergifva också Tangermünde och draga sig nedåt Magdeburg. Det beräknades, att han på detta fruktlösa tåg förlorat öfver 6,000 man.

Men i alla hänseenden viktigare än denna förlust var förlusten af både hans egen och hans soldaters själfkänsla och förtroende. De illa beräknade, ändamålslösa och dock dyrköpta tågen mot Schwedt, Hessen och Werben ådagalade, att Tilly icke rätt var ense med sig själf om hvad han skulle företaga mot den unge konungen och hans nya krigskonst. Man förvånades att två gånger efter hvarandra vid Schwedt och Werben se den underlägsne konungen genom snille och krigskonst obesegrad trotsa sin erfarne och vida starkare motståndare, och man drog däraf olycksbådande slutsatser för tredje mötet. En tillfällighet gaf ännu mera fart åt dessa spådomar. Jesuiterna uti Hildesheim uppförde ett skådespel, hvari föreföll en strid mellan Tilly och Gustaf Adolf. Det var naturligtvis förut uppgjort, att den förre skulle blifva segervinnare. Men den mannen, som föreställde Gustaf Adolfs person, var en muntergök, som fick det infallet att föra striden icke efter författarens utan efter sitt eget hufvud. Midt under fäktandet framdrog han därför en pistol, laddad med löst krut, och afsköt den i motståndarens ansikte, så att denne tumlade öfver ända och hela skådespelet upplöstes i oväsen och löje.

61. Tillys infall i Sachsen

Kejsar Ferdinand hade emellertid från Italien tillkallat sina därvarande trupper, vid pass 15,000 man, under Fürstenbergs befäl. De togo sin väg genom Schwaben och Franken, där vid deras ankomst ständer och städer ödmjukt böjde sig eller böjdes till lydriad för kejsarens vilja och till restitutionседiktets fullgörande. Fürstenberg ämnade sig sedan åt Hessen; men för andra gången skonade lyckan detta land. Han fick befallning att förena sig med Tilly, hvilkens styrka sålunda ökades till ungefär 40,000 man.

Stolt öfver sina talrika och tappra skaror samt öfver framgången i södra Tyskland, tyckte kejsaren, att han nu icke längre behöfde fördraga Kursachsens tvetydiga uppförande, utan befallde Tilly att, i händelse mildare medel misslyckades, med våld tvinga Johan Georg till fullkomlig undergifvenhet. I enlighet med denna befallning gjorde Tilly kurfursten följande förslag: 1) att han skulle inställa alla ytterligare värfningar och lämna sina redan samlade trupper att i förening med kejsarens fördrifva svenskarne, rikets gemensamma fiender; 2) att af säga sig all del i leipzigerförbundet och med sitt anseende öfvertala de andra protestantiska furstarne till samma åtgärd; 3) att till Tilly jämte trupperna aflämna alla för deras underhåll samlade förråd, och så vidare. Sändebuden funno Johan Georg i den goda ölstaden Merseburg. Han mottog dem med alla yttre tecken af höflighet men blef inom sig ganska förargad öfver de medförda uppdragen. Sedan sällskapet en dag stigit upp från middagsmåltiden, där enligt bruket en mängd målade stennötter funnos bland de verkliga frukterna, sade kurfursten: *Jag ser väl, att man nu ändtligen ämnar sätta fram den så länge sparda sachsiska konfekten. Men vid den efterrätten torde likasom annorstädes finnas många nötter, som icke blifva lätta att knäppa. Därför akten eder, goda herrar, att I icke därpå biten tänderna sönder.* — Förslaget var emellertid för kurfursten själf en ganska hård nöt att bita på. Hela natten och halfva följande dagen voro både han och hans rådgifvare därmed sysselsatta. Somliga tillstyrkte att efterkomma kejsarens begäran. Danska och böhmiska konungarnes olyckor varnade för olydnad. Svenske konungen vore dessutom en främling, hvilken torde fordra likaså stora uppoffringar som kejsaren men däremot gifva vida mindre säkerhet, varande i sig själf svag och fattig, med endast några koppargrufvor till inkomst. Kejsarens makt vore däremot ett väl rotadt, starkt och vidt utgrenadt träd, som icke af en bräcklig kopparyxa fällas kunde. Å andra sidan framställde man vådan af kejsarens växande makt, katolikernas öfvermod och protestanternas förestående undergång. Sistnämnda skäl fingo slutligen öfverhand, emedan kurfursten verkligen var lutherska läran af hjärtat tillgifven.

Han utfärdade ett svar, hvori han tackade Tilly för bemödandet att stifta fred, förklarade sig själf nu likasom alltid färdig till förlikning men kunde dock icke underkasta sig de föreslagna villkoren, och det af skäl, som han redan mer än en gång framställt. Han hade väl från flera håll hört påstås, att kejsaren ämnade genom Tieffenbachs och Tillys härar från tvenne sidor angripa och underhufva Sachsen, men han kunde dock aldrig sätta tro till sådant. Det vore en alltför otacksam belöning för all den välvillighet, alla de trogna tjänster, som kurfursten bevisat. Kejsaren har vida större anledning att använda sina trupper mot den främmande konungen än mot en af rikets mest trogna och fredliga furstar. Af detta svar insåg Tilly, att det var numera föga godt att vänta af kurfursten, helst från flera håll berättades, att denne på samma gång börjat underhandla med Gustaf Adolf. Tilly ville göra ännu ett försök. Den 1 september afsände han en ny uppmaning att visa kejsaren tillbörlig lydriad, att icke inlåta sig i några vidlyftigheter, och så vidare. Man behöfver icke, svarade kurfursten, tala med mig om skyldig vördriad för kejsaren. Jag känner ganska väl gränserna för denna vördriad, har alltid visat och är ännu beredd på att visa hvarje prof därpå, endast att det öfverensstämmer med rikets lagar och min egen värdighet, och så vidare.

Tilly inväntade icke detta sista svar. För att gifva så mycket mera eftertryck åt sina föreställningar hade han redan natten mellan den 20 och 21 augusti ryckt in öfver sachsiska gränsen. Merseburg plundrades och likaså i mer eller mindre grad Weissenfels, Jena, Zeitz med kringliggande nejder. Man såg på en gång röken af 200 brinnande byar. Nedåt Meissen skickades Holk med sina svärmare, hvilka där huserade på det förfärligaste sätt. Det rika och från krigets förödelse hittills skonade landet gaf ymnig näring åt soldaternas plundringslystnad. Man klagade hos Tilly öfver deras våldsamheter. *Mina valloner*, svarade han, *äro inga fåglar, som kunna lefva af bara luften*. Den 2 september ryckte han för Leipzig, hvilken rika handelsstad efter några dagars motstånd öppnade sina portar för segervinnaren.

62. Gustaf Adolfs förbund med Johan Georg

Kurfursten af Bäjern ogillade högligen inbrottet i Sachsen. *Det var, sade han, ett stort misstag. Man hade lätteligen ännu någon tid kunnat med fagra ord locka Johan Georg att sitta stilla. Nu däremot är fara värddt, att han, tvingad af nöden, kastar sig i svenske konungens armar.* Denna spådom slog in. Då Johan Georg först fick underrättelse om Tillys annalkande, förde han sina trupper till Torgau, där han bakom Elbefloden innehade en fast ställning och icke kunde från svenskarne afskåras. Här träffade honom det ena budet efter det andra om Tillys infall, om städernas eröfring, om deras och landets förhärjande, tills han slutligen, drifven till det yttersta, beslöt att vända sig till Gustaf Adolf. *Han har äntligen fått lära sig, sade svenskarne, att till vår konung bedja de andra tyska protestanternas bön: Allas ögon lita till dig, herre!* (Riksark. Svenska mäns bref. Adler Salvius till rådet. Hamburg den 28 oktober 1631.)

Gustaf Adolf, väntande och tydligt förutseende, att detta förr eller senare skulle inträffa, hade förlagt sina trupper utefter Havelfloden för att skydda bakom varande bundsförvanter men tillika själf jämkat sig upp mot Elbe i samma mån som Tilly mot sachsiska gränsen. Han ville vara nära till hands för de underhandlingar, hvilka han förutsåg snart skulle komma å bane.

Arnheim var det sändebud, Johan Georg afskickade. Han träffade Gustaf Adolf i Alt-Brandenburg och framställde kurfurstens betryck och hans anhållan om hjälp. Konungen svarade kallt, *att han beklagade olyckan, men den vore af kurfursten själf förvållad. Hade han följt konungens ofta gifna råd, så skulle icke Magdeburg ligga i aska, icke heller kurfurstens egna städer och byar. Nu, tillade konungen, nu i nödens stund söker han min vänskap; men om kejsaren endast låtsar ogilla Tillys förfarande, så är kurfursten färdig att åter igen öfvergifva mig. Jag kan därför icke för hans skull blottställa mig, min här och hela den protestantiska saken, och det mot Tillys nyligen ökade och fruktansvärda trupper.* Arnheim svarade, *att han vid allt detta hade ingenting annat att anmärka, än att det förflutna kunde numera icke hjälpas, endast glömmas. Konungens försiktighet vore prisvärd och öfverensstämmande med hans kända vishet. Dock vore konungens hjälpsamhet mot de olyckliga likaså känd, likaså prisvärd och borde ej heller denna gången förneka sig. Han bad därför att få höra konungens fordringar, fullt öfvertygad, att kurfursten gärna skulle bifalla allt hvad skäligen begäras kunde.* — Välan, svarade Gustaf Adolf, *jag fordrar först Wittenbergs fästning som ryggstöd i händelse af olycklig utgång, sedan kurfurstens äldste son såsom underpant på faderns trohet, därtill tre månaders sold för mina egna trupper och slutligen, att till mitt afdömande och bestraffande utlämnas alla förrädare inom sachsiska rådet. Om dessa villkor bifallas, är jag färdig att tåga framåt; hvarom icke, må kurfursten själf, så godt han kan, draga sig ur spelet.* Arnheim skyndade till Johan Georg, som, omgifven af klagande flyktingar, otåligt väntade hans återkomst. Han uppräknade konungens fordringar. *Icke blott Wittenberg, utropade kurfursten, utan hela Sachsen skall stå honom öppet; icke blott min son utan hela min omvårdnad, ja, min egen person skall som pant lämnas i hans våld. Skynda tillbaka och bed konungen i Guds namn hasta hit. Jag är färdig att utlämna både förrädarne och den begärda solden, att uppoffra alla mina ägodelar, ja, själfva mitt lif för den gemensamma saken.* Arnheim hastade bort igen och upprepade för konungen dessa kurfurstens ord. *Man må ej undra, svarade Gustaf Adolf, på min försiktighet! Men då jag nu finner så uppriktiga tänkesätt hos kurfursten, så afstår jag från alla mina fordringar, undantagande, att han åt mina trupper utbetalar en månads sold, och jag hoppas att snart kunna för denna lilla förlust gifva honom fullkomligt skadestånd.* Förbundet afslöts på villkor: 1) att först hela sachsiska arméen skulle förenas med den svenska och ställas under Gustaf Adolfs omedelbara befäl; 2) att alla fasta platser vid Elbe skulle stå konungen öppna; 3) att så länge svenska hären dröjde inom Sachsen, skulle den af landet med alla förnödenheter underhållas. Gustaf Adolf lofvade däremot att icke nedläggga vapnen, förrän

*fienden vore jagad från Sachsens landamären. Redan förut hade konungen småningom dragit sitt folk uppåt Elbe. Nu lämnades Baudis med några få trupper att försvara lägret vid Werben, och hela den öfriga hären skyndade mot Wittenberg. En hop studenter mötte tåget, nyfikna att se konungen. Han mottog dem vänligt, kallande dem *Luthers söner*. Äfven flera professorer följde svärmen, ibland andra några teologer. Gustaf Adolf bjöd dem in i sitt tält. *Från eder, sade han, hafva vi svenskar fått evangeliets ljus. Till bevis på vår tacksamhet komma vi nu för att hos eder beskydda det mot mörkrets furste och dess anhang.* — Den 1 september afslöts det formliga förbundet. Den 3 september gingo svenskarne vid Wittenberg öfver Elbe. Den 4 fortsattes tåget till Düben, dit också sachsiska hären följande dagen anlände. Konungen blef först inbjuden att mönstra kurfurstens folk och red dit, omgifven af sina bästa officerare.*

Sachsarne voro vid pass 20,000 man, hvilkas vackra kläder, friska och rödblommiga kinder samt frodiga hästar vittnade om vana vid ett lugnt och fredligt lefnadssätt. *Jag beundrar, sade en resande engelsman, prakt och skönheten hos detta unga manskap, men tillika beklagar jag dem, då jag besinnar, att de äro ämnade att strida mot Tillys vid krig och segrar vanda soldater.* Efter mönstringens slut red konungen tillbaka, åtföljd af båda kurfurstarne, för att låta äfven dem taga svenska hären i ögonsikte. Denna, som öfver natten legat på plöjda åkerfält, visade en anblick, som var alldeles motsatsen af den sachsiska. Redan i sig själf var den föga lysande; dräkterna slitna, folket magert och småväxt, hästarna likaså; dock var det samma folk, som segrande tågat hela Östersjön omkring, drifvit ryssen långt inåt Sarmatiens ödemarker, föreskrifvit polackerna fredsvillkor och slutligen redan i Preussen, Pommern och Brandenburg jagat de lysande österrikarne på flykten. *Då jag jämförde, säger nämnde engelsman, Gustaf Adolfs manskap med Tillys, så kunde jag icke neka, att de senare föreföllo mig till sina personer större, starkare och bättre utrustade så väl med vapen som hästar. Uti öfning och ordning voro de lika, vittnande båda om sina fältherrars förträfflighet. Dock när jag såg svenskarnes blygsamma och stilla väsen och därmed jämförde tillyanernas laster och öfvermod, tyckes mig, som de förra voro af Gud ämnade till de senares straff.* Gustaf Adolfs här bestod af 13,000 till fot och 9,000 till häst eller tillsammans med sachsarne 42,000 man.

Konungen, båda kurfurstarne och deras höfdingar sammanträdde till ett krigsråd. Frågan var, antingen man skulle angripa den vid Leipzig förskansade Tilly eller söka medelst skärmytslingar och försvårad tillförsel utmatta och drifva honom ut ur landet. Konungen önskade väl det förra, men han dolde dessa tänkesätt för att i händelse af nederlag icke beskyllas att genom öfverdåd hafva vållat bundsförvanternas olycka. Han yttrade därför, *att Tilly troligtvis icke kunde lockas fram ur sin fördelaktiga ställning, förrän Altringer komme honom till hjälp. Att däremot angripa honom i samma förskansningar vore omöjligt, hela tåget till Leipzig således ändamålslost, måhända vådligt, särdeles återtåget. Dessutom är Tilly och hans här en fiende alltid och allestädes betänkelig att angripa.* — Kurfursten af Sachsen däremot önskade att ju förr desto hellre blifva kvitt fienden inom sina gränser, oron i sin själ. Han yrkade därför, *att man borde gå de kejsrerliga rakt på lifvet, innan Altringer hunne komma till undsättning. Han ville alldeles icke, att kriget skulle draga ut på långbänken; landet kunde omöjligen längre underhålla de många härarna, helst Tilly redan hade den bästa delen inne, och så vidare.* Gustaf Adolf varnade ännu en gång: *Man borde icke för en skiftande krigslycka sätta på spel det allmänna bästa och därtill en krona och två kurhattar. Dock, tillade han, med min krona är det väl icke så farligt, om också jag själf och hela min här skulle blifva på platsen. Sveriges flotta och skärgård samt Östersjöns svallande vågor skola ändå beskydda Norden. Men huru skall det gå med eder själfva, som strax fän fienderna på halsen?* — *Det må gå, huru det vill, utropade kurfursten, och om också konungen vill draga sig undan, så ämnar jag likväl ensam med de mina och för mitt olyckliga land våga allt, äfven en strid mot den fruktade och fruktansvärde Tilly.* — *Nej, utropade konungen,*

Eders Härlighet skall icke gå ensam! Jag är glad att se eder taga ett beslut, värdigt edert höga kall, och jag och de mina skola icke i farans stund öfvergifva vår bundsförvant. — Välan, mina kamrater, sade han, vändande sig till de svenska höfdingarne, nu skola vi äntligen träffa den gamle korpralen! Icke allenast äran af en vunnen slaktning utan alla hans och hans herres eröfringar bära vi på spetsen af våra svärd.

Dagen därpå, den 6 september, bröto de förenade härarna upp, sachsarne på vänstra, svenskarne på högra flygeln. De tågade mot Leipzig och anlände i skymningen fram emot byn Wolke, icke långt från Breitenfeld. Folket stannade i ungefärligen samma ordning, som var bestämd för följande dagen och som ingen vid lifsstraff fick öfvergifva. Konungen red utefter raden, talande med hvarje trupp vänligt och efter hvars och ens belägenhet. Strax därefter hördes i skymningen aftonbönen och dess psalmer från de ordnade regementena. Men snart förlorade sig allt uti mörker och tystnad, blott då och då afbrutna af vakteldarnas ljus och utposternas aflägsna rop.

Men i den tysta natten tillkallade Gustaf Adolf sina förnämsta höfdingar, de i faror och bekymmer pröfvade vännerna. Han framställde i korthet planen för den blifvande striden och slutade med dessa ord: *Mina redliga bröder! Om jag hade att göra icke med eder utan med andra män, hvilkas tänkesätt vore mig mindre bekant, mindre pröfvadt, då skulle jag måhända akta nödigt att dem med ord och tal uppmuntra. Men jag ser på edra glada blickar, att sådant är denna gången öfverflödigt. Så är det ock; vår sak kräfver svärd, icke ord. Och svärd behövas. Jag vill nämligen icke och jag bör icke förakta våra motståndare och framställa saken lättare, än den i själfva verket är. Sådant bedrägeri vore orättvist mot eder, hvilka jag ännu aldrig sett vika för någon fara, ehuru stor den ock varit. Jag säger därför och bekänner, öppet, att vi hafva mot oss en fiende, stark och mäktig, i detta blodiga spel nära dagligen öfvad och dessutom så van vid seger, att han under långvariga krig nästan aldrig något annat erfarit hafver. Men ju ärorikare fiende, desto rikare ära att honom besegra och att genom ett enda slag på oss öfverflytta alla hans förut vunna lagrar. Därmed följa också alla hans eröfringar och byten, tagna under så många lyckliga fälttåg. Jag vet, att I och edra soldater ofta skämtande sägen, att man i min tjänst visserligen kan blifva salig men icke rik; och så har det varit, fy uti ödelagda länder och bland betryckta bundsförvanter hade det varit orätt att tänka på samlandet af rikedom. Men nu skåden I framför eder först ett läger, fyllt med dyrbara byten, och sedan en riktande bana genom katolikernas prunkande städer och ymniga land. Allt detta vinnes genom en enda seger, och denna seger kan och skall vinnas, jag hoppas det med Guds hjälp. Vår fiende är oss icke okänd. Många bland dessa trupper hafva förut vid Gartz, Demmin, Frankfurt och Werben pröfvat våra svärd, och vi veta, att man kan komma till rätta med dem, ehuru spotska de ställa sig. Jag är fullligen öfvertygad, att I som redliga svenskar uppfyllen eder plikt. Sachsarne, hoppas jag, skola väl också med mannamod försvara sitt fädernesland, hvars välfärd det först och främst gäller. Men mer än på härar och bundsförvanter tröstar jag på rättvisan af vår heliga sak. Ty vi strida icke blott för människor och mänskliga ting utan för Guds ära och för den sanna evangeliska tron, hvilken de påfviska hårdt förtryckt, ja, nästan utrotat. Den allgode Gud, som så underbarligen fört oss öfver strömmar och haf, genom fästen och fiender, han skall också förläna kraft och seger öfver denne mäktige motståndare. Tänken på det arma Pasewalks öde jämnt i dag ett år sedan! Tanken på Magdeburg, hvars blodiga och rykande grushögar kräfva hämnd.! Tänken på de många tusen där och annorstädes oskyldigt mördade människor, hvilkas blod från jorden ropar ack och ve öfver tyrannerna! Ja, tviflen icke därpå, Guds rättvisa hand skall straffa deras afskyvärda mordbragder, grofva laster och ohyggliga brott! Därför låtom oss med friskt mod gripa dem an! Gud är med oss! Jag känner det i mitt hjärta. Gud med oss! Dessa ord vare vår lösen, vårt fältrop, och med Guds hjälp skall också segern*

blifva vår. Efter växlade trofasta handslag gingo höfdingarne hvar och en till sin anvisade plats. Konungen begagnade icke något tält utan satte sig i en vagn öfver natten. Horn, Banér och Teuffel utgjorde hans sällskap.

63. Förberedelser till slaget

Strax efter föreningen med svenskarne hade Johan Georg affärdat ett bud med befallning att försvara Leipzig, tills de förenade härarna hunne till undsättning. Budbäraren föll i Tillys händer, hvilken därigenom fick underrättelse om härarnas både förening och antågande, hvilken senare omständighet af utsända spejare från alla håll bekräftades. Tilly stod på norra sidan om Leipzig uti ett ganska väl förskansadt läger mellan byarna Eutritz och Mökern. Fråga uppstod, antingen han darsammastädes borde afbida den angripande fienden eller gå honom på öppna fältet till mötes. För att öfverlägga härom sammankallades de förnämsta höfdingarne fram emot morgonen den 7 september uti ett af de få hus, som händelsevis stodo kvar efter Leipzigs afbrända förstäder. En utmärkt klokhet och försiktighet var egentligen den starka sidan af Tillys krigarförmåga och den, hvarpå han själf satte största värde. *En fältherre, sade han, bör icke gå längre ut i vattnet, än han ser bottnen.* Han yrkade äfven nu, *att man borde gå försvarsvis till väga och hålla sig inom det befästa lägret; man innehade där en fördelaktig ställning, skyddad på båda sidor af floderna Elster och Parde, i ryggen af Leipzig och med ymnig tillförsel från det rika, bakom liggande Meissen. Dessutom kunde man på detta sätt bekvämligen invänta de anryckande förstärkningarna, Altringer från Thüringen och Tieffenbach från Schlesien, efter hvilkas ankomst man vore fienden fullkomligt öfverlägsen.* — Å andra sidan vore det för de förenade svenska och sachsiska härarna nästan en omöjlighet att angripa lägret; de måste därför icke utan våda draga sig tillbaka och skulle snart lida brist uti de mera utsugna Elbe-och Havel-länderna. Uti denna Tillys mening instämde fälttygmästaren Schönburg och största delen af rådet, i synnerhet de gamla vallonöfverstarne. Pappenheim däremot påstod, *att man skulle rycka fram ur förskansningarna och söka öppen fältslaktning. Utgången borde ej betviflas, då man kände de kejserligas mod och kunna ära. Längre nog hade krigets afgörande blifvit uppskjutet; länge nog hade konungen inom sina förskansade läger gäckat de kejserligas tapperhet. Nu äntligen vågade han visa sig och erbjuda ett öppet fältslag. Man kunde aldrig för Gud, kejsaren eller kurfursten af Bäjern ursäkta, därest man af försiktighet, att icke säga feghet, lät gå sig ur händerna ett så härligt tillfälle att med ett enda slag tillintetgöra den gemensamme fienden.* Denna mening understöddes af Fürstenberg och af många, särdeles bland de yngre medlemmarne af rådet.

Öfverläggningarna blefvo lifliga; Pappenheim försvarade med vanlig ifver sin yttrade mening och understöddes däruti högljudt af sina anhängare, hvilka, ehuru färre till antalet, öfverröstade de andra. Tilly visste, att hans med åren tilltagande försiktighet ofta af både här och höfdingar ansågs som ålderdomsfeghet och att den som sådan framställdes af hans afundsmän både uti Wien och München. Harmen öfver detta misskännande, lusten att vederlägga detsamma och slutligen förtroendet på bepröfvad lycka och här lockade honom att slutligen gifva vika för Pappenheims häftighet. Det blef beslutet att rycka ut emot fienden. Fältropet skulle blifva *Jesus Maria*, tecknet ett hvitt band om hatten, allt likasom vid Magdeburg. Morgonen började gry, då öfverläggningarna slutade. Vid utgången ur det lilla huset fingo höfdingarne se uti yttre rummet en mängd dödsfall, likkistor och dylikt måladt på väggarna. Det var händelsevis en dödgräfvares hus, som blifvit begagnadt för krigsrådets öfverläggningar. En mörk aning genomflög mångas sinnen. Innan solen gick ned, vore måhända också deras lycka död och begrafven.

Redan tidigt på morgonen uppbröt hären, anförd af den sjuttioårige Tilly på sin lilla gråskymmel. Tåget ställdes mot den väntade fienden.

Landet norr om Leipzig utgöres af en enda slätt, öfversådd med skördar och byar och blott här och där afbruten af några höjder, dock äfven dessa så låga, att de öfverallt blifvit odlade. Mellan byarna Breitenfeld och Seehausen sträcker sig rakt från väster till öster en dylik ås,

sakta sluttande mot norden, hvarest byarna Podelwitz och Schelkau äro belägna vid stränderna af den lilla tråkiga Loberbäcken. Hit anlände Tilly något efter klockan åtta förmiddagen och valde sin plats längs efter nämnda ås. Krigshären uppställdes uti en enda linie nedanför höjden, artilleriet bakom på dess spets, så att kulorna skulle gå öfver österrikarnes hufvud för att träffa de antågande svenskarne. Ställningen var så vald att österrikarne erhöello både solen och den starkt blåsande sydvästvinden på ryggen, svenskarne däremot midt i ansiktet. Själfva hären, både fotfolk och rytteri, var efter gamla bruket uppställd uti stora tertier. Fotfolket, bestående af sjutton sådana hopar, utgjorde bröstet, rytteriet flyglarna, med sju regementen på vänstra, tio på högra. Denna sistnämnda fördes af Fürstenberg, på hvars sida märktes regementena Colloredo, Schönburg, Erwitte, Bernstein och de öfvervinneliga Kronbergarne; framför flygeln stodo flera hopar kroater under Isolani. Bröstet fördes af Tilly själf och under honom af Schaumburg. Här stod kärnan af gamla vallonska fotfolket, regementena Holstein, Chiesa, Gallas, Fürstenberg, Diedrichstein, Balderon, Tilly, Blanchart, Geisa med flera. Vänstra flygeln hade Pappenheim behållit för egen räkning, i hopp att dymedelst komma i handgemäng med Gustaf Adolf, hvilken vanligtvis ställde sig på högra sidan. Pappenheim hade under sitt befäl det gamla vallonska rytteriet, hvaribland märkas regementena Piccolomini, Strozzi, Merode, Baumgarten med flera. Hela hären bestod i allmänhet af pröfvade, genom långvariga fälttåg härdade kämpar, storväxta, starka, vana vid den noggrannaste ordning uti fältrörelserna. I deras uppsyn läste man icke blott mod utan det öfvermod, som beständig framgång alstrar; därjämte det vilda och fräcka sinnelag, som utbildat sig under deras råa sysselsättning. Trotsiga intogo de sina bestämda platser och kastade stolta blickar utåt fälten kring Schelkau och Hohen Ossig, där svenska och sachsiska fanorna började framskymta. Redan klockan nio förmiddagen hade Tilly utdelat alla nödiga befallningar angående krigshärens ordnande och höll sedan till densamma följande tal: *Ändtligen, mina barn, har den dagen kommit, som vi högligen önskat, enträget sökt, hjärtligen åstundat. Vår fiende, hvilken förut beständigt krupit undan uti sina smygvrår och räfhålor, har ändtligen vågat sig fram på fältet. Han har icke numera framför sig några djupt gående strömmar, såsom då han gömde sig bakom Peene och Trebel, medan vi med djärft mod angrepo och eröfrade Neu-Brandenburg. Han ligger icke och lurar bakom starka förskansningar, såsom vid Schwedt och Werben. Han kan icke stjåla sig på oss såsom vid Angern. På öppna fältet möter han oss med bröst mot bröst, svärd mot svärd. Det är detta, som jag så länge sökt. Det är därför, som jag angripit den tyske kättarfursten, Johan Georg, på det jag skulle locka den nordiske kättarkonungen, Gustaf Adolf, ut på fältet. Det har lyckats. Jag har dessutom skaffat mig fördelarna af vind och ställning. Jag har gjort hvad mig tillkommer och lämnar nu det öfriga med glad tillförsikt åt edert mod, eder bepröfvade tapperhet. Och hvem skulle tvifla om utgången, som erinrar sig de mångfaldiga segrar, I tillkämpat eder öfver fienderna till vårt fädernesland, vår kejsare, vår heliga tro. Edra svärd hafva kufvat upproriska böhmare, österrikare, ungrare, pfalzare. Markgraf ven af Baden, grefven af Mansfeld, hertigen af Braunschweig hafva blifvit fördrifna; likaså tvenne konungar, böhmaren och dansken, och på samma sätt skall det gå med den tredje, svensken; och sedan, mina barn, skall våra fäders heliga lära blomstra upp öfver våra fäders hela land och I själfva af vår belönande kejsare sättas till herrar uti de hedniska kättarnes städer. — Sen dessa granna, prålände sachsare, ungt, nyvärfvadt folk, föga dugligt till denna blodiga lek! Vid edert första anfall skola de flyga undan som agnar. Sen på andra sidan de nakna, uthungrade, uttröttade svenskarne, med hästar, sämre än edra sämsta trossdragare! Riden rakt på dem, och ryttare och häst skola vanmäktiga störta ned under hofvarna af edra frustande springare! — Om jag i ringaste mån misströstat om eder tapperhet, så hade jag inom mitt väl förskansade läger kunnat invänta våra kamrater under Altringer och Tieffenbach. Men det hade varit orättvist att misströsta om edert mod; det hade varit orättvist att låta kejsarens segerrika soldater försvara sig likasom svenskarne med skansspadar i*

stället för svärd; det hade slutligen varit orättvist att låta andra trupper dela det byte, som eder med rätta odeladt tillfalla bör. Därför framåt, mina barn! Ännu aldrig hafva kättarne kunnat mot de trogna katolikerna tillkämpa sig segern i en öppen fältslaktning. Det skall icke heller lyckas dem denna gången. Jesus Maria vare vår hjälp, vårt fältrop, vårt vissa förebud till seger! Härpå red Tilly ännu en gång uppmuntrande igenom leden, hvarefter hvar och en på sin plats afvaktade den anryckande fienden.

Tidigt om morgonen samma dag uppbröto svenska och sachsiska härarna och framtågade mot Breitenfeld, där de redan på långt håll sågo fienden uppställd på höjderna. På ett afstånd af ungefär två kanonskott därifrån flöt Loberbäcken, liten men för sina tråskiga stränder svår att komma öfver. Sachsarne riktade sitt tåg mot en liten bro vid Schelkau, svenskarne vid Podelwitz. När kejserliga höfdingarne sågo dessa rörelser, yrkade några af de ifrigare, att man borde passa på och angripa svenskarne, innan de efter öfvergången hunnit komma i ordning. Men Tilly ville alldeles icke lämna sin fördelaktiga ställning. För att dock oroa svenskarne lät han antända Podelwitz. Men Gustaf Adolf verkställde detta oaktadt öfvergången. Först kommo trenne skotska regementen, hvilka stannade strax bredvid för att skydda de efterföljande. Därpå framtågade de öfriga i en beundransvärd ordning och intogo hvar och ett sin bestämda plats, ehuru trångt rummet var mellan bäcken och de österrikiska kanonernas skott-håll. Tilly, omgifven af sina generaler, betraktade från höjden denna svenskarnes rörelse. Det säges, att han vid åsynen af deras förträffliga ordning bleknade och glömde svara på de kringstående generalernas frågor. Genom hans själ flög en mörk aning, ofta förebudet till den kommande olyckan.

Så snart de förenade härarna hunnit öfver bäcken, ordnades de på sätt, som förut var mellan Gustaf Adolf och Arnheim öfverenskommet. De ställdes särskildt, sachsarne emot Fürstenberg, svenskarne emot Tilly och Pappenheim. De förra, helt och hållet utgörande en här för sig själfva, hade fotfolket i midten och rytteriet på sidorna,, alltsammans på två linier och fördeladt uti tertier. Svenskarne däremot ordnades enligt Gustaf Adolfs nya uppfinningar, fotfolket i brigader, rytteriet i mindre skvadroner med mellanstående musketerare, alltsammans på två linier. På den första och midt emot Pappenheim förde Gustaf Adolf själf högra flygeln, bestående af fem regementen rytteri, ytterst Stålhandske med finnarne, därpå Åke Totts regemente, sedan Västgötarne under Erik Soop, Småländingarne under Fredrik Stenbock och närmast midten Östgötarne, alla med mellanstående musketerare af Östgöta fotknektar eller Johan Banérs regemente. Bakom stodo rhengrefvens ryttare i reserv. Sedan följde midten, bestående af Svenska, Gula, Blå och Röda brigaderna, alla tillsammans under Teuffels befäl. Framför stod en mängd dels smärre, dels större fältstycken under Torstensson; bakom däremot som reserv Uslar med Lifregementet till häst och en hop skotska knektar. Vänstra flygeln fördes af Gustaf Horn. Där märktes rytteriregementena Horn, Callenbach och Baudis. Detta allt var första linien. Uti den andra förde Johan Banér på högra flygeln livländingarne samt Damitz' och Sperreuters ryttare. Midten under Hepburn bestod af de tre brigaderna Thurn, Hepburn och Witzthum med något rytteri till reserv. Vänstra flygeln under Hall utgjordes af Halls och Courvilles ryttare.

Det var konungen själf, som sålunda uppställt hären, och det icke blott på papperet utan ock på fältet. Han red omkring, ordnande det hela, tilltalande och uppmuntrande de enskilda. *Skjut en icke, gossar, sade han åt soldaterna, förrän I sen hvitögat på fienden; och ryttarne rådde han att icke hamra svärden slöa mot de stålklädda österrikarne utan stöta ned hästen, så skulle den ovige ryttaren sedan lätt blifva besegrad.*

Emellertid hade också sachsarne på sin sida kommit öfver Loberbäcken och utbredd sig öfver fältet. Snart voro härarna ordnade, och en betydelsefull tystnad uppstod. Då red konungen till midten af slagordningen, stannade där, aftog med ena handen sin hatt och sänkte med den andra värjan mot jorden, och ovillkorligt följdes denna rörelse af alla de kringstående. Och konungen höjde sin starka stämma, att den hördes nästan öfver hela hären, och bad sålunda: *Allgode Gud, som bär seger och nederlag i din hand! Vänd ditt huldrika ansikte till oss, dina tjänare! Från fjärran länder och lugna boningar hafva vi kommit hit för att strida för frihet, för sanning, för ditt evangelium. Gif oss seger för ditt heliga namns skull! Amen!* — En hög känsla af mod och förtröstan spridde sig vid dessa ord genom hvarje bröst. Enhvar var beredd att för den heliga saken segra eller dö, och med dessa känslor var ej segern tvifvelaktig.

Emellertid skickade konungen efter gammalt bruk en trumpetare att utmana sin motståndare och dess här till den blifvande striden. Tilly svarade: *Jag för min del har aldrig undvikit denna strid, och konungen vet ganska väl, hvar jag är att finna.*

64. Slaget vid Breitenfeld

Nu började den förenade krigshären att röra sig. Klockan var vid pass tolf, då trupperna kornmo inom skothåll för de kejsrerligas kanoner. Strax dånade från höjden trenne skott, och kulorna flögo hvinande igenom svenskarnes led, dock utan att göra någon skada. Gustaf Adolf svarade med trenne kulor, af hvilka den första kastade kejsrerlige öfversten Baumgarten död till jorden. Nu följde ett häftigt skjutande från båda sidor, så att hela nejden genljöd däraf. Gustaf Adolf var visserligen öfverlägsen i anseende till kanonernas antal, hafvande däraf icke mindre än nära ett hundra stycken, och Torstensson gjorde allt hvad i hans förmåga stod. Men Tillys 36 kanoner voro både större och hade fördelaktigare ställning, hvarigenom deras kulor verkade så mycket mera förstörande. Tvenne timmar varade detta skjutande. Gustaf Adolf ville icke rycka fram och angripa Tillys fördelaktiga ställning, hvilken denne senare af samma skäl icke ville öfvergifva.

Af så många tusen människor upprördes emellertid stora moln af damm, hvilka jämte den tjocka krutröken drefvo i ansiktet på svenskarne, så att dessa, insvepta uti en fullkomlig natt, icke kunde igenkänna närmaste leden, än mindre lämpa sina rörelser efter fiendens. För att undvika dessa olägenheter lät konungen hela hären draga mera åt höger, ämnande genom en svängning skaffa sig vinden på sidan i stället för i ansiktet. Tilly och Pappenheim sågo rörelsen och förstodo dess afsikt. Denne senare föreställde ifrigt nödvändigheten att hindra densamma och erhöill slutligen tillåtelse att med vänstra flygeln drifva svenskarne tillbaka. Som en blix ilade han till sina skaror och ryckte fram. Men redan i de förra striderna hade det kejsrerliga rytteriet med egen förlust erfarit verkan af svenska fotfolkets eld. Då Pappenheim därför på närmare håll upptäckte de mellan rytteriet stående östgötaknektarne, vågade han icke angripa utan drog sig än mera åt vänster, red omkring svenskarnes högra flygel och föll den i sidan, ämnande från detta håll likasom rulla upp hela hären. Men konungen, som märkte afsikten, lät på ögonblicket rhengrefvens reservregemente och Banér med andra liniens rytteri göra en svängning åt höger och ställa sig i rät vinkel mot den öfriga svenska hären, men med bröstet rakt mot de anfallande. Pappenheim stötte först mot rhengrefven, sedan mot finnar, livländingar och kurländingar. En mördande fäktning uppstod. Vallonerna störtade den ena gången efter den andra med blindt raseri mot svenskarne, men dessa mottogo dem med orubbligt mod. Konungen och Banér redo ordnande och uppmuntrande omkring och sände dessutom till de angripnas hjälp flera hopar östgötaknektar, hvilkas musköteld anställde ett förödande nederlag bland fienden. Pappenheim uppmuntrade de sina på allt sätt, störtade sig själf midt i den hetaste striden, efter vanan erhållande det ena såret efter det andra. Sju särskilda gånger förde han sina trupper till anfall, alla sju gångerna blefvo de tillbakadrifna och kunde ej förmås till den åttonde, icke ens af den så älskade och fruktade anföraren. De utbredde sig i vild och oordentlig flykt på vägarna åt Breitenfeld och Halle och kunde icke mer vare sig af hotelser eller böner förmås att stanna och å nyo ordna sig. Hertigen af Holstein med sitt fotregemente hade vid dessa anfall åtföljt Pappenheim och sålunda kommit att skilja sig från det öfriga fotfolket. Med största tapperhet tillbakaslog han i början svenska rytteriets angrepp. Men sedan hela den öfriga flygeln rymt fältet, blef det ensamma regementet omringadt af östgötar och finnar; det försvarade sig till siste man, liggande på fältet i samma ordning, som det under striden hade intagit. Nu fanns ingen fiende mera på hela denna sidan.

Ungefär vid samma tid, som Pappenheim företog nyssnämnda anfall, började på östra sidan en liflig skärmytsling mellan sachsare och kroater, hvarvid de förstnämnda genast började vackla. Tilly såg, att den afgörande striden ej mer kunde undvikas, och ville därför icke längre lämna flyglarna ensamma uti elden. Han tågade fram med sina sexton stora tertier. Men ju mera de nalkades svenska bröstet, desto mera förhärjande blef också den eld, hvarmed de emottogos. Torstensson hade allt i förträfflig ordning. Läderkanonerna sköto skott på skott

med en för de kejsrerliga förvånande skyndsamhet; de större kartogerna i förhållande därefter. Bakom dessa hotande eldgap väntade de välkända Blå, Gula och Svenska brigaderna. Tilly vågade icke det vådliga anfallet utan drog sig åt höger mot Horn och sachsarne. Den ännu tappert kämpande Pappenheim blef härigenom lämnad ensam och öfvergifven. Orsaken gissas olika: dels Tillys afund, dels en hemlig benägenhet att i det längsta undvika striden med den fruktade Gustaf Adolf, dels och troligast hoppet att snart förjaga sachsarne och sedan så mycket lättare öfverväldiga de ensamma svenskarne.

Det tycktes i början, som denna plan skulle gå i fullbordan. Tilly och Fürstenberg angrepo den sachsiska hären med förenade hopar, Cronberg och Schönburg i spetsen. De frambröto oemotståndligt. Vid Schönburgs anfall kastade sig sachsiska hästgardet genast och först på flykten. Cronberg störtade mot ett annat regemente, nedsköt med egen hand öfversten och jagade med sina öofvervinneliga bussar hela ryttarhopan på flykten. Sachsiska fotgardet och Arnheims folk voro de enda, som gjorde motstånd; med de öfriga sachsarne gick det efter Tillys spådom: *de flögo undan som agnar utesfer fältet*, dock i flykten plundrande både egen och svenskarne tross. Bland de främsta flyende var kurfursten själf, hvilken ansåg slaget ohjälpligen förloradt. Först i Eulenburg, två mil därifrån, vågade han stanna och uppfriska sig med en mugg öl, under afvaktan af ytterligare underrättelser från slagfältet.

Då flera af de kejsrerliga regementena började dels plundra trossen, dels jaga sachsarne, lät Tilly strängeligen befalla dem att skynda tillbaka till striden. *Låtom sachsarne löpa*, sade han, *och vändom oss emot svenskarne; eljest hafva vi ingenting vunnit*; och nu kastade sig hela den hotande skaran mot svenskarne vänstra flygel. Horn, för att icke omringas, drog sig med yttersta sidan något baklänges men gjorde därunder ihärdigt motstånd, nära förtvifladt, ty han såg framför sig den både till fot och häst mångdubbelt starkare och genom sachsarnes nederlag upplifvade fienden. Dessutom tog Tilly sachsarnes kanoner och riktade deras eld mot svenskarne, hvarförutan kroaterna höllo på att kringgå flygeln samt anfälla sidan och ryggen. Det oakadt förlorade icke Horn modet eller sansningen. Med yttersta klokhet ordnade han sina fåtaliga trupper, och ingen enda bland dessa tappra krigare tog till flykten. Det var denna Horns kloka vändning och ihärdighet, som räddade svenskarne från det hotande nederlaget.

Då nämligen sachsiska hären blef jagad på flykten, skyndade Arnheim till konungen med denna oroande nyhet. Nästan i samma ögonblick kom Teuffel med underrättelse, att hela kejsrerliga hären vände sig mot Horn. Konungen, som just nu fullkomligen förjagat Pappenheim, lämnade högra flygeln åt Banér samt ilade själf till den vänstra. Här sviktade hela den svaga styrkan under tyngden af det öfverlägsna anfallet. Öfverste Hall låg skjuten och med honom nästan hela hans regemente. Horn, Baudis och Courvilles ryttare ledo förskräckligt och drogo sig småningom tillbaka. Ännu stod Callenbach kvar såsom i reserv. *För Guds skull, hugg in, Callenbach, hugg in!* ropade konungen och pekade på en öppen lucka, där fienden höll på att tränga igenom. Regementet störtade fram. Redan vid första mötet föll Callenbach genomborrad till marken. Men hans ryttare fortsatte anfallet med lika ordning, med lika mod. *Försvara er, gossar*, ropade konungen, *jag skall strax sända er hjälp*; och han befallde Teuffel rida efter några fotregementen ur andra linien. Men knappt en minut sedan konungen sagt sista orden, kom en kula och kastade Teuffel krossad till marken. Konungen skyndade då själf till bröstet af andra linien och sände därifrån de båda brigaderna Hepburn och Witzthum och sedan från högra flygeln Soop med Västgötarne till Horns hjälp. Dessa regementen ryckte upp på sidan af vänstra flygeln, först Witzthum, sedan Hepburn och ytterst Västgötarne. Hjälpen kom i rättan tid för att möta den kringrännande fienden. Kroaterna störtade mot Hepburn. Han medförde flera läderkanoner, dolda inuti brigaden. Vid Hepburns röst öppnades leden, och ett mördande kulregn mötte och tillbakakastade de

angripande. Andra trupper sökte tränga fram men emnottogos med en muskötsalfva, af alla tre leden på en gång gifven, med den förskräckliga verkan, att hela rader af de angripande föllo till jorden, liksom gräs för lien. Men Tillys krigare veko icke så lätt tillbaka. Det blef ett kämpande på lif och död, man emot man, med svärd och pik, med musköt och pistol, med kolf och kula. Regementena blandades i en ryslig förvirring. Cronbergarne och Baudis' ryttare bröto hvar på sin sida härjande fram öfver fältet. Hepburn och Witzthum på svenska, Blanchart, Geisa och Balderon på kejsrerliga sidan öfverhöjde hvarandra med mördande kulregn. Röken och dammet från hela den öfriga krigshären drefvos af vinden nedåt vänstra flygeln och insvepte slutligen alltsammans uti så tjocka moln, att ingen kunde urskilja knappt vän eller fiende. Hepburn måste låta sina trumslagare slå skotska marschen, på det hans trupper i mörkret icke skulle gå vilse och förskingras.

Då Gustaf Adolf återkom till högra sidan, var Pappenheim redan alldeles försvunnen. Konungen lät därför genast hela flygeln rycka framåt, görande nu alldeles obehindradt den svängning åt vänster, hvarigenom han redan i början ämnade undvika krutröken. Först stodo härarna rakt i öster och väster. Nu hade Gustaf Adolfs högra flygel gått framåt, den vänstra däremot tillbaka, så att båda härarnas sträckning var från sydväst till nordost, med lika fördel af vinden, helst den fram på aftonen drog sig än mera åt väster. Genom denna rörelse hade Gustaf Adolf kommit upp på höjden af sandåsen, där Tilly hade kvarlämnat sina kanoner under otillräcklig betäckning. Konungen i spetsen för sitt rytteri, med finnarne främst, skyndade dit, eröfrade efter en kort strid kanonerna och vände dem mot Tillys nedanför på slätten stående skaror. Nu kom Pappenheim med några samlade trupper tillbaka och sökte återtaga artilleriet men fann snart omöjligheten, hvarpå han ilade ned uti mordvimlet på vänstra flygeln. Äfven Gustaf Adolf lämnade de kejsrerliga kanonerna åt Horn och skyndade ned till den sista, afgörande kampen. Ännu hade vallonerna underhållit striden med en orubblig tapperhet, men svenskarnes lika tappra motstånd gaf dem till känna, att de här funnit andra fiender än dem de förut besegrat. En mängd ditskickade läder- och fältkanoner spridde fruktan och förstöring uti de täta leden. När nu dessutom Tillys egna kanoner började spela emot de kejsrerliga, när konungen själf med den segrande högra flygeln föll dem i sidan, då förlorade de med hoppet om seger äfven modet samt upplöste sig till den vildaste flykt. Förgäfves sökte höfdingarne hejda dem. Pappenheim rasade; fjorton svenskar hade han med egen hand nedhuggit, själf helt och hållet betäckt af sår. Den segervane Tilly var utom sig af harm, af förtviflan, då han såg segern ryckas sig ur händerna. Den gamla gråskymmeln blef skjuten; han sprang upp på en ny häst och ville åter föra sina trupper i elden. Men de lydde honom icke mer; han bad, han bönföll, han hotade, han grät af harm — förgäfves. Upplöst var all ordning, all lydnad. Soldaterna flydde utåt fältet, och Tilly måste följa dem. Han var nära att blifva fången. En ryttmästare vid rhengrefvens regemente, för sin reslighet vanligen kallad länge Fritz, såg och igenkände den flyende. Hastigt skyndade han efter, fattade gubben i kläderna och befalld honom att gifva sig. Tilly sporrade hästen och sökte rycka sig lös; men länge Fritz följde efter och gaf honom med pistolkolfven slag på slag öfver hufvud, skuldra och arm, viljande på detta sätt tvinga honom att gifva sig fången. Den gamle var nära att förlora sansningen, då hertig Rudolf af Lauenburg af en händelse fick se uppträdet. Hastigt red han dit, jagade en kula tvärt igenom hufvudet på länge Fritz och befriade Tilly. De befunno sig nu längst ned på östra änden, skilda från de flyende trupperna. Men här mötte dem Cronbergarne, hvilka upptogo Tilly i sina led och, emedan hela den öfriga hären redan tagit till flykten, också anträdde, ehuru ogärna, sitt återtag. I god ordning och likasom vid en mönstring redo de utefter hela svenska flygeln, hälsade skottarne med en salfva, fortsatte därpå ridten framåt vägen till Leipzig. Svenskarnes läto dem obehindradt rida fram; ingen ville eller vågade angripa de öfvervinneliga.

Men, skyddade af dammet och den tjocka krutröken, hade några af Tillys äldsta och bästa fotregementen kommit i tämligen godt behåll utur striden. Bakom slagordningen vid kanten af skogen träffade de några andra trupper, tillhörande reserven. De voro nu tillsammans regementena Balderon, Diedrichstein, Chiesa och Blanchart. Striden var redan ohjälpligen förlorad; men dessa gamla, segervana kämpar ville icke förlora sin förut dyrt förvärfvade ära. De förenade sig och fattade stånd mot de förföljande svenskarne. Gustaf Adolf med högra flygeln, främst Totts ryttare och Småländingarne, kastade sig öfver dem. Striden fördes med den yttersta förbittring. Pardon hvarken begärdes eller gafs. Vallonerna försvarade sig i döden. Man såg dem med afskjutna ben ännu söka resa sig på stumparna och aflossa sina skott. Andra, liggande halfdöda på marken, lyfte vanmäktigt sina svärd för att genomborra de öfverridande svenskarnes hästar. Nattens inbrytande mörker räddade den tappra kvarlevan, som själf hade räddat de gamla vallonernas ära. De drogo sig tillbaka på vägen till Leipzig, och striden var slut. Den hade varat fulla fem timmar.

Gustaf Adolf, som fruktade att genom någon öfverilning förlora den vunna segern, förbjöd allt ytterligare förföljande af fienden. Klockan sju om aftonen lät han oaktadt det inbrytande mörkret hela hären åter uppställas i slagordning. Han red än en gång genom leden, tackade alla, så enskilda som trupper, mest dock Horn och hans flygel och Hepburn med skottarne. Sedan befallde han folket att tillbringa natten i samma ordning, som de för närvarande innehade. Därpå gick han med några förtrogna till en marketentare och uppfriskade sig med något mat samt med en hastig och glad öfverräkning af de fördelar, protestantiska saken genom denna seger vunnit. *Jag tror knappt*, sade han slutligen, *att en mera smickrande tillfredsställelse finnes på jorden, än den en general har efter en vunnen fältslaktning*. Därpå lät han till främsta leden framdraga en vagn, uti hvilken han tillbragte denna liksom föregående natten. Morgonen därpå, sedan säkra underrättelser inlupit, att de kejslerliga voro helt och hållet skingrade, tillät Gustaf Adolf sina trupper att rycka fram till lägrets plundring och fiendens förföljande. För att likväl bibehålla så mycken ordning som möjligt indelades det fientliga lägret uti vissa skiften, och hvart och ett af de segrande regementena fick sin del att plundra. Här fanns ett omätligt byte uti guld, silfver, dyrbarheter, granna kläder, läckerheter, hästar, tält med mera. Ingen blef lottlös; många funno så mycket, som de sedan behöfde för hela sin lifstid.

På fältet lågo vid pass 9,000 döda, däraf 6,300 kejslerliga, 2,000 sachsare och 700 svenskar. Bland de kejslerliga märkas fälttygmästaren Schönburg, hertigen af Holstein samt öfverstarne Blanchart, Erwitte och Baumgarten. Bland svenskarne Teuffel, Callenbach, Hall och Damitz. Tjugusju kanoner och öfver 100 fanor och standar blefvo segrarens rof.

65. Segerns följder

Först eftervärlden har kunnat fullkomligt inse alla de viktiga följderna af denna seger. Samtiden anade dem, och otrolig var den förtjusning, som den glada tidningen medförde. England, Holland, till och med det afundsjuke Danmark, fröjdade sig högt. Frankrike mera i hemlighet. Den välmenande tsar Alexei uti Moskva anställde offentliga och lysande lustbarheter. Svenskarne, berusade af ära och stolthet, kände sig för första gången hafva säte och stämma bland de europeiska folken, ja, att Gustaf Adolfs svärd nära nog var ordförandeklubban i den stora samlingen. Men mest utaf alla gladde sig tyska protestanterna, länge, svårt och orättvist förtryckta. Nu ändtligen, sedan så många andra förhoppningar blifvit gäckade, tycktes den rätte befriaren hafva kommit. Den allmänna förtjusningen gaf sig luft på tusende sätt. Gustaf Adolfs bild präglades öfverallt på skådemynt, penningar, kopparstick, ja, på själfva tapeterna; den fanns i hvarje hus, i hvarje hjärta, älskad, vördad, tillbedd såsom på en gång mildhetens, sanningens och kraftens hjälte. Verser och skrifter till hans lof utgäfvos till flera hundratal. Med olika namn yttrade man sin hänryckning, kallande honom den *nye Gideon, hjälten från norden, det nordiska lejonet, nordstjärnan*, och så vidare. Ibland annat utkom en namnlös skrift med tänkespråk för hvarje ryktbarare person och folk. Svenska rådet hade: *Följom försynens bud!* Gustaf Adolf: *För folket och friheten!* Tyska protestanterna: *Är du den, som komma skall, eller skola vi förvänta någon annan?* Gustaf Adolf svarar: *Gån och sägen, hvad I hafven sett och hört. Kejsaren bäfvar, munkar fly, höfdingar följa, härar förjagas, de förtryckta befrias, och dem fattigom varder predikadt evangelium.* Landsflyktiga protestanter till sina hemmavarande trosbröder: *När I sen detta ske, så upplyften edert hufvud, ty räddningen är hart när.*

Dagen efter slaktningen kom kurfursten af Sachsen tillbaka, högligen glad öfver den oförmodade segern men tillika föga mindre förlägen öfver sin och sina truppers visade feghet. Han fruktade Gustaf Adolfs förebråelser och började framstamma några ursäkter. Konungen afbröt honom, sägande: *Låtom oss icke tala därom! Eders durchlaughtighet har redan under öfverläggningarna i Düben mer än tillräckligt ådagalagt sitt oförfärade mod och just genom sin därstädes visade beslutsamhet skaffat mina trupper tillfälle att vinna gårdagens seger.* Kurfursten blef utom sig af förtjusning öfver detta skonande bemötande. *Aldrig i världen skulle han glömma konungens räddande hjälp eller hans vänskapsfulla uppförande.* — *Räkna på mig, sade han slutligen, räkna fullt och fast på mig, mina och mina vänners röster till kejsarkronan, därest Eders Majestät skulle densamma framdeles åstunda.* Gustaf Adolf log och tackade för löftet.

Tyskarne voro emellertid icke så artiga mot kurfursten, som Gustaf Adolf varit. Uti följande allmänt kringspridda latinska rim tillkännagåfvo de sin mening om segern vid Leipzig:

*Non infans Christianus,
non rex cerevisianus,
sed suecus nos liberavit,
qui hos tyrannos prostravit.*

(Icke barnet Kristian, icke ölkungen utan svensken har befriat oss och nedlagt våra förtryckare.)

Kurfursten stannade vid Leipzig och fördref därifrån den österrikiska besättningen, hvaremot Gustaf Adolf intog Merseburg, Halle och Moritzburg. I den förstnämnda staden hade en stor svärm kejsarliga flyktingar samlat sig och gjort motstånd. Två tusen blefvo nedhuggna, tre tusen tagna till fångar. Här som öfverallt gick största delen öfver till Gustaf Adolfs lyckligare fanor, så att denne 6 dagar efter slaget hade 5,000 man mera uti sin här än före detsamma. Hertigarne af Anhalt och Weimar, icke längre fruktande Tillys hämnande hand, skyndade också att sluta förbund med den segrande hjälten.

De kejsrerliga trupperna befunno sig i en ömkansvärd belägenhet. Hela krigshären var i början alldeles upplöst, och kringirrande soldater och smärre truppafdelningar föllo för de retade bönderna; ty från hvarje kyrktorn hördes stormklockorna, och den förut så illa behandlade allmogen iakttog med begärlighet tillfället att af sina förra förtryckare återkräfvade både hämnd och byte. Tilly, nästan sanslös af sår och sorg, fördes till Merseburg, endast åtföljd af vid pass sex hundra man. Men af fruktan för den förföljande konungen måste han strax skynda därför, begifvande sig till Halle, där Pappenheim träffades med 1,400 man; båda följdes till Halberstadt, och här först vågade Tilly stanna och närmare eftersinna sin förtviflade ställning. Här var det äfven, som han nu först på tredje dagen fick tid att ägna någon skötsel åt sina sår. Han var snuddad af tre kulor och flera hugg, hvarförutan hufvudet, högra skuldran och armen voro alldeles betäckta med blånader och blodsvulster, märken efter länge Fritz och hans pistolkolf. Den gamles hufvud hade lidit så mycket, att han i flera dagar efteråt var nästan döf och sanslös. Slutligen hade äfven ryggraden blifvit skadad, hvilken olägenhet sedermera aldrig kunde öfvervinnas. Märkvärdigt nog, att med alla dessa blånader och snuddskott hade Tilly dock icke erhållit ett enda öppet sår. *Det ses, menade soldaterna, att han besitter konsten att förtrolla och göra sig hård mot alla slags vapen.* — Tilly väntade, att större delen af den skingrade hären skulle uti Halberstadt samlas under sina förra fanor. Men han bedrog sig. De flesta af dessa roflystna skaror gingo med lyckan öfver till Gustaf Adolfs läger; många följde den yngre Pappenheim, andra öfvergåfvo krigets växlande öden; endast en jämförelsevis ringa hop återuppsökte sin gamle men nu besegrade fältherre. Nedslagen, vek han än längre tillbaka åt westfaliska sidan för att draga till sig åtskilliga andra truppafdelningar. Den 3 oktober förenade han sig med Fugger och Altringer. Denne sistnämnde med sina 10,000 man hade, då slaget vid Breitenfeld började, redan hunnit till Erfurt och kunde därför höra dånet af kanonerna. Vid underrättelsen om den olyckliga utgången skyndade han hastigt tillbaka in uti Thüringerskogens mörka och otillgängliga hålvägar, hvarifrån han afvaktade vidare befallningar. Genom hans och Fuggers förening med Tilly bildades åter en tämligen stark krigshär, hvarmed den sistnämnde tågade fram och tillbaka uti nederrhenska kretsen, sökande tillfälle att med hopp om framgång kunna angripa konungen och utplåna skymfen af det lidna nederlaget. Man anmärkte dock, att Tilly från denna stund var öfvergifven af sin forna förtröstan, liksom af sin forna lycka, och detta i nästan alla företag, äfven de obetydligaste. *Jag ser, sade han, att lyckan är en kvinna, hvilken likasom de andra gynnar ynglingarne men vänder ryggen åt de gamla.*

Underrättelsen om slaget vid Breitenfeld anlände till kejsrerliga hofvet en kväll, då Ferdinand nyss kommit hem från jakt och skulle sätta sig till aftonmåltiden. Slavata var den, som hade mottagit olycksbudet. Han hviskade strax till kejsaren, att bref kommit om en i Sachsen förefallen olycklig slaktning. Ferdinand behärskade sin rörelse, och ingen af de vid bordet sittande kunde ana annat, än att Slavata gjort någon likgiltig anmärkning öfver jakten. Men efter måltidens slut instängde sig kejsaren med de förnämsta herrarne, och natten tillbragtes under uppsättande och affärdande af befallningar om nya krigsgärder och värfningar öfver hela riket. Alla i tjänstbart stånd varande regementen skulle tåga norr ut och förena sig med Tilly och nya ofördröjligen utskrifvas. Till alla bunds- och trosförvanter skickades sändebud med föreställningar om behofvet af gemensamma ansträngningar mot den gemensamme fienden.

Detta året var i allmänhet ganska olyckligt för kejsaren och katolska länderna. Flera af Ferdinands pålitligaste rådgifvare föllo undan. Vesuvius gjorde ett utbrott och anställde förfärliga härjningar. Bäjern, skrämtd af kejsarens växande öfvermakt, förehade hemliga underhandlingar med Frankrike, och spanska flottan led ett betydligt nederlag mot holländarne. Endast några dagar efter sistnämnda drabbning stod slaget vid Breitenfeld,

hvilket helt och hållet omintetgjorde kejsarens öfvermakt, upplöste hans här och öppnade för fienden fri väg till hans arfländer och hufvudstad. Förskräckelsen i Wien var ej heller ringa. Många talade redan om att flytta ned till sina egendomar uti bergstrakterna af Kärnthen och Steiermark, och munkarne uppreste på norra sidan om Donau ett kapell åt S:ta Brita, på det hon måtte från de rättrognas länder afvända sina landsmäns vilda raseri.

Ferdinand uppförde sig vid detta tillfälle med orubblig ståndaktighet, aldrig talande om eller ens tänkande på flykt eller förlikning. För att bekosta krigsrustningarna utlämnade han gärna sina egna hopsparda tillgångar och underkastade för samma ändamål sig och sitt hof de kännbaraste inskränkningar. Icke mindre än tjugutre kammarherrar fingo på en gång afsked som öfverflödiga, och lönerna anslogos till krigskassan. Detta kejsarens efterdöme verkade både på högre ämbetsmän och på främmande furstar. Konungen i Spanien gaf 300,000 dukater, Ferdinands son 300,000 riksdaler, biskopen i Wien 80,000 af samma mynt, kardinal Dietrichstein 100,000 gyllen, vice rikskansleren v. Strahlendorff 18,000 dukater och så vidare. Med dessa och dylika exempel för ögonen erlade folket villigt de ökade skatterna, och på sådant sätt såg sig Ferdinand snart åter i stånd att utrusta en ny och fruktansvärd styrka.

Påfven var enligt allas tanke den, som vid detta tillfälle bort visa den mesta ifvern. Men denne, namnet var Urban den åttonde, trodde liksom Richelieu, att Ferdinand mera åsyftade egna än katolska lärans fördelar. Ferdinands krig uti norra Italien hade också i flera hänseenden verkat ofördelaktigt för påfven. Slutligen visste Urban ganska väl, att Gustaf Adolf uti fördraget med Frankrike förbundit sig att lämna katolikerna fri religionsöfning. Af dessa orsaker mottog han tämligen lugnt underrättelsen om slaget vid Breitenfeld. Ferdinands anhållan om penningunderstöd erhöll det svaret, *att kejsarens krig i Lombardiet hade så förminskat påfvens inkomster, att intet understöd kunde lämnas. Aflatsbref för dem, som stridde under kejsarens fana, var det enda han kunde gifva.* Äfven i andra hänseenden visade han mot Gustaf Adolf en mindre fientlig sinnesstämning, än man kunnat vänta. Italienarne började redan af denne konung befara ett infall öfver Alperna. De kallade honom *den nye Attila, den nye Alarik, hvilken med sina barbariska goter å nyo skulle förhärja det härliga söderlandet.* Man yrkade, *att en sådan ärkekättares bild icke borde finnas hos en sann och uppriktig katolik.* — *Låt honom vara, sade påfven, då man målar Satan i kyrkorna, kan man väl också få måla svenske konungen på väggarna.*

Emellertid ådrog han sig genom detta uppförande en häftig ovilja både af österrikiska och spanska hofven samt af alla ifriga katoliker. Kardinalerna knotade. Spanien talade om att undandraga sig påfvens öfverherrska, andra åter ville afsätta Urban själf. Han måste gifva vika och med betydliga penningssändningar till Wien bevisa sin ifver för katolska läran.

66. Tåget till Franken

Uti Halle församlade sig emellertid kring Gustaf Adolf flera af de protestantiska furstarne, och man började öfverlägga om krigets ytterligare fortsättning. Tvenne olika förslag voro bragta å bane: det ena att rakt genom Sachsen, Böhmen och Österrike tåga mot Wien, på hvilken väg man väntade föga eller intet motstånd; det andra att förfölja Tilly och hindra honom från att uppställa en ny krigshär. Båda delarna hade sina fördelar, sina olägenheter; båda voro lika nödvändiga. Det beslöts därför, att sachsiska och svenska härarna skulle skiljas och tåga hvar åt sitt håll. Kurfursten föreslog, att Gustaf Adolf borde angripa Böhmen och Österrike, under det sachsarne förföljde den flyende Tilly. — Mången har både då och sedermera funnit tadelvärdt, att Gustaf Adolf icke antog detta förslag, och man har påstått, att han i sådan händelse lätt kunnat framtränga genom de nästan värnlösa österrikiska arfländerna, eröfra Wien och därstädes föreskrifva kejsaren både freden och dess villkor. Gustaf Adolfs dels öppet uttalade, dels hemligt hysta motskäl voro följande: först nämligen, att man, med någon kännedom af Ferdinands ihärdiga sinnelag, hade all anledning att tro, det han icke ens genom Wiens förlust kunde skrämmas till en ofördelaktig fred; han skulle endast draga sig undan den hotande stormen, samla nya härar och därmed stänga konungens återväg. Likaledes hade man mycken anledning att befara, det Tilly snart skulle draga till sig nya förstärkningar och med dem kanske lätt nog öfverväldiga sachsarne och sedan taga svenskarne i ryggen. Slutligen var det högst angeläget att befria de i sydvästra Tyskland varande protestantiska furstar och folk och med deras makt öka sin egen samt beröfva kejsaren de rika hjälpkällor, af hvilka han genom dessa länders förtryckande var i besittning.

Det blef därför också afgjort, att kurfursten skulle intränga i Böhmen, Gustaf Adolf däremot tåga efter Tilly. *Jag skall, sade han, förfölja den gamle korpralen ända till världens slut.* Denna öfverenskommelse bekräftades med ett gladt gästabad, där konungen drack brorskål med Johan Georg och några andra närvarande furstar.

I enlighet med det fattade beslutet ordnade konungen sina angelägenheter och trupper. Uti Mecklenburg skulle Tott föra befålet och framtränga mot Hamburg och Bremen; uti Brandenburg Alexander Leslie och Hamilton. Thurn skulle följa kurfursten till Böhmen för att där uppsöka sina gamla vänner. Banér ställdes i trakten af Mecklenburg, fursten af Anhalt uti Halle, Vilhelm af Weimar uti Thüringen. Bud skickades till Axel Oxenstierna att från Tyskland begifva sig till Preussen för att biträda vid ledningen af det hela.

Den 17 september, sedan dessa förberedelser blifvit vidtagna, lät Gustaf Adolf hela krigshären sätta sig uti rörelse. Den förut omnämnda planen ändrades sålunda, att konungen icke följde Tilly till Neder-Sachsen för att icke draga kriget och dess bördor öfver därvarande protestantiska länder utan beslöt att i dess ställe tåga nedåt Franken och besöka de rika, af kriget ännu förskonade katolska biskopsdömena Bamberg, Würzburg och Mainz eller die *Pfaffengasse* (Prästgatan), som denna nejd vanligen kallades. Han tågade därför genom Erfurt ned mot de skogiga bergstrakter, som skilja Thüringen från Franken. Svenskarne gingo i anseende till vägens trängsel uti två afdelningar; Baudis öfver Gotha och Schmalkalden; konungen däremot öfver Arnstadt, Ilmenau och Schleusingen. Mellan de tvenne sistnämnda orterna låg högsta och svåraste delen af vägen, och trenne dagar gingo förbi, innan svenskarne hunno fram genom dessa oländiga skogar och klippdalar; ja, mången gång måste tåget om morgonen börja så tidigt eller om aftonen fortfara så sent, att för vägens upplysande facklor måste fästas vid träden. Från dessa dystra och ofruktbara höjder nedstego ändtligen trupperna till Frankens rika dalar och slättland. En hop katolska bönder försökte att göra motstånd men blefvo utan möda skingrade. Königshofen, landets först mötande gränsfästning, blef omringad och uppfordrad. Den ville försvara sig. Gustaf Adolf lät därför framdraga kanonerna och

nedsköt inom kort ett af tornen, hvarförutan den af trähus bestående staden kunde när som helst genom fyrbollar antändas. Efter dessa förberedelser lät han tillsäga befälhafvaren *att antingen strax uppgifva fästet eller skicka ut kvinnor och barn, ty konungen ämnade i händelse af motstånd antända och storma staden samt nedhugga dess besättning*. Slottsherren skrämdes och öfverlämnade borgen med alla därstädes samlade förråd och från landet införda dyrbarheter. —Ännu samma dag fortsatte Gustaf Adolf tåget åt söder. Nya mötande bondhopar föstes undan, och besättningen i Schweinfurt afvaktade icke svenskarnes ankomst. Redan den 2 oktober ryckte konungen in i denna stad och därifrån genast till Würzburg, hufvudorten uti frankiska kretsen.

67. Eröfringen af Würzburg

Vid östra stranden af Mainfloden ligger den rika staden Würzburg, säte för en katolsk ärkebiskop, som den tiden tillika var furste öfver kringliggande nejder. Vid ryktet om Gustaf Adolfs annalkande hade han tagit till flykten och lämnat staden och slottet att försvaras af en ryttmästare vid namn Keller samt en besättning af 1,500 man. Då konungen uppfordrade den illa befästa staden, gaf Keller ett vägrande svar. Svenskarne bröto utan svårighet in uti malmarna men hunno icke för det infallande mörkret att angripa själfva staden. Inseende likväl omöjligheten att längre densamma försvara, begagnade Keller den påföljande natten för att med alla sina trupper gå öfver till det på andra sidan strömmen liggande slottet, och honom följde de flesta munkar och nunnor, flera af borgerskapets fruntimmer och en mängd dyrbarheter och reda penningar. Morgonen därpå öfverlämnades staden åt svenskarne.

För att äfven i dessa trakter äga någon fast stödjepunkt beslöt Gustaf Adolf att till hvad pris som helst bemäktiga sig detta slott. Saken hade dock många svårigheter. Borgen var belägen på en brant höjd och efter tidens sätt icke illa befäst, dessutom af den rike ärkebiskopen försedd med mun-och krigsförråd för ett helt år. Redan att komma öfver floden var ingen lätt sak, ty Keller hade dels sönderhuggit, dels till andra sidan öfverfört alla båtar och dessutom sprängt tvenne hvalf af den öfver strömmen ledande bryggan. Från det höga fästet riktade han obehindradt sina kanoner åt alla sidor, och endast med möda kunde svenskarne bland stadens byggnader vinna skydd mot de öfver högt och lågt flygande kulorna. Till råga på svårigheten kom underrättelse, att Tilly med sin nya krigshär skyndade till fästningens undsättning.

Gustaf Adolf beslöt därför att själf så mycket ifrigare skynda med anfallet. Plankor kastades öfver de sprängda brohvalfven, och skottarne fingo befallning att på denna smala och vådliga väg springa öfver till andra sidan. Ett hotande kulregn mötte de framryckande, och tvenne bröder Ramsay, hvilka gingo i spetsen för sina landsmän, störtade dödligt sårade till jorden. Då skottarne kommo till plankan, som låg nära 24 alnar högt öfver floden, hisnade de och veko tillbaka, icke för kulorna utan för den vådliga spången. Emellertid hade det lyckats konungen att erhålla båtar och att på detta sätt till andra stranden öfverföra åtskilliga trupper, hvilka därstädes skyndsamt uppkastade försvarsverk och med efterkommandes hjälp återdrefvo ett från fästningen företaget utfall. Svenskarne, dristigare genom denna framgång, började den ene efter den andre springa öfver plankorna, och innan kvällen hade konungen redan en betydlig styrka samlad på västra sidan floden, hvarefter belägringsarbetet följande morgon börjades.

Två dagar besköt konungen ett af slottstornen, i hopp att detsamma vid nedstörtandet skulle fylla grafven och lätta stormandet. Det föll, men så att den åsyftade verkan förfelades. Sedan därför löggrafvarna hunnit inemot fästningen, beslöt han att med storm borttaga den utanför porten belägna halfmånen och anförtrorde detta ganska vådliga uppdrag åt Axel Lillie, Jakob Ramsay och Johan Hamilton med deras folk. Hepburn och en hop frivilliga skottar följde sina landsmän. Striden blef både långvarig och förtviflad, ty fienderna, skyddade af det höga bröstvärnet, gjorde tappert motstånd, hvaremot de stormande måste under fiendens kulor och hugg tränga uppför bergsbranten, öfver grafven och åter uppför själfva fästningsvallen. Ett stycke därifrån och skyddade af en grushög stodo Gustaf Adolf och Per Brahe och åskådade striden, hvarunder en från fästningen kommande kanonkula slog ned vid sidan och öfvertäckte dem båda med grus och damm. Konungen gick sedan ut på fältet för att ytterligare uppmuntra soldaterna, hvarvid en muskötökula slet bort en del af hans buffelhandske, dock utan att göra någon annan skada. Emellertid rasade striden utan uppehör. Österbottningar och skottar trängde oemotståndligt fram emellan fiendernas pikar och kulor, och ändtligen efter fulla två

timmars fäktande drogo sig de kejsrerliga in uti slottet, och svenskarne blefvo mästare öfver hela utanverket.

Dagen därpå skulle själfva fästningen stormas, hvartill utsagos svenska och tyska trupper med Gula och Blå brigaderna samt Österbottningarne i spetsen. (*Brah.* Fol. 84.) Hamilton hade väntat att med sina skottar äfven denna gången få deltaga i striden och ansåg Gustaf Adolfs vägran för en sådan skymf mot sig och sina landsmän, att han på stället begärde afsked och öfvergaf krigshären.

Under följande natten samlades nämnda regementen uti den nyss eröfrade halfmånen. Morgonen därpå, litet före gryningen, bestämdes till anfall. Ungefär en half timme förut och då alla stodo färdiga, utsändes en löjtnant med sju man att undersöka porthvalfvet. Dold af mörkret, kom han intill vindbryggan, som han till sin stora förvåning fann nedfäld; på inre sidan stodo dock två hundra kejsrerliga på vakt. Då dessa hörde och skymtade någon rörelse utanför vallen, ropade de och frågade efter lösen och namn. *Jag är svensk*, svarade löjtnanten och sprang med sina följeslagare upp på bryggan, ropande tillika utåt halfmånen: *Kamrater, skynden hit! Slottet är intaget!* Det lyckades honom att under en häftig skärmytsling försvara porthvalfvet mot österrikarne, hvilka, bedragna af mörkret, icke kunde föreställa sig, att en så liten styrka vågat anfälla dem. Vid löjtnantens rop störtade emellertid alla de i beredskap stående regementena fram, somliga öfver vindbryggan, andra med stormstegar klättrande öfver murarna. Striden blef häftig men kort, ty snart inträngde svenskarne på borggården. Besättningen fortfor det oakadt uti ett förtvifladt motstånd, hvarigenom de stormande blefvo än mera uppretade, så att de började ropa *magdeburgpardon* och nedhugga allt, som de mötte. Då sprang Torstensson fram, fattade den kämpande Keller om lifvet och tog honom till fånga, på samma gång skyddande honom mot soldaternas raseri, och med anförarens tillfångatagande slutades striden.

Borggården var emellertid öfverströdd af fallna fiender, däribland tjugu munkar, dels med, dels utan vapen. Många hade kastat sig själfva till marken, låtsande döden för att densamma sålunda undgå. Sedan motståndet upphört, ilade soldaterna till plundring; dock blef ingen kvinna förolämpad, ingen man skadad, men penningar och dyrbarheter borttogos utan förskoning och i rikt mått.

Efter en timmes tid lät konungen befalla slut på plundringen och inträdde därpå själf uti slottet. Det var nu redan full dager, så att han tydligt kunde se de öfver borggården utströdda liken. Konungen märkte strax, att några af dem hade en hos döda ovanligt frisk färg. Han gissade verkliga förhållandet och ropade leende: *Stån upp igen! Eder skall intet ondt vederfaras*; och vid dessa ord sprungo många af de förmenta liken i höjden och bugade sig med glädje och tacksamhet för den räddande fursten.

Konungens byte blef ganska stort. En mängd silfver och kostbarheter, som stadsborna hade förvarat uti slottskyrkan, återlämnades, och likväl erhöilo soldaterna så mycket penningar, att de vid delningen efter fyllda hattkullar mätte det klingande myntet. Konungen behöll för egen räkning rustkammaren, innehållande vapen för sju tusen till fot och fyra tusen till häst, aderton större, trettio smärre kanoner samt fyra mörsare, stallet med en mängd utsökta hästar, vinkällaren, ymnigt försedd, äfven med många tjuguariga fat, slutligen det rika biblioteket, hvilket skänktes till Upsala högskola. Ur kapellet togos bilderna af Frälsaren och jungfru Maria, gjutna af gediget guld, likaså de tolf apostlarne af silfver. Keller måste dessutom upptäcka ärkebiskopens hemliga skattkammarsvalf, djupt ned under slottets källare inhugget i själfva klippan. Därifrån uppbyros de gömda rikedomarna, man vet ej till huru stort värde.

Men då från samma hvalf ett skrin bars öfver borggården, lossnade bottnen, och hela den tunga laddningen, bestående af blanka dukater, rullade ut öfver stenarna. Soldaterna kastade sig ned för att upplocka dem och lämnade för syns skull några åt konungen men stoppade de flesta i egna fickor. Gustaf Adolf skrattade och sade: *Låt vara, gossar! Efter det nu en gång har fallit i edra händer, så mån I också behålla det.*

Den af Tilly vid denna tiden samlade krigshären var nära en half gång större än Gustaf Adolfs. Den gamle fältherren hade fört densamma öfver Mainfloden nedåt södra Franken, hotande det protestantiska Nürnberg med Magdeburgs öde. Men vid underrättelsen om konungens anfall mot Würzburg ilade han till dess undsättning. Han kom för sent, ty både stad och slott voro redan eröfrade. Dock förorsakade han mycken oro hos svenskarne. Det var redan långt lidet på den mörka kvällen, då Gustaf Adolf fick underrättelse om de kejsarligas antågande. Han blef ganska orolig, varande alldeles för svag till motstånd, helst Horn med tio tusen man blifvit afsänd till Bamberg. Han red därför genast till Hepburn, hvilken med sina och Monroes trupper måste på ögonblicket bryta upp och i sällskap med konungen ännu samma natt aftåga till Ochsenfurt, där man väntade, att Tilly skulle gå öfver floden. Denne kom också strax därefter och började en skärmytsling. Gärna hade han velat angripa konungen och sålunda släcka sin harm öfver förlusten så väl af slaget vid Breitenfeld som af slottet vid Würzburg, men kurfursten af Bäjern, som började tvifla på Tillys lycka eller skicklighet, hade förbjudit honom våga någon slaktning, så framt han ej vore fullt öfvertygad om segern. Han tordes sålunda icke företaga det vådliga försöket att i fiendens åsyn gå öfver floden utan måste draga sig tillbaka. *Är jag då dömd,* sade han suckande, *att bära med mig i grafven skymfen af detta förhatliga nederlag!*

Efter Würzburgs eröfring och Tillys återtag föll hela frankiska kretsen i konungens våld och måste svärja honom trohet och lydnad. Katolikerna fingo behålla fri religionsöfning. *Jag är kommen,* sade han, *att befria mina medmänniskor, icke att lägga dem i nya band eller tvinga deras öfvertygelse. En ny sko, om också bättre, klämmer dock i början.* Katolikerna, likasom alla andra Frankens invånare, skyddades mot hvarje öfvervåld. Detta uppförande förvärfvade honom allmän tillgifvenhet och återställde förtroendet mellan landet och den främmande hären.

68. Tåget öfver Rhenströmmen

Tilly tågade från Ochsenfurt tillbaka åt södra Franken, hvarest han åter gjorde en hotande rörelse mot Nürnberg men blef förjagad från dess murar och fick därvid sin egen hästbår sönderskjuten. Flera hans smärre truppafdelningar blefvo af svenskarne nedhuggna; hela hans krutförråd af 1,200 centner antändes och sprang i luften; den ena olyckan följde den andra. Tilly, förtretad, lät sitt vreda lynne bryta ut mot invånarne. Hans soldater framforo öfverallt med eld och svärd. Icke blott de lefvande plundrades; äfven grafvarna uppbrötos, och länge sedan förmultnade lik, till och med af forna härförare och aktade krigare, beröfvades sina prydnader. Slutligen valde han för sina trupper sådana vinterkvarter, att de därigenom beskyddade bayerska arflanden.

Detta senare skedde på uttrycklig befallning af Maximilian, hvilken fruktade, att svenskarne skulle vända sig åt det hållet. Men härigenom lämnades å andra sidan hela nedre Main och de tre andliga kurfurstarne af Mainz, Trier och Köln utan allt understöd, en egennyttia hvilken de öfriga katolikerna icke litet taflade.

Slutligen anträdde Gustaf Adolf i egen person vägen ned emot Rhen. Torstensson förde det gröfre artilleriet på stora prämar Mainfloden utföre; konungen själf med krigshären följde stranden. Tåget framgick med få eller inga hinder, öfverallt emottaget med högtidligheter och glädje, mer liknande en eriksgata än ett krigståg. Ärkebiskopens palats, det ytterst präktiga slottet Aschaffenburg, öppnade portarna utan motstånd. Omgifven af sina höfdingar, stod Gustaf Adolf länge och besåg den sköna byggnaden. Slutligen vände han sig till de kringstående och sade: *Jag har ändå en hufvudsaklig anmärkning att göra mot detta slottet, nämligen att det icke är uppfördt på trissor, så att det kunde rullas till Stockholm.* Från Aschaffenburg tågade han vidare genom Steinheim, Hanau, Offenbach och rakt mot Frankfurt. Borgerskapet uti sistnämnda stad undanbad sig det tillämnade besöket, *förebärande sin trohetsed mot kejsaren och mot ärkebiskopen af Mainz. De anhöllo åtminstone om neutralitet, hvilken vore alldeles oumbärlig för den handel, hvaraf stadens väl berodde.* Konungen svarade, *att kejsaren genom eget löftesbrott redan länge sedan löst deras ed. Gustaf Adolf, såsom ägare af Aschaffenburg, vore också numera i själfva verket ärkebiskop öfver Mainz och kunde således befria dem från den andra eden. Neutralitet, tillade han slutligen, är ett ord, som jag alldeles icke kan lida, minst uti striden mellan ljus och mörker, mellan frihet och slafveri; och det förvånar mig, att Frankfurts protestantiska borgerskap talar om enskilda fördelar, då det gäller allmänt väl, och att de ens kunna tänka på marknader och handel, då det är fråga om deras trosbekännelse och eviga välfärd.* Tåget fortsattes, men snart möttes nya utskickade med samma uppdrag. Gustaf Adolf blef högligen misslynt; hälsa, sade han, borgarne, *att jag ämnar hålla, hvad jag redan lofvat, nämligen att skydda deras personer och förra privilegier, men endast med det villkor att de genast öppna portarna, ty jag har icke tid att vänta. Jag har letat rätt på nycklarna till alla städer ända ifrån Östersjön och hit, och det skall nog gå på samma sätt med staden Frankfurt.* Han följde sändebuden i hack och häl och stod, långt innan borgarne väntat, med hela sin krigshär framför staden och fordrade att utan dröjsmål blifva insläppt. Magistraten, häpen och öfverraskad, lämnade strax de begärda nycklarna, och omgifven af furstar, höfdingar och krigshär, anträdde konungen sitt högtidliga intåg. Hans middag anrättades på slottet Braunfels och till och med i samma sal, hvarest kejsarne pläga efter förrättad kröning hålla denna måltid. Redan samma afton tågade han dock vidare och intog Höchst. Här infunno sig de flesta grefvarne i Wetterau för att ingå närmare förbindelser med segraren, och slutligen kom också landtgreffen af Hessen, medförande 8,000 man. Härigenom förstärkt, vände sig konungen rakt mot Bingen, hvarest han ämnade gå öfver Rhen. Men nu ankommo ilbud från Nürnberg med anhållan om hjälp mot Tillys hotande anfall. Konungen vände hastigt om,

skyndade till Frankfurt men erhöill redan där underrättelse, att Tilly lämnat Nürnberg och gått i vinterkvarter. Konungen återvände mot Rhen, denna gången söder om Main, där han vid den lilla staden Oppenheim ämnade företaga öfvergången.

Det var den 6 december, som svenskarne anlände till bestämd ort. Det såg i början ganska betänkligt ut. Kulorna från det gent emot liggande Oppenheim sopade stranden. En på östra sidan af spaniorerna uppkastad stjärnskans understödde samma eld, och alla nejdens båtar och fartyg voro dels sänkta, dels öfverförda och lagda under Oppenheims kanoner. Konungen förlorade dock icke modet. En mutad fiskare visade stället, hvarest tvenne skutor voro försänkta, hvilka strax blefvo upptagna och satta i brukbart stånd. På en liten ekstock, som Bernhard af Weimar anskaffade, rodde konungen själf fjärde i skymningen öfver, undersökte motsatta sidan och lyckades att oskadad komma tillbaka. Natten tillbragtes på öppna stranden i blåst, snö och frost, utan skydd mot vinden, utan skydd mot de fientliga kulorna. Klockan sex följande morgon öfverfördes Nils Brahe jämte 300 man af Gula regementet. Knappt hade de hunnit göra en förhugning, förrän spanska rytteriet störtade fram. Striden blef hårdnackad; spaniorerna voro öfverlägsna till antal och beväring, men Brahe med de gula gossarne försvarade sig som lejon och dref tillbaka tvenne anfall, dock icke utan förlust och farhåga att slutligen duka under för mängden. Gustaf Adolf på andra sidan var högst orolig för sitt folk och sitt företag. Men ändtligen kom också den andra båten efter med Blå och Gröna regementena; spaniorerna flydde, och de öfriga trupperna verkställde obehindradt den vådliga öfvergången. — Att en krigshär midt under fiendens ögon går öfver Rhen-floden är en i alla tider och förhållanden ganska ovanlig sak; ännu ovanligare, då man besinnar, att de stridande voro svenskar och spaniorer, båda från de yttersta ändarna af Europa, mötande hvarandra i dess medelpunkt. Gustaf Adolf ville med en vård föreviga minnet af detta minnesvärda uppträde. På stället, hvarifrån öfvergången skett, uppfördes en hög, fyrkantig pelare. På spetsen sattes det götiska lejonet med svärd i hand och hjälm på hufvudet, blicken och svärdet riktade mot den midt emot liggande västra stranden.

Från Oppenheim tågade konungen oförtöfvadt mot Mainz. Ärkebiskopen begaf sig väl i egen person från den hotade staden men lämnade till dess försvar två tusen man under spanioren de Sylva. Han hade förut frågat, om denna styrka kunde vara tillräcklig. *Det höres på frågan, svarade spanioren, att Eders durchlauchtighet är en andlig man och ingen krigare. Med dessa två tusen man åtager jag mig att försvara staden, om det också vore mot tre konungar af Sverige.* Konung Gustaf Adolf af Sverige ryckte fram, och efter tre dagar måste de Sylva öfverlämna staden i hans våld.

Konungen firade det högtidliga intåget den 9 december på sin 37:e födelsedag. Bytet var anseeligt: 80 kanoner, 600 centner krut och 70,000 r:dr i brandskatt. — Svenskarne hade vid eröfringen lidit föga förlust, utom att Axel Lillie förlorade sitt ena ben. Efter vanan blottställdes sig Gustaf Adolf lika med den ringaste soldat. En kanonkula borttog hans vid sidan stående hofsven. Holländska sändebudet, som händelsevis var på stället, erinrade konungen om nödvändigheten att vara mera *aktsam om sitt eget dyrbara lif. Han behöfde endast uppgöra planen och kunde sedan lämna utförandet åt sina höfdingar.* — *Min herr ambassadör, svarade konungen, man eröfrar inga städer genom att rita cirklar på sitt kammarbord. Är skolmästaren borta, så lägga också skolgossarne bort boken.* (Dessa händelser anföras af somliga under den senare inträffade belägringen af Kreuznach.)

Efter eröfringen af Mainz utskickades flera ströftrupper åt Elsass och Pfalz. Själftva hufvudstyrkan ställdes i ett förskansadt läger mellan Mainz och Rhenfloden, icke olika ställningen vid Werben. På södra sidan om Mains och Rhens förening uppfördes en ny

fästning, ämnad till stadens och ärkebiskopens bevakande. Den kallades Gustafsborg men af soldaterna *prästpinnan*. Efter dessa bragder förlade konungen sina trupper i vinterkvarter och valde därtill för egen person den nyss eröfrade staden Frankfurt am Main.

69. Gustaf Adolf i Frankfurt

Det var nu jämnt ett och ett halft år, sedan Gustaf Adolf landsteg i Tyskland. På denna sista tiden hade han kämpande och segrande genomvandrat Mecklenburg, Brandenburg, Sachsen, Franken och Rhenlandet. Hans vapen voro utbredda öfver största delen af Tyskland, för det mesta segrande. I Böhmen hade sachsarne inträngt och eröfrat Prag. Mot Schlesien stod Alexander Leslie på vakt. I Mecklenburg härskade Tott. I Neder-Sachsen brottades Banér och Pappenheim; Horn i Franken och hertig Bernhard i Elsass eröfrade det ena fästet efter det andra. I Frankfurt, medelpunkten af det västliga Tyskland, låg konungen, under sken af vinterkvarterets hvilas sysselsättande sig med viktiga underhandlingar och ledningen af det hela.

Under det föregående året hade konungen oupphörligt jagat från den ena segern, från den ena eröfringen till den andra. Nu fick han för första gången stanna någon längre tid stilla och njuta de rika frukterna af sina bragder. Omkring honom bildade sig snart ett utmärkt lysande hof. Där sågos, utom hans egna ryktbara krigare och vänner, fem själfständiga tyska furstar, en stor skara mindre betydande riksgrefvar och riksfriherrar, dessutom icke mindre än tolf eller tretton sändebud från främmande makter, alla på det präktigaste utrustade, slutligen Axel Oxenstierna från Preussen, konung Fredrik af Böhmen och drottning Maria Eleonora från Sverige. Hvarenda dag kommo ilbud, än från den ene, än från den andre underhöfdingen, medförande nästan alltid glada tidningar om vunna segrar och eröfrade fästen. I midten af denna lysande värld stod konungen som en medelpunkt, kring hvilken allt rördes, af alla beundrad, af alla älskad. I synnerhet förstod han att genom sitt glada och nedlåtande väsende vinna det lägre folkets kärlek. Frankfurts borgare gingo hem, alldeles hänryckta af glädje och förtjusning, då den store, af hela Europa beundrade hjälten hade på gatorna stannat och med lyft hatt och mild uppsyn sagt dem några vänliga ord. Hans stränga krigsordning ökade ännu mera deras beundran och tillgifvenhet, särdeles i jämförelse med tillyanernas härjningar. Tvenne soldater, som begått en mindre förbrytelse, blefvo hängda, och de andra förhöll sig ordentligt. Själfva jesuiterna talade från predikstolarna med loford om denna beundransvärda krigshär. — Den af några inträffade omständigheter väckta misstanken om försåt mot den älskade furstens lif stegrade som vanligt kärleken till än högre grad. Man fick nämligen veta, att sex jesuiter hade i Augsburg med liflig ed förbundit sig till konungens mördande. Detta oaktadt ville han icke använda några försiktighetsmått, och den konungsliga boningen stod hädanefter som hittills öppen för hvem som helst. Men en afton fann vakten en okänd person gömd i sängkammaren. Han blef fasttagen, undersökt och befunnen vara en katolsk präst från Antwerpen, hafvande i sina kläder en dolk undangömd. Saken väckte både uppseende och oro. Man föreställde konungen nödvändigheten att hädanefter mera vårda sin personliga säkerhet. *Nej*, svarade Gustaf Adolf, *en konung kan icke lefva innesluten i en ask. De onda hafva ej heller makten som viljan, och förtröstan på Gud är bättre än den bästa lifvakt. Därför anser jag icke faran så stor, ej heller förlusten, om äfven försåtet skulle lyckas. Den allvise vet nog, huru länge han vill begagna min svaga arm. Faller jag, så skall han uppväcka ett annat mäktigare och värdigare redskap. Hans stora verk beror icke af ett förgängligt människolif.* När hans vänner detta oaktadt fortforo i sina varningar, yttrade han med någon motvilja: *Önsken I då lära mig misstroende mot försynen?*

Konungens nästan underbara framgång, hans lysande anseende och den sällsporda föreningen af furstarnes och folkens lika lifliga tillgifvenhet föranledde snart gissningar och rykten om hemliga och högre afsikter. *Konungen*, sade man, *eftersträfvat kejsarkronan, antingen öfver hela Tyskland eller åtminstone öfver den protestantiska delen.* Man föreställde sig, att möjligheten skulle alstra begäret, hos Gustaf Adolf likasom hos mängden. Ovännerna ropade högt om sådana egennyttiga planer; vännerna hviskade därom med fruktan eller hopp, alltefter

hvars och ens olika ställning och olika åsikter. Smickrare framkastade dit syftande ord i tanke att göra sig behagliga. Man upprepade ett gammalt ordspråk, *att den, som ett helt år igenom innehar Frankfurt am Main, är också innehafvare af hela romerska riket*. En annan anmärkte, *att konungen hade i sitt våld både Nürnberg, där kejsarkronan förvaras, och Frankfurt, där den påsättes*. — En tredje liknade honom vid Alexander i anseende *till segrarnas hastighet och mängd; jag hoppas, tillade han, också till vidden af det nya grundlagda väldet*. Konungen drog på munnen och sade: *Så ärelysten är jag icke. Jag ämnar nöja mig med det landstycke, som ligger mellan Östersjön och Rhenfloden*. Ingen kunde förstå, om detta yttrande var skämt eller allvar. Sina framtida planer höll konungen djupt dolda inom eget bröst.

Den olycklige Fredrik af Böhmen var också en bland de furstar, som infunno sig i Frankfurt. Gustaf Adolf hade i allmänhet visat mycken välvilja för de förtryckta protestanterna, för konung Fredrik i synnerhet, om hvilken han fällt flera gynnande utlåtelse. Efterdömet af de mecklenburgska furstarnes återställande berättigade till glada förhoppningar, hvilka efter segern vid Breitenfeld stegrades, i samma mån svenskarne genom Franken närmade sig mot Pfalz, Fredriks forna arfland. Gustaf Adolf yttrade också sin bestämda afsikt att återlämna detta furstendöme åt dess rätte ägare, och han plögade vid de krigiska företagen i samma land uppmuntra sina skottar och engelsmän med den anmärkningen, *att de skulle liksom forntidens riddare strida för sin sköna och oskyldigt förföljda prinsessa, drottningen af Böhmen*. I dessa omständigheter såg Fredrik glada förebud och hastade till Frankfurt, till sin i hoppet skådade räddare och räddning. Gustaf Adolf emottog honom med aktning och vänskap, lofvade för framtiden sitt osvikliga biträde men kunde för närvarande ingenting bestämdt företaga. Ärendena voro redan förut mer invecklade, än lätt redas kunde. Han fruktade i synnerhet, att Spanien, retadt genom ett sådant steg, skulle utrusta sina flottor och förstöra Sveriges uppväxande handel. Han fordrade, det Fredriks svåger, konungen i England, skulle förbinda sig att i sådan händelse förklara Spanien krig och understödja Sverige. Men då denne af tröghet eller oförmåga sökte draga sig undan, förklarade Gustaf Adolf, *att han icke ensam kunde blottställa sig och hela sitt företag för en enskild furstes fördelar*. Fredrik måste låta sina anspråk hvilat. Dock beslöt han att åtfölja svenske konungen för att iakttaga hvarje lägenhet att tillvinna sig hans ytterligare välvilja och understöd.

Oaktadt det ingångna förbundet hyste Gustaf Adolf en häftig ovilja mot Frankrike, dess hof, regering och särdeles mot Richelieu. De obehagliga tvisterna om regenternas titlar och företräden voro måhända första orsaken, största åter den i Richelieus trolösa statskonst alltmera djupt inträngande blicken. Fransmannen underhandlade nämligen på samma gång med Sverige och dess fiende Bäjern; med kejsaren slöt han fred i Italien men utfäste sig vid samma tid att i Tyskland understödja Sveriges mot samme furste riktade anfall; han förföljde protestanterna i Frankrike men skyddade dem i Tyskland, sökande städse egen fördel i grannarnes oroande. Detta falska och oädla förfarande kunde ej annat än väcka förakt och afsky, särdeles hos en man af Gustaf Adolfs sinne. Det tycktes honom mången gång, som förbundet med den illsluge Richelieu vore en förbrytelse mot det heliga värf, han åtagit sig att utföra. När han därtill märkte, huru samme Richelieu sökte leda svenska hären efter sina enskilda afsikter och fördelar, blef han ännu mera förtörnad. Endast det tvingande behovet af de franska dukaterna kunde förmå honom att fortsätta förbundet. — Äfven Richelieu å sin sida hade svårt att bibehålla sin plats och sin en gång utstakade kosa. Till Ludvig den trettonde kom nämligen från de katolska furstarne den ena beskickningen efter den andra, högt och bittert klagande öfver det understöd, han lämnade den kätterske Gustaf Adolf. De försäkrade, att denne senare furste umgicks med icke mindre planer än att från jorden utrota katolska bekännelsen: hans annalkande mot Rhen visade ju tydligt afsikten att uppröra och hjälpa de franska hugenotterna; de besvuro därför konung Ludvig att öppna ögonen för dessa

faror och att icke längre understödja ett för både hans land och lära så fördärflikt företag. Ludvig vacklade, och det var icke utan möda, som Richelieu kunde förmå honom till fullföljande af det en gång fattade beslutet. Men då Gustaf Adolf efter slaget vid Breitenfeld gjorde så förvånande framsteg, helst när han gick öfver Rhen och eröfrade Mainz, började Richelieu själf blifva orolig. Han tyckte, att svenskarne kommo honom alldeles för nära på lifvet, och fruktade snart hos Gustaf Adolf en lika vådlig öfvervikt som förut hos Ferdinand.

Han började därför blifva kallsinnig, lägga konungen det ena hindret efter det andra i vägen, och penningsändningarna kommo alltmer och mer ojämnt. Gustaf Adolf märkte misstroendet och föreslog till dess häfvande ett personligt möte mellan de båda konungarne. Ludvig vågade icke utsätta sig för jämförelsen med en herre af Gustaf Adolfs egenskaper; han ursäktade sig, förebärande ojämn hälsa, men erbjöd att *till möte sända Richelieu i sitt ställe*. — *Välän*, svarade Gustaf Adolf, *då skall jag också sända en af mina ministrar*. Mötet gick ingen gång i fullbordan. Richelieu erbjöd sig att till Gustaf Adolfs hjälp utrusta en krigshär och därmed besätta Elsass. Afsikten var helt tydligt att bemäktiga sig denna landsort och om möjligt skörda ändå flera frukter af svenskarnes redan vunna segrar. Gustaf Adolf afböjde förslaget. *Tyskland*, sade han, *kan icke föda tvenne så stora krigshärar. Dessutom äro franska trupperna därstädes öfverflödiga; jag åtager mig att numera ensam sköta detta rike. Vill konung Ludvig understödja den gemensamma saken, så må han angripa Spanien och vid Pyrenéerna syssetsätta dess härar*. — *Jag är*, tillade han förtrytsamt, *icke Tysklands proditor utan protector*. (Förrädare utan beskyddare.) Spänningen blef alltmer och mer häftig. Franska sändebudet visade en gång, likasom hotande, en lång lista öfver Frankrikes härar jämte en beräkning, huru snart de kunde vara i Tyskland. *Besväret att föra dem till Tyskland*, sade konungen, *är öfverflödigt. Jag kan möta dem vid Paris, dit jag känner vägen likaväl som till Wien*. Richelieu fortsatte sina stämplingar och ville nödgå Gustaf Adolf att bevilja stillestånd åt katolska furstarne, och man fick veta, att han lofvat beskydda Bäjern till och med emot själfve Gustaf Adolf. I förbittringen utbrast denne senare: *Jag skall med mina svenskar gå till Paris och köra bort den baksluge munken*. — *Besväret att gå till Paris*, svarade franska sändebudet, *är alldeles öfverflödigt. Munken skall säkert ha den äran att på gränsen möta Eders Majestät i spetsen för 100,000 man*. Nära nog hade den bittra ovänskapen öfvergått till öppen fejd. Gemensam fruktan och fördel hindrade utbrottet. Redan strax efter slaget vid Breitenfeld hade Gustaf Adolf kallat Axel Oxenstierna till Tyskland. Denne begaf sig genast på vägen men hann icke fram till krigshären förrän i Frankfurt. Vid annalkandet sände Gustaf Adolf sin egen vagn till hans möte och emottog med utmärkt hjärtlighet den pröfvade vännen.

Nästan hela första dagen och en god del af de följande tillbragtes i hans sällskap under enskilda, af ingen hörda samtal. Men då Oxenstierna vid första mötet lyckönskade konungen öfver hans vunna segrar, skedde sådant med det betydelsefulla tillägget, *att han hellre velat frambara denna lyckönskan i Wien än i Frankfurt*. Oxenstierna tyckte nämligen, att konungen efter slaget vid Breitenfeld bort tåga rakt åt Wien i stället för att vända sig mot väster. Gustaf Adolf anförde sina grunder, och Oxenstierna teg, ty saken var gjord; men ännu långt efter konungens död yttrade han flera gånger samma öfvertygelse. För öfrigt fortfor det särdeles förtroliga och vänskapsfulla förhållandet mellan båda de stora männen. Gustaf Adolf skänkte Oxenstierna den från ärkebiskopen af Mainz tagna betydliga boksamlingen, hvilken denne strax anslog åt det då nyligen inrättade Västerås gymnasium. Fartyget, hvarpå den skulle föras öfver Östersjön, led skeppsbrott, och hela den dyrbara samlingen gick förlorad.

Aderton månader hade förflutit, sedan Gustaf Adolf lämnade Sverige, och med hvarje månad ökades som vanligt Maria Eleonoras längtan. Redan om sommaren 1631 reste hon öfver till Pommern i sällskap med betydliga förstärkningar. Hertig Bogislaus ville med baler och

högtidligheter fira hennes ankomst. Maria Eleonora undanbad sig alla dylika tillställningar. *Dessa sorgliga tider, sade hon, fordra snarare bot- och böndagar än fester och skådespel. Huru kan jag dessutom njuta något nöje, när jag därunder hvarje ögonblick tänker på de faror, för hvilka min höge gemål är utsatt?* Hennes lifliga önskan att begifva sig till konungen kunde dock ännu icke tillfredsställas, emedan denne var helt och hållet upptagen af slaget vid Breitenfeld, dess förberedelser och närmaste följder. Hon besökte under tiden sin barndoms boning, Berlin, likaså Leipzig, Erfurt och flera kringliggande städer, öfverallt utmärkande sig genom en furstlig frikostighet. Ändtligen, sedan Gustaf Adolf slutat rhenska fälttåget och gått i vinterkvarter, lät han tillkalla sin gemål. Från Erfurt anträdde hon resan, åtföljd af system och under beskydd af Patrik Ruthwen med 1,200 ryttare. Vägen togs genom Thüringen och Franken, där hon öfverallt hörde återljudet af folkens, af hela Europas beundran och kärlek för hennes älskade hjälte. Så nalkades hon Frankfurt. Konungen hade ridit emot henne ända till Hanau. Maria Eleonora kastade sig till hans bröst och omslöt med sina armar den älskade. *Nu, ropade hon, nu är ändtligen den store Gustaf Adolf fången.* De återvände till Frankfurt, där flera dagar tillbragtes med nöjen och högtidligheter, och konungen fäste kring sin sköna gemåls lockar ett blixtrande diadem af omätligt värde.

Under vistandet i dessa trakter inträffade en händelse, som kastat någon skugga på Gustaf Adolfs minne. I hans hof var nämligen som kammarherre upptagen Erik Brorsson Rålamb, en lärd och berest yngling, dock af öfvermodigt och stolt sinnelag. Då konungen en gång i sällskap med flera främmande furstar satt vid aftonmåltiden, var af en händelse ingen af hofjunkarne tillstädes. Konungen befallde därför Rålamb att träda till bordet och bestrida hofjunkartjänsten. Sådant var egentligen under värdigheten af en kammarherre. Rålamb kunde därför alldeles icke förmå sig att efterkomma konungens befallning; å andra sidan kunde han ej hitta på några skenbara ursäkter utan vände sig hastigt om och lämnade rummet. Konungen blef utomordentligt uppbragt öfver denna djärfva, i främmande furstars närvaro visade olydnad och befallde, att Rålamb skulle fängslas. Denne blef därom i förväg underrättad och rymde. Konungens harm ökades än mera. Han misstänkte, kanske icke utan skäl, att Rålamb blifvit uppfostrad i själfsväldiga tänkesätt, och befallde därför, att fadern, som var president i Åbo hofrätt, skulle afsättas, häktas och mista alla sina förläningar, till dess att hans son inställt sig för att undergå lagligt straff. Fåfängt fällde rådet förböner för fadern, såsom *en gammal förtjänt ämbetsman, oskyldig i sonens brott och för detsamma redan tungt straffad med en hjärtängslan, som lagt honom på sjukbädden.* Konungen var obeveklig, och gamle Rålamb måste verkligen undergå ofvannämnda straff, emedan han sin son till vördnad och hörsamhet mot öfverheten icke bättre upptuktat hade. Ändtligen, nära tre fjärdedels år därefter, på drottningens förbön, lofvade Gustaf Adolf att mildra faderns straff, men konungens snart påföljande död hindrade den slutliga förlikningen. Genom Oxenstiernas bemedling blefvo sedan båda Rålambarne upptagna till nåder igen. Sonen dog ett par år därefter såsom svenskt sändebud i Paris.

70. Föröfringen af Kreuznach

Under denna Gustaf Adolfs vistelse i Frankfurt hade många fredsunderhandlingar blifvit påbegynta men alla utan önskad framgång. Frankrike, som redan vunnit sitt åsyftade mål, kejsarens förödmjukande, och som tillika fruktade en ny och farligare medtäflare i Gustaf Adolf, var måhända den enda, som uppriktigt önskade freden. Kejsaren hoppades att genom Wallensteins snille och krigets skiftande lycka återvinna sin förlorade öfvervikt, och Gustaf Adolf ville icke höra talas om fred, förrän katolikerna voro så försvagade, att de ej mer kunde skada. *Förr*, menade han, *kunde ingen hoppas att för dem få vara i fred*. Man rustade således till ett nytt fälttåg. Hvarje parti trodde, att det skulle blifva afgörande, och ansträngde i förhållande därtill sina krafter. Gustaf Adolf med bundsförvanter hade ungefär 100,000 till fot och 40,000 till häst. Kejsarens och katolikernas rustningar voro ändå större.

Krigsrörelserna hade under vintern endast aftagit, icke upphört, och redan i medlet af februari började konungen laga sig till uppbrott. Han hade ännu icke afgjort, antingen han skulle angripa Tilly eller vända sig mot Köln, men han ansåg i alla händelser nödvändigt att förut försäkra sig om fästningen Kreuznach till en förmur för Mainz, ifall spaniorerna ämnade angripa denna stad. Bönderna i landet voro honom så tillgifna, att de för detta tåg själfvilligt lagade de af vinterregnet skadade vägarna och anskaffade alla nödiga underrättelser. Vid framkomsten lät Gustaf Adolf uppfordra fästet, men besättningen, bestående af 600 pröfvade soldater, afslog hvarje underhandling. Stället tycktes ointagligt genom lägets och försvarsverkens höjd. Dessa senare reste sig hotande, det ena efter det andra, och fingo af svenskarne namnet *djävulsverken*. Men Gustaf Adolf var ej van att öfvergifva ett företag, och belägringen öppnades. Dess framsteg voro dock ganska långsamma, emedan den hårdt tillfrusna jorden försvårade gräfningen; men äntligen efter fjorton dagars arbete nalkades löpgrafven till murarna. Konungen, som önskade erhålla noggrann kännedom om belägenheten, hade, åtföljd af några officerare, gått nära intill vallen, då en därifrån kastad sten flög tätt förbi hufvudet och en musköt-kula dödade en af de åtföljande herrarne. Konungen drog sig tillbaka och gick till en närbelägen höjd, hvarifrån man, ehuru själf på nära håll utsatt för fästningens eld, kunde bättre utforska tillståndet i dess inre. En underofficer kröp försiktigt uppför backen och kom efter en stund ned igen med underrättelse om sina upptäckter. Konungen ville dock hafva än närmare besked och kröp därför själf upp på åsen, vida högre än underofficeren hade vågat. Han återkom oskadad och reste sig åter upp, sägande: *Nu vet jag, huru fästningen invändigt ser ut, och i morgon afton klockan fem ämnar jag sitta som borgherre där inne*; och han utdelade strax de för sådant ändamål nödiga befallningarna. Morgonen därpå antändes en mina, hvilken kastade i luften en del af murarna, hvarefter svenskarne rusade till stormning, Winckel med Blå regementet först, sedan en mängd frivilliga af alla folkslag. Motståndet var förtvifladt. Winckel blef illa sårad, Torstensson, af en sten träffad i hufvudet, störtade afdånad från stormstegen, och slutligen drefvos alla svenskarne tillbaka. Gustaf Adolf befalld ett nytt angrepp, hvilket företogs med utomordentlig häftighet; striden i murbrottet varade fulla två timmar. Äntligen ropade en kejsarlig officer ordet *pardon*. Vallonerna ville i sin förbittring mörda honom, men i samma ögonblick klättrade andra svenskar in öfver de på sidan obehövade murarna; allt motstånd var fåfångt, och besättningen begärde att dagtinga. Svenskarne hade redan vallarna inne, gatorna lågo öppna och oförsvarade för deras fötter, och att plundra en med storm eröfrad stad ansågs vara de stormandes rättighet. Men så sträng var krigstukten i svenska hären, att ingen enda sprang ned i husen, utan alla stannade i god ordning på murarna, afvaktande sin konungs ytterligare befallning. Borgarne sågo detta uppförande med beundran och skyndade att själfmant inbjuda soldaterna till förfriskning och hvila. — Gustaf Adolf, förtretad öfver besättningens långa motstånd och den därigenom lidna förlusten af både tid och folk, befalld, att vallonerna skulle nedlägga sina vapen och tåga bort utan någon krigisk hedersbevisning.

Men han ångrade på ögonblicket denna orättvisa mot tappra fiender. Besättningen fick återtaga sina med heder förda vapen och under flygande fanor lämna fästningen.

Under tiden hade hertig Bernhard eröfrat de flesta i trakten varande borgar och städer, så att Mainz numera kunde anses tämligen tryggadt. Konungen lämnade därför i denna stad sin drottning och tillika Axel Oxenstierna, åt hvilken anförtroddes högsta styrelsen öfver rhenlanden och där förlagda krigshärar. Själf tågade han med hufvudstyrkan tillbaka till Franken för att möta den nu från sina vinterkvarter uppbrutne Tilly.

71. Tåget till Donau

Närmaste orsaken till detta företag var följande. Tilly brann af begär att genom någon ärofull bragd utplåna nesan af nederlaget vid Breitenfeld. Medan därför Gustaf Adolf var sysselsatt vid Kreuznach, uppbröt han från vinterkvarteren och vände sig mot Bamberg, hvarest Gustaf Horn med en mindre styrka af svenska krigshären var förlagd. De katolska bönderna gynnade och förtego Tillys förehafvande, så att Horn blef öfverraskad och led en icke obetydlig förlust. Detta retade Gustaf Adolfs stolthet. Han hade ämnat, ja, nästan bestämt sig att tåga mot Köln; men förlusten vid Bamberg borde godtgöras och Tillys förmäthenhet icke lämnas ostraffad; möjligtvis kunde tillfälle yppas att på samma gång intränga i själfva Bäjern. Han tågade således från rhentrakten inåt Franken och förenade sig därstädes med Gustaf Horn samt med Vilhelm af Weimar och Johan Banér, hvilka med sina trupper blifvit tillkallade. Med en krigshär, som sålunda steg till 40,000 man, skyndade han i spåren efter den tillbakatågande Tilly.

Träffningen vid Bamberg blef för Maximilian en anledning både till glädje öfver utgången och bekymmer för följderna. Han förutsåg nämligen, att denna händelse skulle locka Gustaf Adolf tillbaka till Franken, därifrån måhända till Bäjern. Han ämnade fördenskull i början skicka Tilly till Böhmen, i afsikt att därigenom leda kriget från sina till kejsarens länder och tvinga Wallenstein att sätta sig i rörelse, men å andra sidan kunde han omöjligen lämna sina egna arfländer utan försvar; sådant skulle synas för invånarne som feghet eller förräderi. Dessutom hoppades han, att Tilly skulle kunna hejda konungen, om icke på öppna fältet, likväl bakom Donau- och Lechfloderna, hvilka likasom breda grafvar omgafvo och beskyddade hela landet. Tilly fick därför befallning att draga sig tillbaka och intaga plats bakom nyssnämnda tvenne strömmar. Han lydde men ogärna. Flera gånger uppställde han sina trupper i slagordning för att invänta fienden, men kurfurstens befallning och stundliga under rättelser om konungens ökade styrka förmådde honom att å nyo bryta upp och fortsätta återtåget. Det skedde med ökad skyndsamhet, ju närmare konungen nalkades. Slutligen gick Tilly öfver Donau och uppref alla mellan Neuberg och Ulm befintliga broar, med undantag af Donauwerths, i hvilken stad en stark besättning under hertig Rudolf af Lauenburg blef inkastad.

Under detta tåg kom Gustaf Adolf till Nürnberg, en bland Tysklands förnämsta städer. Invånarne voro här, likasom i de flesta fria riksstäderna, lutherska bekännelsen ifrigt tillgifna; men med ångest hade de nu i flera år sett, huru denna lära hos de flesta grannarne blifvit utrotad, dess bekännare ined våld omvända, fördrifna eller till och med mördade. Ännu hade genom en lycklig tillfällighet Nürnberg sluppit undan, men dess invånare väntade hvarje år det olyckliga slaget. Med Gustaf Adolfs uppträdande på Tysklands jord uppgick också för dem en morgonrodnad, hvars löfte om bättre tider med hvarje nytt segerbud alltmer och mer bekräftades, och allt som befriaren nalkades, desto lifligare blef också de förtrycktas glädje. Nu kom han i egen person till deras stad, och det icke i spetsen för en hotande krigshär, ty denna lät han på afstånd tåga Nürnberg förbi, utan endast likasom på besök, omgifven af egna höfdingar och Tysklands befriade furstar. Konung Fredrik af Böhmen red vid hans sida. Rådet och de förnämsta invånarne gingo till hans möte för att lämna stadens nycklar, gatorna vimlade af jublande skaror, fönstren af åskådare med viftande näsdukar och klappande händer. Allas blickar voro fästa vid den segrande hjälten hvilken, vänligt hälsande, red fram genom folkskaran. Nu ändtligen, då räddaren stod midt ibland dem, ansågo de sig säkra om räddningen. Klockornas och kanonernas ljud samt mängdens glädjeskri hälsade de intågande konungarne, under det att månget öga med tysta tårar tackade konungarnes konung för den vunna befrielsen.

Då Gustaf Adolf stigit upp i de honom anvisade rummen, inträdde rådet och frambar dyrbara skänker, bestående i betydliga penningssummor och rika förråd åt hären, dessutom tvenne af silfver särdeles skönt arbetade himmels- och jordglober åt försvararen af jordens frihet och himmelns ljus. De gamla rådsherrarne voro rörda; icke mindre konungen själf. *Jag tackar eder, sade han, eder och hela eder stad, för dessa rika föräringar. De skola alltid blifva mig kära, icke blott som dyrbarheter och sällsynta mästerstycken utan än mera såsom minnen af eder kärlek. Dock kunnen I icke gifva eller lofva mig något bättre än trohet mot vår rättvisa sak, ståndaktighet i vår heliga lära. Låten eder därifrån icke vändas, vare sig af hotelser eller löften, fåfänga eller vällust eller någon af de lidelser, dem mänskliga naturen underkastad är. I hafven skänkt mig bilder af himmeln och jorden; må jorden med dess rikedomar och härlighet icke locka oss från himmelns ännu härligare gåfvor.*

Gud hafver satt eder, goda herrar, till styresmän öfver denna stad, hvars like i rikedom och storlek jag näppeligen skådat hafver. Edert kall är viktigt, och många tusen människors väl och ve ligger i eder hand. Från väl förtjanta förfäder hafven I ärft denna deras värdighet och, som jag hoppas, äfven deras tänkesätt, så att I ären både goda patricier och goda patrioter och en gång inför Guds högsta domstol edert viktiga kall försvara kunnen.

Underbart har Gud hittills midt ibland faror och förstörelser skyddat och uppehållit eder stad. Underbart har han också till eder räddning skickat mig åt dessa trakter, då jag förr skulle väntat mig att få se den yttersta dagen än att komma till eder stad. Men därjämte har han också i det öde, som öfvergått många andra edra trosförvanter, ställt eder för ögonen, efterdömen af sin vrede, sitt straff, eder till varning, till väckelse.

Icke alla dagar skall Gud sända eder en sådan predikant som i dag, den där icke endast kan trösta med orden utan ock hjälpa med gärningarna. Därför hören och besinnen mina ord. Långt från min kalla men lugna fosterbygd har jag kommit hit till edra oroliga länder, och det för eder skull och för vår gemensamma heliga lära. Jag har för densamma uppoffrat mitt eget lugn, mina fattiga undersåtars tillgångar, deras blod, deras lif, ja, mitt eget, därest Guds nådiga vilja så skulle fordra. Så mycket på mig beror, skall jag med Guds hjälp strida, lida och umgälla. Men så besvär jag ock eder vid Guds barmhärtighet, gören hvad eder tillkommer vid det stora verket! Varen ståndaktiga, tåliga! Kämpen en god kamp och behållen tron, så skall ock Guds hand uppehålla och skydda eder stad, eder till odödlig ära både i lifvet och efter döden och slutligen till salighetens oförvanskliga krona.

Sedan konungen spisat middag, lämnade han staden, men hans ädla och sköna gestalt, hans milda och glada uppförande, hans varma och innerliga ord hade vunnit allas hjärtan, så högas som lågas. Det till rådsherrarne hållna talet blef genast ur minnet upptecknad och lästes snart i hundratals afskrifter med förtjusning och tårar. Uti stadens mångfaldiga och talrika verkstäder målades, trycktes, pressades, göts, inväfdes hans bröstbild på tusende olika sätt men alltid med uttrycken af lika beundran och kärlek, och en af deras lärda hade snart färdig en lång och vidlyftig släktafla, hvarigenom han ville bevisa, att Gustaf Adolf härstammade från en af Nürnbergs gamla burggrefvar. (*Palmsk. Acta ad historiam regis Gustavi Adolphi. T. 1, p. 40.*) Gustaf Adolf skyndade emellertid i hamn och häl efter den återtagande Tilly. Mången gång kom han om kvällen till samma ställe, som Tilly lämnat dagen förut. I rättan tid hann dock denne senare att sätta öfver Donau och rifva alla dess bryggor. Konungen vände sig till Donauwerth. Hertig Rudolf hade därstädes börjat förbättra stadens redan förut starka fästningsverk, men konungen kom honom för hastigt uppå. Efter två dagars belägring nödgades hertigen taga till flykten. Konungen bemäktigade sig staden och gick sedan öfver därvarande brygga in uti schwabiska kretsen, hvarest han utan motstånd utbredde sina segrande vapen.

72. Träffningen vid Lech

Tilly hade emellertid förenat sig med Maximilian, hvilken till förstärkning medförde flera dels gamla, dels nyvärfvade regementen. Trupperna förlades uti det hörn af Bäjern, som bildas af Lech och Donau. Med tillhjälp af dessa båda floder och en krigshär af tjugotvå tusen man hoppades Maximilian att kunna utestänga fienden, åtminstone från själfva bäjerska arlandet. Vid betraktande af denna fiendens fördelaktiga ställning sammankallade konungen ett krigsråd och begärde dess utlåtande, antingen man borde göra ett försök att oaktadt Tillys närvaro tränga öfver floden eller också välja en annan väg. Meningarna voro delade. Gustaf Horn yrkade, *att konungen borde öfvergifva både Tilly och Bäjern samt tåga till Böhmen och därstädes skingra Wallensteins nyvärfvade trupper och sedan genom Mähren intränga uti Österrike; detta vore säkraste medlet att tvinga kejsaren till eftergift. Att däremot gå öfver den djupa och strida Lechfloden, och det i åsynen af en stark och skicklig fiende, skulle alltid kosta mycket folk, äfven om det lyckades. Men i motsatt, lätt inträffade händelse vore hela svenska hären förlorad och utan någon fast stödjepunkt utsatt för den då från sitt bakhåll säkert frambrutande Wallenstein.* Denna mening biträdades af de flesta och äldsta öfverstarne men icke af konungen. Han påstod tvärt om, *att man borde begagna den förskräckelse, hvari bäjerska hären blifvit försatt, men däremot själf alldeles icke låta förskräcka sig af dess stora antal, hvilket för det mesta utgjordes af bönder, nyss tagna från plogen. Donauwerth vore ju dessutom en god tillflyktsort i händelse af mindre gynnsam utgång; dock hoppades han, att sådant icke skulle behövas. Lyckan står dem djärfvom bi!* Horn fortfor att försvara sin sats. *Hvad, ropade konungen, vi, som gått öfver Oder, Elbe och Rhen, ja, öfver själfva Östersjön, skola vi stanna försagda vid Lechfloden! Besinna, tillade han, att ofta lyckas de svåraste företag just därför, att motståndaren anser dem omöjliga.* Horn teg, de andra likaså, och öfvergången blef besluten.

Åtföljd af en liten trupp ryttare, red konungen ut för att välja tjänligt ställe till utförandet. Han följde stranden, dock på något afstånd, emedan Tillys på andra sidan stående kanoner ofta tvärt öfver strömmen skickade kulor efter de svenskar, som visade sig. Långe red konungen förgäfvos, ty floden, flytande rakt fram mellan sumpiga stränder, lämnade intet tillfälle till öfvergång. Äntligen visade sig ett passande ställe. Strömmen gjorde en böjning åt västra sidan, bildande därigenom på den motstående likasom en udde eller halfö Västra stranden var dessutom vid pass elfva fot högre än den motsatta. Dessa fördelar ville konungen begagna men fann vid närmare undersökning, att Tilly, som sådant förutsett hade redan besatt den gent öfver liggande stranden. Detta förargade Gustaf Adolf, men det afskräckte honom icke. *Hör hit, gossar, ropade han åt några af betäckningen, femtio riksdaler åt den, som skaffar mig säker underrättelse, huru djup floden är där borta vid böjningen!* Rytterne redo ditåt men kunde ej nalkas stranden för den på andra sidan liggande fiendens eld. Då framträdde en dragon och begärde tillåtelse att, förklädd som bonde, gå dit och undersöka läget. Konungen biföll, dolde sina ryttare och ställde sig själf på en aflägsen höjd för att med kikaren betrakta uppträdet. Efter en stund kom dragonen ut ur en närbelägen by, alldeles förklädd till bonde och bärande en lång stång på axlarna. Han gick rakt till det anvisade stället och ropade åt bäjerska soldaterna och bad, att de skulle hjälpa honom öfver. Då de icke kunde efterkomma denna önskan, gjorde han själf ett försök att vada öfver och gick ut i strömmen, tills vattnet stod honom till midjan, alltjämt kännande för sig med stången. När slutligen strömmen blef för djup, stannade han, skakade betänkligt på hufvudet och gick tillbaka igen. Bäjerska soldaterna skrattade åt hans försök, och en af dem frågade, *om han kunde simma.* — *Nej, landsman, svarade bonden.* — *Är du då tokig, som vill gå öfver?* sade bājeren. *Floden är tjugotvå fot djup.* — *Hur vet du det så säkert?* frågade bonden. — *Jo, svarade den andre, våra officerare mätte den just i går.* — *Ack, sade bonden, kan icke någon af landsmännen gå emot mig ut i strömmen och sedan med stången draga mig öfver djupet? Jag skall gärna gifva*

honom en half dukat för besväret. En soldat af kastade kläderna och vadade ut i vattnet, likaså bonden, så att man däraf lätt kunde se, huru mycket flodbotten sluttade på bägge sidor. Men då bonden af låtsad räddhåga och oförstånd bar sig för oskickligt åt, sam bäjraren öfver för att hjälpa honom. Den förre begynte då upprepa långa berättelser om sina olyckor och huru de elaka svenskarne förstört alla hans sädesfält och så vidare. Men då han icke vågade för andra gången gifva sig utåt djupet och den nakne bäjraren började frysa, sam denne senare tillbaka igen och lämnade bonden åt sitt öde. Denne återvände, som det tycktes, ganska nedslagen och bedröfvad men uppsökte snart konungen och lämnade honom de erhållna fullständiga underrättelserna. Gustaf Adolf gaf honom på stället en kvartermästareplats vid rytteriet och dessutom ett hundra riksdaler till nödig utstyrsel.

Med ledning af dessa underrättelser började man strax det förberedande arbetet. Flera kringliggande bondstugor nedrefvos, och af virket sammansattes en mängd starka bockar, med benens höjd lämpad efter vattnets djup. Meningen var, att dessa skulle uti floden nedsättas, med plankor beläggas och sålunda bilda den behöfliga bryggan. Invid stranden var på bajerska sidan en låg sandbank. Konungen lät så afpassa bockarnas höjd, att de nådde endast jämnt öfver vattenytan, hvarigenom hela bryggan blef af den låga sandbanken skyddad mot alla kulor från Tillys längre bort liggande kanoner. Dessa timmerarbeten förehades på något afstånd från floden för att icke i förtid väcka fiendens uppmärksamhet.

När alla tillredelserna voro färdiga, förde Gustaf Adolf hela sin här till det bestämda stället, och noga följande alla hans rörelser, infann sig också Tilly på den motstående sidan. Längst ned vid floden bakom sandbanken var bajerska stranden, med undantag af en smal landtunga, ganska djup och träskig, så att vandraren nedsjönk till knäet. Längre bort höjde den sig småningom. I denna slutning uppkastade Tilly först en lång graf, fylld med musketerare; bakom densamma och högre upp förlades artilleriet; uti en tät skog, öfverst på höjden, stod hela bajerska krigshären.

Midt emot elden från alla dessa förskansningar ryckte svenskarne fram, därunder dock något skyddade af den på deras sida högre stranden. Utefter böjningen af floden uppkastades fyra batterier med tillsammans sjuttio två kanoner, och emellan dem förlades musketerare uti löpgrafvar längs hela stranden. Från dessa verk började snart en så förödande korseld öfver den gent emot liggande halfön, att ingen enda bäjrare vågade därstädes visa sig. Detta allt blef färdigt den 3 april, och strax därpå börjades arbetet med bryggan. För att så länge som möjligt dölja sitt förehafvande lät konungen till stranden sammanföra och antända en myckenhet rå ved, beck och vattendränkt halm, hvars tjocka rök jämte kanoneldens insvepte stället uti ett nästan ogenomträngligt mörker. Detta oaktadt upptäckte Tilly snart hvad som förehades och riktade sina stycken ditåt; men förutnämnda sandbank och bryggans af Gustaf Adolf väl beräknade låghet hindrade kulorna att göra någon skada. Tilly anlade därför på sidorna närmare floden tvenne batterier för att därifrån kunna komma åt den under verket varande bryggan och arbetade dessutom på fullkommandet af sina öfriga förskansningar för att med så mycket mera visshet kunna tillbakadrifva den öfvergångne fienden. Så förgick hela den följande dagen.

Ändtligen den femte april blef bryggan färdig. Tre hundra finska fotknektar voro de första, som skickades öfver; de skulle på motsatta sidan uppkasta en förskansning till broändens försvar, och åt hvar och en lofvades 10 r:dr i belöning. Endast försedda med hackor och spadar sprungo de öfver den ögonblicket förut färdiga bryggan och började strax sitt arbete. Tilly, som i det längsta ville undvika att sända sitt folk ned i det förödande kulregnet, fördubblade kanonelden och besvarades på samma sätt af svenskarne, hvilka dock i allmänhet

sköto både fortare och bättre. För att denna gången särdeles lifva dem gick Gustaf Adolf själf till kanonerna, riktade och aflossade med egen hand vid pass sextio skott. Dundret af det ömsesidiga skjutandet var så förfärligt, att hela jorden darrade, och dånet trängde flera mil djupt in uti Bäjern. Svenskarne riktade sina kulor icke blott mot fiendens förskansningar utan slutligen också mot den förut omnämnda skogen, och det icke utan framgång. Grenar, toppar, till och med tjocka stammar blefvo hvarje ögonblick afslagna och förorsakade i fallet både skada och förvirring bland de därunder stående trupperna. Finnarne hade emellertid fått sin skans färdig och erhöilo förstärkning af 300 landsmän under Karl Gustaf Wrangel, hvilken härstädes utförde sin första vapenbragd. Vid samma tid hade också hertig Bernhard strax ofvanför funnit ett vad, där han, åtföljd af en hop finska ryttare, sprängde öfver och angrep fienden i sidan, hvarjämte fotfolket började tåga öfver bryggan. Tilly skickade nu Altringer ned för att tillbakadrifva anfallet. Men så snart bājrarne nalkades stranden och den mördande elden från konungens batteri och Wrangels finnar, stannade de och drogo sig tillbaka.

Altringer sprang fram och förde dem åter mot fienden; men i detsamma flög en kanonkula så tätt förbi hufvudet, att han sanslös störtade till jorden, och bājrarne ryggade för andra gången. Då framträdde ur förskansningarna Tilly själf, åtföljd af sina gamla valloner. Men äfven dessa studsade tillbaka för det mördande kulregnet. Då hastade Tilly fram i spetsen, fattade själf en af fanorna och gick rakt emot fienden. Vallonerna följde, men om några minuter träffades den gamle fältherren af en falkonettkula, som krossade benet och kastade honom själf till marken. Vallonerna drogo sig tillbaka, dock bärande med sig den älskade anföraren. Denna händelse försatte hela hären i villervalla och overksamhet. Tilly och Altringer lågo sårade och sanslösa, och ingen, icke ens kurfursten själf, visste, hvad man borde företaga. Lyckligtvis doldes förvirringen af det inbrytande mörkret. Gynnad af denna omständighet, aftågade kurfursten med hela sin här, lämnande vid pass två tusen döda på fältet. (Enligt en annan uppgift skedde öfvergången längre åt söder öfver en ö, som är belägen midt i floden.)

Svenskarne förblefvo hela natten orörliga, hvar på sin plats, men tidigt följande morgon skickades Nils Brahe med Gula regementet att undersöka fiendens ställning. Han fann lägret tomt. Konungen skyndade dit och utropade vid betraktandet af Tillys fasta förskansningar och fördelaktiga ställning: *Om jag hade varit hertig af Bäjern, aldrig hade jag lämnat en sådan plats och öppnat mitt land för fienden; nej, icke ens om en kanonkula borttagit skägget och halfva hakan därtill.*

Detta var gamle Tillys sista strid. Från slagfältet fördes han i kurfurstens egen vagn till Ingolstadt. Skakningen under den långa vägen förorsakade så svåra plågor, att han ofta förlorade sansningen, och de åtföljande trodde flera gånger hans sista stund vara kommen. Han uppnådde likväl staden, där en okunnig fältskär under bemödandet att taga ut benskärfvorna förorsakade honom olidliga plågor. Men högre än all kroppssmärta beklagade han sin olycka att hafva öfverlevvat nederlaget vid Breitenfeld eller att icke hafva hunnit utplåna denna skymf. Kurfursten satt ofta hela timmar vid sängen, tröstande, fast själf försänkt i sorg. Tilly rådde honom att på intet villkor skilja sig från kejsaren och att göra allt möjligt för bibehållandet af städerna Ingolstadt och Regensburg, särdeles Regensburg. På sådant sätt uthärdades femton dagar under nästan outhärdliga plågor. De slutades äntligen den tjugonde april, då Tilly dog, lämnande sin ringa förmögenhet till delning emellan sina gamla valloner och en älskad brorson, sitt minne åter till eftervärldens odelade beundran.

Denna Gustaf Adolfs nya och oförmodade lycka och hans ende motståndares, den gamle Tillys, död väckte hela Europas förvåning och hos katolikerna häpnad och förskräckelse. *Släpp ned täckelset, skådespelet är slut!* sade en af kardinalerna, och nästan på samma sätt betraktade Maximilian själf sin ställning. I största hast förde han gemål och skatter i säkerhet,

drog sedan trupperna efter Tillys råd till Ingolstadt och Regensburg men nödgades därvid lämna land och hufvudstad öppna för segraren. Själfrve kejsaren började frukta, att den förhärjande strömmen nu ändtligen skulle komma äfven till hans land. Frankrike, redan förut afundsjukt, blef det än mera. *I sanning*, sade Ludvig, *det är hög tid att sätta en gräns för den där götens utsväfvande företag*. Särdeles kinkigt blef Frankrikes förhållande till Bäjern. För att locka dess furste från Österrike hade kardinal Richelieu lofvat att beskydda honom emot hvem som helst. Nu i nödens stund ville Maximilian, att Richelieu skulle fullgöra sin förbindelse, men denne fruktade att stöta sig med den segrande Gustaf Adolf och lämnade därför kurfursten i sticket. Franska sändebudet i München ville likväl göra sitt bästa och reste till konungen samt begärde åt kurfursten en fullkomlig neutralitet, förebärande allahanda mer eller mindre rimliga skäl, till exempel, *att Tillys anfall mot svenskarne i Bamberg hade blifvit företaget mot kurfurstens befallning, att denne senare städse talat med mycken aktning om svenske konungen* och så vidare. Men Gustaf Adolf svarade: *Jag känner nog kurfursten och hans prästknepe. Han har en dubbel tröja och vänder ut än den blå, än den röda sidan, allt eftersom omständigheterna fordra. Men han må blanda färgerna huru som helst, konungen i Sverige skall han dock icke bedraga*. Nu började sändebudet att med en tämligen djärf ton omtala, *med huru mycket missnöje franske konungen skulle se sin vän, kurfursten af Bäjern, illa behandlad, och det af en konung, som stode i förbindelse med hans franska majestät och af hvilken man kunnat vänta mera eftergifvenhet. Herre*, afbröt honom Gustaf Adolf, *ni går alldeles för långt uti er franska fritalighet; och jag får säga er, att jag alldeles icke anser mig behöfva åhöra sådana anmärkningar. Hvad konungen i Frankrike beträffar, så förlåter jag eder okunnighet. Jag känner hans tänkesätt i denna saken bättre än ni och tror icke, att det är han, som skickat er hit, helst ni icke uppvisat någon sådan fullmakt. Jag betraktar eder därför såsom skickad från kurfursten af Bäjern. Välan, så lämna honom då detta svar, att han skall 1) återställa allt hvad han tagit från mina bundsförvanter; 2) af skeda sina trupper samt förbjuda dem att därefter antaga kejsarens tjänst; 3) icke lämna åt mina fiender något slags biträde; 4) icke på tre år företaga någon fientlighet mot Sveriges krona och 5) ställa borgen för uppfyllandet af sina löften. På dessa villkor lämnar jag honom neutralitet; men om tjugufyra timmar måste jag hafva det afgörande svaret, eljest bryter jag som fiende in i hans land och det genast. Sändebudet måste återvända utan att hafva erhållit något annat besked.* — Strax efteråt skickade Richelieu och frågade, *huru långt konungen ämnade sträcka sina eröfringar*. — *Så långt mina fördelar fordra*, blef det korta svaret. Frankrike teg och drog sig tillbaka för att i stillhet åskåda den väntade och afgörande striden mellan konungen och Wallensteins nysamlade krigshär.

73. Gustaf Adolf i Augsburg

Augsburg likasom Nürnberg var en bland de största och rikaste städer i Tyskland. Det hade dessutom fått en egen ryktbarhet genom den omständigheten, att det var här, som år 1530 först till kejsar Karl den femte framlämnades den efter staden så kallade augsburgska bekännelsen, hvilken sedan lades till grund för de protestantiska kyrkornas vidare utbildning. Största antalet af invånarne hade också öfvergått till dessa läror och vetat förskaffa sig flera kyrkor och betydliga privilegier. Men i följd af restitutionediktet hade helt nyligen kyrkorna blifvit tillslutna, privilegierna afskaffade och katolsk styrelse samt bayersk besättning införda, och det till största harm icke blott för invånarne utan för hela det protestantiska Tyskland, som med ovilja såg den nya läran förtryckt uti själfva dess fädernestad.

Att befria denna viktiga ort ansåg Gustaf Adolf som både plikt, ära och fördel; den kunde jämte Donauwerth tjäna honom till stödjepunkt i södra Tyskland. Strax efter träffningen vid Lech förde han därför krigshären mot dess murar. Största delen gick under konungen själf på östra sidan af floden, artilleriet under Torstensson på den västra. Vid framkomsten uppfördes batterier, och ett sändebud gick för att uppfordra staden. Besättningen utgjorde blott 1,300 man, största delen nyvärfvad och föga öfvadt folk, men befälhafvaren gaf det oaktadt ett stolt och vägrande svar. Borgerskapet däremot bad *konungen för barmhärtighets skull icke beskjuta staden och sålunda straffa den oskyldige med den skyldige. Bayerska besättningen hade inkommit mot deras vilja, nästan utan deras vetskap. De bådo konungen bevilja den-samma goda villkor för aftågandet och därigenom rädda både invånarne och deras stad. Af medlidande hade Gustaf Adolf ännu icke aflossat ett enda skott, ehuru bayerska kanonerna beständigt oroade svenska lägret. Han beslöt också att i det längsta söka villfara borgerskapets anhållan och gaf Horn fullmakt att underhandla med bājrarne. Inom några dagar var fördraget afslutet: besättningen uttågade och lämnade staden åt svenskarne. Därpå blef den katolska styrelsen afsatt och i stället en protestantisk tillförordnad, hvilken måste edligen förbinda sig till trohet mot Gustaf Adolf och Sveriges krona. Den 14 april bestämdes för det högtidliga intåget. Konungen var åtföljd af några utvalda trupper samt Fredrik af Böhmen, Vilhelm af Weimar, Kristoffer af Baden, Gustaf Horn, Johan Banér, Lennart Torstensson. Tåget gick till en af de protestantiska kyrkorna, hvilken likasom alla de öfriga samma dag under högtidlig ringning öppnades för evangelisk gudstjänst. Konungens hofpredikant, Fabricius, predikade öfver Ps. 12, v. 6. *Efter nu de elända förtryckta varda och de fattiga sucka, vill jag upp, säger Herren; jag vill skaffa en hjälp, att man frimodeliga lära skall.* Sedan sjöngs hela 103:e psalmen, beledsagad af särdeles skön musik, och icke utan liflig rörelse, utan tankar på sig själfva och sina befriare sjöngo de befriade stadsborna: *Lofva Herren min själ och förgät icke hvad godt han dig gjort hafver! Han har låtit Moses veta sina vägar, Israels barn sina verk. — Lofven Herren, I hans änglar, I starka hjältar, som hans befallning uträtten, att man hans ords röst höra skall!* Ur kyrkan gick församlingen till torget, där konungen steg upp uti fuggerska huset och ut på dess läktare. Nu trädde hela borgerskapet fram och aflade trohetseden: *Vi lofva och svärja att den stormäktigste furste och herre Gustaf Adolf, Sveriges, Götes och Vendes konung m. m., vår allernådigste furste och herre, samt Sveriges krona all tro- och huldhet, lydnad och tjänst bevisa, hans bästa befordra, hans skada efter yttersta förmåga afvärja och i allting så göra och låta, som trogna undersåtar mot deras naturlige herre sig förhålla böra, och det troget och utan svek och argan list; så sant oss Gud hjälpe till lif och själ!* Därpå anställdes en högtidlig måltid och om aftonen en präktig bal, dit stadens skönaste fruntimmer voro kallade. Under dessa och dylika lustbarheter förgingo flera dagar. Gustaf Adolfs lätta och älskvärda umgängessätt tillvann honom allas hjärtan, i synnerhet fruntimmrens. Man bevarar ännu vid Drottningholm en utmärkt dyrbar krage, som en skön augsburgsfröken förärade honom till minne af den befriade staden och af dess tacksamma invånare.*

74. Gustaf Adolfs eröfringsplaner

Det var vid denna tiden, som man började mer och mer tala om de ärelystna planer, af hvilka man tyckte sig finna spår uti Gustaf Adolfs uppförande. Vi vilja därför vid detta tillfälle på en gång anföra, hvad samtid och eftervärld kunnat därom utforska eller gissa.

Försöket att blifva konung i Polen är det första, som i detta hänseende väckt uppmärksamhet. Denna plan förbereddes länge, anledningen gifven af konung Sigismund själf och af hans hof. Denne konungs förvända styrelse spridde nämligen öfver hela landet missnöje med honom själf och ovilja för hans ätt. Denna senare känsla ökades också genom släktens inre oenighet. Drottning Konstantia sökte nämligen bilda ett parti, som vid Sigismunds död skulle på tronen uppsätta hennes egen son, Johan Kasimir, med förbigående af den äldre, Vladislav, hvilken likväl var hennes både styf-och systerson. Sigismund själf gjorde hvarken till eller från, men katolska prästerskapet däremot understödde förslaget, emedan Johan Kasimir ansågs vara deras bekännelse ifrigt tillgifven, då man däremot om Vladislav hviskade motsatsen. Man berättade nämligen, att han till beständigt studerande hade i sin boksamling Luthers skrifter men dolda under band och titel af Livius. Emellertid saknade ej heller denne prins ett betydligt anhang, varande för sitt raska och glada väsen älskad både af adeln och menigheten. Slutligen funnos många, som, missnöjda med hela konungahuset, kastade ögonen på inhemska herrar eller främmande prinsar. Riket sönderföll uti flera partier, hvilka blott afvaktade konungens död för att i full strid bryta ut emot hvarandra.

Bland de mäktigaste ädlingar på denna tid var Kristoffer Radzivil. En brevväxling upptäcktes, som åsyftade att vid Sigismunds framtida frånfälle på polska tronen upplyfta hertigen af Orléans, Ludvig den trettondes broder, och Radzivil misstänktes som tillställaren. Strax därefter blef fältherre, sysslan öfver Stor-Litaven ledig, och Sigismund utnämnde därtill den åttioårige Leo Sapieha, med förbigående af Radzivil, som till platsen hade mesta både förmåga och rättighet. Följden blef först förlusterna mot svenskarne år 1626 och sedan Radzivils beständiga motvilja. För att hämnas sin lidna oförrätt beslöt han att störta den hatade konungasläkten från tronen och dit upphöja dess arffinde Gustaf Adolf. Som skäl skulle uppgifvas, först denne konungs stora anseende och egenskaper, sedan hoppet att på detta sätt lösa den eljest olösliga striden mellan båda rikena. Radzivil rådgjorde härom med Johan Skytte, som var ståthållare i Riga, och efter erhållen uppmuntran begynte han att värfva anhängare, ibland andra själfve Leo Sapieha, unge Zamoisky och slutligen fältherren Gosievsky, hvilken, missnöjd med Sigismund, hade under fångenskapen i Sverige lärt känna och värdera Gustaf Adolf. Meningen var att till konungavalet först och särskildt sammankalla Litavens invånare, hvilka man trodde sig lättast kunna leda.

Gustaf Adolf lyssnade icke ogärna till förslaget, och snart öppnades därom bestämda underhandlingar. Första hindret var, att han bekände protestantiska läran; därpå svarades, att just enligt denna lära borde ingen i trossaker tvingas och hvarje ingången förbindelse hållas, äfven mot främmande bekännare; man kunde således af Gustaf Adolf hoppas både löfte om fullkomlig trosfrihet och samma löftes orubbliga iakttagande. Andra hindret var Vladislav och hans mäktiga parti; man föreslog därför att åt denne prins lämna Smolensk med Severien eller till och med att genom Gustaf Adolfs vapen återupplyfta honom på ryska tronen, hvartill han under demetriska oroligheterna en gång varit utvald. De i Polen talrika protestanterna uppeggades, och man sökte till och med att bereda sig krimiska tatarernas medverkan. Det syntes vara konungens afsikt att med allvar fullfölja företaget. Å andra sidan saknas ej heller anledningar till motsatt öfvertygelse. Själva sakens naturliga svårigheter och Sigismunds varnande öde kunde ej undfalla Gustaf Adolf. Af flera yttranden synes också, som skulle han hafva företagit hela underhandlingen mera för att stifva oro och villervalla bland polackerna än

i hopp att lyckas. År 1630, då han öfverlämnade verkställigheten åt sändebudet Jakob Russel, yttrade han misstroende så väl till personen som till hela företaget.

Han bedrog sig ej heller. Russel, i stället för att i tysthet utforska allmänna tänkesättet och skaffa anhängare, skickade till den dåvarande riksdagen i Warschau ett öppet bref, hvori han föreslog polackerna, att välja Gustaf Adolf till Sigismunds blifvande efterträdare och sökte utveckla fördelarna af en sådan förening. Det var enligt polska lagarna alldeles förbjudet att, medan konungen lefde, väcka fråga om hans efterträdare. De många mot Gustaf Adolf lidna förlusterna af så väl land som folk hade dessutom i Polen gjort hans namn beundradt, dock icke älskadt. Russels bref väckte därför liflig och allmän ovilja och blef offentligen på torget uppbrändt. Radzivil med hemliga anhängare vågade icke säga ett enda ord; saken förföll, och Gustaf Adolf lät sätta Russel i fängelse, såsom den där öfverskridit den honom gifna fullmakten.

Den 30 april 1632 dog Sigismund. På sitt yttersta tillkallade han Vladislav, utnämnde honom till sin efterträdare på svenska tronen och satte, för att åt detta utnämmande gifva så mycket mera vikt, med egen hand på hans hufvud en krona, som skulle föreställa den svenska. Vladislav antog också genast efter faderns död titeln af Sveriges konung och tillkännagaf därigenom sina tänkesätt emot Gustaf Adolf och sina framtida planer. Denne senare beslöt därför att så mycket som möjligt hindra honom från att komma i tillfälle att dem utföra. Han affärdade i sådan afsikt några sändebud att vid det blifvande polska konungavalet bevaka Gustaf Adolfs bästa eller åtminstone förekomma utväljandet af någon bland Sigismunds söner. Men förgäfves. Drottning Konstantia var redan förut död och i och med detsamma hennes och Johan Kasimirs parti upplöst. Vladislav blef med hela rikets enhälliga bifall korad och krönt till faderns efterträdare.

*Gustaf Adolfs förslag att blifva romersk kejsare eller att åtminstone lägga en del af norra Tyskland under Sverige är det andra och ännu viktigare föremålet för häfdatecknarnes forskningar och statsmännens begrundanden. Man finner det först omtaladt efter segern vid Leipzig, då kurfursten af Sachsen i första förtjusningen erbjöd sig att till ett sådant företag medverka. Genom Gustaf Adolfs ovanliga framgång förvandlades åtminstone senare delen af denna plan från en drömbild till möjlighet, sannolikhet, verklighet. Att Gustaf Adolf redan vid nämnda tid hyste sådana afsikter gissades med anledning af tåget mot västern. Man anmärkte, att, i händelse konungen endast haft för afsikt att tvinga kejsaren till billig fred, han blott hade behöft tåga rakt mot det värnlösa Wien; svängningen åt Rhenströmmen däremot åsyftade tydligen att eröfra därvarande länder och vinna på sin sida deras furstar och folk. Snart visade sig ännu betänkligare tecken: Gustaf Adolf lät hela Franken aflägga tro- och huldhetsed mot sig och svenska kronan. Uti tryckta påbud kallade han dess invånare *undersåtar i vårt hertigdöme Franken, i vår stad Würzburg* och så vidare. En annan gång kallades hela kretsen *Kunglig Majestäts i Sverige landskap*. Många smickrare började bland Gustaf Adolfs titlar införa orden *hertig af Franken*, till icke ringa oro för Oxenstierna och flera trogna svenskar, hvilka mer än tydligt förutsågo den ovilja och afund, som däraf skulle blifva en följd.^{not} Under tåget mot Rhen växte misstankarna. Konungen hade i sitt sällskap många tyskar men däremot endast få svenskar; ty, sade man, *han bemödar sig att till det blifvande kejsarvalet vinna tyskarnes välvilja*. Hans skonsamhet mot katolikerna härleddes från samma bevekelsegrund. De honom under julen i Frankfurt omgifvande furstarne bildade redan ett kejsarligt hof, där det ej heller saknades smickrare och framkastade hänsyftningar på den blifvande kejsarliga värdigheten. Gustaf Adolf plögade väl behandla sådana yttranden som skämt, men uti det fredsförslag, som någon tid därefter afsändes till kejsaren befanns verkligen också det villkoret, att Gustaf Adolf skulle antagas till romersk konung (det vill säga tronföljare efter*

Ferdinand). — Då svenskarne inbröto i Schwaben, öfversvämmades också landskapet Burgau, som var kejsarliga husets enskilda tillhörighet. Gustaf Adolf förklarade, att landet var genom eröfringsrätt numera hans egendom och att hufvudstaden Gunzburg skulle omdöpas till Adolfsburg. Till alla dessa misstänkta omständigheter kom slutligen den trohetsed, som Augsburg måste aflägga, likasom en vid samma tillfälle slagen skådepenning med inskrift: *Gustava et Augusta, caput religionis et regionis*. (Gustava och Augusta, lärans och landets hufvudstad.) Gustava var en till Gustaf Adolfs ära gjord omskrifning af Augusta, Augsburgs latinska namn; man gissade, att denna stad ämnades till säte för den blifvande protestantiske kejsaren. Någon tid efteråt föreslog Gustaf Adolf, att Tysklands protestantiska ständer skulle hålla ett sammanträde till öfverläggning om allmänna angelägenheter, särdeles om nödvändigheten att förena sig under ett gemensamt öfverhufvud för att i framtiden kraftigt kunna motstå kejsarens och katolikernas företag; man lät förstå, att med den öfvervikt, protestanterna för närvarande ägde, kunde de gärna bland sina egna trosförvanter välja romersk kejsare; slutligen yttrades med tydliga ord, att Gustaf Adolf vore därtill mest både förtjänt och skicklig. Det vore dessutom billigt, att han för egen räkning behölle så väl öfver alla från katolska furstar tagna länder som ock öfver de befriade protestanterna samma *jura superioritatis* (öfverhetsrätt), som kejsaren förut innehafte; dessa stater borde för framtiden ständigt vara med svenska kronan förenade och så vidare. Kurfurstens af Sachsen motstånd omintetgjorde företaget för den gången. Men strax efteråt, då konungen tågade i Wallensteins spår upp emot Sachsen, gaf han Oxenstierna befallning att till Ulm sammankalla protestantiska ständerna från Schwaben, Franken och rhenska kretsarna. Där skulle föreslås en närmare förening dem emellan och tillika utväljandet af ett gemensamt öfverhufvud för att med mera enhet och drift utföra kriget. Gustaf Adolf hade utan tvifvel blifvit detta öfverhufvud, därigenom kommande ett trappsteg närmare kejsartronen. Hans strax därefter inträffade död afbröt för alltid dessa utsikter.

Vid ofvannämnda underhandlingar hade konungen en trogen medhjälpare i sin svåger, kurfursten af Brandenburg. Anledningen var följande. Gustaf Adolf hade, som bekant är, blott ett enda barn, den sedermera så ryktbara drottning Kristina. Äfven kurfursten Georg Vilhelm hade blott en enda son, den sedan likaså ryktbare Fredrik Vilhelm. Det var den store Gustaf Adolf, som vid sin ankomst 1631 till Berlin uti den då elfvaårige gossen upptäckte den blifvande store kurfursten. Han började därför vid detta tillfälle att själf tala om en förlofning mellan sin dotter och den unge kurprinsen. *Kanhända, sade han, faller jag förr eller senare för en fientlig kula. I sådan händelse kan kurprinsen efter mig blifva konung i Sverige och tillika den mäktigaste furste i Norden*. Med konungens växande lycka växte också kurfurstens benägenhet för förbindelsen, och Gustaf Adolf själf arbetade med allvar på dess knytande samt uppgaf därtill åtskilliga förslag. Han tänkte den ena gången att göra unge Fredrik Vilhelm till kurfurste i Mainz och hertig öfver Franken, en annan gång till konung i Polen. Som ett i alla händelser oeftergiftigt villkor fordrades dock, att den unge fursten skulle uppfostras i Sverige samt i lutherska läran. Detta senare villkor förorsakade svårigheter hos kurfursten och hans rådgifvare, hvilka voro lika ifriga reformerta som Gustaf Adolf lutheran. Möten föreslogos, och betänkanden uppsattes och besvarades, till dess konungens död afbröt hela underhandlingen.

Ifall Gustaf Adolf hade i dessa ämnen fattat någon bestämd plan, så var visserligen Axel Oxenstierna den ende, som därom ägde närmare kännedom. Han yttrade också sedermera vid flera tillfällen, det konungen åsyftat att af Sverige bilda ett stort nordiskt rike, omfattande stränderna af Östersjön ända till Jylland och utgörande en stark protestantisk motvikt mot katolikerna i söder. Man vet också, att konungen flera gånger yttrat, det svenskarne hade att välja mellan tvenne olika banor. Den ena var att inom sina vågor och berg lefva nöjda med

sina alster och boningar. Den andra åter att såsom en bland Europas första makter behärska östersjöstränderna rundt omkring. Att detta senare var Gustaf Adolfs afsikt, därom är man tämligen allmänt ense, och det visar sig ännu tydligare af ett hans bref till Axel Oxenstierna, skrifvet i början af året 1632 och innehållande ett slags föreskrift vid underhandlingarna om brandenburgska giftermålet. Oxenstierna skulle nämligen ställa villkoren så, att därest *Gustaf Adolf icke erhöles flera afkomlingar, skulle Fredrik Vilhelm och Kristina tillsammans ärfvas Sverige, Brandenburg och de länder, som i Tyskland kunde vinnas, allt förenadt uti en enda rikskropp, dock hvarje stat med sina egna lagar. Finge åter Gustaf Adolf en prins, skulle Kristina och de barn, som därefter födas kunde, de tyska orterna under Sveriges höghet styra, likasom de spanska infantinnorna gjorde i Nederländerna. Dock vid förlust af allt slags arfsrättighet fordrades, att furstarne skulle uppfostras i Sverige och i lutherska läran.* (Falkenb. Kopia af ett bref från Gustaf Adolf, utan datum.) Tro och fosterland voro för Gustaf Adolf allt i alla.

Man har tadlat, att Gustaf Adolf ämnade sålunda för egen räkning behålla en del af Tyskland, och man vill framställa det såsom ett bevis, att eröfringslystnad och egennytta voro grunden till hans företag. Saken kan dock betraktas från en helt annan sida. Gustaf Adolf slösade Sveriges skatter och blod för Tysklands väl och var sålunda både berättigad och skyldig att förskaffa sitt eget folk fördelar, svarande mot dessa uppoffringar, helst hans förslag vid närmare pröfning äfven var beräknadt på Tysklands bästa. Ganska riktig var nämligen Gustaf Adolfs ofta upprepade anmärkning, att fred vore fåfäng, innan man hunnit upprätta en makt, nog stark att kunna hålla stången mot Österrike. Eljest skulle snart de tyska småstaterna återfalla i oreda och vanmakt, värnlösa rof för en ny österrikisk eller måhända främmande inkräktare. Dessa förutsägelser, huru hafva de icke blifvit besannade af Tysklands ömkansvärda historia den närmaste tiden efter westfaliska freden, då både land och folk blefvo fransmännens rof och Europas åtlöje och själfve den store kurfursten med sina utmärkta personliga egenskaper kunde rädda föga mer än sin personliga ära? Det är förvånande och tillika lärorikt att betrakta, huru i detta hänseende Gustaf Adolfs genomträngande blick insåg den närvarande och förutsåg den kommande tidens fordringar, så att världshistorien blifvit likasom fullbordad af den svenske konungens profetiska planer. Gustaf Adolf ämnade i Nordtyskland bilda ett protestantiskt välde med Brandenburg till kärna och Fredrik Vilhelm till regent. Det blef sedan samme Fredrik Vilhelm, som i Nordtyskland kring samma Brandenburg bildade preussiska väldet, Österrikes motvikt och den förnämsta bland Tysklands protestantiska makter.

Att konungen åsyftat ett fullkomligt östersjövälde är således ovedersägligt. Huruvida han åter hade någon verklig afsikt på kejsarkronan eller med dylika planer endast ville oro Ferdinand, är kinkigare att afgöra, kanske omöjligt. Det är ofta svårt för själfva den handlande personen att vid början af ett företag bestämma dess gränser. Framgången gifver vanligtvis nya förslag på samma gång som nya medel att utföra dem; och ju lifligare sinne, desto mera rikt på aningar om nya skapelser uti statens likasom snilletts värld, desto mera brinnande ifver att förvandla dem till verklighet. Särdeles märkvärdigt är att höra Gustaf Adolfs egna utlåtelse i dessa ämnen. Man talade om kejsarens vådliga planer och huru de genom konungen blifvit tillintetgjorda, huru denne senare blifvit likasom för sådant ändamål enkom utrustad af försynen. Hans utomordentliga mod, hans lifliga begär att åtaga sig de förtrycktas sak var en gäfv till människosläktets räddning, ett bevis af Guds välgörande godhet. *Säg snarare, sade konungen, att det är ett bevis på Guds vrede, ty han öfvergifver aldrig medelvägen och tillgriper ytterligheter utom för att därmed straffa. Det är däremot ett tecken af hans kärlek, då han åt ett folk gifver konungar med vanligare själsförmögenheter. Sådana uppgöra inga förslag, som icke kunna utföras. Äran och ärelystnaden lämna i fred dem själfva och därigenom också deras folk. Då nu sådan konung med redlig och bestämd vilja företager sig*

att noga följa ärendenas gång och bevaka sina undersåtars bästa, så lyckas det honom vanligen att bereda hela sitt rikets trefnad och väl. Lämnar han sig också i händerna på en gunstling, så är det värsta, som kan inträffa, att denne på det allmännas bekostnad riktar sig själf och sina vänner och väcker forna jämlikars afund och harm. Men huru ringa är o icke dessa olägenheter, då man jämför dem med ärelystnadens verkningar! Detta omätliga begär beröfvar både konungen och hans folk allt lugn. Han bär sina vapen lika långt som sina förhoppningar och liknar en uppsvälld ström, som ödelägger de fält, öfver hvilka han framfar, och uppfyller världen med förvirring, elände och fasa. Detta Gustaf Adolf. Mången frågar, huruvida han icke själf var på vägen att falla för dessa frestelser, som före och efter honom fällt så mången eröfrare. Historien lägger fingret på munnen och tiger men vänder frågaren tillbaka mot de store konungens förflutna lefnad, hellre tacksamt räknande sin hjältes verkliga välgärningar än misstänksamt anande hans möjliga fel.

75. Gustaf Adolf vid Ingolstadt

Uti Augsburg tillbragte Gustaf Adolf flera dagar med baler, skådespel och andra nöjen, lämnande därunder fritt lopp åt sitt glada och lifliga lynne. Ju ovanligare ett sådant uppehåll i krigsrörelserna förut hade varit, desto mer väckte det uppmärksamhet. Katolikerna började fatta det glada hopp, att hjälten, nu ändtligen berusad af framgången, skulle öfverlämna sig åt veklighet och nöjen, att någon bland Augsburgs unga skönheter skulle fjättra hans hjärta och förlama hans arm, att denna rika och yppiga handelsstad skulle blifva ett nytt Capua för den nordiske Hannibal och hans segrande härar. De bedrogo sig. Största delen af svenska trupperna förlades utom staden för att icke inledas i dess frestelser, och konungens egen sysslolöshet var endast skenbar; han inväntade därunder utgången af ganska viktiga underhandlingar.

Maximilian med sin oförskingrade krigshär låg ännu kvar vid Ingolstadt. Gustaf Adolf önskade lifligt att bemäktiga sig denna fästning för att sedan hafva densamma till stödjepunkt för sitt tillämnade infall i Bäjern. Men ännu hade Ingolstadt likasom fordom Magdeburg aldrig af fiende blifvit besegradt, och denna gången visade sig därtill än mindre anledning, emedan besättningen understöddes af hela bäjerska hären. Då gjordes konungen i hemlighet följande förslag. Den under polska kriget omtalade Farensbach var för närvarande uti Maximilians tjänst. Han erbjöd sig ställa så till, att han med sitt regemente skulle på viss tid hafva besatt en öfverenskommen del af fästningen för att sedan därigenom släppa in svenskarne. Så snart denna plan hunnit uppgöras, lämnade Gustaf Adolf hastigt och oväntadt Augsburg med alla dess nöjen. Han ställde i början tåget, likasom ämnade han till Donauwerth, men gjorde hastigt en svängning och stod med hela sin här oförmodadt utanför Ingolstadt.

Denna stad är belägen på norra sidan af Donau och förenas med den södra genom en brygga, som försvaras af starka broskansar och strandens sumpiga, af rännilar genomskurna mark. Hit anlände svenska hären och eröfrade strax ett af de mindre utanverken. Sedan skedde anfallet mot den af Farensbach utvisade andra och hufvudsakliga broskansen. Men här hade förhållandet ändrat sig. Befälhafvaren i Ingolstadt, unge Tilly, en brorson till den gamle generalen, hade fått någon, ehuru oredig underrättelse om förräderiet och därför för skickat Farensbachs regemente till annan ort och i dess ställe förlagt en både stark och pålitlig besättning i den hotade broskansen. De anryckande svenskarne blefvo alltså emottagna med en förhärjande eld och måste slutligen draga sig tillbaka efter en förlust af flera hundra döda. Gustaf Adolf insåg, att hans förslag blifvit upptäckt och förekommet, likaså omöjligheten att på annat sätt intaga staden. Han ville dock försöka att eröfra broskansarna och sedan spränga bryggan för att dymedelst afskära kurfursten från södra Bäjern. Åtföljd af flera höfdingar, red han ut för att i sådan afsikt taga belägenheten i närmare ögonsikte.

Uti fästningen fanns en gammal kanon, kallad *Fikonet*, hvars egenskap att skjuta både långt och säkert var med protestanternas skada ryktbar alltsedan schmalkaldiska kriget. Styckjunkaren vid nämnda kanon såg ute på fältet en man, ridande på en stolt springare och omgifven af flera likasom uppvaktande följeslagare; det var konungen. *Se där, sade han, rider säkert en förnäm herre! Men jag skall strax göra slut på hans resa*; hvarvid han riktade och afsköt Fikonet. Kulan träffade hästen och kastade honom jämte konungen till marken, båda öfverhöljda af mull och blod. Svenskarne störtade förfärade dit, men konungen var lyckligtvis oskadad. Han ryckte sig undan den krossade hästen och steg upp, sägande: *Ännu är äpplet icke moget*. Mindre lycklig var unge markgrefven af Baden-Durlach, hvilken strax efteråt för en kanonkula miste hufvudet.

Sedan konungen återvändt till lägret, samlades i hans tält flera af höfdingarne, dels beklagande unge markgrefvens död, dels bedjande konungen mindre blottställa sitt för det allmänna så dyrbara lif. Gustaf Adolf svarade: *Både den unge markgrefvens beklagansvärda död och den kula, hvilken i dag var så nära att sluta mitt eget lif, och likaledes många dess ännu närgångnare företrädare, allt erinrar mig, att jag, likasom hvar och en bland mina soldater är underkastad den gamla lagen: Människa, du måste dö! från hvilken lott hvarken min höga börd, konungsliga krona eller segerrika vapen befria kunna. Jag lämnar mig därför helt och hållet i Guds hand hvilken, om det behagar honom taga mig bort, visserligen skall uppväcka en annan och värdigare försvarare för sin rättvisa sak. Dessa mina mödor och många lifsfaror må däremot tjäna till vederläggning af de fientliga tungor, hvilka utsprida, att ändamålet för mitt krig är egen ärelystnad och girighet, icke Tysklands frihet. Men jag tager häri till vittnen, först Gud och mitt eget samvete, sedan de fördrifna furstar jag återinsatt, de många och betydliga penningssummor, som jag dels ur mitt eget rikets fattiga skattkammare måst förskjuta, dels af Tysklands rika borgare till låns utkräfvat. Detta allt må bevisa, att icke egen fördel utan de protestantiska folkens allmänna bästa är föremålet för allt mitt bemödande.*

Konungen insåg emellertid, att vid Ingolstadt kunde för närvarande ingenting uträttas. Han bröt därför upp och vände sig inåt Bäjern. Banér betäckte återtåget.

Knappt hade svenskarne aflägsnat sig, förrän invånarne skyndade ut att bese det öfvergifna lägret. Man upptäckte bland annat äfven det ställe, där konungens skjutna häst var nedmyllad. Borgarne gräfdde upp honom, afdrogo och uppstoppade huden samt ställde den uti sitt tyghus såsom ett minne af den dag, då den öfverallt segrande konungen af Sverige besåg men icke besegrade det ööfvervinneliga Ingolstadt.

76. Gustaf Adolf i Landshut

Invånarne i södra Schwaben och ännu mera uti Bäjern äro katolska läran ifrigt tillgifna och hade under de förra åren föga lidit af krigets olyckor. Så mycket mera förvåning och bitterhet väckte svenskarnes uppträdande i dessa trakter. De okunniga bönderna gjorde sig besynnerliga föreställningar så väl om det främmande folket som om dess konung; det förra, kättare, lappar och förhäxade finnar, föga bättre än hedningar, deras konung, kättarfursten, själf förtrollad och segrande genom ett af mörksens furste förtrolladt svärd. De intogo i kyrko-bruken en bön, att *Gud täcktes bevara dem för deras arffjende, den svenske djäfvulen*. När nu svenskarne, redan något bortskämda af medgången och dessutom uti ett fientligt och därtill rikt land, mindre strängt iakttogo den förra krigstukten, när de fulla af öfvermod åter började fråga invånarne efter vägen till Rom, då ryste de fromma katolikernas hjärtan, på samma gång som deras egennyttiga genom plundringar sattes i harnesk. Folket rotade sig tillsammans i stora hopar samt öfverföll och mördade svenskarne, när och hvar tillfälle yppades. Dessa å sin sida angrepo bönderna tillbaka och nedgjorde lätt deras oordentliga skaror till flera hundra, ja, tusental, så att de efterlevande snart måste med ödmjukhet nedlägga vapen och lofva lydnad. På detta sätt gick det till i Schwaben. I Bäjern tog kriget en ännu bittrare vändning. Bönderna vågade väl icke visa sig i öppna fältet, men hvarje mindre trupp, som aflägsnades från hufvudhären, blef försåtligen omringad, nedhuggen eller tagen till fånga och i senare händelsen obarmhärtigt handterad, så att näsa och öron bortskuros, ögonen uttrycktes, händer och fötter afhöggos och så vidare. Svenska knektarne, härigenom drifna till raseri, började utöfva en förskräcklig själfhämnd, och öfverallt såg man röken af brinnande byar. Gustaf Adolf förmådde ej hämma det onda och förbannade högt bājrnarnes oförståndiga vidskepelse, som gifvit anledning till sådana fasansfulla uppträden.

Han var nu stadd på vägen till det inre af detta hertigdöme och nalkades Landshut. Vid härens ankomst flydde besättningen ur staden, invånarne in i husen. Horn, som först ryckte in, fann gatorna tomma; men vid åsynen af svenskarnes krigsordning vågade invånarne åter att visa sig, och de förnämsta bland dem gingo konungen till möte med stadens nycklar och böner om skonsam behandling. Gustaf Adolf red i spetsen för sina trupper med Horn på ena, Hepburn på andra sidan och var just uti ofvannämnda missnöjda sinnesförfattning. Borgarne föllo vid hans möte på knä och borgmästaren började tala. Konungen, utan att bevärdiga honom med en enda blick, afbröt helt tvärt, sägande: *Stå upp och bed Gud både för dig och staden! Det behöfs sannerligen!* Stadsborna reste sig och följde tåget, hvarunder borgmästaren, gående vid sidan af konungens häst, fortsatte sitt tal och bad om nåd och förskoning. Konungen svarade: *När jag tänker på all den blodiga, den ohyggliga grymhet, som I bājrnare utöfvat mot mina soldater, så vet jag i sanning icke, om I ären människor eller vilda djur; jag vet icke, hur jag skall umgås med eder, huru jag skall kunna visa eder någon barmhärtighet.* Borgmästaren invände: *Dessa mordbragder hafva vi borgare hvarken utfört, tillstyrkt eller ens afvetat, äro således därtill alldeles oskyldiga. — Det är slumpens och icke eder förtjänst,* svarade konungen; *det har felats eder icke viljan utan blott tillfället. Dessutom, huru har eder furste bemött mig? Jag hade ännu icke gjort honom det minsta emot; tvärt om var jag med honom inbegripen uti underhandlingar, då han lömskt låter Tilly öfverfalla mina uti Bamberg varande trupper.* Borgmästaren sökte ursäkter: *Undersåtarne hade ej deltagit uti furstens råd, borde därför icke deltaga i hans straff. — Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi* (Undersåtarne lida för öfverhetens fel), svarade konungen med samma stränga röst. *Dessutom förenar sig eder kurfurste med de kejsrerliga, och om det sedan lyckas dem att förstöra både mig och hela min här, så skolen säkert både I och de andra bājrnare fröjda eder däråt, och det af hjärtans grund. Och ändå begären I, att jag skall skona denna eder stad och stenrös. Sägen mig ett enda skäl därtill! Sägen, hvad godt jag af Gud eller människor därmed förtjänar! Nej, I själfva förtjäna tvärt om att med eld och svärd från jorden utrotade blifva.*

Borgmästaren och den stora omgifvande folkskaran förstummades vid dessa hotande ord. Ändtligen höjde sig en röst ur hopen: *Skall då konungen af Sverige, hvars mildhet hittills varit så prisad och berömd, vid detta tillfälle och mot ett oskyldigt och undergifvet borgerskap öfvergifva sin forna försonlighet och inträda på hämndens blodiga stråt?* Konungen svarade icke, ty just nu tågade han in genom tullporten och sedan genom gatorna, allt med samma stränga utseende och olycksbådande tystnad. Vid ingången till slottet bönföljo borgarne åter igen om förskoning. Men konungen, utan att lämna dem något svar, gick in i borgen. Dagen var kväfvande het; detta jämte konungens sinnesrörelse ådrog honom en hastig vanmakt, nära liknande en svimning, så att han måste sätta sig och begära ett glas vatten till förfriskning. Om en stund steg han åter till häst och red blek och dyster till tullen igen, utan att någon af de bäfvande invånarne vågade säga ett enda ord. Emellertid hade tunga moln samlat sig, och just som konungen red ut genom porten, slog honom en stark blixtnad i ögat, och ett dånande åskslag rullade genom rymden. Det hvarken föregicks eller efterföljdes af några andra, emedan ovädret var i och med detsamma förbi och molnen aflägsnade sig. Tankfull och tigande fortsatte konungen sin väg utåt lägret. Om en stund kom Horn tillbaka till borgarne med det förut vägrade löftet om förskoning; dock måste de erlægga 100,000 riksdaler i brandskatt.

77. Gustaf Adolf i München

Vid ryktet om konungens annalkande hade kurfursten vidtagit de försiktighetsmått, som tiden tillät. Hans talrika artilleri nedgräfdes och gömdes; de flesta skatter och dyrbarheter inpackades och fördes till bergsslottet Werffen ned mot tyrolska gränsen, hans gemål och barn ända till Salzburg. Största delen af de förmögnare invånarne följde exemplet sökande säkerhet i de närgränsande Alpernas otillgängliga dalar. Den återstående folkskaran lämnades utan ledning och utan beskydd.

Från Landshut hade Gustaf Adolf tågat till Freysingen, hvilken stad äfven med 100,000 riksdaler måste köpa sig fri från plundring. Här mötte utskickade från München med böner om skonsam behandling. Gustaf Adolf lofvade detta men mot en brandskatt af 400,000 riksdaler. Borgarne invände omöjligheten att anskaffa en så stor summa; de begärde tillåtelse att därom med sina hemmavarande bröder öfverlägga och att konungen måtte under tiden uppskjuta sitt antågande och så vidare. Det sågs tydligen, att de ville vinna tid, kanske invänta hjälp. Konungen svarade därför ganska bestämdt, att han icke hade tillfälle att längre dröja. De skulle antingen erlægga den begärda brandskatten eller ock bereda sig att försvara sin stad. På samma gång bröt han upp med krigshären och gick rakt emot München. Inemot staden mötte honom nya sändebud, hvilka förklarade borgerskapets beredvillighet att åtaga sig den begärda summan men bådo däremot ödmjukt och enträget om skonsam behandling. Gustaf Adolf biföll deras begäran och lät krigshären lägga sig utanför staden samt utdelade åt hvarje soldat två gyllen i ersättning för den väntade men uteblifna plundringen. Den 7 maj klockan tolf middagstiden höll han sitt offentliga intåg, åtföljd af konungen i Böhmen och en mängd tyska furstar och svenska härförare och slutligen trenne till hans livvakt utsedda regementen. Utanför porten mötte stadens ombud, med böjda knän öfverlämnande dess nycklar. Omgifven af en undrande folkskara, begaf sig konungen upp till den kurfurstliga borgen.

Slottet i München var en ovanligt vacker och prydlig byggnad, helt nyligen af dåvarande kurfursten uppförd och inredd med en mot det yttre svarande prakt. Där sågos dyrbara samlingar af taflor, af bildstoder, af mynt och skådepenningar, oberäknadt de utomordentligt granna husgeråden. Konungen gick igenom rummen och lät slottsfogden visa sig alla dess märkvärdigheter, yttrande ofta beundran och bifall. Slutligen sade han: *Hvilken byggmästare har uppfört detta härliga slott?* — *Ingen annan*, svarade fogden, *än kurfursten själf, som både uppgifvit planen och ledt utförandet.* — *Det vore roligt*, sade konungen, *att få fatt på den där byggmästaren. Jag skulle skicka honom till Stockholm för att där uppföra åt mig ett likadant palats.* — *Det lär nog byggmästaren veta akta sig för*, invände slottsfogden, och konungen log åt den trogne tjänarens öppenhjärtiga språk.

Fredrik af Pfalz och Maximilian af Bäjern, ehuru genom släktband förenade, hade under de senare åren stått till hvarandra uti en öppen och bitter fiendskap. Det var Maximilian, som i slaget på Hvita berget stötte från Fredriks hufvud Böhmens konungakrona, som sedan öfversvämmade hans furstendöme, plundrade hans hufvudstad och slutligen ryckte till sig en del af hans arfländer jämte kurfurstevärdigheten. Tio år voro förflutna sedan dessa händelser, och bladet hade därunder helt och hållet vändt sig. Maximilian var slagen och nästan landsflyktig, hvaremot Fredrik satt segrande uti sin fiendes eröfrade borg. Vid middagsbordet anmärkte Gustaf Adolf dessa förhållanden. *Efter så oförmodade hvälfningar*, sade han, *kan Eders kärlighet också hoppas att en gång i egen hufvudstad med fred och lugn åter få äta sin middagsmåltid.* Fredrik kunde dock vid detta tillfälle icke fullkomligt öfvervinna känslan af hämndlystnad; icke heller åtskilliga af de andra tyska furstarne. De läto konungen förstå, att till straff för Magdeburgs förstörelse borde München plundras och brännas, åtminstone slottet, och man. säger, att de för sådant ändamål redan anlagt minor under murarna. Gustaf Adolf

upptog med missnöje dessa yttranden och förde dem till sinnes, *huru lågt det vore att för tillfredsställelse af enskildt hämndbegär uppföra ett så skönt och härligt konstverk som detta slott. Viljen I, sade han, att jag skall följa efterdömet af de gamla goterna och göra mitt namn lika fruktadt och förhatligt som deras? I sanning, nej! Vid lifsstraff förbjuder jag hvar och en att i denna borg göra ens den minsta skada. Och ni slottsfogde, tillade han, uppfyll ni flitigt och noggrant ert åliggande!* Denna tillsägelse verkade. Af alla de större eller mindre dyrbarheter, som förvarades i rummen, saknades icke det minsta, oaktadt den stora därigenom strömmande mängden. Likaså gick det till i andra hänseenden. Hepburn, själf katolik, förordnades till befälhafvare i den katolska staden, och han vidmakthöll därstädes en förträfflig ordning. Inga våldsamheter, ingen plundring föröfvades. Endast de bortvikna invånarnes hus lämnades till sköfling.

Dagen därpå gick konungen ned för att bese tyghuset, hvilket var beryktadt såsom ett bland de rikaste i hela Tyskland, uppfyllt med Tillys under många och segerrika fälttåg vunna byten. Alla därvarande förråd behöll konungen för egen räkning. De voro ganska betydliga, bland annat färdiggjorda fältdräkter för flera tusen man. En omständighet väckte dock allmän förvåning. Man såg nämligen ett stort antal kanonvagnar, men det var omöjligt att upptäcka en enda dithörande kanon. De vid nedgräfningen begagnade arbetarne kunde dock icke afhålla sig från att framkasta betydelsefulla ord *om konsten att väcka upp de döda* med mera, tills äntligen en af dem lockades att förråda hela hemligheten. Efter dennes anvisning lät konungen uppbryta golfvet i själfva tyghuset, då man strax därunder upptäckte kanon vid kanon, liggande hvarfals öfver hvarandra. *Stån upp ifrån de döda och kommen till doms!* ropade konungen, och strax började man hissa upp den ena efter den andra. Gustaf Adolf satt bredvid på ställningarna, språkade gladt med det bayerska arbetsfolket och uppmuntrade dem genom råd, skämt och dukater. Så upptogos efter hvarandra ett hundra fyrtio större och mindre kanoner, alla af utmärkt godt arbete och med sina böhmiska, pfalziska, braunschweigska och danska präglar, vittnande om mängden af besegradt folk. Ut i de flesta funnos krut, kulor och andra krigsförnödenheter, uti den längst ned liggande trettio tusen blanka dukater.

Följande dagen besökte konungen jesuiternas boning. Han blef af deras rektor mottagen med ett latinskt tal, hvilket på samma språk besvarades, hvarefter samtalet fortsattes angående tidens religionstvister och varade öfver en hel timme, till icke ringa förtrytelse för de bakom stående öfverstarne, hvilka sinsemellan hviskade, *att konungen borde köra bort jesuiterna i stället för att hålla tal med dem.* Gustaf Adolf märkte deras tankar och sade vid bortgåendet: *Hvarför viljen I förfölja dessa människor? Kunnen I icke se, huru de skada den sak de förfäktat och gagna den de bestrida?* — I allmänhet visade han sig mild och öfverseende mot katolska prästerskapet och berömde i synnerhet kapucinernas gudsfuktan och rena seder. En bland munkarne, förtjust öfver detta uppförande, kunde icke motstå begäret att omvända en så utmärkt man och började därför genast besvärja konungen att *återgå till den enda saliggörande kyrkan.* Denne svarade allvarligt och lugnt, *att han kände de dikter, hvarmed påfven till hela världens förargelse förfalskat Jesu lära; huru munkarne, hvilkas ursprungliga lefnadssätt i och för sig själf icke var så synnerligen tadelvärdt, hade numera nästan öfverallt urartat till lättja, liderlighet och skamlig egen nytta, sökande endast klostrens riktande, och det på bekostnad af änkor och faderlösa barn, ja, af både land och styrelse.* Från jesuiterna gick han ut till lägret, där alla trupperna, uppställda uti slagordning, voro med krigsöfningar sysselsatta. Till sin stora förvåning sågo stadsborna, huru konungen ofta steg af hästen och rättade de felande soldaterna genom att själf taga musköten och visa dem, huru hvarje rörelse skulle verkställas.

Dagen därpå, det var Kristi himmelfärdsdag, höll konungen först evangelisk gudstjänst uppe på slottet men gick sedan ned uti en af stadens förnämsta kyrkor för att afhöra den katolska. Efter dess slut vandrade han en stund fram och tillbaka bland folkmängden. Hans milda och älskvärda personlighet tillika med den förträffliga krigstukten bland trupperna väckte så mycket mera beundran, som man väntat sig motsatsen. Stadsborna läto icke otydligt förstå sina gynnande tänkesätt och anställde jämförelser mellan denne främmande och dock så vänlige konung samt sin egen furste, på hvilken de i synnerhet voro förbittrade, därför att han öfvergifvit dem i farans stund. Dessa omdömen blefvo icke hemliga för Gustaf Adolf, och som tillgifvenhet föder samma känsla tillbaka, afslog han själfmant en fjärdedel af den utlofvade brandskatten.

78. Svenska krigsrörelserna uti det öfriga Tyskland.

Vi hafva hittills med vår berättelse förnämligast och nästan uteslutande följt den under Gustaf Adolfs eget befäl stående svenska hufvudhären. Innan vi likväl företaga oss att framställa den afgörande striden mellan denne konung och Wallenstein, torde det vara nödigt att lämna någon öfversikt af de krigsrörelser, som förehades äfven uti de öfriga delarna af Tyska riket. Vi följa därvid den ordning, som ländernas läge gifver vid handen.

Böhmen blef icke indraget uti svenska kriget förrän efter slaget vid Breitenfeld, då kurfursten af Sachsen med sin krigshär öfversvämmade detta land och intog dess hufvudstad. Mot honom stod i början kejsarlige öfversten Maradas med föga folk och föga framgång. Sedan Wallenstein fått sin nya krigshär i ordning, blef det hans första företag att vända sig mot Böhmen, där han utan synnerligt motstånd jagade sachsarne öfver gränsen. Svenskarne togo icke någon del uti dessa rörelser.

Schlesien blef redan strax efter eröfringen af Frankfurt an der Oder föremål för båda partiernas uppmärksamhet. Kejsaren samlade uti detta landskap icke obetydliga trupper under Tieffenbach och Götz, med synbarlig afsikt att därifrån bryta fram och afskära svenskarne från Östersjön. För att förekomma dylika försök hade därför konungen beständigt på denna sidan en tämlig styrka likasom på vakt. Den var i början under Gustaf Horns befäl. Men sedan konungen trängt djupare in i Tyskland, behöfdes denne bepröfvade fältherre till angelägnare värf, och Alexander Leslie sattes i stället. Frampå året 1632 bortkallades äfven denne, och Schlesiens bevakande anförtroddes åt Jakob Duvall. Hittills hade kriget i dessa nejder bestått förnämligast uti obetydligt skärmytslande. Men nu hade Wallensteins rustningar blottat gränsen på försvarare, och sachsiska hären fick under samme fältherres långa stillaliggande vid Nürnberg fria händer att förena sig med Duvall, hvarpå de tillsammans vunno träffningeu vid Limburg och eröfrade Glogau och Breslau och skulle ofelbart hafva gjort än större framsteg, därest icke inbördes oenighet hindrat. Arnhøim var nämligen här liksom öfverallt en krångelmakare; den andre däremot häftig och oförsiktig. *Jag känner Jakob Duvall, sade konungen, han duger bättre att handtera svärdet än att handtera människor.* Han sökte, fastän fåfängt, att förlika dem och var just sysselsatt med att se sig om efter någon skickligare befälhafvare i Duvalls ställe, då Wallensteins infall i Sachsen ditkallade Arnheim och slaget vid Lützen slutade konungens bekymmer äfven i detta afseende.

Under förra hälften af året 1630 hade Alexander Leslie öfverbefälet uti **Pommern**, under senare hälften åter konungen själf. Sedan svenskarne tågat mera åt söder, lämnades det åt Banér, Kniephausen och Leslie och längre fram åt Lars Kagg samt några andra begynnande och mindre utmärkta befälhafvare, sedan nämligen denna landsort icke mera var utsatt för fara och fiender.

Kriget uti **Mecklenburg** och sedermera uti det sydligare *Neder-Sachsen* var hufvudsakligen öfverlämnadt åt Åke Tott. Han fördref de kejsarliga ur förstnämnda hertigdöme och framträngde ända till Hamburg. Det var meningen, att han också skulle bemäktiga sig Bremen och sedan vända sig åt söder. Men här mötte honom Pappenheim, och från denna stund var det slut med svenskarnes framgångar. Orsakerna voro Totts våldsamma lynne, mera ägnadt att föra ryttarsvärdet än kommandostafven. Redan uti Mecklenburg kom han uti öppen träta med en af dess hertigar. Sedan skulle han föra kriget tillsammans med hertig Georg af Lüneburg, men i dess ställe började de sinsemellan tvista och motarbete hvarandra till gemensam skada och fiendens vinst. Tott stannade overksam i Hamburg, skötande hundar, hästar och nöjen, dessemellan med hård hand hopskrapande penningar. Salvius, som var Gustaf Adolfs ombud i samma stad, varnade honom flera gånger, men Tott blef uppbragt. *Är det nu, sade han, åter*

igen så illa tillståndt uti Sverige, att bläckmästare våga sig att kujonera kavaljerer! Emellertid väckte det både konungens och allmänhetens uppmärksamhet, att de eljest öfverallt segrande svenska vapnen hade så föga framgång uti Neder-Sachsen. På konungens befallning måste Salvius göra reda för orsakerna. Denne yrkade enträget, att en annan befälhafvare måtte tillförordnas, och samma önskan förspordes också från andra håll. Man ville gå en medelväg och sände Alexander Leslie till Totts biträde, men denne blef hindrad af en sjukdom, verklig eller, som några trodde, låtsad för att undvika det obehagliga kamratskapet. Frampå våren blef Tott äntligen afsatt. *Mina barn och barnbarn*, sade han till Salvius, *skola en gång hämnas det på dig och hela din afföda*. Tott skulle, som det först hette, skickas till konungen för att under honom åter vänjas vid tukt och lydnad, men Gustaf Adolf synes ej heller hafva varit angelägen om en sådan underbefälhafvare, och Tott fick resa hem till fäderneslandet igen. Här uppförde han af sina i Tyskland samlade rikedomar Ekolsunds slott, där han lefde med en uti Sverige förut osedd prakt, stolt öfver rikedomar, segrar och börd från själfva Vasahuset. När han med sin präktigt bespända vagn for fram och tillbaka mellan Stockholm och Ekolsund, satte han en synnerlig ära uti att aldrig vika åt sidan af vägen för någon annan än för den regerande konungen. — Emellertid var Gustaf Adolf uti förlägenhet vid valet af efterträdare. Allmänna rösten fordrade Oxenstierna eller Horn; men den förre var oundgänglig för de inre ärendena, den senare åter måste sändas till Elsass för att där göra slut på en lika beskaffad träta mellan Bernhard af Weimar och Kristian af Birkenfeld. Slutligen föll valet på Baudis, dock ogärna i anseende till hans kända girighet. Denne härförare satte visserligen lif uti krigsrörelserna, men exemplet af hans egennyttiga öfver gick till underbefäl och soldater samt föranledde tallösa oredor i hären och missnöjen i landet, och lyckan fortför hädanefter som hittills att i dessa nejder vara de svenska vapnen föga huld. (*Ridderstolp.* (75 b.) L. Grubb till Ax. Oxenstierna. Frankfurt am Main den 10 juni, Duderstadt den 24 juli och den 1 augusti 1632.)

Uti **Thüringen** och trakten kring **Magdeburg** lämnades efter slaget vid Breitenfeld Vilhelm af Weimar och Johan Banér; men sedan dessa land blifvit fullkomligt rensade från fiender, nedkallades båda att deltaga uti tåget mot Bäjern.

Öfver **Rhenländerna** förordnades i slutet af 1631 Axel Oxenstierna med säte uti Mainz eller Frankfurt. Under honom stodo hertig Bernhard af Weimar och pfalzgreffen Kristian af Birkenfeld, den förre i Elsass, den senare nedåt Pfalz. Äfven dessa herrar råkade snart i oenighet, och det så, att icke ens Oxenstierna kunde styra dem. Det var då, som denne statsman i harmen yttrade, *att man uti krigstjänsten aldrig borde använda furstliga personer, ty stolta öfver sin börd, vilja de icke veta af någon lydnad eller eftergifvenhet, saker, som de dessutom från barndomen sällan hafva fått lära sig*. Hertig Bernhard kallades till konungen, och Gustaf Horn kom i stället. Nu fick kriget en helt annan fart. Svenskarne vunno flera fördelar. Fästningen Benfelden blef intagen, och vid Wiseloch vann Horn en ganska betydlig seger mot de kejsarliga. Så stodo sakerna i dessa trakter, då underrättelsen anlände om konungens död.

När Gustaf Adolf tågade mot Wallenstein, anförtröddes norra **Schwaben** åt Johan Banér, södra åter åt hertig Bernhard. Denne senare, nu lämnad på egen hand, utförde märkvärdiga bragder, slog fiendens ströftrupper, eröfrade dess fästen och var nära att intränga i Tyrolen, då han till hufvudhärens förstärkande återkallades. Under sista veckorna af konungens lifstid fördes befälet öfver Schwaben af den sårade Johan Banér.

Efter denna öfversikt af de mindre krigsrörelserna vilja vi återvända till själfva hufvudhärarna och deras företag.

79. Wallenstein återgår i kejsarens tjänst.

Under den tid, som Gustaf Adolf var sysselsatt med eröfringen af Rhenländerna, Schwaben och Bäjern, hade man öfver hela Tyskland förspord ryktet om en betydlig utrustning, hvilken uti österrikiska arfstaterna bedrefs under Wallensteins anförande. Tid efter annan hade man väntat att se denne fruktansvärde fiende framträda på täflingsbanan och mäta sig med Gustaf Adolf, men hittills hade han legat orörlig, sysselsatt endast med att sätta sin här uti så fruktansvärdt skick som möjligt. Det sågs på rustningarna, att han icke föraktade sin motståndare. Ändtligen vid denna tiden var han färdig och begynte röra sig framåt, hotande men långsamt. Gustaf Adolf nödgades, med afbrytande af sin segerbana, samla de krigspridda trupperna och möta den nye fienden.

Innan vi företaga oss berättelsen om detta märkvärdiga möte, torde det icke vara otjänligt att i korthet framställa Wallensteins under tiden hafda öden, såsom varande af icke ringa inflytande på händelsernas gång.

Efter afsättningen i Regensburg hade denne fältherre, såsom vi redan berättat, dragit sig tillbaka till sina i Böhmen liggande egendomar, låtsande med undergifvenhet foga sig i det honom träffade missödet. De, som närmare kände hans omätliga äregirighet och häftiga lynne, anade dock den storm af vrede och hämnd, som rasade under den lugna ytan. Brutna ljud därpå trängde också vid obevakade ögonblick fram och nådde världens öron. Så berättades det, att han vid något tillfälle hade yttrat, *det afgrundens andar måtte få makt med honom, om han någonsin mera tjänade det otacksamma kejsarliga huset*. Han på en gång retade och gäckade sina motståndare genom den utomordentliga prakt, hvarmed han nu mer än förut omgaf sin person. Hans hofhållning och palats öfverträffade själfve Ferdinands, och utom det vanliga sällskapet följdes han af en mängd officerare, hvilka efter den forna wallensteinska härens upplösning, tjänstlediga och missnöjda, samlade sig kring sin förre anförare, af honom med furstlig gästfrihet emottagna och underhållna, också färdiga att för honom med undersåtlig trohet uppoffra krafter och lif.

Som en tigande gåta låg emellertid Wallenstein själf orörlig i midten af detta lysande hof. Gustaf Adolf började utbreda sina vapen i Pommern, i Mecklenburg, i Mark. Man väntade och måhända därför trodde sig hos Wallenstein skönja spåren af skadeglädje öfver Tillys motgångar och kejsarens växande förlägenhet. Rykten utspriddes, att han med protestanterna och med svenske konungen förde hemlig brefväxling, åsyftande Österrikes fall och sitt eget upplyftande på böhmiska tronen och så vidare. Detta är dock alltsammans ännu en helt och hållet obevisad gissning.

Genom slaget vid Breitenfeld och svenskarnes därpå följande hastiga framsteg blef kejsaren försatt uti en ganska obehaglig ställning. Tilly hade förlorat både eget och andras förtroende och kunde ej mera med hopp om framgång användas, åtminstone icke mot den segrande Gustaf Adolf. Pappenheim, Altringer, Fürstenberg med flera saknade ännu nog anseende. Endast ett nytt namn kunde gifva nytt hopp. Men detta nya namn, hvilket kunde det vara, om icke det gamla namnet Wallenstein, omgifvet af en ännu ofördunklad vapenglans och af soldatskarornas kärlek och hopp! Hans vänner inom kejsarliga rådet började äfven höja sina röster, beklaga det förhastade afskedet och lifligt yrka, det han åter igen borde sättas i spetsen för trupperna. Därvid mötte likväl ett starkt motstånd. Jesuiter och spaniorer yrkade, *att kejsarens son, konung Ferdinand, understödd af någon erfaren krigare, borde utnämnas till fältherre. Såsom arfvinge och förmodad efterträdare, vore han den mest passande person att sig detta värf åtaga och skulle såsom sådan lättast finna både furstar och folk beredvilliga att understödja sin blifvande behärskare. Han skulle också därigenom komma i tillfälle att*

ådagalägga den stora skatt af förstånd, mod och skicklighet, som, ännu för allmänheten okänd, hvilade inom hans bröst. — Att däremot taga Wallenstein vore i många hänseenden betänkligt. Man skulle därigenom uppreta hela Tyska riket, som värre än döden hatade och fruktade denne fältherre. Kurfurstarne själfva, hvilka i Regensburg gjort allt för hans afsättande, skulle nu genom återupptagandet tvingas till det yttersta. Det vore dessutom högst oförsiktigt att lämna hela sin lycka i händerna på samme person, som man nyligen så djupt förolämpat, särdeles då denne är, såsom Wallenstein, känd för ytterlig stolthet och hämndlystnad. Hans vid afsättningen låtsade undergifvenhet borde ingen bedraga. Hans hemliga underhandlingar med Sverige och Holland, hans yttrade hotelser med mera visade nog samt, hvad han bure i hjärtat, och så vidare. Maximilian af Bäjern, underrättad om dessa öfverläggningar, skref till kejsaren och förklarade, *det han hoppades, att den karlen, som på kurfurstarnes begäran blifvit från fältherrevärdigheten afsatt, icke skulle utan deras samtycke till samma plats åter upphöjas.* — Mot allt detta invände Wallensteins försvarare, *att konung Ferdinands bristande krigserfarenhet kunde ådraga riket olycka, honom själf skada och skam i stället för den väntade äran. Det vore också försiktigast att från hans person afvända allt det missnöje, den förbittring, som måste åtfölja de oundgängliga utskrifningarna af gärder och folk. Wallenstein vore däremot vid sådant redan van och ägde dessutom ingen kärlek att förlora. Slutligen och förnämligast, att Wallenstein vore den ende man i världen, som hade nog anseende att först kunna samla, bilda och tillsammanhålla en krigshär och sedan med hopp om framgång föra densamma mot de segrande svenskarne.* Vikten af detta sista och hufvudsakliga skäl kunde icke nekas; och då Wallenstein var på en gång fruktad men outhärlig, beslöt man att genom ett slags medelväg förena de stridiga meningarna. Den unge Ferdinand skulle blifva öfverfältherre och Wallenstein hans närmaste ledare och råd. Ett sändebud afgick till Prag för att utforska, huruvida denne senare kunde förmås att åter ingå i kejsarens tjänst. Man förteg dock visligen den del af förslaget, att han skulle stå under konung Ferdinands öfverbefäl; han blef endast inbjuden till Wien för att om dessa ärenden med kejsaren närmare öfverlägga. Wallenstein gaf bestämdt afslag, förebärande som ursäkt en svår fotgikt, hvilken hindrade honom från både resor och krigsrörelser. Ferdinand skref å nyo, *beklagande sjukdomen och sig själf, som därigenom nödgades sakna en så utmärkt fältherres hjälp. Han hoppades dock, att Wallenstein icke skulle öfvergifva sin kejsare i hans närvarande nöd, begärde därför och anhöll, det Wallenstein ville komma till Wien eller till någon närmare ort, hvarifrån underhandlingen lättare kunde fortsättas, bad honom också därmed skynda, eljest kunde sakerna under tiden så förvärras, att de sedermera aldrig åter kunde upphjälpas.* Wallenstein lofvade nu att begifva sig till staden Znaim; till hofvet kunde han däremot alldeles icke komma, som det gissades, därför att man efter riksdagen i Regensburg icke tilldelat honom titeln af *durchlauchtighet*, hvilken honom dock som hertig öfver Mecklenburg med rätta tillkom. På samma gång medföljde äfven till Wallensteins tillgifne anhängare, furst Eggenberg, en skrifvelse, hvari denne uppmanades att förmå kejsaren till andra tankar och därigenom befria Wallenstein från det förhatliga uppdraget. Strax därefter, det var vid nyårsdagen, kom dock samme Eggenberg på kejsarens vägnar till Znaim, och underhandlingarna öppnades. Wallenstein talade *om lyckans obeständighet, om ovännernas förföljande blickar, om lugnets behag, om nyttan att i ensamheten begrunda det förflutna och bereda sig på det tillkommande.* En annan gång yttrade han sig häftigare: *han vore värd att i all evighet utskrattas, om han åtog sig att godtgöra alla Tillys och Maximilians begångna fel.* En annan gång åter, *att kejsaren låtit afhugga sin högra arm och nu vore tvungen att fakta på värja med den store Gustaf Adolf.* Oaktadt man sökte hålla saken hemlig, hade han likväl utspejat, att hofvet i Wien ämnade sätta honom under konung Ferdinands befäl. För att i tid förekomma alla sådana planer förklarade han högt och bestämdt: *Jag vill icke en gång stå under Gud själf, om han också i egen person skulle stiga ned för att anförä våra krigshärar.* Efter detta och mycket annat talande lät han äntligen

förmå sig till följande löfte. Han skulle uti Znaim åt kejsaren samla och ordna en krigshär af 40,000 man, detta inom tre månaders tid, räknadt från början af året 1632. Däremot fordrade han, att samma trupper skulle under tiden stå under hans enskilda befäl och icke vara förbundna till några krigsrörelser, slutligen att själf efter dessa tre månader helt och hållet befrias från allt vidare besvär med denna besvärliga sak. Man kom öfverens om härens samlande och Wallensteins öfverbefäl, men den sista punkten lämnades oafgjord. Ferdinand hoppades att, då hären blifvit samlad, lättare kunna förmå Wallenstein att behålla öfverbefälet. Denne senare åter förutsåg, att de sålunda bildade trupperna skulle af ingen annan kunna anföras och att han själf således skulle vid den tiden kunna betinga sig hvad villkor som honom behagade.

Nu kringspriddes uti Österrike och hela Tyskland underrättelsen, att Wallenstein åter värfvade en krigshär till kejsarens tjänst. Verknigen var underbar. Först skyndade till Znaim alla tjänstlösa, på Wallensteins gods lefvande befälhafvare. Snart kommo äfven andra, och så såg man inom kort församlade Gallas, Montecucculi, Tieffenbach, Holk, Piccolomini, Terzky, Isolani med flera. Dessa åtog sig, dels att fylla gamla, dels att uppsätta nya regementen och fingo därtill af Wallenstein fullmakter, ofta penningunderstöd. Han utbetalade för sådana ändamål mer än två hundra tusen riksdaler ur egen kassa. Till dessa fanor och till Wallensteins lycka och namn strömmade från alla sidor stora skaror, icke blott gamla krigare utan äfven bönder, gärna bytande lien mot svärdet. Särdeles var detta händelsen i Österrike. De nya och stora rustningarna föranledde motsvarande krigsgärder, hvilka mången ansåg fördelaktigare att som soldat emottaga än att som bonde utbetala. Redan fram i februari voro trettio tusen man samlade.

De föreskrifna tre månaderna voro snart förflutna, och valet af den blifvande fältherren kunde icke längre uppskjutas. Wallenstein ville endast eller åtminstone helst underhandla genom Eggenberg, men som denne låg sjuk, affärdade kejsaren tvenne andra sändebud. De återkommo med *nej*. Kejsaren, hans tronföljare och flera anhöriga skrefvo om igen och bådo Wallenstein *för deras egen och för hela romerska rikets räddning lämna sitt bifall*. Äfven nu svarades *nej*, dock mildradt genom löftet att stanna kvar vid hären till början af april, då man hoppades, att Eggenberg skulle kunna infinna sig. Denne, ehuru af gikt sängliggande, måste låta på hästbårar frakta sig från Grätz till Znaim, hvarest nya underhandlingar öppnades. Äfven nu vägrade Wallenstein, anförande *sina fienders aldrig hvilande förföljelser. Endast nöden hade tvungit kejsaren till nu tagna mått och steg. Om det lyckades Wallenstein att upphäfva denna orsak, skulle kejsaren strax vara färdig att åter honom uppoffra, och detta än snarare i händelse af olycklig utgång*. Då inga föreställningar hjälpte, bad slutligen Eggenberg att *som vän få visa honom vådan af ett fortsatt vägrande. Det var alltid i och för sig själf vådligt att tvinga sin öfverhet till sådana förnedrande böner, till sådant erkännande af begången orättvisa, hvartill kejsaren redan låtit bekväma sig. Wallenstein kunde själf döma, med hvad känslor Ferdinand, oaktadt så många själfvilligt undergångna förödmjukelser, ändå skulle nödgas mottaga ett afslag. Han borde besinna, hvad man efter slika uppträden hade att vänta af öfverheten, och därför taga sig själf till vara. Å andra sidan vore kejsaren färdig att till hvad pris som helst köpa Wallensteins bifall. — Om det är så, svarade denne senare, så begär jag tjugufyra timmars betänketid för att därunder fatta mitt beslut*.

Efter deras förlopp framlade han sina fordringar, utan hvilkas fulla beviljande han förklarade sig alldeles icke emottaga något befäl. De voro följande:

- 1) Hertigen af Friedland, ensam och med uteslutande af hvarje annan person, vare sig hvem som helst, skall vara öfverfältherre för hela, icke allenast kejsarens utan också spanske konungens krigsmakt.
- 2) Öfverbefälet skall tillhöra hertigen af Friedland utan något slags undantag.
- 3) Kejsaren får aldrig i egen person infinna sig vid krigshären, än mindre taga sig någon rättighet att däröfver befälla.
- 4) Kejsaren skall utan alla undflykter lofva att såsom ordinarie belöning gifva hertigen ett af de österrikiska arfländerna.
- 5) Åt samme hertig skall som extra ordinarie belöning tillerkännas länsherrerrätten öfver alla länder, som i Tyskland blifva eröfrade.
- 6) Konfiskationsrätten i riket skall helt och hållet tillhöra hertigen, med förbigående af så väl kejsarliga hofrådet som rikskammarrätten i Speier.
- 7) Uti alla lifssaker äger hertigen af Friedland ensam och uteslutande makt och myndighet. Äfven kejsarens frihetsbref gälla icke utan hertigens bekräftelse.
- 8) Frihetsbref för förfallen egendom får endast hos hertigen sökas och af honom utfärdas. Kejsaren är alltför mild och ger frihetsbref åt hvar och en, som har en vän vid hofvet. Så försvinna de medel, af hvilka krigsfolket skulle soldas och underhållas.
- 9) Vid den förr eller senare blifvande freden skall hertigens af Friedland bästa bevakas, äfven i afseende på Mecklenburg.
- 10) Hertigen af Friedland skall förses med hvad nödigt är till härens underhåll och krigets fortsättande.
- 11) Österrikiska arfländerna skola stå honom öppna så till genomgång som återtåg.

Eggenberg häpnade vid genomläsandet af dessa villkor och började göra invändningar, men Wallenstein afbröt dem strax och bestämdt. Eggenberg måste resa utan att kunna afpruta den minsta punkt. Vid hans ankomst till Wien undertecknade Ferdinand strax och till allas förvåning de förelagda villkoren. Han dolde därvid djupt sina tänkesätt, yttrande hvarken välbehag eller missnöje, men det är ej svårt att gissa de känslor, som därunder härskade i hans bröst.

Det var mot slutet af april, som öfverenskommelsen mellan kejsaren och Wallenstein träffades. Strax därefter vände sig den senare mot den i Prag liggande sachsiska krigshären, och inom tre veckor fanns däraf icke en enda soldat inom Böhmens gränser.

80. Wallensteins förening med kurfursten af Bäjern.

Emellan Wallenstein och kurfursten af Bäjern hade redan i många år varit en bitter fiendskap. Den härledde sig först från Maximilians vägran att emottaga Wallenstein i sin tjänst och ökades än ytterligare af den senares öfvermod och den förres afund. På riksdagen i Regensburg var det därför Maximilian, som i spetsen för de andra furstarne ifrigast yrkade och slutligen genomdref Wallensteins afsättning, och det var samme Maximilian, som sedan lika ifrigt motarbetade hans återställande. Å andra sidan hade Wallenstein genom sitt öfvermodiga uppförande icke mindre retat Maximilian, och han aktade icke ens nödigt att dölja sin fientliga sinnesstämning mot denne furste. Maximilians och Wallensteins oenighet var allmänt känd i hela Tyskland.

Då Gustaf Adolf om våren 1632 vände sig mot Donau begärde kurfursten att erhålla hjälp af den under Wallenstein just då uppsatta kejsrerliga krigshären. Men ännu hade man icke hunnit sluta underhandlingarna, huruvida denne fältherre skulle mottaga befälet eller ej, och Ferdinand kunde således vid hela saken ingenting göra. Maximilian ville dock högst ogärna mottaga understöd af sin förklarade fiende, tillgripande snarare hvad annat medel som helst, och det var nu, som han genom Tillys skicklighet, sin egen krigsstyrka och Lech- och Donaufloderna sökte stänga Gustaf Adolf från bäjerska arlandet. Förgäfves. Tilly föll, och floder och härar besegrades. Maximilian sökte genom Frankrikes bemedling hejda segraren; men lika förgäfves. Sändebudet måste med oförrättadt ärende vända tillbaka, under det Gustaf Adolf oupphörligt tågade framåt. Det återstod för Maximilian ingen annan räddare än Österrike. Han skref till kejsaren, han skref till Wallenstein själf och omtalade, *huru svenskarne öfversvämmade och förhärjade hans land, samt bad om hjälp till deras fördrifvande*. Kejsaren, som fruktade, att Gustaf Adolf skulle från Bäjern inbryta i Österrike, lät genom omvägar gifva Wallenstein till känna samma sin önskan; ty befalla kunde han icke enligt den förut gjorda öfverenskommelsen. Wallenstein svarade, att *Böhmen måste först och främst befrias. Han bad vänligast, det kurfursten under tiden ville gifva sig tålmod*. Därpå tågade han norr ut mot Prag och lämnade Bäjern och dess hufvudstad värnlösa i svenskarnes hand och själfva österrikiska arfländerna öppna för deras infall. Sedan sachsarne blifvit bortjagade, förnyade Maximilian sin anhållan och föreslog en förening mellan de båda härarna, den österrikiska och den bäjerska. Nu ändtligen lämnade Wallenstein sitt bifall men på följande villkor, att nämligen: 1) båda härarna skulle stå under Wallensteins omedelbara öfverbefäl, så länge de voro förenade, och 2) de skulle tåga, icke till Bäjern utan till Nürnberg. Maximilian hade ingen annan utväg än att godkänna dessa punkter och ställa sig under den hatade fiendens befäl. I hast inlades besättningar i Ingolstadt och Regensburg, hvarpå den öfriga hären så fort som möjligt skyndade mot nord.

Det var i början af juni år 1632 och i den lilla bergstaden Eger, som österrikiska och bäjerska härarna, som Wallenstein och Maximilian träffade hvarandra. Officerarne på ömse sidor betraktade med spänd uppmärksamhet det märkvärdiga mötet emellan båda furstarne. Maximilian behärskade sig fullkomligt och visade i hvarje rörelse, hvarje ord den mest förekommande artighet och vänskap. Wallenstein icke så. Hans ansikte skiftade färg, hans röst, hans läppar darrade, och enhvar såg tydligt i de spända anletsdragen bemödandet att tygla den utbrytande vreden. Flera gånger öppnade han munnen till bittra förebråelser, men Maximilian visste alltid att med slughet och vänlighet gifva undvikande svar och leda samtalet på andra ämnen. Så aflopp första personliga sammankomsten utan något utbrott. Men om kvällen, ensam med förtrogna höfdingar, yttrade Wallenstein oförtäckt sina känslor. *Han hade nu tvungit sin dödlige fiende att förödmjukad bönfalla om försoning och hjälp. Han var därigenom hämnad för allt det onda, som denne honom tillfogat*. Maximilian däremot talade med aktning om Wallenstein. Det felades väl icke sådana personer, som ord för ord

framburo denne senares bittra utlåtelse, men Maximilian behandlade dem endast som tomt och grundlöst skvaller och ville icke lyssna, än mindre svara därtill. Det lyckades honom att på detta sätt afböja den storm, som eljest måhända till både Bäjerns och Österrikes fördärf otvifvelaktigt hade utbrutit. Härerna blefvo förenade och utgjorde då tillsammans 60,000 man. Wallenstein mönstrade denna fruktansvärda styrka. *Inom några dagar, sade han, skall det visa sig, om det är Gustaf Adolf eller jag, som skall behärska världen.*

81. Gustaf Adolfs tåg till Nürnberg

Gustaf Adolfs och Wallensteins möte vid Nürnberg är ett bland de märkvärdigaste uppträden under hela trettioåriga kriget samt innefattar icke allenast en betydlig tidrymd utan äfven flera enskilda händelser, som äro förtjänta af uppmärksamhet. Vi vilja för redighetens skull framställa dem uti särskilda kapitel.

Från München hade Gustaf Adolf med en betydlig del af svenska trupperna dragit sig tillbaka till Schwaben för att kufva åtskilliga därstädes utbrytande uppror. Under detta företag fick han veta, det Wallenstein höll på att återvända från sachsiska gränsen för att först förena sig med Maximilian och sedan tåga mot Franken. Strax därefter kommo sändebud från borgerskapet i Nürnberg, ifrigt bedjande om konungens hjälp mot den annalkande faran, ty de sade sig äga bestämda underrättelser, att det var just dem, som Wallenstein ämnade angripa. Gustaf Adolf höll det icke otroligt. Nürnberg, en rik och yppig stad, var redan i och för sig själf ett lockande mål för den roflystne soldaten. Det utgjorde dessutom föreningslänken mellan svenska härarna i Schwaben, Rhenlandet och norra Franken. Genom Nürnbergs eröfring vore konungen med schwabiska afdelningen helt och hållet från sina öfriga trupper afskuren. För dessa orsaker var Nürnbergs bibehållande af största vikt. Gustaf Adolf hyste dessutom mycken välvilja för denna stad i anseende till dess redan visade tillgifvenhet och ansåg som en outplånlig skymf att låta en sådan bundsförvant dela Magdeburgs rysliga öde. Dessa skäl hade redan i förväg afgjort beslutet. *Vänden tillbaka, sade han till sändebuden, och hälsen Nürnbergs styrelse och folk, och bedjen dem vara vid godt mod! Så länge jag andas, skall med Guds hjälp Wallenstein aldrig se insidan af deras murar.* Härefter utfärdade han befallningar om truppernas fördelning. Bäjern blef utrymdt. I sydligaste Schwaben ställdes Bernhard af Weimar, Johan Banér vid Donauwerth och Gustaf Horn uti Elsass. Själff skyndade han med återstoden, utgörande nära 20,000 man, uppåt Nürnberg, därstädes som en befriande ängel med alla slags högtidligheter mottagen.

Vid framkomsten fick han veta, att Maximilian ännu icke hunnit verkställa föreningen med Wallenstein. Han beslöt därför att söka förekomma densamma och slå hvardera hären särskildt och skyndade i sådan afsikt åt Öfre Pfalz. Men Maximilian, med aning om faran, påskyndade sitt tåg så mycket som möjligt. Han satte soldaterna på vagnar och bondhästar och jagade på detta sätt genom hela Pfalz upp emot Eger. Jämmt en dag före konungen hann han sålunda till det afgörande passet och lyckades att, såsom vi förut omtalat, förena sig med Wallenstein. Långsamt och missnöjd drog konungen sina trupper tillbaka mot Nürnberg.

Själff hastade han förut till denna stad, red omkring malmarna och utmätte nya fästningsverk. Nürnberg hade visserligen förut både vallar och grafvar men icke fullt pålitliga. Dessutom ville konungen aldrig förlägga sina soldater in i städerna för att icke gifva anledning till öfvervåld, utsväfningar och trängsel samt därpå förorsakad sjuklighet. Likaså denna gången. Platsen för de blifvande vallarna uppdrogs i en vid krets, omfattande äfven förstäder och närmaste byar. Midt uti låg Nürnberg själf. *Det är min ögonsten, hvilken jag efter yttersta förmåga beskydda skall,* sade konungen. Mellan staden och dessa fästningsverk skulle svenska hären förläggas. Så snart konungen utstakat vallarnas sträckning, tillförordnades flera tusen borgare och bönder till utförandet, och inom två dygn var redan det gröfsta arbetet undangjordt. Nu kom hela svenska hären, med hvars tillhjälp vallar och grafvar snart blefvo fullbordade samt försedda med bålverk, skansar och alla tillbehör, så att lägret utgjorde en fullkomlig fästning. Tre hundra kanoner, uppförda på dess vallar, hotade med eld och död hvarje angripande fiende.

Borgerskapet gjorde villigt allt, hvad i deras förmåga stod. De hade försett staden med rika förråd, särdeles af spannmål, ägande däraf tillräckligt för mer än ett helt år, och det både för sig själfva och för hären. Svenskarne voro visserligen förlagda i lägret utanför, men händelsevis inskickade befälhafvare och soldater blefvo alltid af borgerskapet gästfritt emottagna och förplägade. Dessutom sammanskötes betydliga summor till härens sold, och genom utskrifning af alla manspersoner under fyrtio år upprättades en stark beväring så väl till ordningens bibehållande inom staden som lägrets försvar mot fienden.

82. Wallensteins tåg till Nürnberg

Sedan Wallenstein och Maximilian förenat sina trupper tågade de in uti Franken men med riktning åt norr, likasom ämnade de sig mot Sachsen, dock endast för att därigenom locka Gustaf Adolf från Nürnbergs murar och komma i tillfälle att angripa och förstöra hans underlägsna här. Men då konungen icke lät bedraga sig af denna rörelse, gick Wallenstein åter mot söder, borttog några svenska ströftrupper och nalkades Nürnberg. Uppmärksamt betraktade han de nya forskansningarna och tillkännagaf ändtligen sitt beslut att lämna dem oantastade. Maximilian ville däremot begagna tillfället att angripa och förkrossa den underlägsne fienden. *Börja ni, Eders Durchlaucht*, svarade Wallenstein, *så skall jag nog sedan understödja eder!* Anfallet blef ogjort. Hären tågade staden förbi och gick sedan vid Stein öfver Regnitz. På västra sidan om denna flod, strax norr om öfvergångsstället, låg en kulle, efter därvarande by kallad Aspachs-höjden; sedan följde en ännu högre, med namnet Altenberg, och slutligen längst i norr den högsta och brantaste, benämnd Burgstall eller Alte Veste af en därpå liggande gammal och förfallen fästning. Alla tre kullarna voro tämligen branta, vid foten omgifna af skog. Tätt utefter deras östra kant flöt Regnitzfloden, med gyttjig botten och intet vad, på andra sidorna var det omgifvande landet sumpigt samt afskuret af bäckar och träsk. Äfven höjderna själfva voro genom sådana rännilar från hvarandra skilda, och mellan Altenberg och Alte Veste flöt den icke obetydliga Biberbäcken. Ofvannämnda tre kullar utsågos af Wallenstein till plats för det blifvande lägret. Maximilian med bājrarne förlades på Alte Veste. Själff med hufvudstyrkan intog han Altenberg, och en mindre afdelning ställdes som förpost vid Aspach. Rundt omkring hvar och en af höjderna drogos starka vallar, späckade med kanoner och soldater, och nedanför fälldes skogen till tredubbla förhuggningar. Så stod innan kort Wallenstein själf lika oangriplig vid Altenberg som Gustaf Adolf vid Nürnberg. Det var knappt en half mils afstånd mellan båda härarna.

Gustaf Adolfs syftemål tyckes hafva varit först att beskydda Nürnberg, sedan att här likasom vid Schwedt och Werben, inom sitt väl forskansade läger uppehålla och trötta hela den fientliga styrkan, under det att hans egna höfdingar hvar på sin ort med fria händer utbredde svenska vapnen. Wallenstein åter ämnade att genom sin öfverlägsna styrka afskära hvarje tillförsel från Nürnberg, i hvilken afsikt han också besatte alla kringliggande fästen. På sådant sätt ville han genom hunger antingen tillintetgöra svenska hären eller tvinga densamma ut på fältet till oundvikligt nederlag mot en nära tre gånger så stark fiende.

Hela Tyskland, hela Europa fäste på Nürnberg oroliga blickar, afbidande under fruktan eller hopp utgången af den viktiga striden.

83. Gustaf Adolf och Wallenstein

Wallensteins uppförande var vid detta tillfälle lika ovanligt som eljest. Han tillkännagaf nämligen, att han till förekommande af vidare blodsutgjutelse önskade medla en allmän fred, och sökte genom flera artigheter vinna Gustaf Adolf för samma ändamål. Strax vid första ankomsten till Nürnberg hade kroaterna tagit öfverste Taupadel till fånga. Wallenstein betalade dem ur egen kassa hans lösen och sände sedan den befriade tillbaka till Gustaf Adolf, sökande sålunda förbereda ytterligare underhandlingar. Någon tid därefter föll en annan svensk officer i kroaternas bänder. Äfven denne blef vänskapligt bemött, vid hertigligen bordet undfägnad samt slutligen utan lösen tillbakaskickad med den hälsningen, att *hertigen ansåg Gustaf Adolf som den tapperste man och den störste härförare i världen*. Det är ej antecknadt hvad konungen svarade, men någon tid därefter återkom å nyo en svensk ädling på samma sätt och med samma försäkringar *om Wallensteins aktning för Gustaf Adolf, om hans lifliga önskan att se en så tapper konung medelst pålitlig och billig fred förlikat med kejsaren*. Men Gustaf Adolf lyssnade icke härtill, och det blef ingen fred utaf, icke ens några underhandlingar. Saken har gifvit anledning till olika omdömen. Gustaf Adolf har blifvit tadlad för vidsträckta och ärelystna planer, å andra sidan urskuldad genom sitt kända beslut att icke nedlägga vapnen, förrän kejsarens öfvermakt blifvit tillintetgjord. Äfven Wallensteins person och afsikter voro misstänkta. Endast några få beundrare af denne fältherre påstå, att han, hvars lycka växte och hvilade endast på svärdet, ville med allvar detsamma bortlägga. De flesta hafva trott, att han ämnade i säkerhet insöfva och sedan öfverraska konungen eller också med honom afsluta att förbund mot kejsaren, eller andra dylika gissningar, till hvilka hans underliga lynne och uppförande kunnat gifva anledning.

84. Skärmytslingar kring staden.

Svenskarne hade visserligen tillräckliga förråd af de flesta nödvändighetsvaror, dock saknades åtskilligt och i synnerhet godt foder för hästarna. Af denna orsak nödgades man esomoftast företaga smärre ströftåg kring nejden. Ehuru Wallenstein hade fri tillförsel från alla sidor, kom han dock lika snart och i lika stor förlägenhet som Gustaf Adolf. Trakten, i sig själf föga fruktbar, var redan förut tömd af både nürnbergare och svenskar. I brist på segelbara floder måste de nya förråden fraktas på hjul, och det ända bort ifrån Pfalz och Bäjern, hvilket naturligtvis icke kunde gå annat än både långsamt och oordentligt. Wallenstein var därför också på sin sida nödsakad att genom ströftåg fylla bristen. Härvid hände det nästan dagligen, att större eller mindre skärmytslingar föreföllo. Vid sådana tillfällen utmärkte sig bland Wallensteins trupper särdeles kroaterna under Isolani, bland svenskarne åter Stålhandske med finska rytteriet och Taupadel med sina dragoner. Vi vilja berätta ett par af de betydligaste bland dessa uppträden.

Redan trenne veckor hade båda härarna legat midt emot jhvarandra, då vid någon af de dagliga småträffningarna en kejsarlig officer blef tagen till fånga. Denne måste omtala allt hvad han hade sig bekant om Wallensteins förhåfvanden. Man fick på sådant sätt veta, att en betydlig fora lifsmedel med åtföljande kreatursdrifter var på vägen till kejsarliga lägret, och det lyckades att utspeja både dess tid och kosa. Förrådet samlades nämligen i Freystädtlein, och ett par tusen man voro redan från Altenberg ditsända för att skydda den återstående färden. Gustaf Adolf gaf Taupadel i uppdrag att detsamma öfverraska och bortföra eller åtminstone uppbränna; han fick rättighet att till företaget utvälja, hvilka trupper han själf önskade. I spetsen för sitt eget och tvenne andra regementen skyndade Taupadel till bestämd ort. Han ankom under nattens mörker, borttog i hemlighet den yttre vakten, sprängde porten och rusade in i staden, hvarest den yrvakna besättningen blef nedhuggen eller förjagad. Nu uppsökte han allt hvad som i hast kunde medföras och dref på sådant sätt tillhoppa 900 boskapskreatur och 300 hästar. Dessutom funnos tusen vagnar, lastade med bröd. Af brist på dragare och särdeles på tid måste dessa kvarlämnas, men staden antändes och uppgick jämte det stora förrådet uti rök. — — Wallenstein, orolig öfver den betydliga foran, sände till dess ytterligare skyddande en betydlig styrka både till häst och fot under anförande af Sparre. Denne lade sig i försåt vid byn Burghan för att passa på, därest några åt detta håll ströfvande svenskar skulle visa sig. — Gustaf Adolf å sin sida, likaledes orolig för utgången af Taupadels företag, ryckte ut i egen person med ett tämligt antal trupper. Helt oförmodadt stötte han på Sparre. Konungen, ehuru underlägsen, anföll häftigt och lyckades att inom kort drifva kejsarliga rytteriet på flykten, men fotfolket, till största delen irländare under Gordon och Leslie, drog sig tillbaka uti en kärraktig skog, hvarest de gjorde ett förtvifladt motstånd. Konungen själf angrep dem och under den häftiga striden föllo två eller tre hofsvenner vid hans sida. På slutet nödgades irländarne vika. En stor del af dem blef tagen till fånga, däribland själfva deras öfverstar, äfvensom Terzky, Wallensteins svåger, och till och med Sparre själf. Denne hade redan en gång förut vid Frankfurt an der Oder fallit i konungens händer. Då han därför framfördes, utropade Gustaf Adolf: *Min käre Sparre! Jag ser, att ni håller rätt mycket af mig, eftersom ni icke kan umbära mitt sällskap.* Leslie och Gordon blefvo utan lösen återsända till Wallenstein, dels för att gälda hans förut visade artighet, dels som belöning för deras eget visade mod. Sparre och Terzky måste däremot följa konungen, som i sällskap med den rikt belastade Taupadel återvände till svenska lägret. Belöningar utdelades åt alla, som utmärkt sig. Befålet fick större och mindre skådepenningar, präglade med konungens bröstbild, och hvarje soldat en riksdaler i klingande mynt. Trenne ryttare, som öfverlämnade hvar sin från fienden tagna fana, erhöilo hvar sina ett hundra riksdaler. Uti staden och lägret hölls allmän tacksägelse för denna betydliga framgång.

I början af skärmytslingarna kring Nürnberg ledo svenska ströfpartierna mycken skada af de kringsvärmande kroaterna. Öfverlägsna till antalet och försedda med snabbare hästar, lyckades dessa senare att mer än en gång öfverraska och nedhugga de förra, och det var därför icke utan anledning, som kroatanföraren Isolani fick tillnamnet *svenskarnes gissel*. Ändtligen föll det Gustaf Adolf in att i dessa förhållanden använda samma medel, som han i slaget vid Breitenfeld och ofta annanstädes hade med fördel begagnat. Han lät nämligen sina ryttare åtföljas af en hop fotknektar, hvilka med pikar och musköteld mottogo de anfallande kroaterna. Detta lyckades förträffligt. Sedan de sistnämnda några gånger med egen och betydlig förlust erfarit; att denna nya uppfinning begagnades äfven vid ströfpartierna, började de visa mycket mindre stridslystnad än förut. Flera dagar gingo förbi utan något enda företag, och Isolani var högst missnöjd och förargad både öfver sysslolösheten och öfver de lidna förlusterna, särdeles de vid Burgthan, och detta så mycket mer, som han för sina förut gjorda tjänster nyligen af Wallenstein till skänks erhållit 4,000 riksdaler och en präktig spansk gångare. Han ville visa sig förtjänt af en sådan belöning och red åter ut med sina kroater, öfverföll några svenska ryttarhopar, nedhögg tre hundra, dref de öfriga på flykten och återkom med tvenne eröfrade fanor till lägret. Han blef strax bjuden till middag hos Wallenstein. Efter måltiden framtogos tärningarna, och Isolani, berusad af seger och vin, spelade bort den förut erhållna penningssumman samt slutligen också den spanska gångaren. Wallenstein i inre rummen blef underrättad därom och lät sin hofmästare på ögonblicket åt Isolani framlägga två tusen dukater. Denne sprang upp och in till hertigen för att förklara sin tacksamhet. Under samtalet nämnde Wallenstein likasom af en händelse, det han fått höra, att svenskarne väntade en betydlig fora från Würzburg. Isolani, utan att säga ett enda ord, gick ut, steg med sina kroater till häst, uppsökte foran, nedhögg två hundra af betäckningen, förjagade de öfriga och anlände med alla vagnarna tillbaka till Wallensteins läger.

85. Gustaf Adolfs tal

Konungen sökte visserligen vid detta likasom vid andra tillfällen att upprätthålla ordning och krigstukt. Han vakade själf med outtröttligt nit öfver lagarnas iakttagande och afdankade icke mindre än fyra regementen, hvilka utmärkte sig för motsatt förhållande. Denna varnagel verkade men blott till en tid. Några tyska regementen, till stor del sammanrafsade af Tillys och Wallensteins forna soldater, bibehöllo också sin forna plundringsvana, och äfven svenskarne smittades däraf. Under de beständiga ströftågen, skilda från öfverbefälet, lämnade soldaterna friare tyglar åt sin rofgirighet, och mången gång uppförde sig konungens trupper med föga mindre grymhet än själfva kroaterna. Härtill kom slutligen den förledande, till och med tvingande nöden. Brist på lifsmedel började låta känna sig i båda lägren; och om svenskarne icke saknade dagligt bröd i ordets egentliga bemärkelse, så började det dock blifva både knappt och och andra lefnadsmedel så mycket begärligare. Af dessa skäl växte oordningar, och snart var landtmannen med sin boskap icke ens midt emellan själfva förposterna säker för plundring. Det var icke blott soldaten, som gjorde sig skyldig till dessa förseelser; det lägre befälet deltog oförsynt däri, och det högre blundade för att själf vid viktigare och mera lönande tillfällen begagna samma frihet.

Dessa oordningar kommo snart till konungens öron och väckte både smärta och harm. Redan förut hade han mot det onda användt alla möjliga medel men förgäfvades. Nu tillkallade han icke blott alla i hären varande tyska furstar utan äfven hela öfverbefälet samt officerare, så högre som lägre.

Därpå vände han sig mot de tyska herrarne och begynte följande tal, hvarunder röst, blick och åtbörder röjde ett sådant uttryck af vrede och harm, att man dess like hvarken förut eller efteråt hos honom funnit. Så talade konungen: *I furstar, grefvar, herrar och ädlingar af Tyskland. Till mina öron hafva kommit många och svåra klagomål, huru våra trupper bland sina egna bundsförvanter fara fram med mord, brand och sköfling; huru folket klagat, att deras vän, svenske konungen, gör dem mera ondt än deras fiende, Wallenstein själf; att svenskarne begynna föra krig på samma sätt som kroaterna och så vidare. Dessa förebråelser skära mig i hjärtat, särdeles som jag vet dem icke ogrundade vara. Men jag hafver ett sådant edert uppförande strängeligen förbjudit och är därtill fullkomligt oskyldig. I tyska herrar samt och synnerligen, från öfversten till den lägste officeren, I ären just desamma, som härjen och fördärfven edert fädernesland, som bestjälen och plundren edra landsmän, ja, själfva edra trosförvanter, just desamma, som I hafven åtagit eder att beskydda. Gud vare mitt vittne, att jag vämjens, att hjärtat vänder sig i mitt bröst, hvar gång jag ser eder för mina ögon och därvid besinnar, huru I nedkallen förbannelse i stället för välsignelse öfver våra vapen. — Om I voren sanna kristna, så hadn I bort betänka edra plikter mot fosterland och trosförvanter, betänka, hvad jag själf för eder skull gjort. För eder frihet, för edert timliga och eviga väl vågar jag mitt eget lif, uppoffrar dess lugn och mitt ärfda rikets skatter och blod. Jag har af hela det Tyska riket icke bekommit så mycket som till en enda rock, och jag vill hellre rida blott och bar härifrån än kläda mig med edert byte. Allt hvad jag vunnit, har jag antingen återlämnat åt dess rättmätiga furstar eller ämnat utdela det bland eder, ty jag har själf land nog till att styra. Men däremot väntade jag lydnad mot mina befallningar och ett uppförande, värdigt en kristlig krigare. Sådant har edert icke varit! — Om I knuten, om I ären nog guds- och äreförgätna att öfvergifva eller kanhända till och med att göra uppror emot mig, välan, då skall jag taga med mig mina svenskar och finnar och försvara mig till yttersta blodsdroppen, och hela världen skall se, huru jag som en kristlig konung hellre vill uppoffra mitt lif än genom laster och brott befläcka utförandet af det heliga värf, Herren mig ålagt.*

Jag beder eder för Guds barmhärtighets skull, gån till eder själfva och rannsaken edra hjärtan! Icke tadlar jag edert förhållande uti striderna. Det har alltid varit sådant, som det anstått redliga och rättskaffens krigsmän, och jag står till eder därför uti en förbindelse, som jag aldrig skall förneka. Välan, vid denna eder vunna ära, vid edert hjärta, samvete och fädernesland besvär jag eder att också förbättra edert öfriga uppförande och besinna, att I därför en gång skolen aflägga räkenskap inför den allseende domaren!

Hela församlingen stod häpen och stum, mången med tårar i ögonen. Just i detsamma framkom en bonde och klagade, att soldaterna bortröfvat hans ko. Gustaf Adolf efterfrågade våldsverkaren; bonden förde honom genom lägret och visade slutligen det tält, hvarvid den förlorade kon ännu stod bunden. Gärningsmannen, en korpral, framkallades. Efter ett kort förhör fann konungen angifvelsen grundad. Han fattade den bäfvande brottslingen vid hufvudet och sade: *Kom, min son! Det är bättre, att jag straffar dig än att Gud för din skull straffar icke allenast dig utan ock alla oss andra*; hvarpå han öfverlämnade honom att genast föras till galgen.

86. Gustaf Adolf erhåller förstärkning

Genom kejserliga härens stora öfverlägsenhet blefvo alla kring Nürnberg liggande fästen, det ena efter det andra, eröfrade och svenskarne slutligen inom staden och dess närmaste nejder instängda och nästan så godt som belägrade. I anledning här af utspriddes många oroande rykten både i Tyskland och Europa. Man trodde, att konungens här var utan räddning förlorad, att Wallenstein blott därför icke ville företaga en stormning mot Nürnberg, emedan han var säker om att genom hungersnöd tillintetgöra sin fiende; ja, ryktet förkunnade redan, att konungen var än fången, än försvunnen, än död. Svenska höfdingarne och rådet voro i en plågsam oro, och själfva Frankrike fruktade, att kejsaren genom en hastig omhvälfning skulle återvinna sitt forna öfvervälde. Underrättad om dessa farhågor, skref konungen åt alla sidor lugnande bref och försäkrade sin ställning vara åtminstone lika fördelaktig som Wallensteins, så att ovisst vore, hvilkendera hade mest att frukta. Konungen önskade emellertid att få slut på detta förödande men icke åtgörande krig och befallde för sådant ändamål Oxenstierna samla största delen af de spridda trupperna och därmed rycka fram till förstärkning. Han bad honom dock att icke af onödig skyndsamhet blottställa sig själf, ty hufvudhären var alldeles icke stadd i något slags fara utan kunde ännu ganska lätt vänta en eller annan vecka längre. Slutligen förmanade han Oxenstierna att på allt möjligt sätt hindra och afskära Wallensteins tillförsel. *Denne motståndare, skref han, är en af de onda andar, som endast genom fasta fördrifvas kunna.*

Till Franken samlades i följd af dessa befallningar krigarskaror från alla håll. Kurfursten af Sachsen skickade flera regementen, hvilka uti Thüringen förenade sig med Hertig Vilhelm af Weimar och tågade till Kitzingen, den bestämda mötesplatsen. Hit kommo äfven landtgreffen Vilhelm från Hessen, rikskansleren Axel Oxenstierna från Mainz samt Kristian af Birkenfeld från Pfalz, hvar och en med sina trupper. Oxenstierna tog befälet öfver den förenade styrkan och förde densamma till Windsheim, där yttermera Johan Banér från Donauwerth och hertig Bernhard från Syd-Schwaben tillstötte.

De sålunda samlade trupperna utgjorde vid pass trettio tusen man. Konungen fruktade högligen, att Wallenstein skulle angripa och upprifva denna styrka, innan föreningen hunnit verkställas. Med den yttersta uppmärksamhet följde han därför alla fiendens företag, färdig att vid dess minsta rörelse ock på sin sida bryta upp och taga honom i ryggen. Men Wallenstein låg alldeles orörlig och lät Oxenstierna utan minsta hinder tåga förbi Alte Veste och förena sig med konungen. Vid Furth mötte Gustaf Adolf sina kommande landsmän och hälsade med glada handslag hvar och en bland höfdingarne. Alla vid Nürnberg varande trupper hade också gått de antågande kamraterna till mötes. Båda härarna hälsade hvarandra i slagordning och ryckte därpå tillsammans in uti lägret, där likasom i staden en tacksägelse firades öfver den lyckliga föreningen.

Vid första ryktet om svenska undsättningens antågande hade äfven Wallenstein sökt att genom förstärkningar öka egna stridskrafter och därigenom bibehålla sin förra öfverlägsenhet. Han befallde därför alla i Tyskland spridda trupper att skynda till Altenberg, och Fugger tillförde honom verkligen sex tusen man. Pappenheim stod i Neder-Sachsen med en betydligare styrka. Wallenstein befallde och Maximilian bad honom hasta till hufvudhären, men Pappenheim vände sig i dess ställe under svaga förevändningar mot Nederländerna för att biträda spaniorerna vid belägringen af Maestricht. Orsakerna gissades olika: än afundsjuka mot Wallenstein, än motvilja att stå under en annans befäl; äfven hviskades, att spanska prinsessan medelst löfte om Gyllene skinnets orden lockat honom till detta företag. Det misslyckades, och Pappenheim förlorade därvid både rykte och folk.

87. Striden vid Alte Veste

Redan före ankomsten af dessa förstärkningar hade sjukdomar och brist börjat anställa förödelse i båda härarna. Wallensteins läger besvärades af en ovanlig mängd flygfä och annan ohyra. Häraf likasom af den tilltagande bristen ledo både människor och kreatur, och härjande farsoter uppkommo. Icke bättre var det uti Nürnberg. Af brist på tjänligt foder dogo hästarna hundra-, ja, tusentals, och deras stinkande, sällan tillräckligt nedmyllade kroppar förgiftade luften. Äfven saknades tillräckliga källor, så att man nödgades begagna en på vägen till Furth liggande brunn, oaktadt dess illa både luktande och smakande vatten. Den blef snart tömd, och då fanns på botten en mängd döda hästar, af de kejsrerliga ditkastade för att förgifta vattnet och de därpå drickande. Ändamålet vanns, och af dessa förenade orsaker utbröt en pestartad fläckfeber uti staden och lägret, så att dagligen öfver hundra lik begrofvos. De nyss ankomna trupperna hotade att öka bristen och därigenom eländet, men Wallenstein gjorde likväl icke minsta rörelse för att öfvergifva sin ställning; man kunde ej heller vänta något sådant af hans kända envishet. Han skulle låta hela sin egen här förgås uti elände, endast han därigenom kunde på samma sätt förstöra fienden.

Gustaf Adolf däremot hade icke hjärta att längre utsätta sitt eget folk och Nürnbergs borgerskap för hungerns och pestens förenade lidanden. Efter den erhållna undsättningen jämnstark med sin fiende, kanske till och med öfverlägsen, beslöt han att göra slut på detta ohyggliga svältkrig. Redan femte dagen efter Oxenstiernas ankomst förde han trupperna ur lägret och uppställde dem vid stranden af Regnitz midt emot Aspach och Altenberg, hvilka båda kullar han ur uppförda batterier började starkt beskjuta, dock utan att därmed kunna locka Wallenstein ur förskansningarna. Denne gjorde nämligen ingenting vidare än att uti strandens småskog utställa några skarpskyttar, hvilka öfver floden oroade svenskarne och träffade Banérs arm så kännbart, att han en lång tid därefter måste ligga under läkarvård. Då Wallenstein var på denna sidan skyddad både af floden, branten och förskansningarna och själf icke ville lämna sin ställning, kunde Gustaf Adolf naturligtvis ingenting uträtta utan nödgades draga sig tillbaka till Nürnberg. Han förmådde dock icke längre se eländet hos sina egna, den trotsande envisheten hos sin motståndare, och han beslöt därför att göra ett ännu djärfvare försök, att nämligen med storm drifva fienden ur dess förskansningar. Saken syntes svår, nära ogörlig, höfdingarne afrådde, soldaterna misströstade, men konungens beslut var orubbligt. Han ägde därtill äfven andra, fast hemliga skäl. Tvenne soldater hade enligt öfverenskommelse rymt till Wallensteins läger under förklädnad, den ene af en marketentare, den andre af en sadelmakare. Dessa hade åtagit sig att vid svenskarnes blifvande anfall tända Wallensteins läger och framför allt krutvagnarna för att dymedelst sprida oro och förvirring. Dessutom blef Altringers kammartjänare fasttagen, hvilken vid förhöret inbillade svenskarne, att någon rörelse, som man hade förmärkt på Altenberg, förorsakades af Wallensteins aftågande, hvilket redan vore påbegynt. I följd af dessa omständigheter fattade Gustaf Adolf sitt beslut och gick natten emellan den tjugutredje och tjugufjärde augusti med hela sin krigshär öfver Furth och sedan rakt emot fienden.

Wallenstein å sin sida saknade ej heller kunskap om svenskarnes företag, emedan äfven han hade bland deras skaror tvenne öfverlöpare, hvilka därom lämnade noggranna underrättelser. Dessa blefvo väl gripna och afrättade, men lyckan gynnade honom på annat sätt. Gustaf Adolfs ene kunskapare företog sig nämligen att snatta bort ett och annat af Cronbergs bordsilfver och blef upptäckt samt öfverbevisad. För att rädda lifvet bekände han sitt och kamratens förehafvande, hvilket därigenom blef omintetgjordt. Wallenstein erhöi visserligen icke underrättelse om hvad dag konungen ämnade storma, men han blef i allmänhet varnad och tog sina mått och steg därefter; särdeles befallde han trupperna uttryckligen och strängeligen att endast tillbakadrifva fiendens anfall men själfva under intet villkor gifva sig ut på fria fältet.

Gustaf Adolf ordnade emellertid sina trupper. Han själf och näst under honom hertig Vilhelm af Weimar hade befälet öfver det hela; Bernhard af Weimar förde rytteriet och Nils Brahe fotfolket, hos hvilken senare konungen för det mesta uppehöll sig. Anfallet riktades mot nordvästra sidan af Alte Veste, och öfverste Burth med Hvita brigaden skulle gå i spetsen, sedan Erik Hand med den Svenska och därpå de öfriga regementena. Torstensson med talrikt artilleri understödde företaget.

Med ett kort tal uppmanade konungen höfdingarne till fullgörande af deras skyldighet och gaf därpå anfallstecknet, ännu långt före dagningen. På en gång öppnades elden af Torstenssons fältstycken och Burths musköter och väckte på ett förfärligt sätt den slumrande fienden. En förskräcklig villervalla uppstod af de yrvakna soldaternas fram- och återspringande, befälets rop, kvinnornas skri och dessemellan svenska kanonernas fruktansvärda dån och ändå fruktansvärdare kulor, hvilka slog människor och tält öfver ända och jämte nattens mörker hindrade all ordning. Bäjrarne innehade Alte Veste, Altringer nordvästra sidan och Aldobrandini den anfallna punkten. Ut i den rysliga förvirringen var det för denne senare alldeles omöjligt oakadt allt bemödande att hejda svenskarne. Hvita brigaden besteg vallarna och trängde in i lägret. Men snart ditskyndade de bredvid stående öfverstarne Caraffa och Colloredo med sina regementen och efter några minuter först Altringer, sedan Gallas med betydligare förstärkningar, och nu måste svenskarne åter vika tillbaka.

Vid första kanonskottet sprang Wallenstein ur sängen och kastade sig till häst. *Alte Veste är intaget!* skreko de förfärade soldaterna. *Det är osant!* ropade han; *Gud själf kan icke taga Alte Veste ifrån mig;* och med dessa ord ilade han till striden. Han fann svenskarne redan i det närmaste utdrifna igen och vände därför tillbaka för att ordna och uppmuntra de öfriga trupperna samt lät slutligen föra kvinnor och tross ned i den djupa, för kulor skyddade Biberdalen, hvarefter han skyndade åter till anfallspunkten.

Gustaf Adolf hade emellertid af stridens gång funnit, att uppgiften om Wallensteins påbörjade aftåg var helt och hållet ogrundad, och tillika anat, att förslaget till krutvagnarnas tändande blifvit omintetgjordt. Men redan inkommen uti stridens hetta, kunde han icke förmå sig att afbryta. Måhända hoppades han att locka Wallenstein till någon oförsiktig rörelse och sedan densamma begagna. Han gaf befallning till stormningens förnyande. Hvita och därefter Svenska brigaden gingo åter framåt, och den uppgående dagen kunde med möda genomtränga de tjocka rökmoln, som från Wallensteins och Torstenssons batterier utbreddes sig öfver nejden. Svenskarne framstormade förtvifladt, men emot dem stodo Wallenstein, Altringer och Gallas, hvilkas trupper, skyddade af vallar och förhugningar, utgöto ett mördande kulregn. Svenskarne, som saknade allt skygd, föllo hoptals och måste snart vika tillbaka. Då störtade åter en del af bājrarne ut för att förfölja de flyende, men ur den nedanför liggande skogen mottogos de af det öfriga svenska fotfolket med en så förödande eld, att också de på sin sida måste återgå inom förskansningarna. Så varade och växlade striden under oupphörliga anfall fram och tillbaka med ohejdad förbittring och däremot svarande ömsesidig förlust. Caraffa föll på stället. Chiesa, en bland vallonhjälterne om kvällen efter slaget vid Breitenfeld, bars denna gången dödligt sårad från fältet. Aldobrandini miste hästen och kunde endast sårad och med möda räddas från fångenskap. Altringer råkade in bland svenskarne men uppdrog ett bref samt låtsade vara konungens adjutant och lyckades att på sådant sätt återkomma till de sina. Wallenstein själf förlorade en häst för de torstenssonska kulorna. Lika, om ej mera, led o svenskarne; hertig Bernhard miste en häst, konungen, som själf beständigt höll sig i elden, träffades af ett skott, som bortslet ena stöfvelsulan men lyckligtvis lämnade honom själf oskadad. Torstensson blef fången; Erik Hand föll och med honom en betydlig del af Svenska brigaden; Burth miste ena benet, och Hvita brigaden blef så godt som tillintetgjord. Under allt

detta dånade båda artillerierna med skott på skott, och hela berget stod insvept uti tjocka krutmoln, som för hvarandra dolde så väl angriparen som den angripne. Blott här och där framträngde ur töcknet kanoneldens blixtar, likasom för att söka upp föremålen för sin lågande vrede.

Vid stranden begynte emellertid lifliga skärmytslingar, och ett hessiskt regemente, som stod i spetsen för anfallet, blef af Cronberg med förlust tillbakadrifvet. Landtgreffen anmärkte, att på ena stället hessare, på andra pomrarne, båda delarna tyskar, voro ställda främst i elden, då däremot svenskarne sparades. *Jag skall sända mina finnar, sade konungen, och jag hoppas, att omhyte på folk skall medföra ombyte på lycka.* Nu skickades Stålhandske och finnarne mot Cronberg och de ööfvervinneliga. Mellan dessa kärntrupper af båda sidornas rytteri uppstod en lång och för-tviflad strid. Slutligen föll Cronberg, och de ööfvervinneliga måste med betydlig förlust vika tillbaka inom förskansningarna. Men då utstörtade till deras hjälp Fugger med en betydlig styrka och dref finnarne baklänges till den nedanför liggande skogen, där åter svenska fotfolkets eld fällde Fugger själf och jagade hans ryttare tillbaka, hvarefter striden äfven på denna sidan kastades fram och åter mellan skogen och fästningsverken, båda ointagliga, den förra för de kejsrerliga, de senare för svenskarne.

På detta sätt förflöt hela dagen under anfall på anfall. Nästan hvart och ett af de svenska regementena hade redan flera gånger varit i elden. Marken var betäckt med fallna, slipprig af deras blod. Aftonen började nalkas, mörk och med ett ymnigt tilltagande regn. Just då kom underrättelse, att hertig Bernhard hade bemäktigat sig tvenne höjder, hvarifrån man kunde beskjuta hela Alte Veste. Konungen lät undersöka läget. Kullarna befunnos både för trånga för att rymma tillräckligt artilleri och mera branta samt nu af regnet slippriga, än att sådant dit kunde uppföras. Den tilltagande nederbörden gjorde dessutom skjutgevären odugliga, och natten började redan inbryta. Konungen ville ej uppoffra mera folk på detta olyckliga företag utan beslöt att tåga tillbaka. Af en händelse såg han vid sin sida ingen annan af högre befälet närvarande än Hepburn. Denne, missnöjd, att konungen vid något tillfälle gått honom förbi, hade nyss tagit afsked med en dyr ed *att aldrig mer draga värjan för Gustaf Adolf*, och han var nu tillstädes endast som en sysslolös åskådare. *Min tappre Hepburn, sade konungen, kan väl denna gången göra mig den tjänsten att rida fram och återföra de stormande trupperna. — Uppdraget är ganska vådligt, sade Hepburn, och endast därför skall jag fullgöra det.* Han skyndade fram genom kulregnet och återförde trupperna i god ordning och utan att förföljas. Strax därefter lämnade han svenska lägret för alltid.

Gustaf Adolf var högst missnöjd med sig själf och hela sitt företag. *Det var, sade han, för mycket att vara ett pojkestreck, för litet att vara fullt allvar.* Af fruktan att blifva förföljd måste han låta trupperna, ehuru trötta af dagens strid, stanna kvar på fältet under hela den regniga natten. Dagen därpå, då Wallenstein ännu icke visade lust till den minsta rörelse, beslöt konungen att draga sig helt och hållet tillbaka. Fem hundra knektar stodo ännu som förposter kvar invid förskansningarna, och öfverste Monroe fick befallning att återföra dem. På ditvägen mötte han konungen, som såg öfversten blöda af svåra, ännu sedan gårdagen oförbundna sår. Gustaf Adolf befallde honom att gå tillbaka till fältskären och tog själf såsom öfverste korsgeväret i hand och återförde trupperna. Svenskarne hade förlorat öfver två tusen man, de kejsrerliga något mindre. I anseende till stridens häftighet hade å ömse sidor ovanligt många af det högre befälet därunder funnit sin död.

Katolikerna utbrusto uti särdeles lifliga glädjeytringar öfver utgången af träffningen vid Alte Veste. Wallenstein berättade den för Ferdinand med tillägg, att *svenske konungen uti denna strid af stött sina horn. Hela världen kunde numera se, att icke han utan hans kejsrerliga*

majestät var den ende, som med rätta kunde kallas öfvervinnelig. För att emellertid både för världen och för egna soldater visa, att han ännu var öfvervunnen och att han allra minst fruktade Wallenstein, drog sig konungen endast ett litet stycke tillbaka från Alte Veste och slog läger utefter stranden af Regnitz, med noggrann uppmärksamhet fäst på alla Wallensteins rörelser; och så började åter igen det förra svältkriget.

88. Krigshärarnas aftågande

Brist och sjukdomar härskade uti båda lägren, och eländet ökades genom en mängd sårade sedan sista striden. Flera hundra människor dogo hvarje dag, och största delen af hästarna var försvunnen. Utom dessa gemensamma olyckor led Wallensteins läger alltmer och mer genom den oerhörda och beständigt tilltagande mängden af ohyra. Ett slags små gräshoppor betäckte täkten, flugor fördärfvade maten, vimlande ohyra plågade soldaterna, likasom bromsar och styng hästarna; man såg dessa senare ofta slita sig lösa och i blindt raseri störta utför de högsta brådstuporna. Gustaf Adolf hade förlorat 19,000, Nürnberg 10,000, Wallenstein 15,000 människor.

Det var fåfängt att vänta, det denne senare skulle tänka på uppbrott; Gustaf Adolf däremot kunde icke längre uthärda. Fjorton dagar efter striden tog han afsked af nürnbergarne, förordnade Axel Oxenstierna och Kniephausen med några tusen man till deras försvar och tågade jämte sina öfriga trupper bort från dessa olyckliga trakter. Dock förut ställde han sig i full slagordning utanför Wallensteins läger och höll där stilla i fyra timmar, erbjudande sin fiende öppen strid. Men då denne äfven nu låg orörlig och till och med drog in sina förposter, tågade Gustaf Adolf till Neustadt, hvarest han stannade för att se, hvart Wallenstein ämnade sig. Ännu fem dagar låg denne senare kvar, sedan bröt han skyndsamt upp, antände sitt läger och hastade uppåt det nordliga Franken.

Vid pass 60,000 man hade hvardera fältherren fört till Nürnberg. Vid bortgången därifrån kvarstodo hos Wallenstein 36,000, hos konungen 30,000; de öfriga hade sjukdomar eller skärmytslingar skördat.

89. Wallensteins tåg till Sachsen

Så snart Gustaf Adolf fick underrättelse om Wallensteins aftågande, beslöt han att dela sina trupper. Bernhard af Weimar med åtta tusen man lämnades kvar för att beskydda Franken; med den öfriga delen gick konungen själf nedåt Bäjern för att draga kriget till dessa fientliga och på samma gång rika länder, fullända deras eröfring och slutligen intränga i Österrike. Sedan Wallenstein och Maximilian lämnat Alte Veste, stannade de ett par veckor vid Forchheim för att låta trupperna hämta krafter efter det långvariga svältkriget. Därpå begåfvo de sig till Koburg. Uti denna stad inträffade underrättelsen om Gustaf Adolfs tåg mot Bäjern. Kurfursten ville naturligtvis ila sitt land till undsättning och bad därvid om Wallensteins hjälp. Samma önskan yttrade också Ferdinand, hvilken åter igen fruktade, att Gustaf Adolf skulle genom Bäjern infalla i Österrike och gifva luft åt därvarande både oroliga och talrika protestanter. Men Wallenstein var obeveklig. Det enda han gjorde var att genom några afskickade regementen tukta Österrikes bullrande bönder. Maximilian däremot kunde för sig och sitt land icke erhålla det minsta understöd. Denne furste beslöt därför att skilja sig från kejsrerliga hären och föra bäjerska trupperna tillbaka till fosterlandets försvar. Afskedet visade hycklad vänskap, och Wallenstein följde kurfursten ett långt stycke på vägen. Men denne lät sedermera ganska tydligt förstå sina tänkesätt. Han klagade, att under tåget till Nürnberg hafva tillsatt många tappra krigare och 900,000 riksdaler i penningar utan att därför hafva vunnit det minsta annat än dagliga förödmjukelser och därtill den harmen att ändå nödgas visa ett vänligt och gladt ansikte.

Orsaken till Wallensteins sist fattade beslut var måhända till en del begäret att förorsaka Maximilian nya förödmjukelser och förluster, likasom att både för kejsaren och världen visa sitt oberoende, till en del också den plan, han uppgjort för sin egen verksamhet. Han ämnade nämligen eröfra Schweinfurth, Koburg och hela Franken, sedan intränga i Thüringen, förena sig med den ditkallade Pappenheim, tukta de med Sverige förbundna furstarne af Weimar, Kur-Sachsen och Brandenburg och därigenom antingen locka konungen uppåt Nordtyskland eller också helt och hållet stänga honom ifrån Östersjön.

Denna plan blef redan i sin början rubbad genom hertig Bernhard, hvilken af Gustaf Adolf fått löfte på Franken och nu använde hela sitt snille för att skydda och bibehålla detta land. Uti Schweinfurth låg Karl Hård med Västgöta fotfolk. Vid de kejsrerligas annalkande ditskickades besättningen ur Königshofen samt Taupadel med sina dragoner, hvarförutan också Bernhard själf hastade till undsättning. Wallenstein med sina utmattade krigare vågade icke angripa en så väl försvarad fästning utan ryckte med plundringar och mordbrand in uti baireuthska landet och därifrån till Koburg. Men som en blixt var Taupadel före honom och inkvarterade sina dragoner i därvarande slott. Wallenstein eröfrade, plundrade och brände staden och lät beskjuta och på tredje dagen storma slottet. Men läget var så fördelaktigt, och dragonerna gjorde så tappert motstånd, att fem hundra af de stormande jämte flera deras anförare föllo på stället. Wallenstein fick i detsamma veta, att hertig Bernhard slagit den mot honom utskickade Isolani och nu skyndade till Koburgs undsättning. Han såg sig därför tvungen att öfvergifva både denna fästning samt alla sina planer på Franken och Thüringen. Förbittrad tågade han genom Erzgebirge och kastade sig öfver södra Kur-Sachsen.

Redan i början af sin vistelse bredvid Nürnberg hade han till detta landskap afskickat sex tusen man under Holk, hvilken därstädes utan motstånd men också utan barmhärtighet förhärjade, brände, plundrade hela södra delen. Efter honom kom snart Gallas med flera trupper och slutligen Wallenstein själf med hela sin här. Landet blef öfversvämmadt ända inemot Elbe, och alla städer, ja, själfva Leipzig öppnade med bäfvan sina portar för den fruktade fienden.

Johan Georg såg med smärta sitt härliga land denna gången icke blott hotas utan lida af krigets rysliga uppträden. Hans egna under Arnheim stående trupper hade, förenade med svenskar och brandenburgare, trängt djupt in uti Schlesien. Kurfursten befallde dem visserligen att skynda till fäderneslandets försvar, men detta gick så ovanligt långsamt, att mången misstänkte, det Arnheim enligt hemlig öfverenskommelse med Wallenstein med flit lämnade kurfursten i sticket för att dymedelst tvinga honom att öfvergifva konungens parti. Men om äfven Arnheim med hela sachsiska hären infunnit sig, hade han likväl varit alldeles för svag för att hejda den öfverlägsne fienden. Kurfursten skickade därför bud på bud till Gustaf Adolf, bedjande, uppmanande, besvärjande honom att hasta sin olycklige bundsförvant till hjälp.

90. Gustaf Adolfs tåg till Sachsen

Från Nürnberg hade Gustaf Adolf begifvit sig nedåt Donau och började just belägringen af Ingolstadt, då kursachsiska ilbudan ankommo. Han hade ämnat att efter eröfringen af denna stad genom Bäjern bryta in i Österrike. Allt tycktes gynna ett sådant företag. Maximilian var för svag att göra motstånd. I Österrike funnos föga trupper men däremot en talrik skara af missnöjda invånare, hvilka endast afvaktade svenskarnes ankomst för att resa upprorets fana, och innan Wallenstein från det aflägsna Sachsen hunne till undsättning, hade konungen redan kunnat eröfra Wien. Dessa voro hans tämligen sannolika förhoppningar. Han öfvergaf dem alla för att ila sin bundsförvant till hjälp.

Uti Schwaben kvarlämnades en betydlig styrka, och högsta befälet öfver densamma anförtroddes åt Johan Banér. Med de öfriga trupperna skyndade konungen till Nürnberg, förenande sig där med Kniephausen, och sedan genom Thüringerwald upp emot Erfurt, alldeles samma väg, som han för litet mer än ett år sedan uti motsatt riktning hade framgått. Vid genomtågandet af Nürnberg lämnades åt hären några dagars hvila. Under denna tid var Gustaf Adolf för det mesta innesluten med Axel Oxenstierna under långa och hemliga öfverläggningar. Det var vid detta tillfälle, som han utvecklade sina planer angående krigets fortsättning, stiftandet af det evangeliska förbundet med mera. Oxenstierna erhöll öppen och vidsträckt fullmakt att vara konungens legat, det vill säga styresman öfver frankiska, schwabiska, öfver- och nederrhenska kretsarna, jämte uppdrag att till gemensam öfverläggning sammankalla därunder lydande ständer. För att få tillfälle att än ytterligare rådgöra om så väl dessa som andra angelägenheter skulle Oxenstierna ledsaga konungen ett stycke på vägen. Ända från Nürnberg, genom Franken och hela Thüringerwald följde han tåget, för det mesta ridande vid konungens sida och med honom inbegripen i allvarsamma, af ingen hörda samtal. Äntligen vid Arnstadt uti Thüringen tog han med tungt hjärta det sista afskedet och återvände till Würzburg.

91. Gustaf Adolf i Erfurt

Uti Thüringen förenade sig Gustaf Adolf med Bernhard af Weimar och hade nu 20,000 man, alla gamla och försökta krigare, med hvilken styrka han tågade upp åt Erfurt. I denna stad väntade honom hertig Vilhelm af Weimar och drottning Maria Eleonora, den förre sängliggande af en svår sjukdom. Uti förbifarten besökte han som hastigast den lidande vännens boning och ilade sedan till sin längtande maka. Denna senare förmådde icke afbida hans ankomst utan gick, åtföljd af sina fruntimmer, ned på torget för att möta den väntade. Vid deras anblick sprang konungen af hästen, skyndade till sin gemål och förde henne efter första hälsningen upp till deras boning. Men Wallenstein stod endast några få mil därifrån, och detta fruktansvärda grannskap öfverhopade konungen med så många bekymmer och göromål, att han vid drottningens sida fick tillbringa endast några korta ögonblick, med glädjen äfven då störd af tanken på den förestående faran. Tidigt morgonen därpå var han redan ute och ordnade sina angelägenheter. Han beslöt att i denna stad kvarlämna drottningen jämte tillräcklig besättning under den pålitlige Taupadel. Efter en i hennes sällskap intagen lätt frukost steg han upp för att lämna staden. Man märkte hela tiden en hos honom taldeles ovanlig nedslagenhet, som meddelade sig åt alla andra och uppfyllde dem med ängsliga aningar, särdeles drottningen, hvars vid sådana tillfällen vanliga sorg ökades än mera af konungens. Han hade kallat stadens rådsherrar och tilltalade dem sålunda: *Jag öfverlämnar härmedelst i eder vård det dyrbaraste, jag äger på jorden, min älskade drottning. I veten, goda herrar, att allting är underkastadt växlande skiften, framför allt kriget, detta människorna för deras ondska af Gud ådömda plågoris. Snart nog kan också jag träffas af olyckan, måhända af döden. Om detta skulle vara Herrens vilja, så bevisen min älskade maka samma trohet och tillgifvenhet, som I alltid mot mig hafven ådagalagt.* Därpå vände han sig icke utan djup rörelse till den i tårar smältande drottningen, slöt henne i sin famn, bedjande *Gud städse vara hennes beskydd. De skulle hvarandra återse, om också aldrig mer i detta förgängliga lifvet, dock en gång förr eller senare uti den eviga sällheten.* Efter dessa ord gjorde han sig lös ur hennes armar, sprang på hästen och ilade efter de aftågande trupperna.

92. Tåget till Lützen

Såsom vi redan berättat, hade Wallenstein för afsikt att med sina talrika härar öfversvämma Sachsen och därigenom tvinga dess kurfurste att afsäga sig förbundet med Sverige. Gallas med betydliga trupper låg vid böhmiska gränsen; från Bäjern tillkallades Altringer, från Neder-Sachsen Pappenheim. SjälF hade Wallenstein härjat västra och mellersta Kur-Sachsen hvarefter han vid Leipzig förenade sig med den kommande Pappenheim och tågade mot nordöstliga sidan. Men just i detsamma fick han veta, att konungen redan anländt till Thüringen och att betydliga förstärkningar under hertigen af Lüneburg skyndade från Neder-Sachsen till hans möte. Wallenstein ville hindra konungen från att förena sig med dessa trupper och att intränga uti det bördiga Meissen. Han hastade därför tillbaka för att bemäktiga sig alla öfver Saalefloden ledande bryggor men kom därvid för sent; svenskarne hade redan Naumburg inne. Han stannade då vid Weissenfels för att se, hvad konungen ytterligare ämnade företaga.

Efter afskedet från sin gemål skyndade Gustaf Adolf till Naumburg, hvilken stad hans förtrupper redan hade besatt. Det lyckades dem att därigenom förekomma några af Holks röfvarskaror, hvilka hade ämnat sig dit att, som det hette, utkräfva en förra året af Tilly utskrifven men icke uppburen brandskatt. Folket, utom sig af glädje att hafva undsluppit ett så hotande besök, mottog svenskarne som efterlängtade bröder, konungen själf som en räddande ängel. Vid intåget trängdes de under tusende vördnads- och kärleksbetygelser kring hästen, täflande om att kyssa, att vidröra den älskade furstens kläder. Gustaf Adolf mottog dessa hyllningar med nedlåtande mildhet och tacksamhet, denna gången dock blandad med sorgligare känslor. Han vände sig till hofpredikanten Fabricius och sade: *Det är en glädje, en ljuf tillfredsställelse att se sig sålunda omfattad af folkets innerliga kärlek, men mången gång inger den mig dystra farhågor, såsom varande alltför öfverdrifven. De sätta nämligen sin förtröstan på en svag människa och icke på himmelns allsmäktige Herre, ja, de betrakta och bemöta mig nära nog, såsom vore jag den, hvilken ensam förmår hjälpa. Ack, måhända skall Gud snart nog straffa både deras afgudiska dårskap och mig, som är föremålet därför, och visa, att äfven jag är en svag och dödlig människa!*

Då Gustaf Adolf fick veta, att kejsarliga hären kommit till Weissenfels, beslöt han att själf med sina trupper stanna uti Naumburg och därstädes afvakta några väntade förstärkningar. Hertigen af Lüneburg hade nämligen fått befallning att genom Thüringen begifva sig till hufvudhären men gick i dess ställe efter sitt envisa hufvud åt Wittenberg för att förut förena sig med Arnheim. Härigenom blef han själf afskuren från konungen och denne senare med 20,000 man lämnad ensam mot Wallensteins 40,000. Gustaf Adolf måste därför till skydd mot den öfverlägsne fienden låta i hast uppföra ett förskansadt läger omkring Naumburg, ungefär på samma sätt som förut omkring Nürnberg. Redan den första november var allting i ordning, men höstkölden ökades så hastigt, att soldaterna icke längre kunde bärga sig under tält utan måste redan den 3 november föras in uti staden. Det tycktes, som fälttåget vore för denna gången alldeles slutadt.

Uti Weissenfels, knappt en mil därifrån, låg kejsarliga hären. Det blef fråga om att angripa de underlägsna svenskarne, men vägen till Naumburg var oländig och svår, konungens läger efter vanligheten nästan ointagligt, slutligen kölden redan så stark, att soldaten icke längre kunde hålla fältet. Af dessa orsaker tillstyrkte hela krigsrådet, äfven Pappenheim och Holk, att öfvergifva alla tankar på fiendens angripande. I dess ställe uppgjordes ett annat förslag. Den ärelystne Pappenheim ville nämligen högst ogärna ligga sysslolös, än mindre tjäna under någon annans befäl, hvarför han också, som förut är berättadt, undandrog sig att komma till Wallensteins hjälp utanför Nürnberg. Äfven denna gången hade han genom hemliga

underhandlingar i Wien, Miinchen och Madrid sökt tillstånd att uti Neder-Sachsen få upprätta och anföra en egen och alldeles oberoende krigshär. Endast fruktan för Wallensteins misshag hade hindrat hofven att meddela den begärda tillåtelsen, och endast på samme Wallensteins uttryckliga befallning, för säkerhets skull utfärdad äfven till underlydande officerare, hade Pappenheim kunnat förmås till nyss verkställda förening. Han sökte så snart som möjligt blifva ledig igen och ställde så till, att krigsrådet föreslog, det han borde återvända till Neder-Sachsen för att därifrån bispringa det belägrade Köln. Emellertid kom underrättelse att Gustaf Adolf för köldens skull dragit sina trupper in i staden, hvilket ansågs såsom ett tecken, att han ämnade gå i vinterkvarter. Wallenstein biföll därför det gjorda förslaget och Pappenheim afskickades med vid pass 12,000 man på vägen åt Halle. Denna stad med slott skulle från svenskarne intagas, de medförda trupperna därstädes i vinterkvarter förläggas. Pappenheim själf, endast åtföljd af två regementen kroater, fortsätta tåget åt Neder-Sachsen samt i förening med därvarande styrka hasta Köln till hjälp. Wallenstein med hela sin krigshär ledsagade honom till Lützen, ämnande sig sedan till Leipzig, måhända för att där taga vinterkvarter. Uti Weissenfels kvarlämnades några hundra man för att med vaksamt öga följa konungens rörelser, och man öfverenskom att, i händelse svenskarne på någondera sidan visade sig, med tre kanonskott gifva de andra trupperna underrättelse därom.

Det var den 4 november, som Wallenstein och Pappenheim tågade från Weissenfels, och redan samma dag blef Gustaf Adolf därom underrättad. Han beslöt att genast bryta upp för att om möjligt öfver Pegau förena sig med hertigen af Lüneburg, och den 5 november, redan ett par timmar före dagningen, lämnade han Naumburg. Colloredo, som förde befälet uti Weissenfels, lät vid underrättelsen om svenskarnes rörelse aflossa de trenne öfverenskomna kanonskotten och sökte sedan draga sig tillbaka åt Lützen. Svenskarne följde efter och togo flera af hans folk till fånga. Först genom dessa fick konungen bestämd underrättelse om Pappenheims aftågande till Halle, och som en blixtnö genomfor honom tanken att öfverraska och tillintetgöra Wallensteins trupper, innan denne hunnit vidtaga några försvarsanstalter och innan Pappenheim kunde komma tillbaka till undsättning. Från backarna inemot Rippach hade man fri utsikt öfver den nedanför åt nordnen liggande slätten, där Lützens torn visade sig, som det tycktes icke långt borta. Uppfångade bönder försäkrade, att afståndet var blott en mil och att de kejsarliga, uttröttade af gårdagens tåg, lågo bekymmerslösa och vidt kringsspridda uti byarna, och några ryttare framlämnade i detsamma en från Colloredos folk tagen fana, där på ena sidan lyckan och på den andra kejsarliga örnen voro stickade. Alla omständigheter tycktes locka till ett djärft anfall och lofva framgång däråt. Konungen tog i ögonblicket sitt beslut. I stället för att fortsätta tåget mot Pegau vände han sig åt norr och gick rakt på Lützen. Han hoppades att ännu samma dag hinna fram och öfverraska Wallenstein.

Men redan i början mötte detta företag ett opåräknadt hinder uti den breda och träskiga bäcken Rippach. Vid första ljudet af de varnande kanonskotten hade Isolani med sina kroater hastat till denna angelägna punkt, och det var icke utan förlust af både trupper och tid, som svenskarne förmådde drifva honom undan och framtränga öfver passet. Sedan återstod endast slätten. Men denna var i stället för en mil en och en half och bestod till det mesta af höstplöjda åkrar, hvilkas jord fastklibbade sig vid fötterna och fördröjde både hästar och folk. Först sent på aftonen framkommo trupperna inemot Lützen. Höstens tidiga dimmor och mörker hindrade att enligt afsikten ännu samma dag börja anfallet.

93. Förberedelser till slaget

Vid Colloredos kanonskott ville Wallenstein ännu icke tro, det konungen verkligen ämnade angripa honom, utan menade, att rörelsen endast åsyftade en förening med några af de väntade förstärkningarna. Men snart kommo bestämdare underrättelser, först genom Colloredo själf, sedan från Isolani. Högligen öfverraskad lät Wallenstein genast äfven vid högkvarteret aflossa de trenne kanonskotten såsom tecken till truppernas sammankallande. För samma ändamål utskickades också till alla underbefälhafvare, särdeles till Pappenheim, flera ridande ilbud med underrättelse om konungens anryckande och sträng befallning att så fort som möjligt skynda till hjälp. Först sent på kvällen och under natten började trupperna samlas. Om konungen enligt afsikt kunnat ännu samma dag begynna striden, hade troligen Wallensteins hela krigshär blifvit upprifven, om icke alldeles förstörd. Emellertid vidtog denne senare alla i hast möjliga försvarsmedel. Från Lützen går åt öster stora vägen till Leipzig Denna är i och för sig själf något högre än kringliggande fält och har dessutom på båda sidor tämligen djupa diken. Bakom denna väg beslöt Wallenstein att taga sin plats. Dikena blefvo under natten fördjupade, och den uppkastade jorden bildades till bröstvärn.

Ned uti dessa grafvar ställdes på båda sidorna af vägen musketerare på det sätt, att de eftersta kunde skjuta öfver de främres hufvud, och där bakom åter en rad karabinierer, så att de anryckande svenskarne skulle mötas af en tredubbel eld. Ett stycke bakom var själfva krigshären uppställd; på högra flygeln närmast Lützen det bästa rytteriet under Colloredo, i midten fotfolket, utgörande fyra ovanligt stora tertier, anförda af Wallenstein själf samt understödda af Piccolominis ryttare, på vänstra flygeln Isolanis kroater, Götz med några regementen tungt rytteri samt slutligen en hop ridande trossdrängar för att fylla luckorna. Det var nämligen bestämdt, att Pappenheim, som väntades hvarje timme och stund, skulle vid ankomsten bilda egentliga kärnan af denna flygel. Härens styrka utgjorde emellertid vid pass 28,000 man. Tjuguen grofva kanoner voro uppställda bakom den förskansade vägen, nämligen sju framför midten och fjorton vid några väderkvarnar framför högra flygeln. Detta allt ordnades, så godt under nattens mörker ske kunde, hvarefter folket uti stillhet afvaktade dagningen och striden.

Gustaf Adolf blef ganska missnöjd, då den tidiga skymningen hindrade honom från att ännu första dagen angripa fienden. En kejsrilig ryttmästare, som blifvit uppfångad, försäkrade, att Pappenheim åter förenat sig med Wallenstein. Detta var en dikt, hopspunnen för att afskrämma konungen och rädda de kejsrliga. Man kom snart under fund med rätta förhållandet, men enligt all sannolikhet skulle i alla fall Pappenheim senast följande morgon återkomma och därigenom förskaffa fienden en bestämd öfvervikt. Konungen hopkallade sina höfdingar till krigsråd. Den försiktige Kniephausen afrådde, hertig Bernhard däremot tillstyrkte drabbningen. Konungen själf gillade det senare rådet. *Det är bäst, sade han, att tvätta sig riktigt ren, sedan man en gång kommit i badet. I krig är det dessutom det gynnande ögonblicket, som afgör allt.* Det blef därför bestämdt, att man skulle angripa, fienden, och det redan något före dagningen, på det den åtgörande striden måtte vara förbi, innan Pappenheim hunnit komma till undsättning. I enlighet med detta beslut utdelades befallningar om härens uppställande samt det gamla segerrika fältropet: *Gud med oss.* Höfdingarne anhöllo slutligen, att Gustaf Adolf måtte taga någon hvila. *Huru kan jag, svarade han, njuta i bekvämlighet, då jag rundt omkring mig ser så många vara i saknad däraf?* Han tillbragte natten uti en gammal vagn, tillsammans med Kniephausen och hertig Bernhard.

Fram emot morgonen ordnades hären efter samma grundsatser som förut vid Breitenfeld. På högra flygeln stod i första linien svenska rytteriet, ytterst Stålhandske med finnarne, sedan Soop med Västgötarne, Sack med Södermanlänningarne, sedan Uppländingar, Östgötar och

närmast midten Stenbock med Småländingarne; denna flygel skulle anföras af konungen själf. Midten utgjordes af först Svenska, sedan Gula, Blå och Gröna brigaderna, alla under Nils Brahes befäl; vänstra flygeln af tyskt rytteri under hertig Bernhard. Andra linien, bestående nästan endast af tyska trupper, var på samma sätt ordnad och anfördes af Kniephausen. Tjugusex gröfre kanoner ställdes framför midten, tjugu framför hvardera flygeln, och dessutom medfördes en mängd smärre fältstycken. Hela hären utgjorde vid pass tjugu tusen man.

Natten var ovanligt mörk, och den sena gryningen blef af täta dimmor än mera fördröjd. Det var alldeles omöjligt att vid sådana omständigheter tänka på någon strid, och i missnöje såg sig konungen tvungen att åter igen uppskjuta anfallet, och det ända till dagningen. Emellertid red han ut för att efterse, om allt hölls i tillbörlig ordning. Han var klädd uti älghudskyller med grå öfverrock. Man föreställde nödvändigheten att åtminstone på en sådan dag nyttja harnesk Men konungen invände den smärta, som därunder plägade af dirschauiska kulan förorsakas. Man var envis. *Nej*, svarade han, *Gud är mitt harnesk!* Likaledes vägrade han att förtära någon föda, utan fastande, likasom till nattvardens begående, steg han upp på en hvit springare och red fram till slagordningen.

Konungens sällskap på denna märkvärdiga dag utgjordes af hertig Frans Albert af Lauenburg med hans betjänt, tyska herrarne Molch, Creisheim, Truchsess och den adertonårigepagen Leubelfingen från Nürnberg samt slutligen enligt någras uppgift svenske lifknekten Erland Lindlöf.

Uti dagningen gjorde alla regementena morgonbön och afsjöngo psalmen *Vår Gud är oss en väldig borg*. Därpå red konungen igenom leden för att uppmuntra folket. Först talade han till svenskarne: *Älskade bröder och landsmän! Nu är den dagen kommen, på hvilken I för världens ögon skolen ådagalägga hvad I hafven lärt uti så många förutgående träffningar och fälttåg. Den fiende, som vi så länge hafva sökt, står nu midt framför oss, icke lägrad på höga otillgängliga berg eller gömd bakom starka förskansningar utan på släta fältet och med icke större fördelar, än vi själfva innehafva. I veten nogsamt, huru ängsligt han förut undvikit vårt möte. Hans i dag ändrade uppförande kommer icke af ändradt tänkesätt. Han fruktar oss nu lika mycket som tillförne, och det är endast nöden, som tvingar honom att hålla stånd. Därför framåt till strid och seger för konung och fosterland, för ära och frihet, för timlig lycka och evig lycksalighet! — Men om, hvad den högste Guden nådigt afvände, I denna gång låten eder öfvervinnas, så försäkrar jag eder, att allt är utan räddning förloradt och att icke ett enda ben af oss skall återkomma till fäderneslandets jord. Men hvarför tvifla om den tapperhet, på hvilken jag sett så många och stora prof? Jag vet, det I ären färdiga att med mig gå i döden för vår heliga sak. Glada bifallsrop hördes från trupperna, och konungen red öfver till vänstra flygeln, hvarest han tilltalade tyskarne med följande ord: *Mina redliga bröder och kamrater! Jag beder och förmanar vid edert kristliga samvete, eder egen ära, eder timliga och eviga välfärd, gören i dag eder skyldighet, väl besinnande, att därpå bero frihet, lif och välstånd, ja, till och med vår heliga trosbekännelse. För vid pass ett år sedan och icke långt härifrån tillkämpade sig eder tapperhet en härlig seger öfver den gamle Tilly och hans pröfvade härar. I dag skall det gå på samma sätt. Följen blott mig, ty jag skall visa eder vägen till strid, till seger, till evig ära, och I och edra efterkommande skolen i långliga tider njuta de härliga frukterna af denna dag. Lifliga glädjeron skallade i luften, och konungen vände åter till högra flygeln. Då han red förbi Blå regementet, ropade han: *I dag, gossar, skola vi göra slut på alla våra besvär!* Soldaterna hurrade men anmärkte icke utan sorgliga aningar, att konungens häst tvenne gånger snafvade, ett i deras ögon olyckligt förebud.**

Genom anfallets uppskjutande och det myckna ridandet fram och åter blef emellertid denna häst alldeles uttröttad, och konungen besteg i hans ställe samma bruna springare, som han året förut nyttjat vid Breitenfeld.

Klockan var nu redan öfver åtta på morgonen, men dimman, i stället för att glesna, blef än tjockare, så att det var alldeles omöjligt för till och med de närmaste trupperna att se hvarandra och än mera att angripa fienden. Blott då och då hördes Wallensteins kanoner, och rytteriets förposter skärmytslade fram emot grafven. För öfrigt stodo båda härarna orörliga. Då upptog konungen med egen röst psalmen *Gud vare oss nådig och huld* och efter dess slut likaledes *Förfäras ej, du lilla hop*, hvilken senare han själf nyligen sammanskrifvit. Hela hären instämde i denna sång, hvarje trupp hörande ur det omgifvande töcknet sina osynliga men trofasta kamraters uppmaning till mod och förtröstan på den osynlige men trofaste hjälparen.

Wallenstein å sin sida försummade ej heller, hvad af en uppmärksam fältherre fordras kunde. Han var så besvärad af fotgikt, att han icke utan största plåga kunde sitta till häst, och nyttjade därför dels vagn, dels bår, men vid sidan fördes ridhästen med omlindade stigbyglar för att, så snart striden började, kunna begagnas. Först på morgonen lät han mässan läsas öfver hela hären. Därpå tillkallade han öfverstarne, höll för dem ett uppmuntrande tal, utdelade nödiga befallningar samt de kejsrerligas gamla fältrop: *Jesus Maria*. Därpå åkte han genom leden och hälsade soldaterna med glada och muntrande blickar, dock icke med ord, kännande själf obehaget af sin stämma. Sedan gaf han befallning om Lützens antändande för att icke från denna sidan kunna oroas och begaf sig slutligen till midten af hären, hvarest han afvaktade dimmans försvinnande och svenskarnes anfall.

94. Slaget vid Lützen

Den uppgångna solen doldes flera timmar bakom tjocka töcken, likasom i det längsta undandragande sig att gifva ljus åt den sjette november och Lützens fält. Först klockan elfva på dagen började hennes matta strålar att synas, i detsamma som en lätt vind förde dimmorna undan. Inom några ögonblick blefvo båda härarna synliga för hvarandra. *Nu framåt i Herrens namn!* utropade konungen, sammanknäppte händerna om värjfastet och tillade: *Jesus! Jesus! Hjälp mig i dag strida till ditt heliga namns ära!* och i detsamma gaf han tecknet till anfall. Artilleriet öppnade på båda sidor elden, och svenska trupperna satte sig i rörelse. Under antågandet ledo de betydligt, dels af Wallensteins kanoner, dels af hans musketerare, hvilka, själfva gömda i diket, riktade en förödande eld mot de utan skydd på fältet framgående svenskarne. Konungen befallde därför att påskynda farten. Men rytteriet hade svårt att framdrifva hästarna mot muskötelden och sedan ändå svårare att komma öfver grafvarna, hvarjämte vänstra flygeln led betydlig skada af fiendens vid väderkvarnarna uppställda kanoner. Fotfolket däremot lyckades bättre. Först trängde Svenska, sedan Gula och därpå Blå brigaden öfver vägen, bemäktigade sig fiendens där stående sju kanoner och kastade sig med förfärlig styrka mot dess främsta brigad. Anföraren Bertold v. Wallenstein stupade, och folket nedhöggs eller skingrades. På samma sätt gick det med andra brigaden under Grana; men vid den tredje hejdades det häftiga anfallet, och svenskarne blefvo af fientliga rytteriet tagna i sidan. Från sina kamrater erhöilo de föga bistånd. På vänstra sidan hade Gröna brigaden i anseende till den mördande elden från väderkvarnarna icke kunnat följa de öfriga utan tvärt om dragit sig undan bakom mjölnarens vid sidan liggande byggnader, och på högra hade svenska rytteriet ännu icke till något synnerligt antal kunnat komma öfver de både breda och djupa grafvarna. Konungen, som insåg vikten af detta ögonblick, hastade dit och ställde sig i spetsen för Smäländingarne; Stenbock låg redan sårad på fältet. *Följen mig, mina tappra gossar!* ropade konungen och sprängde öfver grafven. Endast hans eget sällskap och några få bland ryttarne hade nog goda hästar att kunna följa exemplet. Konungen märkte det ej. *Där framme står vår farligaste fiende*, sade han och pekade på Piccolominis regemente. En österrikisk korpral såg, att svenskarne vördnadsfullt gåfvo den framridande rum. Han fattade därför en musketerare i armen, pekade på konungen och sade: *Den där måtte vara en förnäm herre. Skjut på honom!* Soldaten lade an, och kulan krossade konungens vänstra arm, så att blodet strömmade och benpipan syntes utom kläderna. *Konungen blöder*, ropade svenskarne. *Det är ingenting, mina barn, raskt, framåt!* svarade Gustaf Adolf och sökte genom en glad uppsyn lugna deras oro. Men snart öfverväldigad af smärta och blodförlust, lutade han sig till hertigen af Lauenburg och begärde på franska, att denne måtte föra honom obemärkt utur striden. De veko åt sidan för att för smäländingarne dölja återtåget. Men knappt hade de hunnit några steg, förrän Götz' kyrassierregemente störtade efter dem och främst bland alla dess öfverstelöjtnant Moritz von Falkenberg, hvilken, igenkännande konungen, sköt honom genom lifvet under utrop: *Dig har jag länge sökt!* Själf föll Falkenberg i samma ögonblick för en hämnande kula. Konungen vacklade men höll sig ännu på hästen och sade, dock med matt stämma: *Broder! Sök att rädda ditt lif! Jag har fått så mycket jag behöfver.* Hertigen däremot red nära intill sidan och fattade konungen om lifvet ämnande på sådant sätt hålla honom kvar i sadeln, tills de hunnit ur striden. Men nu störtade hela den kejsarliga ryttarskaran öfver dem. Konungens häst fick en kula i halsen, så att han stegrade sig och blef orolig. I detsamma aflossades en pistol mot hertigens hufvud och det så nära, att fastän denne med handen slog undan geväret, svedde dock krutelden både lockar och ansikte. I denna trängsel och förvirring släppte han konungen och flydde. Gustaf Adolf sjönk strax af den ostyriga hästen, släpades några famnar uti stigbygeln men lossnade och blef liggande. Af hans sällskap hade de flesta under stridsvimlet blifvit nedhuggna eller spridda, endast unge Leubelfingen återstod, ehuru redan sårad. Genast sprang han ned af hästen och erbjöd den åt konungen. Gustaf Adolf räckte upp sin hand, och ynglingen sökte hjälpa honom på fötterna men fåfängt. Leubelfingen var för

svag, och konungen, af såren vanmäktig, kunde icke understödja hans bemödanden. Några kejsrerliga ryttare sågo uppträdet, ilade dit och frågade, hvem den sårade vore. Konungen teg; Leubelfingen teg. Den ene ryttaren rände i vredesmod värjan igenom Leubelfingen, och den andre sköt konungen genom hufvudet, hvarpå de och deras kamrater gåfvo dem än flera skott, afdrogo kläderna och läto de nakna kropparna ligga kvar på fältet. Leubelfingen lefde ännu några dagar efteråt, och genom honom har man fått underrättelse om dessa den store Gustaf Adolfs sista ögonblick.

Truchsess, en annan af konungens sällskap, hvilken, själf invecklad i handgemänget, sett honom falla af hästen, lyckades sedan att undkomma och berättade för Kniephausen och hertig Bernhard den inträffade olyckan. Svenska fotfolket hade redan i brist af understöd nödgats vika tillbaka öfver vägen, och härarna innehade samma ställning som före slaget. Kniephausen rådde därför till återtåg, men hertig Bernhard, hvilken efter Gustaf Adolfs anordnande näst honom skulle föra befälet, beslöt motsatsen. Konungens död var redan allmänt bekant, åtminstone anad, ty man såg hans sårade häst springa omkring bland trupperna med sadeln tom och höljd af blod. Denna syn ingöt uti hvarje bröst den djupaste känsla af sorg, förtviflan och hämnd. Hertig Bernhard begagnade denna sinnesstämning och red igenom leden, ropande: *I svenskar, finnar och tyskar! Eder, vår och frihetens försvarare är död. För mig är lifvet intet lif mera, om, jag icke får utkräfvä en blodig hämnd. Välan, hvar och en, som vill visa, att han haft konungen kär, framåt för att hämnas hans död!* Och framåt störtade hela svenska hären. Stålhandske i spetsen för högra flygeln sprängde med förtviflans krafter öfver grafvarna, och det ena fientliga regementet efter det andra måste taga till flykten. Brahe förde på samma sätt midtens alla fyra brigader öfver grafvarna, tog för andra gången de sju kanonerna och jagade fienden framför sig. På vänstra flygeln fick hertig Bernhard en kula genom armen men förde sina ryttare oemotståndligt framåt och eröfrade batteriet vid väderkvarnarna. Isolani, hvars kroater strax i början blifvit af finnarne förskingrade, hade väl under tiden åter samlat dem och angrep efter en tagen omväg svenska trossen bakom Stålhandske men blef åter igen af andra linien lätt förjagad och syntes ej mera på slagfältet. Hela kejsrerliga hären var på vägen att upplösas. Förgäfves ansträngde höfdingarne all sin förmåga. Abboten af Fulda gick med prästerliga förmaningar genom leden men föll själf för en kula till jorden. Piccolomini, redan med flera sår, besteg den ena hästen efter den andra och störtade mot fienden. *Du blöder starkt*, ropade en af hans vänner. *Jag fuktar med blod mina första lagrar!* svarade Piccolomini. Wallenstein själf red omkring, med manteln genomborrad af kulor, ehuru själf liksom genom ett underverk oskadad. Dock icke ens den fruktade fältherrens blick kunde förmå soldaterna att hålla stånd mot svenskarnes raseri. Till råga på olyckan sprungo några af de kejsrerligas krutvagnar i luften och anställde ännu mera förvirring. Wallenstein kunde anse slaget så godt som förloradt.

Men i detsamma hördes ropet: *Pappenheim är här!* och dessa ord hejdade de kejsrerligas flykt och svenskarnes angrepp. I spetsen för fyra regementen ryttari sprängde den välkände anföraren fram öfver fältet. *Hvar står konungen af Sverige?* frågade han. Man pekade på Stålhandskes flygel och Pappenheim störtade med lösa tyglar ditåt. Hans ankomst och medförda undsättning, ja, blotta hans namn upplifvade modet hos de kejsrerliga, och numera betydligt öfverlägsna, började de åter gå anfallsvi till väga. Men svenskarne försvarade sig som lejon, och nu uppstod den hetaste striden på hela dagen, särdeles uti midten. Gula brigaden hade i spetsen för alla de andra trängt fram ibland fienderna. Den blef på trenne sidor angripen af Götz, Piccolomini och Terzky. Men ingen enda vek ett steg tillbaka. Brahe föll med ena knäet krossadt. Hans gula gossar försvarade sig till sista man, liggande i skön ordning, hvar och en på sin plats, lifregementet icke öfverlevande sin konung. Därefter störtade Piccolomini mot Blå brigaden. Winckel blef skjuten, och de blå gossarne föllo på

samma sätt och med samma ära som de gula. Svenska och Gröna brigaderna drogo sig tillbaka öfver grafven, och Piccolomini återtog för andra gången de sju kanonerna.

Redan vid sitt första anfall emot Stålhandske fick Pappenheim en falkonettkula uti ena höften, så att han utan hopp om räddning måste föras ur striden. Han erhöll i detsamma underrättelse om konungens död. *Skynda*, sade han till sin adjutant, *skynda till Wallenstein och säg honom, att jag är sårad till döds men att jag dör nöjd, då jag vet, att på samma gång också har fallit den oförsonlige fienden till vår heliga lära.*

Den ansedde höfdingens olycka kunde icke hållas hemlig. Inom kort hördes ropet: *Pappenheim är död. Allt är förloradt.* De förfärande orden flögo från mun till mun, från trupp till trupp, medförande öfverallt häpnad och förskräckelse, särdeles på hans egen flygel. Största delen af rytteriet tog till flykten, plundrande egen tross, och stannade icke förrän i Leipzig. De återstående råkade i fullkomlig förvirring. Det var Wallensteins lycka, att en dimma kom drifvande öfver fältet och för Stålhandske dolde oordningen, tills den åter hunnit att till någon del afhjälpas.

Kniephausen hade emellertid hållit svenskarnes andra linie i förträfflig ordning, och från dess led sågs icke en enda flyende. Vid flera tillfällen hade däremot åtskilliga regementen ryckt fram till den förstas undsättning. Efter öfverenskommelse med hertig Bernhard lät han nu hela andra linien falla upp i luckorna bredvid den första, bildande på detta sätt åter en ny slagordning. Rörelsen skedde med beundransvärd noggrannhet, och då den sjunkande aftonsolen ännu en gång för några ögonblick genombröt dimmorna, såg Wallenstein åter framför sig hela svenska slagordningen med slutna led, antågande till ny strid. Hans eget folk däremot var i fullkomlig villervalla, Coloredos flygel tillbakadrifven, Pappenheims så godt som upplöst. Endast midten bibehöll ännu ordning och plats. Den utgjordes dock endast af de tvenne återstående fotbrigaderna och jämte dem Piccolominis kyrassierer. Men dessa kärntrupper förblefvo också orubbliga. Svenskarnes gingo för tredje gången öfver grafvarna, togo för tredje gången Wallensteins kanoner, anföllo för tredje gången brigaderna och nu med betydlig öfvermakt. Men motståndet var också för tredje gången orubbligt. Wallenstein gjorde allt för att bibehålla fältet. Piccolomini med sex sår besteg den sjunde hästen i spetsen för sitt regemente, vid hvilket nästan hela befälet och en stor del af manskapet hade fallit. De återstående öfvergåfvo icke sin öfverste. Dessa hjältemodiga ansträngningar, understödda af skyddande dimmor, uppehöll striden, till dess kvällens mörker gjorde slut därpå. Men knappt hade fäktandet af denna sistnämnda orsak upphört, förrän Wallenstein gaf befallning till aftåg, hvilket så hastigt anträdde, att artilleriet lämnades på valplatsen. Strax efter hans bortgång anlände det pappenheimska fotfolket från Halle. I brist på bestämd föreskrift gingo de efter den flyende hären till Leipzig.

Svenskarnes stannade under natten på slagfältet och tillägnade sig därigenom det ovedersägligaste beviset på vunnin seger. Om morgonen kommo några kroater för att bortföra wallensteinska kanonerna. De blefvo själfva bortfösta af svenskarnes, som bemäktigat sig österrikarnes så väl artilleri som efterlämnade tross.

Den egentliga striden hade med få uppehåll varat i hela sex timmar, och det under särdeles häftig förbittring. Också låg slagfältet betäckt med döda. Man räknade därpå nio tusen, ovisst huru många på hvardera sidan. De kejsrerliga förlorade allt sitt artilleri, en mängd fanor samt Pappenheim och icke mindre än nio öfverstar; svenskarnes å sin sida äfven många fanor, dessutom höfdingarne Brahe, Winkel, Uslar med flera samt slutligen sin store konung.

95. Slagets följder

Wallenstein befann sig genom dessa förluster så försvagad, att han helt och hållet miss-tröstade om att kunna bibehålla sig i det fientliga Sachsen och det oaktadt den ännu större förlust, som svenskarne genom konungens död på samma gång hade lidit. Han tågade till Böhmen, dit medförande enligt någras berättelse blott tio tusen man, enda kvarlefvän af hans förra talrika trupper. Alla, som utmärkt sig genom tapperhet, blefvo rikligt belönade, och Piccolomini ensam erhöll en skänk af tio tusen riksdaler, Pappenheim en präktig minnesvård, hans änka ett betydligt underhåll. Å andra sidan anställdes en allvarsam räfst med sådana, som icke fullgjort sin skyldighet, och flera, ehuru högt uppsatta både till börd och ämbete, blefvo oaktadt alla förböner afrättade.

Genom detta återtåg lämnade Wallenstein hela det öfriga Tyskland i svenskarnes våld och erkände i och med detsamma sitt nederlag. Slaget vid Lützen räknades dock i alla katolska länder som en vunnen seger; så stor vikt fästes vid Gustaf Adolfs person. I Wien, Bryssel och Madrid sjöngs Te deum. På sistnämnda ställe uppfördes i tolf dagar å rad lysande skådespel med Gustaf Adolfs död både till anledning och innehåll. Ferdinand uppförde sig med mera sans. Han yttrade ingen högljudd glädje. Det säges till och med, att han fällt tårar vid åsynen af konungens blodstänkta kyller.

Djupare var den sorg, bittrare de tårar, som hela det protestantiska Europa fällde vid den store konungens död. Sverige stod häpet och förstummadt. Rådet visste icke hvad det skulle råda, befälhafvarne icke hvad de skulle befalla, och Axel Oxenstierna hade sin första sömnlösa natt. Många kunde icke bära den förkrossande tidningen, och gamle Magnus Brahe och Jakob Spens dogo af sorg. Likaså och nästan högljuddare yttrade sig Tysklands klagan. Från trycket utkommo många hundra skrifter, på vers och prosa, på tyska och latin, somliga bättre, somliga sämre, dock alla gemensamt vittnande om den djupa, den hjärtfrätande sorg, som bemäktigat sig hvarje sinne. Den olycklige Fredrik af Pfalz låg sjuk, då han mottog tidningen om sin ende räddares frånfälle. Den påskyndade hans eget.

96. Sägner om Gustaf Adolfs död

Emedan blott få personer hade varit vittnen till konungen sista ögonblick, så utspriddes därom snart flera olika rykten. Folket kunde icke föreställa sig, att den store Gustaf Adolf fallit på samma sätt som hans ringaste soldat. *En ovanlig man måste också hafva en ovanlig död.* Man erinrade sig de många nyligen timade konungamorden, de ännu flera äfven mot Gustaf Adolf riktade mordförsöken, alla af jesuiterna tillställda. Det blef därför snart ett allmänt rykte, först i svenska hären, sedan öfver hela Europa, att Gustaf Adolf fallit för en förrädares hand. Berättelserna därom voro dock olika.

I allmänhet trodde man, att mördaren var hertig Frans Albert af Sachsen-Lauenburg, därtill eggad af enskild hämndlystnad samt lejd af kejsaren eller åtminstone af Wallenstein. Till Tyskland hade nämligen kommit ett obestämdt rykte om den örfil, som brodern, hertig Julius Henrik, hade af Gustaf Adolf erhållit. Man förblandade bröderna, och sedan hette det, att förtrytelse öfver denna honom själf eller brodern tillfogade skymf varit första drivfjädern. Hertigen hade uppväxt hos Wallenstein, hvilken han dock vid Nürnberg öfvergaf, förebärande som orsak, det han vid en befordran blifvit förbigången. Gustaf Adolf mottog öfverlöparen oaktadt Oxenstiernas varningar; ty redan då var hertigen känd som en föga pålitlig herre. Efter konungens död gissade eller försäkrade man, att missförståndet med Wallenstein endast varit låtsadt, att det var hertigen, som i trängseln och oredan sköt konungen genom ryggen och sedan tillsammans med sin betjänt fullbordade mordet, att hertigen enligt öfverenskommelse med de kejsarliga bar en grön fältbindel, såsom hemligt tecken att lämnas oantastad, och att han sedan midt under slaget öfvergick till Wallenstein, medförande tidningen om illbragdens verkställighet med mera. Sådant var ryktet. Svenska soldaterna, öfvertygade om dess sanning, hatade hertigen värre än döden, och flera häfdatecknare hafva följt denna allmänna sägen. Verkliga förhållandet var emellertid följande: att nämligen hela svenska hären hade likasom hertigen grön fältbindel, de kejsarliga däremot röd; att hertigen ännu flera veckor efter slaget dröjde kvar i svenska tjänsten, hvilken han endast för att undgå soldaternas ovilja lämnade, då han öfvergick ingalunda till Österrike utan till Sachsen. Man kan ej heller upptäcka det ringaste spår af honom tilldelad belöning vare sig i befordran eller penningar. Sedermera förde han underhandlingarna mellan Johan Georg och Wallenstein, var invecklad i denne senares sammansvärjning och blef fängslad och förd till Wien, hvarest han afsvor lutherska bekännelsen och anställdes vid krigshären. I en träffning mot svenskarne blef han dödligen sårad, fången och af Torstensson med möda skyddad mot soldaterna, hvilka ville hämnas konungens död på den förmente mördaren. De rop af smärta, som dödsplågorna aftvingade honom, uttyddes än som utbrott af det vaknande samvetet, än som en fullkomlig bekännelse om den föröfvade illbragden, och så har hans minne med fläcken af denna misstanke gått till eftervärlden.

Enligt en annan sägen var det Richelieu, som, afundsjuk på konungens framsteg, lejt mördaren; detta dock utan alla bevis. Någon tysk äfventyrare sålde emellertid åt fransmännen ett böjdt svärd, på hvars klinga åtskilliga astrologiska och kabbalistiska bilder voro tecknade. Han utgaf det att vara Gustaf Adolfs bland katolikerna så mycket omtalade trollsvärd, och som sådant visades det ännu lång tid efteråt och har gifvit anledning till många lärda skrifter och undersökningar. Hans verkliga vid Lützen begagnade värja förvaras i Riddarholmskyrkan, hans kyller i Wien; en af sporrarna såldes åt Holk och har sedan kommit till Danmark. En Schneeberg, som var löjtnant vid Götz' regemente, hade tagit den gyllene kedjan, hvilken sedan länge stannade kvar hos den efterkommande släkten. Ett annat rykte påstod, att hertig Bernhard var medvetande uti brottet, därför likväl icke anförande något annat bevis än hans senare förtrolighet med den förmente mördaren Frans Albert.

Åter var det en sägen, att en konungens ridknekt aflossat det mördande skottet, borttagit alla dyrbarheterna och bland annat fjärrglaset. På dödsbädden anförtrodde han åt prästen detta senare jämte bekännelsen om sitt brott. Denna händelse skall hafva tilldragit sig i Naumburg. En annan sägen från Creilsheim i Franken anför ungefär samma berättelse, dock om en annan person.

Då Karl den tolfte år 1707 uppehöll sig i Sachsen, lämnades honom från okänd hand ett bref, innehållande en på tyska uppsatt rimmad berättelse om Gustaf Adolfs död. Skriften var redan gammal och halfmultnad samt undertecknad af en Hans von Hastendorff, hvilken försäkrar sig hafva legat sårad på fältet och sett hela händelsen. Hertig Frans Albert antydes, ehuru icke med uttryckliga ord, som mördaren. För öfrigt innehåller skriften många motsägelser och tydliga spår af att vara understucken. Så betraktades den också af Karl den tolfte. *Jag kan aldrig tro, sade han, att en furste kunnat med så svart otacksamhet belöna sin konungs välgärningar.*

97. Gustaf Adolfs begrafning

Om kvällen efter slaget vid Lützen utsände hertig Bernhard en talrik skara soldater att uppsöka konungens kropp. Den fanns slutligen under likhögarna, naken, af sår vanställd och knappt igenkännlig; mer än en gång hade svenska och österrikiska ryttarskaror ovetande ridit däröfver. Den blef buren först till byn Meuchen och därstädes tvättad och omsedd, sedermera till Weissenfels. Konungen hade under lifstiden ofta yttrat misshag öfver bruket att balsamera, likasom i allmänhet att mer än vanligt sysselsätta sig med döda människors kvarlevor. De närvarande, utan kännedom om denna hans uttryckliga vilja, balsamerade liket, hvarvid de uttagna inälfvorna blefvo i Weissenfels begrafna.

Vid första underrättelsen om den inträffade olyckan hade Maria Eleonora skyndat till stället, man kan föreställa sig med hvilken sorg. Hon var alldeles otröstlig, fuktade med oupphörliga tårar den älskades kropp, ville aldrig från densamma skiljas och bar hos sig det uttagna hjärtat, förvaradt i en liten gulddosa. För att på rådets vägnar beklaga hennes förlust anlände Per Brahe, och denne, själf genomträngd af smärta öfver den älskade konungens död, lyckades att åtminstone till en del lugna hennes stormande sorg.

Följande sommar fördes liket från Sachsen uppåt kusten af Östersjön. Det var ett sorgens triumftåg. Från alla kyrkor hördes klockornas klagande ljud, och från kringliggande nejder sågos talrika skaror framströmma för att vid den fallne befriarens bår med tårar och tusende välsignelser uttrycka sin kärlek och sin sorg. Från Wolgast skulle han öfverföras till fäderneslandet, och i hamnen låg Gyllenhielm med svenska flottan för sådant ändamål färdig. Där församlades en mängd både furstar och folk, bland andra änkedrottningen Maria Eleonora med bror, syster och flera anhöriga, svenska riksråden Herman Wrangel, Åke Tott, Johan Banér, Gabriel Oxenstierna, Sten Bielke med flera och slutligen en omätlig människoskara. Den 15 juli fördes liket i högtidligt sorgetåg ur staden för att tagas ombord på flottan. Vid stranden höll Sten Bielke ett tal till den närvarande församlingen. Tillfället var högtidligt. Det erinrade, huru konungen för tre år sedan landsteg på denna strand, själf full af mod och glada förhoppningar, följd af fäderneslandets och mött af Tysklands väntande och välsignande blickar. Nu sågs samma flotta vid samma strand och ungefär på samma tid, men denna gången för att återföra den fallne hjältens lämningar från det sörjande Tyskland till det sörjande fäderneslandet. Dock fullbordadt var det stora verket. Mörkrets och våldets bojor lågo krossade, och det befriade Europas tacksamhet och välsignelser följde ljusets hjälte på återfärden till hans och frihetens fädernesland. Resan gick lyckligt, och den 8 augusti anlände flottan till Nyköping. Då han nalkades fädernejorden, öfverdrogs himmeln af mörka moln, hvilka snart utgöto sig i flödande skurar. Det var, liksom ville Svea i sorgdräkt och tårar emottaga stoftet af sin störste och mest älskade son.

Liket nedsattes i Nyköping och skulle därstädes förblifva ända till den högtidliga begrafningen. Gustaf Adolf hade, som förbemäldt är, redan under lifstiden utvalt sin blifvande hviloplats i Ridderholmskyrkan. Man började därför redan våren 1633 att på det anvisade stället uppföra ett grafkor. Maria Eleonora dref emellertid kärleken till sin aflidne gemål ända till fullkomligt afgudereri. Under hela resan var hon från liket oskiljaktig och lät esomoftast aftaga kistlocket för att njuta den bittra trösten af de fallna lämningarnas betraktande. Förgäfves föreställde man henne allt hvad Guds ord och förnuftet kunde mot sådant uppförande invända, förgäfves återopade man konungens öfver dylika uppträden ofta yttrade misshag. Det hjälpte ej. Hon skref till och med från Tyskland, att rådet skulle uppskjuta begrafningen till hennes egen i framtiden inträffande död, på det hon under sin återstående lifstid måtte beständigt få hugna sig af sin salige herres åskådande. Rådet gaf naturligtvis ett vägrande svar, men för att i någon mån ställa henne tillfreds uppsköts begrafningen först till

februari, sedan till juni 1634. Under tiden hvälfde hon i sin inbillning allahanda förslag. Hon fick en gång det infallet, att jordfästningen borde ske i Uppsala, och då rådet slutligen lyckades öfvertala henne att bifalla, det densamma enligt konungens egen vilja skulle förrättas i Stockholm, sökte hon förbehålla sig rättighet att därefter föra liket ut till Strömsholm, där hon för detsamma ämnade uppresa en präktig minnesvård. Det var icke utan både besvär och obehag, som man förmådde henne att afstå från denna besynnerliga föresats.

Emellertid blef grafkoret färdigt, sådant som det ännu till sitt yttre befinnes. På de sju sidorna antyddes i korta språk konungens bragder och egenskaper; öfverst under korset sattes en pelikan, för sina ungar gjutande blodet ur eget bröst.

Den 21 juni 1634 anlände det kungliga liket till Brännkyrka, hvarifrån intåget följande dagen med all möjlig prakt skulle öppnas. På Brunkeberg stodo åtta vid Lützen tagna kanoner, omgifna af segerfanorna från Breitenfeld. I tåget sågs bland annat blodsfanan; buren af Fredrik Stenbock, riksbaneret af Lennart Torstensson, det på slagfältet funna svärdet af Karl Horn och så vidare. I kyrkan hölls likpredikan af biskop Johannes Bothvidi, hvilken åtföljt konungen under de flesta hans krigståg. Till text hade Maria Eleonora själf valt 1 Mackab. 9: 20, 26. *Och allt Israels folk sörjde efter Juda i långan tid och beklagade sig svårliga och sade: Ack, att den hjälten fallen är, som Israel skyddat och befriat hafver!*

98. Om Maria Eleonora

Den varma kärlek och djupa vörndnad, som Maria Eleonora hyste för Gustaf Adolf, hade, så länge han lefde, tillbakahållit alla mer i ögonen fallande utbrott af hennes besynnerliga lynne. Hon hvarken ville eller vågade lämna fritt lopp däråt, och i allmänhet upptogs hela hennes själ, hennes varelse blott af en enda känsla, kärleken till hennes gemål. Han var hennes make, hennes vän, hennes ledare, hennes allt i allom. Han föll och lämnade henne ensam, vacklande och svag, utan förmåga att stödja sig själf, utan förstånd att låta stödja sig af andra. Den gränslösa sorgen ökade ännu mera hennes besynnerligheter och påskyndade deras utbrott. Så föranleddes de bedröfliga öden, som träffade den store Gustaf Adolfs efterlevande maka.

Hennes egna infall angående konungens begrafning äro redan förut anförda. Knappt var jordfästningen förbi, förrän villorna förnyades. Redan andra dagen kände änkedrottningen en oemotståndlig längtan att gå ned i grafkoret och såsom förut öppna kistan och hugna sig af den döde konungens betraktande, och hon begärde i sådan afsikt nyckeln. Men ståthållaren ansåg sig böra anmäla saken i rådet, hvilket, efter att hafva inhämtat biskoparnes mening, gaf ett nekande svar så väl för sakens egen beskaffenhet som för det uppseende, den skulle väcka hos rikets nu församlade ständer, särdeles hos allmänheten och bönderna, hvilka, ovana vid sådana uppträden, skulle betrakta dem som ett ogudaktigt störande af de dödas ro eller som ett lika ogudaktigt afguderier med de dödas ben. Drottningen blef öfver detta afslag ganska förbittrad, och då rådet fortfor uti sitt beslut, hälsade hon tillbaka, att också hon ämnade fortfara i sitt och således tvärt emot deras vilja besöka grafven. Men då regeringen bestämdt förklarade, att den i sådant fall ämnade möta våld med våld, och då man föreställde änkedrottningen obehaget af att blifva från kyrkodörren tillbakavisad, afstod hon ändtligen från sitt trotsande men begärde däremot att ännu blott en enda gång få besöka grafven; hon erbjöd sig att därefter aldrig mer sådant begära och tillika att vid samma tillfälle i kistan nedlägga konungens hjärta. Äfven denna bön vägrades, under förevändning att regeringen icke borde bryta sitt en gång fattade och öppet uttalade beslut och att dessutom ett sådant uppträdande kunde medföra våda för drottningens redan förut försvagade hälsa. Emellertid sökte än rådsherrar, än biskopar att lugna och leda henne medelst allvarliga föreställningar. *Som kristen borde hon vara nöjd med hvad Gud beslutit. Han vet bäst, hvad oss nyttigt är, och på honom allena skola vi förtrösta men icke på döda kroppar. — Gud är de lefvandes, icke de dödas Gud. — Att störa de aflidnas ro strider dessutom mot Skriftens ord, förnuftets och den sanna kärlekens bud och slutligen mot alla folkslags plägseder* och så vidare. Det lyckades omsider att besegra hennes envisa motstånd. Hon lämnade ifrån sig hjärtat, hvilket med gulddosa och omgifvande sammetspung i all tysthet blef i konungens kista nedlagdt, och därmed fick denna obehagliga tvist ett efterlängtadt slut.

Drottningens sorg tycktes däremot aldrig vilja upphöra. Redan från första ankomsten till Nyköping lät hon i sitt rum med svart kläde öfverdraga både väggar, tak, möbler och golf. Fönstren blefvo på samma sätt tillstängda, så att kammaren endast upplystes af facklor och vaxljus. Uti denna dystra omgifning satt drottningen beständigt innesluten, själf klädd uti djupaste sorgdräkt, gråtande nästan natt och dag, understundom utbrytande uti så våldsamt jämrande, att enhvar, som det hörde och såg, kände medlidande med hennes olyckliga tillstånd. Man hoppades någon förändring efter ankomsten till Stockholm och konungens begrafning men förgäfvades. Maria Eleonora fortsatte sitt förra lefnadssätt, och endast småningom och efter flera år lugnades hennes hjärta till en mera sansad sorg. Men ännu och alltid var Gustaf Adolf hennes enda tanke. Så snart hans namn eller bragder nämndes, utbrast hon suckande: *Mein Glück ist gestorben!* (Min sällhet är förbi!) Hon författade till hans grafskrift följande rader:

*Sein Tugend und Ehr, und tapfer unsterblich That
in Leben und Tod mit Triumph obsieget hat.*

Vid aflämmandet af hans hjärta stiftade hon för några anhöriga och tillgifna fruntimmer en orden till den aflidnes minne. Tecknet var ett krönt guldhjärta. På ena sidan sågs likkistan med de bekanta bokstäfverna G. A. R. S. och till omskrift: *Post mortem triumpho! Morte mea vici; multis despectus magnalia feci* (Föraktad af många, har jag utfört stora bragder, segrat i döden, triumferat efter döden.); på andra sidan följande, äfven af henne författade verser:

*Mit meinem Tod habe ich bezeugt
meines Herzens Beständigkeit:
Und nun Ihr Helden all hernach
verfolgt den Feind mit ernster Rach.*

Den ovilja, som sedermera uppkom mellan Maria Eleonora och svenska regeringen, hade sin grund uti flera omständigheter. Efter konungens död lät änkedrottningen förnimma sin önskan att under Kristinas minderårighet deltaga uti regeringen. Detta hade däremot Gustaf Adolf flera gånger både muntligen och skriftligen afstyrkt, en varning, som enhvar med närmare kännedom om drottningens personliga egenskaper icke kunde annat än gilla. Rådet och ständerna kommo också enhälligt öfverens om att densamma efterfölja. Redan i förväg hade Maria Eleonora fått underrättelse om detta deras blifvande beslut och upptog det med förbittring. Hon hade hört, sade hon, *att svenska rådet ämnade skicka henne och hennes dotter med hvit käpp och hundebröd utur landet*. Dessa ord, yttrade åt ett af riksråden, blefvo snart framburna till de öfriga.

Sådant kunde ej annat än väcka ovilja hos dessa Gustaf Adolfs minne och ätt så tillgifna herrar, särdeles hos Axel Oxenstierna, hvilken, trogen sitt löfte åt den aflidne konungen, med ansträngande af hela sin jättekraft bemödade sig att på Kristinas barnsliga hufvud bibehålla faderns krona och det i oförminskad glans. Att för alla dessa dagsklara bevis af trohet och tillgifvenhet mötas med ovärdiga misstankar och otack väckte kallsinnighet. Den ökades genom drottningens uppförande vid begrafningen och allt sedermera. Hon omgaf sig med tyskar och kunde i allmänhet icke lida svenska folket, icke ens dess land. *Det var så förskräckligt kallt. Där voro så många och förfärligt fula berg* och så vidare. Dessa klagomål, i tid och otid upprepade, verkade slutligen samma känslor tillbaka, och Maria Eleonora blef föremålet för svenskarnes om icke hat, åtminstone motvilja och förakt. Man började till rättfärdigande af sådana tänkesätt omtala och åberopa konungens omdömen, af honom någon gång i enrum och förtroliga ögonblick yttrade. Han hade en gång sagt: *Äfven jag har mitt malum domesticum* (husliga olycka), *som trycker och hindrar mig från att blifva öfvermodig öfver mina många framgångar*. Det var, menade man, Maria Eleonora, som därmed åsyftats. En annan gång berättade Klas Fleming, huru konungen strax före utresan till Tyskland hade haft följande utlåtelse: *För all den trohet, som I mig beständigt visat, beder jag eder, bröder, att, i händelse jag skulle falla undan, se min hustru till godo, att hon icke lefver mig, eder och sig själf till vanära*.

Andra orsaken till det ömsesidiga missnöjet var frågan om drottning Kristinas uppfostran. Så länge Gustaf Adolf lefde, hade Maria Eleonora visat bestämd motvilja för sin dotter, uppgifvande som skäl, dels att barnet icke enligt önskan var en gosse, dels också dess utseende, då Kristina i själfva verket var vid spädare år mörklagd och föga behaglig.

Konungen lämnade därför den lilla prinsessan att vårdas och uppfostras af pfalzgrefvinnan Katarina, dock icke utan Maria Eleonoras missnöje; ty hon älskade icke sin svägerska, man

vet numera icke af hvad orsak. Förhållandet till dottern ändrades efter konungens död. Den lilla Kristina mötte sin mor uti Nyköping och blef nu emottagen med utbrott af den gränslösaste kärlek. Maria Eleonora kunde icke se sig mätt på det älskade barnet, betraktande detsamma såsom den förlorade makens minne och afbild. Icke ett enda ögonblick ville hon släppa det från sin sida, vare sig dag eller natt. Den lilla lifliga prinsessan fann det dödande ledsamt att vara innesluten i det svartklädda rummet med sin oupphörligt gråtande mor, men det hjälpte ej. Så förflöto nio månader eller hela den tid, som liket stod uti Nyköping. Också efter begrafningen fortsatte Maria Eleonora samma lefnadssätt och förklarade, att hon icke ville lämna Kristina ifrån sig, allra minst åt pfalzgreffinnan. Det gick den tiden ett rykte, att nämnda furstinna af sin man hämtat någon benägenhet för den reformerta läran, hvarför Maria Eleonora brukade kalla henne den *kalvinska kvinnan*. Hon sökte nu att med slughet begagna dessa misstankar till vinnande af sin afsikt och försäkrade biskoparne, *att hon aldrig skulle tillåta, det hennes dotter lämnades åt den kalvinska kvinnan och därigenom utsattes för vådan att blifva lockad från evangeliets oförfälskade ljus*. Man fruktade väl i detta, likasom i andra hänseenden, ingenting af den allmänt högaktade Katarina, men rådet tyckte det vara svårt att med våld åtskilja dotter och mor, och denna senare behöfde någon tröst efter sina förut lidna motgångar. Kristina lämnades i moderns vård till en del mot rådets öfvertygelse och till outsäglich smärta för henne själf, som nu för årtal såg sig instängd likasom i ett rysligt fängelse. Den enda därifrån lämnade frihet var under lärotimmarna, hvilka hon därför betraktade som sina gladaste stunder och småningom förökade ända till 6 timmar för- och 6 timmar eftermiddagen, högligen förnöjd öfver hvarje minut, hon kunde slippa ur det svarta rummet. Så fortgick det uti trenne år, och det var under denna tid, som Kristina grundlade sina sedermera så allmänt beundrade och ovanliga kunskaper. Rådet blef emellertid mer och mer missnöjdt med detta uppfostringssätt. De fruktade icke utan anledning, att moderns underliga lynne och uppförande skulle inverka på dottern; särdeles betänkligt syntes det också att lämna Sveriges blifvande regentinna i händerna på en mor, som beständigt lärde henne förakt och ovilja mot samma land. Likväl kunde de icke förmå sig till det svåra steget att skilja dem åt. Men år 1636 kom ändtligen Axel Oxenstierna hem och lade allvarsam hand vid saken. Kristina blef tagen från sin mor och öfverlämnad uti pfalzgreffinnan Katarinas vård. Maria Eleonora var utom sig. *Hellre, sade hon, vill jag lefva af vatten och bröd uti främmande land än sitta vid konungsligt bord uti Sverige*.

Till dessa oenighetsfrön kom hennes förvända hushållning, uti hvilken det fanns hvarken måtta eller beräkning Stora summor förslösades på byggnader och hofhållning. Så snart vid hennes resor någon särdeles vacker belägenhet upptäcktes, beslöt hon att pryda densamma med byggnader och slott, och en för sådant ändamål medförd konstnär skulle strax uppsätta ritningen; stundom börjades äfven förberedande arbeten, ehuru icke ett enda bland dessa företag hunnit fulländas. Hennes hof var både talrikt och dyrt, innefattande äfven dvärgar och narrar, till icke ringa harm för de vid sådant hofsällskap ovana svenskarne. Med gränslös frikostighet utdelade hon dyrbara skänker samt bortlämnade sina oundgängligaste inkomster. Denna gifmildhet begagnades samvetslöst af de fala smickrare, som snart uteslutande vunnit hennes förtroende. Ehuru lifgedinget var ganska tillräckligt, kom hon likväl innan kort på fullkomligt obestånd, så att rådet måste betala flera skulder och ordna hennes angelägenheter. Axel Oxenstierna åtog sig det senare bestyret och reste i sådan afsikt till Gripsholm. I början vägrade drottningen att framlämna sina räkenskaper, tills Oxenstierna med lugn och viktiga skäl lyckades öfvertyga henne om nödvändigheten af en sådan öfversikt äfven för henne själf. Hans öfvade blick upptäckte och afskaffade genast de flesta missbruken samt ordnade å nyo hofhållningen, så att Maria Eleonora själf därför på det hjärtligaste tackade honom. (*Ridderst.* (184). Maria Eleonora till Axel Oxenstierna. Gripsholm den 9 november 1638.)

Missnöjet med Sverige och dess regering kunde hon dock ingalunda öfvervinna utan talade beständigt om att resa till sina utländska släktingar. Rådsherrarne afstyrkte; de sågo icke gärna, att lifgedingets inkomster utom riket förlösades; svårt var också att afgöra, hvart hon i sådant fall borde vända sig, då Danmark var en föga pålitlig granne och hennes bror, kurfursten i Brandenburg, då för tiden Sveriges förklarade fiende. Hon stod dock fast vid sitt beslut och började därom hemliga underhandlingar med konungen i Danmark. Denne önskade vinna Maria Eleonora för ett giftermålsförslag mellan sin son, prins Fredrik, och unga drottning Kristina, hvarför han smickrade och understödde hennes infall. Regeringen fick väder om saken, hvarefter den ömsesidiga oviljan än mera stegrades. Rådet lade allahanda hinder i vägen för de resor, som drottningen i misstänkt afsikt ville företaga ned emot danska gränsen, och det säges till och med, att hennes bref blifvit i hemlighet öppnade. Maria Eleonora, som vanligtvis skylldes alla sina olyckor på Axel Oxenstierna, gjorde ett försök att genom skänker vinna på sin sida Ebba Brahe och hennes man samt dymedelst bilda ett motparti mot Oxenstierna. Det misslyckades naturligtvis, likasom hennes öfriga företag, och hon beslöt på fullt allvar att rymma landet. Konungen i Danmark, som ville förekomma alla ytterligheter, afstyrkte både ifrigt och flera gånger men fåfängt, och i öfverenskommelse med hans i Stockholm varande sändebud vidtogos alla till flykten nödiga anstalter. Utförandet bestämdes till juli 1640. Drottningen plögade en gång i hvarje månad hålla tre dagars fasta, hvarunder hon ensam med kammarfrun lefde innesluten på sitt rum. Denna gången hade hon under någon förevändning skickat bort hofmarskalken och förklarade sedan, att hon ämnade utsträcka fastan till sex dagar, och lät inbära mat i förhållande därefter, hvarpå slutligen dörren stängdes. Rummet vette åt trädgården, i hvilken var anlagd en betäckt löfgång, som räckte ett långt stycke från slottet. Under följande natten gick änkedrottningen ned i trädgården, smög genom löfgången till stranden och rodde sedan på en båt öfver den lilla midt framför liggande viken. Uti parken steg hon till häst och skyndade i sällskap med några förtrogna herrar nedåt skärgården. På vägen utgaf hon sig för en borgardotter från Nyköping, en i sällskapet varande dansk målare skulle föreställa hennes fästman; föräldrarne, hette det, hade sökt hindra deras förbindelse, däraf den nu i hemlighet företagna flykten, däraf de tårar, som den lättörda drottningen icke mäktade återhålla. Uti skären utanför Trosa steg hon ombord på en liten förhyrd skuta, hvilken förde henne till Gotland. Där väntade tvenne danska krigsskepp, från hvilka hon efter motvind och svår sjösjuka slutligen landsattes på Falster.

Emellertid kom hofmarskalken tillbaka till Gripsholm och frågade efter änkedrottningen. *Gud vet*, sade hofpredikanten, *huru hon befinner sig! Då jag vid de förra fastorna höll morgon- och aftonbön utanför dörren, hörde jag alltid hennes röst beledsaga af sjungandet af psalmen. Men denna gången har jag icke kunnat förnimma ett enda ljud.* Hofmarskalkens fru hade dessutom anmärkt, *att hon icke som förut hört ljudet af änkedrottningens steg.* Man blef orolig och klappade på, men intet svar följde. Hofmarskalken lät strax spränga dörren och fann rummet tomt.

Saken inberättades genast och väckte ovilja öfverallt, dock mest hos rådet, särdeles hos Axel Oxenstierna. De la Gardie ville lämna den afvikna drottningen hennes underhåll och tillika frihet att vistas, hvar henne behagade. Men Oxenstierna påstod, att hon genom denna obetänksamma rymning satt en fläck både på *sig själf, sin dotters regering, hela Sveriges rike och sin salige herres minne samt dessutom förverkat all rättighet till sitt lifgeding; detta var tacksamheten för det, att rådet nyligen ökat hennes inkomster och betalat 20,000 riksdaler på hennes skulder. Men salig konungen hade icke utan skäl kallat henne sitt malum domesticum.* Hon kunde mången ärlig man, mer än skäligt var, bedröfva. Hela riket delade rådets missnöje. Vid riksdagen sökte väl prästerskapet att gifva saken en mildare vändning, men de

afvisades af Oxenstierna. Ständernas beslut blef, att hon själf miste sitt lifgeding och hennes namn sitt rum uti kyrkobönerna.

Uti Danmark fick Maria Eleonora icke så glada dagar, som hon väntat. Kristian mottog henne visserligen gästfritt men vågade icke genom för mycken artighet stöta sig med svenska regeringen. Hennes underliga lynne gaf äfven här anledning till missnöje och obehagliga uppträden. Dessutom blef hon för den sparsamme konungen en tämligen dyr gäst, emedan hon ville lefva i Danmark på samma fot och med samma hofhållning som i Sverige. Kristian var ganska glad, då hon år 1643 efter många fram- och återflyttningar lämnade hans rike.

Svenska regeringen lät nämligen vid denna tid öfvertala sig att årligen anslå 30,000 riksdaler till hennes underhåll. Dock bibehöll Oxenstierna sin förra ovilja. Han svarade icke på flera hennes egenhändiga bref. (*Ridderst.* (184). Maria Eleonora till Axel Oxenstierna. Königsberg den 31 april, den 28 oktober 1645.) Då det yttrades, att också rådet hade måhända någon del i den uppkomna missämjan, afbröt han talaren, sägande: *Om rådet har felat, så har det endast varit genom alltför stor eftergifvenhet.* Ju mer Oxenstierna hade arbetat och uppoffrat sig för Gustaf Adolfs hus, dess mera led han af Maria Eleonoras uppförande. Att se den store Gustaf Adolfs drottning landsflyktig, fattig och föraktad stryka omkring i främmande land var en anblick, som sårade djupet af hans hjärta.

Det var den unge kurfursten af Brandenburg, som nu mottog sin faster. Till vistelseort anvisades henne Preussen. Här framlefde Maria Eleonora några år uti enslighet, slutligen ledsnad. Därtill kom, att hon icke själf fick förvalta sina inkomster, emedan kurfursten fruktade att i sådan händelse blifva likasom konungen i Danmark tvungen att på egen bekostnad föda henne och betala hennes obetänksamt gjorda skulder. Hon började därför vantrivas och besynnerligt nog längta till Sverige igen. I sådan afsikt öppnades underhandlingar med dottern, sedan denna som fullmyndig tillträdt regeringen. Kristina lämnade genast sitt bifall, och det så mycket hellre, som hon därigenom ville iakttaga tillfället att göra en förtret åt Oxenstierna, till hvilken hon denna tiden stod i mindre godt förhållande. Maria Eleonora återvände till Sverige, där emottagen med all den högtidlighet, som ägnade Gustaf Adolfs änka och en regerande drottningens moder. Redan vid Dalarö möttes hon af Kristina, en half mil utanför tullen af hela rådet, däribland också Axel Oxenstierna, som vid detta kinkiga tillfälle uppförde sig med värdighet och vördnad. Maria Eleonora erhöll i stället för sitt lifgeding 40,000 riksdaler årligen och dessutom åtskilliga kungsgårdar.

Tyst och obemärkt tillbragte hon sina återstående dagar. Kristina behandlade sin mor med öfverlägsenhet och köld; denna drog sig sårad tillbaka, äfven missnöjd med den unga drottningens stormande nöjen och hof. Blott ännu ett par gånger finna vi hennes namn i häfderna. Det är på den tiden, som Kristina genom det förtroende, hon lämnade Bourdelot, uppretade hela riket. Höga och låga, onda och goda voro alla lika förargade, och prästerskapet hade beslutit att göra allvarsamma föreställningar, i synnerhet som de fruktade, att den nye gunstlingen skulle ingifva drottningen ovilja mot den evangeliska läran. Maria Eleonora blef härom underrättad. Hon själf var denna lära af själ och hjärta tillgifven och det om möjligt ännu mer, sedan hennes älskade Gustaf Adolf för densamma uppoffrat lifvet. Hon ansåg det därför vara sin moderliga plikt att varna den förvillade dottern. Det var dock icke utan tvekan och rådplägning, som detta beslut blef taget, ty hon kände och fruktade Kristinas kvicka tunga och stolta mod. Bäfvande gick hon därför till utförandet af sin föresats. Men då Kristina i början iakttog tystnad, fattade hon mod och började tala *om Bourdelots farliga grundsatsar, om Gustaf Adolfs ärorika strid för den sanna läran* och så vidare. Kristina tackade för hennes välmening men tillade, *att tvister om olika trosbekännelser vore dem ett alldeles för högt och*

svårt ämne. De borde öfverlämna sådant åt prästerna. Maria Eleonora började åter tala, men nu afbröt henne Kristina med stolthet. *Jag vet ganska väl,* sade hon, *hvilka de personer äro, som lockat Eders Majestät till detta steg, men jag skall lära dem att också veta, hvem jag är, och att ångra sin förmäthenhet.* Därpå gick hon hastigt ut ur rummet, lämnande modern i utbrottet af den häftigaste smärta. Denna förmådde ej stilla sina tårar, icke ens så mycket, att man kunde föra henne hem. Det berättades för dottern, som helt kallt svarade: *Hon har sig själf att tacka för alltsammans.* Men då modern ännu fem timmar efteråt befann sig i samma bedröfliga sinnesförfattning, gick ändtligen Kristina tillbaka och sökte med mildare ord ställa den klagande till freds, dock utan att vidröra den föregående händelsen. Änkedrottningen öfvergaf dock sedermera hofvet och flyttade till Nyköping.

Litet före afresan från Sverige besökte Kristina sin mor för att säga henne sitt sista farväl. Detta skedde uti hela hofvets närvaro samt med ett värdigt och vackert tal, hvarvid dock Kristina syntes tämligen lugn, ehuru de flesta åskådare voro rörda och Maria Eleonora efter vanan smälte i tårar. Dessa fortforo att flyta hela aftonen och påföljande natten. Kristina underrättades därom, steg genast upp och ilade till den sörjandes bädd. Strax därpå, klockan fem om morgonen, lämnade hon sin mor för alltid.

Jag beröfvar eder en dotter men gifver eder en son, sade vid sista afskedet Kristina, då hon tillika uti sin blifvande efterträdares, Karl Gustafs, vård anförtrorde den öfvergifna modern. Denne fullgjorde uppdraget samvetsgrant och bemötte alltid Maria Eleonora med sonlig vörndnad.

Gemensam sorg öfver Kristinas uppförande och gemensam vörndnad och kärlek för Gustaf Adolfs minne återförenade på deras sista år tvenne personer, som förut stått uti den bittraste fiendskap, nämligen Maria Eleonora och Axel Oxenstierna. Man finner dem emellan från denna tiden växlade bref, innehållande alla spår af inbördes välvilja och förtroende. (*Ridderst.* (184). Maria Eleonora till Axel Oxenstierna. Nyköping den 29 december, 1653.)

Maria Eleonoras skiftande öden och häftiga sinnesrörelser skulle naturligtvis i förtid uttömma kroppskrafterna. Strax efter Kristinas afresa föll hon uti en elakartad frossa men återställdes. Då kom underrättelse, att dottern antagit katolska läran. Modern insjuknade åter, flera andra krämpor tillstötte och föranledde slutligen hennes död.

Nu ändtligen öppnades för Maria Eleonora de förut stängda portarna till Gustaf Adolfs graf, och hon fördes till efterlängtd ro vid sidan af sin älskade make.

99. Om släkten Vasaborg

Margareta Cabeliaus öden äro efter året 1616 insvepta uti fullkomligt mörker. Ett löst rykte förtäljer, att hon blifvit upphöjd i grefligt stånd och slutligen vid åttio års ålder aflidit på Bergaholms gård utanför Stockholm. Hennes son, Gustaf Gustafsson, öfverlämnades uti Karl Gyllenhielms vård, hvilken gaf honom en ganska god uppfostran. Ynglingen hade ett vackert utseende, liflig fattning, redligt och oförskräckt sinnelag men därjämte hetsigt, obetänksamt och beblandadt med pratsjuka och otidig högfärd, fel, hvilka Gyllenhielm ifrigt fast förgäfves sökte att utrota och som i framtiden förorsakade många ledsamheter.

Gustaf Gustafsson reste sedermera till Wittenberg för att fullända sina studier. Här träffade honom underrättelsen om konungens död. Han skyndade genast till Weissenfels, lät öppna likkistan och betraktade med tårar den förlorade beskyddaren. Slutligen reste han sig upp och sade: *Nu är det tid, att också jag blifver en man i världen.* Han ingick uti krigstjänst, utmärkte sig för tapperhet, blef öfverste vid rytteriet, adlad med namnet Gustafsson och erhöll genom Oxenstiernas medverkan stiftet Osnabrück redan 1634. Hans hetsighet föranledde emellertid åtskilliga obehagliga uppträden och slutligen ett så allvarsamt missförstånd med regementets officerare, att han nödgades taga afsked. Han blef dock af Kristina upphöjd till riksråd och grefve med namnet Vasaborg, ägde likväl aldrig hennes förtroende. *Man kan icke, sade hon, uti viktiga värf använda den, som själf icke kan tiga.* Vid westfaliska freden lämnades han också utan tillräckligt understöd och miste därför Osnabrück, dock mot betydligt vederlag, hvarförutan han af drottningen erhöll amtet och staden Wilshausen i Bremen. Följande året sökte han att efter Gyllenhielm blifva riksamiral men fick afslag. Förtretad öfver denna motgång, lämnade han Sverige och dog några år därefter.

Släkten sjönk snart till mindre anseende, särdeles sedan densamma vid Karl den elftes räfst förlorat hela Wilshausen. Gustaf den andre Adolfs sonson, grefve Gustaf Adolf af Vasaborg, blef därigenom med sin talrika barnskara bragt nästan till tiggarslafven samt föll af sorg och bekymmer uti en sinnessvaghet, som följde honom till grafven. Hans söner tjänade uti tyska och svenska krigshärar, knappt ägande kläderna och den värja, hvarmed de försvarade sin store stamfaders eröfringar. En af dem uppsteg dock sedermera i Sverige till värdigheten af generalmajor.

På manliga sidan utdog släkten redan 1754. På den kvinnliga var grefvinnan Henrietta Polixena, född 1696, sista ättlingen. Hon blef invecklad uti åtskilliga kärleksäfventyr, i yngre år för egen, i äldre för andras räkning, och hade därigenom nedsjunkit till yttersta fattigdom och förakt. Uti en liten by i Westfalen lefde vid nära åttio års ålder denna den sista afkomlingen af den store Gustaf Adolf nästan som inhyses fattighjon, underhållen af ortens torftiga invånare. Konung Gustaf den tredje blef underrättad om detta sorgliga förhållande. Han anslog åt henne tillräckligt underhåll samt afskickade därjämte en gåfva af fem hundra dukater och var nog artig att i [brefvet](#) kalla henne *min kusin!* Den gamla fröken fick icke länge hugna sig af denna lyckans omväxling. Hon dog redan följande året.

100. Gustaf Adolfs minne

Få människor hafva i världshistorien efterlämnat ett sådant namn som Gustaf Adolf, ett namn, som återkallat minnet icke blott af alla den enskilda människans dygder utan ock af snillets, statsmannens och hjältens därmed icke alltid förenade egenskaper. Redan denna lika ovanliga som älskvärda personlighet skulle göra honom dyrbar för hvarje hjärta, men ännu mera har han blifvit det genom sättet, hvarpå dessa egenskaper användes, genom den bragd, hvilken blef slutliga föremålet för hans lefnads verksamhet, nämligen Europas räddning från andligt och världsligt slafveri. Den härliga dager af samhällsordning, kunskaper och bildning, som under dessa tvenne sista århundraden gjutit sig öfver och ifrån det nordliga Europa, har för sin tillvaro att tacka Gustaf Adolfs mod och Gustaf Adolfs svärd. Han var den, som inom eget bröst kände kallelsen och kraften att framstå som ljusets och frihetens försvarare, och han fullbordade detta heliga värf och beseglade det med sitt eget blod. Hvad stort, ädelt och skönt dessa länders hjältar och snillen hafva utfört, bildat och tänkt låg redan som frö i den enda hjältetanken att för ljusets seger våga både sig själf och sitt folk, och detta frö har efter hans död utvecklats sig i eviga bragder i statens likasom snillets värf, hvilkas skönaste blommor må knytas till en krans åt befriarens minne, en krans, fuktad af hela det protestantiska Europas tacksamma tårar men mest af det folk, som aktades värdigt att i sitt sköte uppfostra denne hjälte, att med honom offra sitt blod i den heliga striden, att med honom gå i välsignadt minne till den senaste eftervärld.

Och välsignelser hafva också städse följt detta minne, välsignelser af både furstar och folk, af hans egna och af främlingar. För tyskarne har han varit lika, om icke mera kär än de största af deras egna regenter. Det rum i Weissenfels, som vid balsameringen fläckades af konungens blod, bibehålles ännu och visas som en helgedom. Nürnberg, som han kallade sin ögonsten, som han med så mycken ansträngning försvarade mot Wallensteins hotande svärd, Nürnberg, som hade den hugnaden, att det var en af dess invånare, den unge Leubelfingen, hvilken likasom ett ombud af stadens tacksamhet följde konungen ända in uti dödsstunden. Nürnberg beslöt att uppresa sin välgörares bildstod, fastän inre förändringar och yttre tvång sedermera hindrade verkställigheten. En Gustaf Adolfs ridknekt vältade på Lützens fält en stor sten till inemot samma ställe, där det konungliga liket blef funnet. Stenen har sedan bibehållit sin plats jämte namnet Schwedenstein samt blifvit omgifven af planterade träd och besökt af enhvar, som kommit till dessa nejder.

Bland Sveriges allmoge står minnet af Gustaf Adolf i en mindre ljus dager än af åtskilliga våra andra konungar, till exempel Gustaf Vasa, Karlarne, den nionde, den elfte och tolfte. Hans verksamhet och högsta värde låg egentligen öfver menighetens fattning, hvilken kände och bedömde den förnämligast efter de därunder ökade skattebördorna. Men ju djupare blicken intränger i häfder och statsförhållanden, desto högre blir vördnaden för denne konung. Rådet beslöt formligen att tillägga honom namnet *den store*. Det har icke blifvit iakttaget. Namnet Gustaf den andre Adolf har i och för sig själf inneburit en storhet, som icke behöft någon annan utmärkelse. Konung Gustaf den tredje, alltid varm för fosterlandets minnen, var det i synnerhet för Gustaf Adolfs. På denne konungs födelsedag skulle den af Gustaf den tredje stiftade och så innerligt älskade Svenska akademien hålla sin högtidliga sammankomst.

Hans bild upprestes på Stockholms förnämsta torg, och det sedan Karl den elftes tid igenmurade grafhvalfvet öppnades för att emottaga ättlingarne af Holstein-Gottorpska huset. Gustaf den tredje lät till korets prydnad och till förvarande af sin faders stoft beställa en dyrbar sarkofag från Italien. Men snart insåg han, huru opassande det vore att sätta Adolf Fredrik på den högsta platsen uti Gustaf Adolfs graf. Han insåg å andra sidan, huru opassande det vore för honom själf såsom son att ändra det en gång till faderns ära fattade beslutet, och

sakens afgörande uppsköts åt kommande åldrar. Sarkofagen lämnades tom, men koret pryddes uteslutande med Gustaf Adolfs minnesmärken, hans harnesk, svärd och vunna fanor.

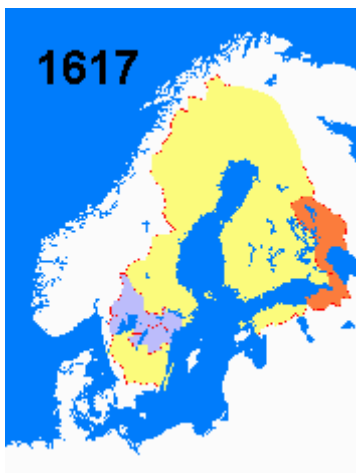
Våra dagar hafva sett firandet af det stora tvåhundraåriga minnet. Den konung, som bar Gustaf Adolfs spira, likasom han förut mot Europas förtryckare burit Gustaf Adolfs segrande och befriande svärd, kallade Svea folk till minnesfestens begående. Allt, hvad fosterlandet ägde snillrikt, praktfullt och stort, framkallades att förhärliga den högtidliga dagen. Kyrkorna öppnades till tacksägelsefest efter den *starke hjälte, som Herrens befallning utförde, att man dess ords röst höra skall*. Sveriges läroverk, Gustaf Adolfs verk, firade öfverallt minnet af sin stiftare och tillika af ljusets och bildningens seger. Likaså och med lika skäl Sveriges härar, härförare och ämbetsverk. Uti hufvudstaden samlades skarorna kring Riddarholmskyrkan och gustavianska grafven, och under högtidlig gudstjänst och konungahusets närvaro uppflyttades Gustaf Adolfs lik till den honom i koret ämnade platsen. Hans trofaste medhjälpare och vän glömdes icke. Uti slottets pelarhvalf restes bilden af Axel Oxenstierna, för Sveriges furstar visande på historiens blad efterdömet af Gustaf Adolf och hans dygder.

Tidtafla

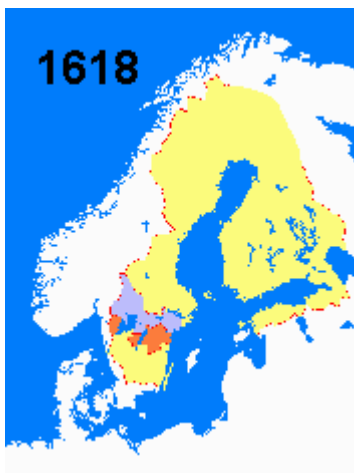
1594. 9/12 Gustaf Adolf född. — Pappenheim och Stålhandske födda.
1595. 5/6 Vladislav Sigismund född. 23/6 J. Banér född.
1596. 16/3 Ebba Brahe född.
1598. 10/2 Drottning Anna af Polen död.
1599. 11/11 Maria Eleonora född.
1601. 12/4 Hertig Karl Filip född.
1602. Per Brahe född.
1603. 17/8 L. Torstensson född.
1604. Nils Brahe och 6/8 Bernhard af Weimar född.
1605. 11/12 Sigismund förmäld med Constantia.
1609. 22/5 Johan Kasimir född.
1611. 30/10 Karl IX död. 26/12 Gustaf Adolf myndig konung.
1612. 6/1 Ax. Oxenstierna rikskansler. 27/1 Danska anfallet mot Gullberg. 11/2 Träffningen vid Vittsjö. 21/2 Träffningen på Skillingehed. 24/5 Älfsborgs fall. 3/9 Danskar vid Vaxholm. 29/11 Johan gift med Maria Elisabet. 30/11 Karin Månsdotter död.
1613. 18/1 Fred i Knäred. 18/6 Karl Filip afseglad till Viborg.
1614. 19/5 Svea hofrätt invigd. 14/7 Träffning vid Bronitz. 10/9 Augdov intaget.
1615. 11/7 Joh. Kasimir g. m. Katarina. 14/10 Belägringen af Pleskov upphäfd.
1616. 24/5 Gustaf af Vasaborg född.
1617. Riksdagsordningen utfärdad. 27/2 Fred i Stolbova. 12/10 Gustaf Adolf krönt.
1618. Stadslagen tryckt. 5/3 Hertig Johan död. 23/5 Trettioåriga kriget börjad. 30/6 Jak. de la Gardie g. m. Ebba Brahe. 7/8 Maria Elisabet död. 24/8 Göran Gyllenstierna död.
1619. 2/8 Gustaf Adolf reser hemligt till Berlin.
1620. 3/3 Hertig Karl Filips äktenskap med Elisabet Ribbing. 27/4 Gustaf Adolf andra gången i Berlin. 8/11 Slaget på Hvita berget vid Prag. 25/11 Gustaf Adolf g. m. Maria Eleonora.
1621. 16/9 Riga eröfradt. 13/12 Katar. Stenbock död.

1622. 25/1 Hertig Karl Filip död. 24/2 Karl X Gustaf född. Magnus Gabriel de la Gardie född.
1623. 5/6 Fullmakt för Åbo hofrätt. 19/6 Gustaf Adolf utanför Danzig.
1624. 22/8 Gustavianska godsens skänkta åt Uppsala högskola.
1625. 27/1 Prinsess. Anna död. 18/12 Änkedrottning Kristina död.
1626. Riddarhuset inrättadt. 7/1 Träffningen vid Wallhoff. 25/6 Gustaf Adolf kom till Pillau. 26/8 Danske konungen slagen af Tilly vid Lutter. 21/9 Träffningen vid Mewe. 8/12 Kristina född.
1627. 7/5 Gustaf Adolf ankom till Pillau. 23/5 Gustaf Adolf sårad vid Danzigerhaupt. 8/8 Träffningen vid Dirschau, Gustaf Adolf svårt sårad.
1628. 25/5 Gustaf Adolf kom till Preussen. 24/9 Strassburg intaget.
1629. 2/2 Träffningen vid Gorzno. 6/3 Ferdinand utfärdar restitutionседiktet. 22/5 Freden i Lybeck. 17/6 Träffningen vid Stuhm. 26/6 Stilleståndet i Stuhmsdorff. 27/10 Rådet bifaller tyska kriget.
1630. 20/5 Afsked från ständerna. 24/6 Landsteg på Usedom. 18/7 Stettin intaget. 7/8 Wallenstein afsatt. 10/9 Pasewalks förstöring. 13/11 Träffningen vid Gross-Gustin. 25/12 Greiffenhagen intaget. 26/12 Gartz intaget.
1631. 16/1 Förbund med Frankrike. 15/2 Demmin intaget. 9/3 Tilly intager Neu-Brandenburg. 3/4 Frankfurt an der Oder intaget. 16/4 Landsberg intaget. 4/5 Förbund med Brandenburg. 10/5 Magdeburgs fall. 12/6 Gustaf Adolf lägrar sig vid Werben. 10/7 Constantia i Polen död. 17/7 Träffningen vid Angern. 27/7 Tillys ankomst till Werben. 21/8 Tillys infall i Sachsen. 1/9 Förbund mellan Gustaf Adolf och Sachsen. 5/9 Svenska och sachsiska härarna förenas. 7/9 Slaget vid Breitenfeld. 9/9 Merseburg intaget. 11/9 Halle intaget. 21/9 Erfurt intaget. 27/9 Gustaf Adolf går öfver Thüringerwald. 8/10 Slottet vid Würzburg taget. 17/11 Intågar i Frankfurt am Main. 7/12 Går öfver Rhen. 13/12 Mainz intaget.
1632. 22/2 Kreuznach intaget. 28/2 Tilly öfverraskar Horn i Bamberg. 21/3 Gustaf Adolfs intåg i Nürnberg. 27/3 Donauwerth intaget. 5/4 Gustaf Adolf går öfver Lech. 14/4 Gustaf Adolfs intåg i Augsburg. 20/4 Gustaf Adolfs anfall mot Ingolstadt. Tillys död. 30/4 Sigismunds död. 7/5 Gustaf Adolfs intåg i München. 21/6 Gustaf Adolf börjar befästa Nürnberg. 6/7 Wallenstein lägrar sig på Altenberg. 31/7 Taupadels tåg till Freystädtlein. 16/8 Oxenstierna kommer med förstärkning. 24/8 Striden vid Alte Veste. 8/9 Gustaf Adolf lämnar Nürnberg. 13/9 Wallenstein lämnar Alte Veste. 27/9 Gallas infaller i Kur-Sachsen. 8/10 Gustaf Adolf går från Bäjern för att hjälpa Sachsen. 22/10 Wallenstein intager Leipzig. 28/10 Gustaf Adolf lämnar Erfurt. 30/10 Gustaf Adolf kommer till Naumburg, Wallenstein till Weissenfels. 4/11 Wallenstein lämnar Weissenfels. 6/11 Slaget vid Lützen.
1634. 22/6 Gustaf Adolf begrafven.

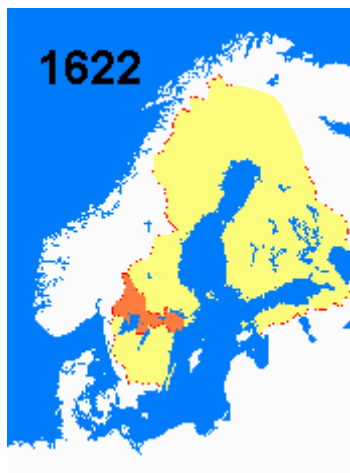
Stormaktstiden (1611-1709)

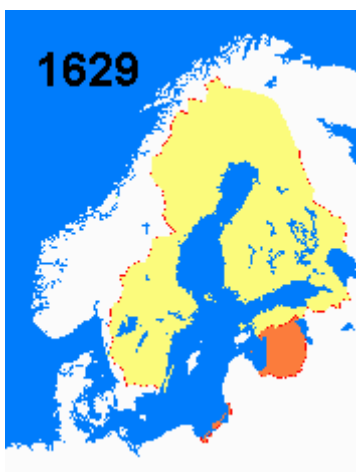
1617
Ingermanland och Kexholms län erövrats från Ryssland i freden vid Stolbova.

1618
Hertig Johan dör utan att efterlämna några arvingar. Hans hertigdöme återbördas därför till kronan

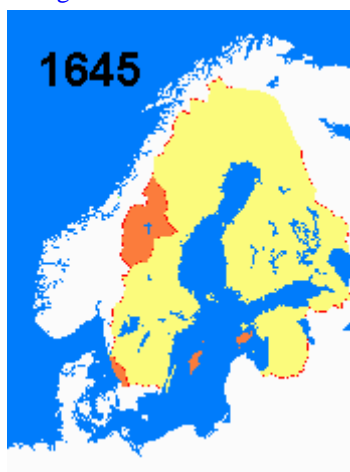
1622
Även hertig Karl Filip dör utan några arvingar och därmed försvinner det sista av vasatidens hertigdömen.

1629
I Altmark sluts ett sex år långt vapenstillestånd med Polen. Sverige ockuperar Livland och fyra preussiska hamnstäder.

1635
Vapenstilleståndet med Polen förlängs med 26 år på villkor att de preussiska hamnstäderna återlämnas

1645
Danmark avträder Jämtland, Härjedalen, Ösel och Gotland samt Halland på 30 år i freden i Brömsebro.

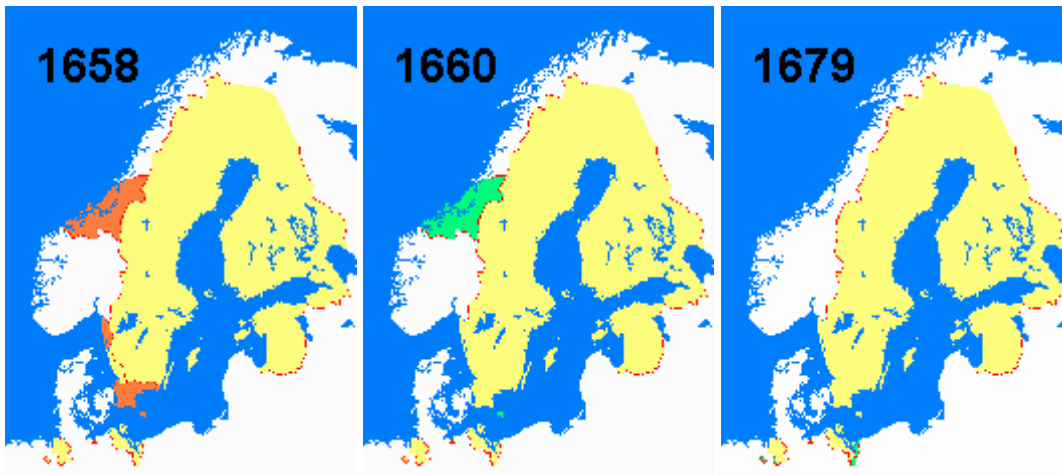
1648
Trettioåriga kriget slutar med att Sverige erhåller Vorpommern, Wismar, Bremen-Verden samt Wildeshausen.

1653
Recessen i Stettin leder till att en remsa av Hinterpommern förklaras som svenskt.

1654
I recessen i Stade avslutas det första bremiska kriget varmed Sverige erhåller ett litet område i hertigdömet Bremen.

1658 I freden i Roskilde erövrar Karl X Gustav Skåne, Blekinge, Bornholm, Halland, Bohuslän och Trondheims län.

1660 I freden i Köpenhamn återlämnas Bornholm och Trondheims län till Danmark.

1679 Slutet på det skånska kriget resulterar i förlust av några mindre landområden i Tyskland till Brandenburg, Münster och Lüneburg.

Stormaktstiden

1611 Gustav II Adolf blir kung i ett läge där Sverige är i krig med Danmark, Polen och Ryssland.

1613 Fred sluts i Knäred med Danmark. Sverige blir tvunget att betala en lösen på en miljon riksdaler för att få tillbaka Älvsborgs fästning. Som en följd av detta blir det en akut brist på silver.

1617 Fred med Ryssland i Stolbova. Sverige erövrar Ingermanland och Kexholms län.

1628 Regalskeppet Vasa sjunker på sin jungfrufärd i Stockholm, det bärgas 333 år senare. Sverige skickar hjälp till den belägrade tyska staden Stralsund och blir därmed inblandad i det trettioåriga kriget.

1629 Ett sex år långt stillestånd sluts mellan Polen och Sverige. Livland och fyra preussiska hamnstäder befinner sig under svensk kontroll. Stilleståndet förlängs sedan med trettio år på villkor att de preussiska städerna återlämnas till Polen.

1632 Gustav II Adolf stupar i slaget vid Lützen. Hans enda barn Kristina är bara sex år gammal och en förmyndarregering ledd av Axel Oxenstierna styr landet de följande tolv åren.

1634 Riksdagen antar Sveriges första grundlag, 1634 års regeringsform. Arkitekten bakom regeringsformen är Axel Oxenstierna.

1636 Ett postväsende organiseras i Sverige.

1638 Kolonin Nya Sverige grundas vid Delawarefloden i Amerika. Den erövras 1655 av holländarna.

1643-1645 Krig mot Danmark. I freden i Brömsebro tar Sverige Halland under trettio år samt Jämtland, Härjedalen, Ösel och Gotland.

1645 Sveriges första tidning, Post och inrikes tidningar, börjar utkomma.

1648 Trettioåriga kriget avslutas med den Westfaliska freden. Sverige erhåller Vorpommern, Wismar, Bremen-Verden med mera.

1654 Kristina väljer att abdikera och övergår senare till katolicismen. Karl X Gustav blir ny kung.

1655-1660 Krig mot Polen. Karl X Gustav gör ett framgångsrikt fälttåg men kör sedan fast. Fred sluts i Oliva utan några gränsförändringar.

1657-1658 Krig mot Danmark. Karl X Gustav genomför tåget över Bält och tvingar Danmark att sluta sin hårdaste fred någonsin i Roskilde. Sverige erövrar Skåne, Blekinge, Bornholm, Halland, Bohuslän och Trondheims län.

1658-1660 Ett nytt krig mot Danmark med syftet att helt och hållet erövra riket misslyckas. I freden i Köpenhamn får Danmark tillbaka Bornholm och Trondheims län.

1660 Karl X Gustav dör i Göteborg under pågående krig. Då sonen Karl XI bara är fem år gammal styrs Sverige av en förmyndarregering fram till 1672.

1668 Sveriges riksbank grundas. Beroende på vilken definition man använder är den världens äldsta centralbank. Samma år börjar Lunds universitet med sin verksamhet.

1674 Sverige dras in i Ludvig XIV:s krig och anfaller Brandenburg.

1675-1679 Motgångar i kriget i Tyskland leder till att Sverige angrips av Danmark. Kriget är inte särskilt framgångsrikt men tack vare alliansen med Frankrike kommer Sverige undan med några mindre landförluster i de följande frederna.

1680 Riksdagen inför kungligt envælde. Dessutom beslutas att en reduktion av de gods som adeln har erhållit ska genomföras. Detta innebär en kraftig stärkning av statens finanser. Med hjälp av detta byggs indelningsverket upp som ger Sverige en stor stående armé.

1695-1697 En svår missväxt drabbar det svenska riket. En fjärdedel av Finlands befolkning svälter ihjäl.

1697 Karl XI dör av magcancer. Efter en kort period av förmyndarregering förklaras Karl XII myndig endast femton år gammal. Samma år brinner Stockholms slott ner.

1700-1721 Stora nordiska kriget inleds med att Sachsen, Danmark och Ryssland anfaller Sverige. De första tio åren av kriget är framgångsrika för Sverige. Men efter ett svårt nederlag vid Poltava pressas Sverige tillbaka och Preussen och Hannover tillkommer som fiender. Kriget slutar med omfattande landavträdelser.

1718 Karl XII stupar under belägringen av Fredriksstens fästning i Halden. Sveriges stormaktstid är definitivt över.

Gustav II Adolf 1594-1632

Gustav II Adolf är den svenske kung som är mest känd utomlands och han efterträdde sin far Karl IX vid sjuåttio års ålder. Men innan han tillträdde var Gustav II Adolf tvungen att skriva under en kungaförsäkran som garanterade adeln dess privilegier. Författaren till kungaförsäkran var rikskanslern Axel Oxenstierna och under de följande decennierna fungerade Oxenstierna som Sveriges regeringschef. Det var han som skrev Sveriges första grundlag 1634 och skapade en statsförvaltning som än idag präglar Sverige.

Som kung koncentrerade Gustav II Adolf sig på de krig mot Danmark, Ryssland och Polen som han hade ärvt från sin far. Fred med Danmark slöts 1613 i Knäred och Sverige slapp landförluster men var tvungen att betala en enorm lösensumma för att få tillbaka Älvsborgs fästning. Tiden efter detta var mer framgångsrik då Sverige i freden vid Stolbova 1617 och

Stilleståndet vid Altmark 1629 erövrade stora landområden i Baltikum från Ryssland och Polen. Under den tiden hade Gustav II Adolf också genomfört flera reformer av krigsmakten. Idéerna hade han hämtat från flera håll i Europa men han använde dessa för att skapa något helt nytt. Resultatet blev en armé som kombinerade eldkraft och rörlighet på ett för samtiden häpnadsväckande sett.

Det var när Gustav II Adolf intervenerade i det trettioåriga kriget för att hjälpa de protestantiska staterna som omvärlden upptäckte slagkraften i hans nya armé. I slaget vid Breitenfeldt 1631 krossades den katolska armén och Gustav II Adolf kunde erövra över hundra tyska städer medan han tågade ner till södra Tyskland. Men hans fiender kopierade hans arméorganisation och under de följande slagen blev det besvärligare för Gustav II Adolf och han stupade redan 1632 i slaget vid Lützen 1632. Men den stormaktställning han hade gett Sverige rubbades inte och riksdagen valde att hedra hans minne genom att kalla honom för Gustav Adolf den store.

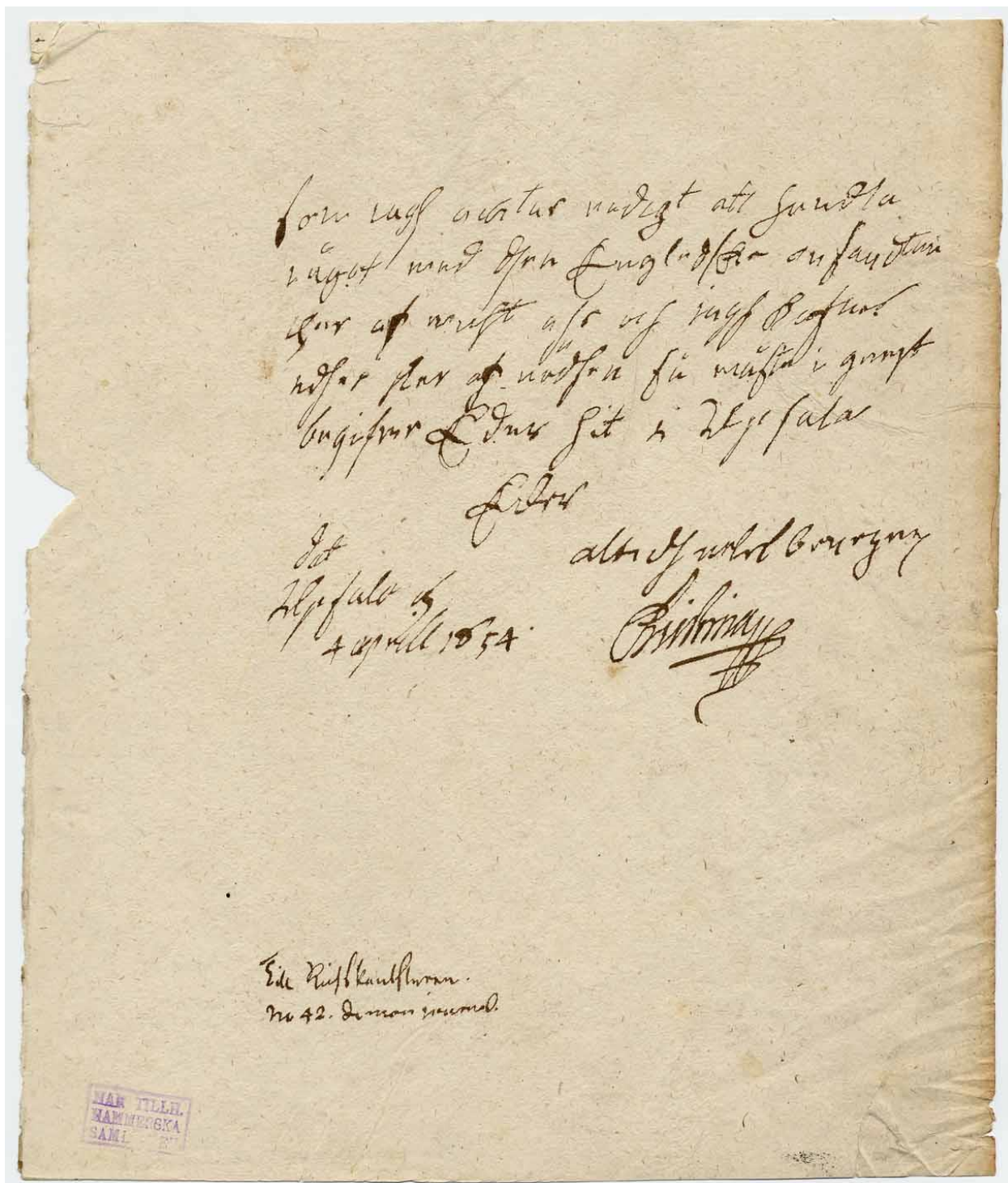
I Sverige och i det protestantiska Tyskland har synen på Gustav II Adolf för det mesta varit starkt positivt, även om det har funnits olika uppfattningar om varför han intervenerade i det trettioåriga kriget. Var det som han själv hävdade att han ville hjälpa protestanterna eller var det bara ett lägligt tillfälle att erövra land? Förmodligen var det en blandning av båda orsakerna. I det katolska Tyskland anser man däremot att han förlängde ett tyskt inbördeskrig vilket resulterade i ett stort lidande för civilbefolkningen och till att den tyska riksenheten krossades.

Kristina 1626-1689

Kristina var bara sex år gammal när hennes far Gustav II Adolf stupade och fram till 1644 då Kristina blev myndig och krönt till kung styrdes Sverige av en förmyndarregering ledd av Axel Oxenstierna. Under Kristinas regeringstid avslutades kriget mot Danmark som inletts 1643 samt det trettioåriga kriget vilket resulterade i stora landvinster. Men det skulle bli svårt att upprätthålla stormaktställningen i fredstid och för att avlöna officerare fortsatte Kristina den gamla politiken att dela ut gods som betalning, något som var ohållbart i längden. För att besätta alla poster i den svällande statsförvaltningen mångdubblade hon också adelns numerär, vilket inte var populärt bland den gamla adeln och som dessutom inte gynnade de ofrälse stånden. Men Kristina lyckades hävda sin makt och manövrerade ut den gamle rikskanslern Axel Oxenstierna. Hennes intresse för konst och kultur förde med sig att den framstående filosofen Descartes blev inbjuden till hennes hov, där han dock fick lunginflammation och dog. Men det som Kristina är mest känd för är hennes abdikation 1654. Hon efterträddes av sin kusin Karl Gustav som hon hade fått riksdagen att utse som tronföljare. Fri från regeringsansvar reste hon till Bryssel där hon konverterade till katolicismen varefter hon bosatte sig i Rom. Bara tre år efter sin abdikation försökte hon att bli drottning över det då spanskstyrda Neapel med franskt stöd. Planen avslöjades dock av en av hennes tjänare och Kristina bestraffade hans förräderi med döma honom till döden. Dådet som uppfattades som ett kallblodigt mord ledde till en stor skandal i Europa. När Karl X Gustav dog 1660 reste hon till Sverige med önskemål om att bli upptagen i tronföljden, men det avvisades av riksdagen. Därefter levde hon ett privatliv i Rom. Hon gifte sig aldrig. Kristina är en av de personer i historien som man antingen älskar eller hatar. De som hyllar henne lyfter fram hennes begåvning, självständighet och intresse för lärdom. Kritiker pekar på hennes bristande ansvars känsla och att den politik hon förde skulle ha ruinerat staten och gjort bönderna livegna om den hade fortsatt alltför länge. Drottning Kristina hade brevväxling med Axel Oxenstierna och ett brev från samlingen

Drottningen vill förhandla något med den engelske gesanten och behöver ha AO hos sig. Han bör omgående komma hit till Uppsala. / Lapp bland kungliga autografer i Hammersamlingen.

Datering 1654-04-04 Uppsala

Note: Bulstrode (1605-1675), engelsk politiker, medlem av parlamentet, 1653-1654 ambassadör i Sverige.